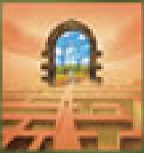
Niçin İmtihan Oluyoruz

Dr. Bilal Temiz

Niçin İmtihan
Oluyoruz

Bilâl TEMİZ

1954 yılında, Hatay'ın Belen ilçesi Kömür çukuru köyünde doğdu. 08.03.1978'de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünü bitirdikten sonra 31.05.1978'de Hatay İmam-Hatip Lisesi'nde Meslek Dersleri Öğretmenliğine atandı. Dokuz yıl bu görevi yürüttükten sonra 15.04.1987'de D.E.Ü İlâhiyât Fakültesi'nde Arapça okutmanlığı görevine, ayrıca D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 24.07.1990'de "Kur'ân-ı Kerîm'de Tebşîr ve İnzâr Kavramları" adlı tezi ile Tefsir branşında uzman, 17.09.1996 tarihinde "Kur'ân-ı Kerîm' de Hidâyet Kavramı" adlı doktora tezi ile de aynı branşta Doktor ünvanını kazandı.

Evli ve dört çocuk babası Bilâl TEMİZ, hâlen D.E.Ü İlâhiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalında öğretim görevlisidir.

Niçin İmtihan Oluyoruz

Dr. Bilâl TEMİZ

NİÇİN İMTİHAN OLUYORUZ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-73-7

Yayın Numarası
67

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Mart 2008

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm

ÖNSÖZ

Hayat insanoğlu için tâ çocukluğundan başlayıp rûhunun bedenden ayrılmasına kadar devam eden bir imtihanlar zinciridir. İnsan ilerlediği yolda hiçbir zorlukla karşılaşmıyorsa, bilsin ki o yol onu asla doğruya ulaştırmaz. Bu gerçeği sezebilenler küçük imtihanları bile birer eleme veya final sınavı sayarlar.

İmtihanlar çeşit çeşittir ve bütün bir hayat boyu değişik boy ve derinlikte devam ededururlar: Seçme, sınıf geçme veya okul bitirmenin ya da üniversite kazanmanın rutin sınavları…

Diğer taraftan evlâdın aileden, ailenin evlâttan çektiği imtihanlar ve akrebin değil nice akrabanın insanın başına açtığı imtihanlar...

Bütün bu imtihan fırtınasına, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi,

"Gelse celâlinden cefâ, yahud cemâlinden vefâ,

İkisi de câna safâ; lütfun da hoş, kahrın da hoş.." deyip sabretmek herkesin kârı mı?!.. Kahrı da lûtfu da aynı kaynaktan gelen hoş ikizler bilmeyen akıllar ve bir tür bitkisel hayata girmiş kafalar bundan bir şey anlamasalar da ilahî imtihan hakîkatını kavramış ideâlistler bu yolda çektikleri ızdırapları zevk diye algılarlar. Meselâ, Cüneyd-i Bağdâdî gibilerin nazarında imtihanın en koruyucu kalkanı olan sabır, acıyı yüzünü ekşitmeden yudumlamaktır. Ya da şâirin dediği gibi,

"Muktezâ-yı hükm-i tabîat böyledir;
Düşmek üzre yıldırım ekser muʿallâ tāk arar.
Çok mu nâmerdin felâketten bulması?
Herkese gelmez belâ, erbâb-ı istihkāk arar."

İnsan imtihanlarla saflaşır ve özüne erer. Hayat, imtihanlar sâyesinde yeknesaklıktan kurtulup renklere bürünür. Ruh imtihan gördüğü nisbette olgunlaşıp büyük işleri göğüsleyebilecek hâle gelir. Fertler, geçirdikleri imtihanların ağırlığı ve soruların terleticiliği nisbetinde topyekün insanlık okulunda imtihanlar başarıp yükselmeye hak kazanırlar. Bu hakîkat, başta insan olmak üzere gelişme süreci yaşamak üzere yaratılan her canlıda görülür.

Bir gün bir kozada büyük bir delik açıldı ve bir adam, bu küçük delikten çıkmaya çalışan kelebeği seyretmeye koyuldu. Epey bir süre sonra kelebek daha fazla ilerleyemeden durdu. Dinlenmeye geçmiş olmalıydı ama seyirci ne yazık ki bunu anlayamadı ve "Zavallıcık! Çıkmayı başaramadı" diye düşündü; yardım etmeye karar verdi. Eline aldığı küçük bir kumaş oyma makasıyla deliği genişletince kelebek kolayca dışarı çıktı. Ancak bedeni kocaman, kanatları cılız ve buruşuktu. Zamanla gelişir ve güçlenirler diye umuyordu seyirci. İzlemeyi sürdürdü ama beklediği hiç olmadı.

Kelebek kısacık ömrünü oraya buraya sürünerek geçirdi ama uçmayı hiç başaramadı; kanatlarının gelişememesi yüzünden… Adamın iyi niyetle yaklaşımı hiç de iyi bir sonuç vermemişti. Neden sonra gerçeğin farkına vardı ama iş işten geçmişti.

Kozanın kelebeğin çıkışını kısıtlaması, kelebeğin o küçücük delikten çıkmak için çaba harcaması demekti. Yüce Yaratıcı bu eğitim veya imtihan çabasını, bedeninde depolanan besinin kanatlarına güç olarak yansıması için gerekli görmüştü. Böylece kelebek kozadan çıkar çıkmaz uçma yeteneğini kazanmış olacaktı.

İmtihanın olmadığı bir yerde ferdin gelişip kendini, insanlığı ve dolayısıyla Rabb'ini tanımasından, toplumun da gerilip dinamikleşmesinden bahsedilemez. İmtihanla sıkışıp büzülen ruhlar, yay gibi gerilip kinetik enerji açığa çıkarır, ok gibi fırlar ve bir solukta hedefe ulaşırlar. Sabah-akşam çevrelerinde dolaşıp duran endişeler, yer yer yuvalarını sarsıp geçen açlıklar, susuzluklar, sıkıntılar, hatta mal ve canlarına gelen zarar-ziyanlar, hemen herkese sürpriz bir zaman ve şartlarda gelecek ecelin habercisi olan hâdiseler… Evet bütün bunlar, onları en sert çelikler hâline getirir ve istikbâle hazırlar.

Elmas gibi ruhların, kömür tıynetlilerden ayrılması imtihana bağlıdır. Altını topraktan, elması da kömürden eriterek rafine yani imtihan etme-

den ayırmaya imkân yoktur. Aynı şekilde melek gibi sâfi ruhlar şeytanca ruhlardan imtihanla ayrılır ve kendileri için kaderle planlanan zirveye yükselirler.

Öyleyse imtihan yaşamamış olmak eğitim görmemiş olmaktır. Bu tür ham ruhlu nâdanların, kendi başlarına kâmil insanlığa yükselmeleri söz konusu olamayacağı gibi, içinde yaşadıkları topluma da en küçük bir menfaatleri dokunmayacaktır.

Gerçeğin böyle olduğunu bilip tanıyan fertler için her sıkıntı ve imtihanı kaybetme endişesi ve bunun karşı cephesinde kazanma ümidi ve mükâfât hazzı, insanı öteki âlemlere uçuran bir çift kanattır. Böyle birinin nazarında ateşe atılmak, Hz. İbrâhîm'de olduğu gibi, Yaratıcı'nın dostluğunu kazanmaya doğru atılmış en güçlü adımdır. Hz. Îsâ'nın yaşadığı gibi çarmıhlara gerilmek de O'na yükselmenin yüce bir vesilesidir.

Her yeni imtihan yüce ideâllerle donanmış birisinin azmine vurulan bir kamçı, irâdesini şaha kaldıran bir efsun ve gönül ekranını aydınlatan bir ışıktır. Yaşadığı her imtihan depremiyle kristâller gibi berraklaşır, yay gibi gerilime geçip nice enerjiler açığa çıkarır ve nice ebedî Cennetlere doğru adım adım yükselir ve yükseltir.

Bilâl Temiz

KISALTMALAR

a.g.e.:	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
Ans.	: Ansiklopedi/si
b.	: Bin / ibn
bkz.	: Bakınız
Bty.	: Basım tarihi yok
Byy.	: Basım yeri yok
h.	: Hicrî yıl
haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: M.E.B. İslâm Ansiklopedisi
krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphane/si
m.	: Milâdî
madd.	: Maddesi
Neşr.	: Neşren, yayınlayan
r.	: Rûmî yıl
ŞA	: Şâmil İslâm Ansiklopedisi
Tahk.	: Tahkik eden
Terc.	: Tercüme eden
TİA	: MEB. Türk-İslâm Ans.
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı

D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
v.	: Varak
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı sayfalar

GİRİŞ

A- İMTİHAN KAVRAMININ (مَحَن) KÖKENİ

"İmtihan" kavramı Arapça (مَحَنَ _ يَمْحَنُ _ مَحْنٌ وَمِحْنَةٌ) kök fiilinden türemiştir. Mastarı olan "mihnet", bir kimsenin kalbinde taşıdığı şeylerin, onun sözleriyle bilinmesi gibi, tahlil edilen sözün anlamını ortaya çıkarmak,[1] bir kimse veya şeyi deneyerek değerini ya da kalitesini ortaya koymak[2] demektir. Kelimenin bu bağlamdaki bazı anlamları şöyle sıralanabilir:

a) Öncelikle altın, gümüş vb. madenleri eritip cürufundan arıtmak manasına bu fiil kullanılır: "مَحَنْتُ الذَّهَبَ أَوِ الْفِضَّةَ: Altını (veya gümüşü) eritip arıttım" demektir.

b) Aynı kökten mastar olan mihnet, bir kişinin kalbinin derinliklerindeki düşüncelerin sorgulanıp sözlerinden çıkarılan özet anlamını taşır. Diğer bir ifadeyle "kapalı bir konuya vâkıf olarak, mâhiyetini anlayıp ortaya koymak ve gerginlik" anlamlarında kullanıldığı görülür. Kullanıldığı ifadelerden bazıları şunlardır:[3]

مَحَنَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ "Adam kadınla gerdeğe girdi",
مَحَنْتُ الْبِئْرَ "Kuyunun toprağını ve balçığını çıkardım",
مَحَنْتُهُ عِشْرِينَ سَوْطًا "Ona yirmi kırbaç vurdum",
مَحَنْتُ الأَدِيمَ "Deriyi yumuşatıp gerdim",
مَحَنْتُ الثَّوْبَ "Elbiseyi eskitinceye kadar giydim."

---

1 Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, "مَحَنَ" maddesi.

2 İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, "مَحَنَ" madd.; Âsım Efendi, *Kāmûs Tercemesi*,. "مَحَنَ" madd.

3 Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, "مَحَنَ" madd.; İbn Manzûr, *a.g.e.*, "مَحَنَ" madd.; Âsım Efendi, *a.g. yer;* Karahisârî, *Ahterî* "مَحَنَ" madd.

c) مَحَنَ kökü ifti'âl bâbından kullanılırsa anlamı daha da derinleşir. Meselâ, امْتَحَنَ الْقَوْلَ: Sözü, içindekileri tahlil ederek iyice inceledi" demektir. أُولئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى âyeti[4] "Allah o kalpleri, kuyumcunun altını ateşte eritip arıtması gibi temizleyip arındırdı" diye anlaşıldığı gibi,[5] "Onlar Allah'ın, kalplerini yarıp tasfiye ederek takva için genişlettiği kimselerdir." anlamında da tefsir edilmektedir.[6] Kalplerin arındırılmasına bir ölçü olarak Hz. Ömer (radıyallahu anh), "Günahı arzu edip de işlemeye yanaşmayan kişiler Allah'ın, gönüllerini takva için hazırladığı kimselerdir" demiştir.[7]

Sahâbeden 'Utbe b. Abdi's-Sülmā'nın rivâyet ettiği bir hadis şöyledir: "İnsanın öldürülmesi üç açıdan değer ifade eder. Birisi, bir mümin Allah yolunda malı ve canıyla cihat eder, düşmanlarla karşılaştığında savaşıp öldürülürse bu kimseye, Allah'ın arşı altındaki Cennetlerde yaşayan, arındırılmış –ya da deyim yerindeyse– dört dörtlük ve tertemiz şehit" anlamında الشَّهِيدُ الْمُمْتَحَنُ denmektedir. Peygamberler bu şehitlerden sadece nübüvvet derecesi ile üstün olurlar."[8]

Görülüyor ki mihnet kökünden imtihan, sıkıntı ve zorluktan sonraki zor ama yüce temizliği ve üstün başarıyı ifade etmektedir.

B- İMTİHAN KAVRAMININ EŞ ANLAMLILARI

1. Belâ ve İbtilâ (بلو) Kökeni

(بلو)بَلاَ يَبْلُو _ بَلاَءً kök fiili sınamak, tecrübe etmek anlamında olup meselâ, "بَلَوْتُ الرَّجُلَ: Adamı sınadım." demektir. Bu kök fiil öncelikle, sınanan kişiye mihnet ve sıkıntı vermek anlamını taşır. Bu anlamı "النَّاقَةُ الْبَلِيَّةُ : sıkıntılı deve" ismi ortaya koyar.[9]

---

4 Hucurât, 49/3. Ayrıca bkz. Mümtehine, 60/10.

5 Begavî, *Tefsîru'l-Beğavî*, 7/337; İbn Kesîr *Tefsîr*, 4, 207.

6 Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru'l-Munîr*, 26, 215.

7 İbn Kesîr, *a.g. yer.*

8 İbn Manzûr, *a.g.e.*, 14, 84.

9 Bu deyimin açıklaması şudur: Câhiliye döneminde halk arasından itibarlı bir kimse öldüğü zaman baş tarafına bir çukur kazılır, develerinden biri -bu bir sığır veya koyun da olabilirdi- başı kuyruğuna bağlanarak o çukur içine aç ve susuz hâlde bırakılır ve ölünceye kadar bekletilirdi ya da bineğinin derisi yüzülür ve içine bâdiye otu doldurulup çukura bırakılırdı. Çünkü kıyamet günü insanların beden ve ruh olarak haşredileceklerine inanılır ve haşir meydanına, mezarının yanına bağlanan ve "beliyye" denilen söz konusu hayvana binmiş olarak, herhangi bir hayvan bağlanmamışsa yaya olarak gideceklerine inanılırdı. Bkz. Halîl, *a.g.e*, 8, 339; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, "بلو" madd; Cevherî, *Sıhâh*, "بلو" maddesi; İbn Manzûr, *a.g.e.*, "بلو " md.

İkinci ve müspet anlamı da sınavı başarana mükâfât veya nimet vermektir.[10] Meselâ, Allah Teâlâ, İsrâiloğullarını Firavun devrinde, bir bilgiye bağlı olarak, diğer insanlara tercih ettiğini ifade ettikten sonra,[11] وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ buyurmuştur.

Yine, وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ âyetindeki[12] "belâ", Firavun'un yaptığı eziyetlere işâret ediyorsa mihnet, ondan kurtarmayı ifade ediyorsa nimet anlamındadır.[13]

Belâ (الْبَلَاءُ) kelimesiyle, "Her nefsin daha önce yaptıklarından sorgulanması, yani yaptığı şeylerin hakîkatinin bilinmesi gerektiği vurgulanır ve insanın yükümlülüklerine şu açılardan "belâ" denir:

a) Yükümlülükler bedene zorluk, sıkıntı dolayısıyla birer belâdır.

b) Külfetler insanı denemek içindir. وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ âyetinden[14] anlaşıldığı gibi.

c) Allah Teâlâ kullarını bazen şükretmeleri için sevindirmek veya hediye (مِنْحَةٌ)[15] vermekle, bazen de sabretmeleri için zarar (مِحْنَةٌ) ile sınar. Yani "minhat" ile ondan değiştirmekle türetilmiş "mihnet", kardeş kavramlar olarak "belâ" olmakta birleşir. Denemeyle çok yakından ilgili bu iki hâlden, mihnete sabretmek, minhate şükretmekten daha kolaydır. Bu konuda Hz. Ömer, "Sıkıntı ile denendik sabrettik de bolluk ile denendik sabretmedik." der.[16] Yine bu iki zıt yönlü mânalara, كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً.. âyeti[17] de bir örnektir.

---

10 İbn Manzûr, *a.y.*

11 Bkz. Duhân, 44/32-33. Meâli: "Andolsun, Biz onları bilerek o zamanki âlemlere üstün kılmıştık. Onlara, içinde gayet açık nimet bulunan âyetler verdik." Krş. Enbiyâ, 21/35.

12 Bakara, 2/49. Meâli: "Unutmayın ki bir zaman sizi Firavun'un ailesinden kurtardık. (Onlar) size azabın en kötüsünü revâ görüyor; oğullarınızı boğazlıyor ve kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda da size Rabb'iniz tarafından büyük bir imtihan vardı."

13 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1, 279; Râğıb, *Müfredât*, "بلو" madd.; Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, "بلو" md.

14 Muhammed, 47/31. İlgili kısmın meâli: "Sizden cihad edenleri ve sabredenleri ortaya çıkarıncaya ve söylediklerinizin doğru olup olmadığını sınayıncaya kadar sizi elbette deneyeceğiz."

15 (مِنْحَةٌ), arkadaşına veya bir yakınına bir bağış, meselâ sütü çekilinceye kadar sağıp faydalanması için bir deve veya koyun vererek yarar sağlamaktır. Daha sonra bu verme anlamı yaygınlaşmış ve birine bir şeyi karşılıksız veren herkes için söylenir olmuştur. Ayrıca bir kadının aynayı yüzüne doğru tutması gibi, bir şeyi bir kimseyle doğrudan yüz yüze getirmek anlamına da gelir. (Halîl, *a.g.e*, 3, 252 vd.; İbn Durayd, *Cemheratu'l-Luğa*, "محن" md.)

16 Râğıb, *a.g.e*, 79; Zebîdî, *a.g.e*, 10, 43 vd.

17 Enbiyâ, 21/35. Meâli: "Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak Bize döndürüleceksiniz." Krş. A'râf, 7/168.

Söz konusu kök harflere bir hemze eklenerek fiil if'âl bâbına nakledilirse bir kimseyi hayır ile karşılaştırmak, müjde vermek veya güzel bir şey nasip etmek demek olur. اِبْتَلَيْتُ الرَّجُلَ فَأَبْلاَنِي cümlesi, "Adama hâlini sordum, o da bana haber verdi." demektir. Bu deyim şu iki durumdan birini ya da ikisini birden açıklar:

a) Birinin hâlini "olduğu kadarıyla" tanıyıp bilmediği şeyleri kurcalamamak,

b) Kişiyi karakter değeri, yani ruh yapısı açısından tanımak ve tanıtmak.

Böyle bir fiilin öznesi Allah ise, sadece "kalite tespiti" söz konusu olur çünkü O, "gaybları en iyi Bilen: عَلاَّمُ الْغُيُوبِ"dir.[18]

Bir hadis-i şerîfte[19] ise imtihan kavramıyla eşanlamlı olarak, "اللّهُمَّ لاَ تُبْلِنَا إلاَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ : Allah'ım bize en iyi olandan başkasını nasip etme." ifadesi geçer ki "Bizi imtihan etme!: لاَ تَمْتَحِنَّا" demektir.[20] Yine Şâir ez-Züheyr'in:

جَزَى اللهُ بِالإِحْسَانِ مَا فَعَلاَ بِكُمْ وَ أَبْلاَهُمَا خَيْرَ الْبَلاَءِ الَّذِي يَبْلُو beytinde,[21] "Allah o ikisine, size yaptıklarına karşı iyilikle muamele etsin ve onlara, vereceği en büyük hayrı versin." demiştir.

Söz konusu fiil if'âl bâbından yemin etmek manasında da kullanılır ki bir derde düşen, bir sıkıntıyla karşılaşan kimse yemin etmek zorunda kalır. Meselâ bir şâir, وَإِنِّي لَأُبْلِي النَّاسَ فِي حُبِّ غَيْرِهَا فَأَمَّا عَلَى جُمْلٍ فَإِنِّي لاَ أُبْلِي derken[22] bunu kasteder.

Kavram, kök harflere iki harf eklenerek ifti'âl bâbından kullanıldığında da "sıkıntıya sokmak, imtihan ve tecrübe etmek" anlamı ortaya çıkar.[23] İslâm sınırları içindeki rasyonalist fikirlere sahip Zemahşerî'ye göre, Allah'ın kulunu sınaması, onun kendi istekleri ile arzuladığı iki hâlden birini seçmesine imkân tanıması anlamında bir mecazdır. Sanki "kulunu, kendinden hâsıl olan davranışlarına göre bir karşılık vermek için sınar" demektir.[24]

18 Râgıb, *a.g.e.*, 80.
19 İbn Esîr, *Nihâye*, 1, 155.
20 İbn Manzûr, *a.g.e.*, (بلو) madd, 14, 84.
21 İbn Manzûr, *aynı yer*.
22 İbn Manzûr, *aynı yer*. Beytin anlamı: İnsanlar, "Ondan başkasını seviyor musun?" dediklerinde, sevmediğime yemin ederim. Ama onunla baş başa kaldığımda yemin etmem."
23 Karahisârî, *a.g.e*, (بلو) maddesi.
24 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/308.

Bu fiilin öznesi ile nesnesi yer değiştirirse kul Rabb'ini sınamayacağı için, O'na -kabûlünü sabırsızlıkla bekleyerek- dua etti manası ortaya çıkar. Nitekim İmam Âzam Ebû Hanîfe, وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ.. رَبُّهُ بِكَلِمَات âyetini,[25] İbn Abbâs (radıyallahu anh), وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمُ رَبَّهُ şeklinde okumuştur. Buna göre bu ifade, sınava giren kişinin bir fiili olarak, "İsteklerini kabul edecek mi, etmeyecek mi diye bazı dua kelimeleriyle Rabb'ine dua etti." şeklinde anlaşılır.[26]

Yine "ابْتَلَى " fiili, "bir kimse veya şeyle yüz yüze kalmak" anlamına gelir. Meselâ bir hadis-i şerîfte,[27] "Adak, Allah'a yakınlığı hissetmek için zahmete girilen şey: إِنَّمَا النَّذْرُ مَا ابْتُلِيَ بِهِ وَجْهُ اللهِ" diye tanımlanır.

Kısacası, "belâ" ve "ibtilâ" kelimeleri, adayın başaracağı ümidinin baskın geldiği bir sınava sokulmasını ifade etmektedir.

2. Fitne (فتن) Kökeni

"فَتَنَ يَفْتِنُ فُتُونًا", geçişsiz bir fiil olarak, "fitneye uğramak veya düşmek" demektir. Bir nesneye geçişli kullanılırsa "kâğıt gibi bir şeyi ateşte yakmak" veya "altının saf olanını düşük değerde olanından ayırmak için ateşte eritmek" demektir. "وَرَقٌ فَتِينٌ: yakılmış kâğıt" ve "فَتَنْتُ الذَّهَبَ: Kalitesini anlamak için altını ateşe soktum." deyimlerinde[28] olduğu gibi. Buna paralel olarak, "يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ " âyeti,[29] "Onların ateş üstünde yakıladuracakları gün..." manasındadır.

Bazen azaba götüren şeye de fitne denir.[30] Hz. Peygamber'in ashâbı, İslâm'dan dönmeleri için fitneye tâbi tutuldular. Yani "Azâba acaba ne kadar dayanabilecekler!" gibi bir düşünceyle kendilerine işkence edildi. Meselâ hadis külliyâtı sahibi el-Buhârî ve daha sonraki çoğu müfessirler "إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَات..." âyetindeki[31] "imanlı erkek ve hanımları fitneye düşürme"yi, dinden döndürmek için azap etme şeklinde tefsir eder.[32]

Fitne (الْفِتْنَةُ), "bir kavmi ibtilâ etmek, yani sınama" anlamından başka,

---

25 Bakara, 2/124.
26 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/308.
27 İbn Esîr, *a.g.e*, aynı yer.
28 Karahisârî, *a.g.e*, (فَتَنَ) maddesi.
29 Haşr, 59/13.
30 Râgıb, *a.g.e.*, (فَتَنَ) maddesi.
31 Bürûc, 85/10.
32 Buhârî, *Tefsîr*, c.4, 1885.

"mal, evlat[33] ve inkâr etmek" ayrıca, "insanların farklı görüşlerde olmaları" mânalarına da gelir. Özellikle mal, evlat ve eşlerin fitne, düşman, sonra dünya hayatının süsü sayılmaları, fitne kelimesinin kritik ve netâmeli anlamıyla tam olarak örtüşmektedir.[34] Çoğulu olan الْفِتَنُ ise, insanlar arasında çıkan savaş vb. felâketler manasındadır.[35] Fitne kavramının kullanıldığı isim veya deyimlerden bazıları şunlardır:

1 :الْفَتَّانُ Madenleri eritip arıtan "kuyumcu" 2. İnsanları hîle ve tuzaklarla aldatan "Şeytan"[36]

"الْفَتَّانَانِ: ölenleri mezarda imtihana tâbi tutan Münker ve Nekîr adlı iki melek",[37]

(بِهَا) اِفْتَتَنَ = (بِهَا) فُتِنَ الرَّجُلُ: "Adam, bir kadının güzelliği sebebiyle parmağını ısırdı, ona birdenbire kapıldı; günaha daldı; uğradığı felâket sebebiyle aklı başından veya malı elinden gitti."[38]

"إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ" âyetindeki[39] gibi, insanların, bir ağacın Cehennem gibi bir yerde hemen yanacağını düşünüp orada var olmasını kabul edip etmemekte zorlandıkları "zakkum ağacı."

"رَبَّنَا لاَ تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا..." âyetinde[40] de fitne, inkârcılar kendilerini beğenip de müminlerden daha iyi olduklarını sanmasınlar diye onların, "Rabb'imiz! Bizi, inkâr edenlere karşı sınava tâbi kılma." anlamında, sıkıntılı bir hayat yerine kullanılmıştır.[41]

Fitne, Allah Teâlâ'dan da kuldan da kaynaklanan fiillerdendir. Belâya ve musîbete düşürmek, insan öldürmek, işkence etmek vb. anlamlarda Allah'tan bir hikmete bağlı olarak gerçekleşir. Allah'ın emri olmadan

---

33 Enfâl, 8/28. (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلاَدُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ) Meâli: "Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allâh'ın katındadır." Mal ve çocukların fitne sayılması, Allâh'ın emir ve yasaklarına onların arasında nasıl uyacaksınız diye Allâh'ın sizi denediği günah, azap ya da mihnet olan fitneye düşürebilmeleri sebebiyledir. (Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/154; Âsım Efendi, *a.g.e.*, (فَتَنَ) maddesi.

34 Râgıb, *a.g.e.*, (فَتَنَ) maddesi.

35 Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, 8, 127-128; Râgıb, *a.g.e.*, 559; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (فَتَنَ) maddesi.

36 Bkz. Bakara 2/36; Yûsuf, 12/53; Sâffât, 37/161-163.

37 Âsım Efendi, *a.g.e.*, (فَتَنَ) maddesi.

38 İbn Manzûr, *a.g.e.*, 13, 318; Âsım Efendi, *a.g.e.*, (فَتَنَ) maddesi.

39 Bkz. Saffât, 37/62-66. Meâli: "Şimdi ziyafet olarak bu nimetler mi daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı? Biz onu (zakkumu) zalimler için bir fitne (imtihan konusu) kıldık. Zira o, Cehennem'in dibinde bitip yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları şeytanların başları gibidir. Onlar mutlaka ondan yiyecek, karınlarını onunla dolduracaklardır."

40 Mümtehine, 60/5; Krş. Yûnûs, 10/85-86.

41 İbn Manzûr, *a.g.e.*, 13, 317.

kuldan kaynaklanıyorsa sebebi bir hikmet değil, beşerî bir hırs söz konusu demektir. Bundan ötürü, "Fitne katilden daha kötüdür. (وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ)",[42] "Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip (إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ) sonra da tövbe etmeyenlere Cehennem azabı ve yanma cezası vardır"[43] ve "Siz onu (Muhammed'i) saptırabilecek değilsiniz: مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ"[44] ifadelerinde Allah, müşrikleri mal, evlât ve eşlerin; düşman ve de dünya hayatının süsü sayılmaları açılarından tam olarak örtüşen "fitne"nin türlü manalarıyla yerer.[45]

Görüldüğü gibi, fitne de mihnet, imtihan ve belâ kavramlarına paralel olarak, ilk bakışta şiddet ağırlıklıdır. Meselâ, Hz. Peygamber ve ashâbı ile Tebük Savaşı'na çıkmayı çok zor veya sıkıntılı görenlerden, "Öylesi var ki: 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme' اِئْذَنْ لِي وَلاَ تَفْتِنِّي" der.[46] ez-Zemahşerî, el-Cedd b. Kays'ın, Hz. Peygamber'e hitaben söylediği bu sözü şöyle açıklar: "Beni fitneye düşürme. Seferden geri kalışım, bana izin vermediğin takdirde günahtır. Yani Sen'den izin almadan geride kalırsam, günah işlerim." Bir rivâyette de, "Beni helâke atma; çünkü seninle savaşa çıkarsam malım ve ailem helâk olur. Ayrıca Ensâr benim kadına düşkünlüğümü bilir. Beni sarışın (Rum) kızlarla fitneye düşürme. Bırak, malımla yardım edeyim,' demiştir.[47] Allah (celle celâlüh) âyetin devamında onun bu sıkıntı veya endişesini, "İyi bilin ki, onlar zaten fitneye düşmüşler. Cehennem de kâfirleri elbette ve mutlaka kuşatacaktır: أَلاَ فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ " ifadesiyle[48] kat kat arttırır.

Fitne kelimesinin, "bir sıkıntıdan hemencecik kurtulmak için buluverilen sözde çare" anlamı da vardır.[49] Allah Teâlâ, müşrikleri îman etmeye teşvik için, "Hepsini mahşerde topladığımız, sonra da Allah'a ortak koşanlara, 'Hani nerede o Allah'a ortak sanıp durduğunuz ortaklarınız?' dediğimiz; sonra onların, 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar değildik.' demelerinden başka çareleri kalmadığı (gün): ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلاَّ أَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) Bak ve gör ki kendi aleyhlerine nasıl yalan

42 Bakara, 2/191.
43 Bürûc, 85/10.
44 Sâffât, 37/162.
45 Râgıb, *a.g.e.*, 560.
46 Tevbe, 9/49.
47 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2, 194.
48 Tevbe, 9/49.
49 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2, 11.

söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!"[50] buyurur.

Fitne kökünden türetilen bir ism-i mef'ûl (edilgen ortaç) olan "meftûn" kelimesinin şu âyetteki kullanımı ilginçtir: "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin. Hanginizde delilik olduğunu yakında (sen de) göreceksin, onlar da görecekler: فَسَتُبْصِرُ وَ يُبْصِرُونَ بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ Doğrusu Rabbin, kendi yolundan sapan kişiyi en iyi bilendir, hidâyete erenleri de en iyi bilen O'dur."[51]

Son iki örneğin "fitne" kavramının denenme sıkıntısını ve dobra ifadesini ne kadar yoğun biçimde yansıttığı görülmektedir. Çünkü bunların ilkinde en büyük sıkıntı karşısında "ya tam olarak kurtulacak ya da tamamen mahvolacak" bir konum dile getiriliyor. İkincisinde ise Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), müşriklerden herhangi biri ile yan yana getirilip sanki aralarında bir meydan okuma olduğu ifade buyuruluyor.[52]

Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Arap Dili'nde, fitne kavramına imtihan ve ibtilâ kavramlarından daha fazla yer verilmesinin hikmeti bu mana yoğunluğu olsa gerektir.

C- YAKIN ANLAMLI KAVRAMLAR

1. Sonucu Bilmek = Belirlemek (اَلْعِلْمُ)

Yüce Mevlâ, kullarına olan merhametinden dolayı onların hayrına, Kendi vasıflarını bazen daha basite ircâ ederek, anlamalarını kolaylaştırır. Hiçbir boyut tanımayan sonsuz ve sınırsız ilim sahibi olduğu hâlde,[53] bazı âyetlerde bir sonucu zamanla ortaya çıkınca bileceğini vurgulamasından "ortaya çıkarmak" anlaşılabilir. Meselâ,

"O bütün gaybı bilir. Fakat gayplarını kimseye açmaz. Ancak, bildirmeyi dilediği bir elçiye bildirir. Bu durumda (mesajı korumak için) o elçisinin önüne ve arkasına gözetleyiciler yerleştirir. Böylece (Allah)

---

50 En'âm, 6/22-24.

51 Kalem, 68/4-7

52 Bu yüzden bu âyetteki "بِأَيِّكُم الْمَفْتُونُ : ifadesi gerek gramer gerekse anlam bakımından dikkat çekici bulunmuş ve tartışılmıştır. Tartışmaların sonucu şöyledir: Anlamı için Ahfeş: âyetteki el-meftûn fitne demek olup söz konusu ifade, "بِأَيِّكُمُ الْفُتُونُ" takdirindedir" der. Gramer açısından ise, "كَفَى بِاللهِ شهيدًا" (Nisâ, 4/79) âyetindeki gibi bâ harfi zâid olup "Aranızda şaşkın olan var mı?: أَ بِكُمُ الْمَفْتُونُ؟" demektir. (Râgıb, *a.g.e.*, 560).

53 Meselâ bkz. Bakara, 2/29, 197, 216, 235, 255; En'âm, 6/3, 59, 80; Hûd, 11/5-6; Tâhâ, 20/98; Enbiyâ, 21/81, 110; Muhammed, 47/19; Hucurât, 49/16,18; Mülk, 67/13-14; A'lâ, 87/7.

elçilerinin, Rab'lerinin mesajlarını gereğince tebliğ ettiklerini bilmek (yani fiilen görmek) ister (لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ). Doğrusu Allah, kullarının nezdinde ne var, ne yoksa her şeyi ilmiyle ihata etmiş, her şeyi bir bir kaydetmiştir."[54] Bu âyetlerin başında ve sonunda ilahî ilmin her şeyi tek tek kuşattığını belirttiği hâlde, arada, zamana bağlı tebliğ işinin sonucunu bilmesi, cüz'i irâdesine çok önem verdiği kulunun da bilmesi için "sonucu ortaya çıkarmak" ile tercüme edilmektedir. Bir başka örnek:

"İnsanlar, imtihan edilmeden, sadece 'İman ettik' demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar? Andolsun, Biz onlardan öncekileri de imtihan etmişizdir. Elbette Allah, doğruları da yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır. (وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ)"[55]

Bir örnek daha "Ey müminler! Allah, kimlerin görmeden Kendisi'nden korktuğunu belirlemek için لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ sizleri, ihramlı iken ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği av hayvanları aracılığı ile imtihan eder. Kim bu denemeden sonra yasakları çiğnerse kendisini acıklı bir azap beklemektedir."[56]

Ayrıca, Müslümanlara Bedir'de zafer ve Uhud'da yenilgi nasip etmekle müminleri günahlarından arındırmak ve inkârcıları helak etmek istemesi, cihatta sabır ve sebat edenleri ortaya çıkarmaksızın Cennet'e girmenin mümkün olmadığını vurgulamak içindir: (وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ).[57]

Bütün bu misallerden anlaşılıyor ki 'Alîm ve 'Allâm olan Yaratıcı'ya (لِيَعْلَمَ) fiilinin atfedilmesi, adâlet sıfatının gereği imtihana tâbi tuttuğu, sonuçlarını da aynı sıfatın gereği olarak, kullarının önüne sermesi manasını taşımaktadır.

2. Sonuca Bakmak, Görmek (اَلنَّظَرُ / اَلرُّؤْيَةُ)

Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da kullarını imtihan etmesi anlamında yer verdiği kavramlardan ikisi de "bakmak: اَلنَّظَرُ" ve "görmek: اَلرُّؤْيَةُ"tir. Beşerin fillerinden "bakalım göreceğiz" ifadelerinin[58] her şeyi zaman bağlı olmak-

---

54 Cin, 72/26-28.
55 Ankebût, 29/2-3.
56 Mâide, 5/94.
57 Bkz. Âl-i İmrân, 3/140-142,166-167; Krş. Bakara, 2/214; Tevbe, 9/16; Kehf, 18/12; Hadîd, 57/25.
58 Bkz. Kehf, 18/19; Hacc, 22/15; Neml, 27/27, 41.

sızın hakkıyla bilen, gören ve işiten Rabb hakkında "(sonuca) bakacak veya görecek" buyurulması, kulun anlayışına uymak (mümâşât) için olmalı, dolayısıyla "kulları için ispat edecek" anlamına te'vil edilmelidir. Şunları örnek verebiliriz:

"İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'ya, 'Sen bize (peygamber olarak) gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi, deyince o da 'Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve yeryüzünde onların yerine sizi hakim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar: عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ' dedi."[59]

"Andolsun ki sizden önce, peygamberleri kendilerine mûcizeler getirdiği hâlde (yalanlayıp) zulmettiklerinden dolayı nice milletleri helâk ettik; zaten onlar iman edecek değillerdi. İşte Biz suçlu kavimleri böyle cezalandırırız. Sonra da 'nasıl davranacağınızı görmemiz için لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ' onların dünyadaki yerine sizi getirdik."[60]

"(Tebûk Seferi'nden) döndüğünüzde size özür beyan edecekler. Onlara de ki: (Boşuna) özür dilemeyin! Size asla inanmayız; çünkü Allah, haberlerinizi bize bildirmiştir. (Bundan sonraki) amelinizi Allah da görecektir, Resûlü de: وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ. Sonra görüleni ve görülmeyeni Bilen'e döndürüleceksiniz ve size yapageldiklerinizi haber verecektir."[61]

Demek ki Allah, Kur'ân'a muhatap olanların, özellikle geçmiş kavimlerin imtihanları kaybetmelerini anlattıktan sonra, onların yaşadıklarını ibretle değerlendirmelerini, elçilerini yalanlayanların,[62] müfsitlerin,[63] mücrimlerin[64] ve zâlimlerin[65] kendi sonlarını görmelerini ister ve "Sırların (ortaya dökülüp) yoklanacağı gün: يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ, insan için ne bir güç ne de bir yardımcı vardır"[66] buyurur.

3. Sonucu Ortaya Koymak (اَلْمَيْزُ / اَلتَّمْحِيصُ)

Allah'ın, denemek mânasında Kendi'ne isnat ettiği işlerden biri de "bir şeyin sonucunun ak ya da kara olduğunu görmek" anlamındaki " اَلتَّمْيِيزُ / اَلتَّمْحِيصُ" kelimeleridir.

---

59 A'râf, 7/129.
60 Yûnûs, 10/14.
61 Tevbe, 9/94, 105.
62 Meselâ bkz. Âl-i İmrân, 3/137; En'âm, 6/11; Nahl, 16/36.
63 A'râf, 7/86, 103; Neml, 27/14.
64 A'râf, 7/84, Neml, 27/69.
65 Yûnûs, 10/79, 73.
66 Târık, 86/9-10.

Allah, müminleri o durumda bırakacak değil; sonunda murdarı temizden (yani mümini kâfirden) ayıracaktır. حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ Bununla beraber Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırt eder. O hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder, takvâyı yaşarsanız sizin için de çok büyük bir ecir vardır."[67] Görüldüğü gibi bu âyette "bilmek" temyiz etme anlamında kullanılmıştır. Çünkü temyiz etmek doğrudan doğruya bilmeye bağlıdır.[68]

"Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar, daha da harcayacaklar. Sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlûp olacaklardır. Kâfirlikte ısrar edenlerse, لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ Allah'ın murdarı temizden ayıklaması ve bütün murdarların bir kısmını diğerlerinin üstüne koyup hepsini yığarak Cehennem'e atması için orada toplanacaklardır. İşte onlar ziyana uğrayanların kendileridir."[69] Onlara, "Ey mücrimler, bugün çekilin bakalım bir tarafa! وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ"[70] diye seslenilecektir.

Uhud savaşında çetin bir imtihandan geçen müminlere Allah, düştükleri kederin arkasından bir güven indirmiş, o sebeple bazıları uyuklamaya kapılmıştı. Kendi canlarının kaygısındaki bir grup da Allah'a karşı haksız yere, Cahiliye Devrindekine benzer fikirlere kapılıyor, 'Bize ne bu işten!' diyorlardı. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) onlara, 'Evlerinizde kalmış olsaydınız bile öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden giderlerdi. Allah, içinizdekileri denemek ve kalplerinizdekileri temizlemek için وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ (böyle yaptı) demesi emredilir. Çünkü Allah, insanların içlerinde ne varsa hepsini bilir."[71] Görüldüğü gibi buradaki لِيُمَحِّصَ fiili, atfedildiği لِيَبْتَلِيَ fiiliyle aynı kategoridendir.

4. Her İşe Kendi Türünden Sonuç: Ceza (اَلْجَزَاءُ)

Kur'ân konteksinde ceza kavramı hem mükâfât hem de eziyet veya elem anlamlarına gelir. Bu sebeple "Yapılan işin karşılığı kendi cinsinden olur اَلْجَزَاءُ مِنْ جِنْسِ الْعَمَلِ" sözü genel bir kaidedir. Çünkü Allah Teâlâ, herkes

---

67 Âli İmrân, 3/179.
68 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1, 318.
69 Enfâl, 8/36-37.
70 Yâsîn, 36/59.
71 Bkz. Âl-i İmrân, 3/154; Krş. Âl-i İmrân, 3/141-142.

sınanarak "kazandığının karşılığını alsın diye: لِتُجْزَى كُلُّ نَفسٍ بِمَا كَسَبَتْ" gökleri ve yeri yerli yerince yaratmıştır; artık kimseye haksızlık edilmez.[72]

Göklerde ne var, yerde ne varsa hep Allah'ındır. Dolayısıyla, doğrudan sapanı ve doğru yolda olanı pek iyi bildiği hâlde, kötülük işleyenleri, yaptıklarının karşılığı ile cezalandıracak, iyi hareket edenlere de en güzel mükâfatı vereceği için:لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاؤُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى", onları imtihandan geçirmekte ve sonuçlarını kaydetmektedir. İnsan bilsin ki ona kendi çalışmasından başka bir şey yoktur; çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir: [73]ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى"

72 Bkz. Câsiye, 45/22
73 Bkz. Necm, 53/31, 39-41.

Birinci Bölüm

İMTİHANLA İLGİLİ KAVRAMLARIN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

İMTİHANLA İLGİLİ KAVRAMLARIN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

İmtihan ile ilgili kavramların semantik açıdan incelenmesinin bir sonucu olarak:

a) Mihnet kökünden gelen, sıkıntı ve zorluktan sonraki çok güç ama yüce arınmayı ve üstün başarıyı dile getiren "imtihan" kavramı Hucurât 3. ve Mücâdele 10. âyetlerde olmak üzere Kur'ân'da iki yerde geçer.

b) Adayın, başaracağı ümidi baskın olan bir sınava sokulmasını ifade eden "belâ", "ibtilâ" ve türevi kelimeler ise 34 yerde geçmektedir.[74]

c) Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse Arap Lügati'nde, imtihan ve ibtilâ kavramları ile, Kur'ân'da daha fazla yer verilen[75] ve bu ikisinden daha çok anlamlara gelen fitne ve türevleri birbirine yakın anlamlar taşımaktadır.

İmtihan ya da eşanlamlıları ilk bakışta sıkıntı ve zorluk anlamı taşıyor ise de her zorluktan sonra muhakkak bir kolaylığın olduğu[76] açısından bakılırsa bu kavramların önce sıkıntı ve zorlukla başlayıp sonuçta başarı ve mutlulukla biten ve böylece insana ümit veren hayır ve iyilik yüklü oldukları görülür. O hâle, "Onlar, Allah'ın kalplerini takvâ için sınadığı (امْتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى) kişilerdir",[77] "Müminleri güzel bir sınavla sınaması için.."[78] ve "..Allah (sıkıntı gibi gelen bazı emirleriyle) sizden sadece kiri gidermek, sizi tertemiz ve arı-duru yapmak istiyor"[79] gibi âyet ifadeleri

---

74 Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres* "بلو" mad.

75 Kur'ân-ı Kerîm'de fitne ve türevlerine tam 60 âyette yer verilmiştir. *Aynı eser*, "فتن" maddesi.

76 Bkz. İnşirâh, 94/6-7.

77 Hucurât, 49/3.

78 Enfâl, 8/17.

79 Ahzâb, 33/33. Âyetin tam meâli: "Hem vakarınızla evlerinizde durun da önceki Câhiliye Devri'nde olduğu gibi süslenip çıkmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah ve Resûlü'ne itaat edin. Ey Ehl-i

birbirini desteklemekte ve insanın olgunlaşması yönünde olumlu mânalar taşımaktadır.[80]

Ayrıca fitne kavramının zıt anlamlı olduğu göz önünde tutulursa alternatif elektrik akımının yüksek voltaj oluşturması gibi, sanki imtihana girmesi konusunda insana çok büyük aktivite sağlıyor ve dikkatli olduğu takdirde sonuçta onun da insan için iyilik yüklü olduğu ağır basıyor.

İnsanı iyi ve doğruya yönlendirmek maksadıyla ve onun anlayışına uygun somut ifadelerle gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, tıpkı vücuttaki atar ve toplar damarların sarmal örgüsü gibi, baştan sona müjde ihbarı ve cezâ ihtarı yüklü âyetlerle dantel gibi örülmüştür.[81] Diğer yönden her ilahî emir bir müjde ve her yasak bir elem olarak algılanırsa mükâfât ve cezâ kavramları insanın hayatını yönlendirmeyi hedefleyen Kur'ân-ı Kerîm'in aslî dokusunu oluşturur. Bu demektir ki hem bu hem de öbür dünyadaki sonuçlarıyla, olası dayanılmaz acılardan kaçıp kurtulmak ve en büyük hazlara ulaşmak arzusundaysa insan, büluğa ermesinden vefatına kadar dünya hayatını sürekli bir imtihan olarak geçireceğini unutmamalıdır.

A- HZ. ÂDEM (ALEYHİSSELÂM)

1. Hz. Âdem'in Yaratılışı ve Fıtrî Düşmanı İblîs

Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamberdir. "Âdem: آدَمُ" ismi İbranca arz veya toprak anlamındaki "Adama"dan veya Arapça "esmerlik: الأُدْمَةُ"den türetilen "esmer adam" anlamındadır. Yeryüzünü türlü topraklardan derlendiği için "yerin yüzeyi: أَدَمَةُ الأَرْضِ" şeklindeki isim tamlamasıyla da yakından ilgilidir. Ancak Zemahşerî, bu kelimenin kesinlikle Arapça olmadığını belirtir.[82] Türkçe'de sepilenmiş deri anlamındaki "edîm" den geldiğini esas alan lügat âlimleri, rengi sebebiyle ve arzın derisi olan topraktan yaratıldığı için bu ismin verildiği kanaatindedirler.[83] Âdemoğullarının renklerinin farklı farklı olmasını Resûl-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle izah eder:

"Allah (celle celâlüh) Âdem'i yeryüzünün her tarafından toplatıp kardır-

Beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz, arı duru yapmak istiyor."

80 Râgıb, *a.g.e.*, 704.

81 Fazla bilgi için bkz. Bilal Temiz, *Kur'ân-ı Kerîm Terbiyesinde Mükâfât – Cezâ Metodu*, İzmir, 1998.

82 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1, 272.

83 Mehmed Vehbî, *Hülâsatü'l-beyân*, 1, 364. Bolay, *"Âdem" mad.*, D.İ.A.., 1, 358.

dığı bir tutam topraktan yaratmıştır. Bu sebeple alınan o toprak miktarının bir kısmı beyaz, bir kısmı siyah, bir kısmı kırmızı, bir kısmı sarı ve bir kısmı da bunlar arasındaki renklerdedir. Bir kısmı yumuşak, bir kısmı kötü, bir kısmı temiz ve hoş olarak dünyaya gelmiştir."[84]

İbn Mes'ud, Âdem'in (aleyhisselâm) yaratılışı konusunda şu detaylı bilgileri nakleder:[85] Allah (celle celâlüh) Cebrâil'i (aleyhisselâm) toprak getirmesi için yeryüzüne göndermiş; Arz ise, "Toprağımı eksiltmenden veya beni küçük düşürmenden Allah'a sığınırım" deyince geri dönmüş ve "Allah'ım o Sana sığındı, Sen de onu hıfzu himâye eyledin" demiş. Sonra Mîkâil'i (aleyhisselâm) göndermiş, o da aynı durumla karşılaşarak dönüp Cebrâl'in dediklerini tekrarlayınca, bu defa ölüm meleği Azrâil'i (aleyhisselâm) göndermiş. Arz yine Allah'a sığınmış ama o, "Ben de Allah'ın emrini yerine getiremeden geri dönmekten yine O'na sığınırım" demiş. Hemen yeryüzünün çeşitli yerlerinden kırmızı, beyaz ve siyah topraklardan alıp karmış. Bu sebepten Âdemoğulları farklı farklı olmuşlar. Arz'a deri görevi gören "أَدِيمٌ: dış yüzü"nden alındığı için de ona deriyle kaplı anlamında "Âdem" adı verilmiştir.[86]

Sonra Azrâil o karma toprağı yukarılara çıkarmış, Allah Teâlâ, "Arz sana yalvardığında ona acımadın mı?" deyince, "Sen'in emrini uygulamayı daha gerekli gördüm." demiş ve Allah (celle celâlüh) da, "Sen onun evlatlarının ruhlarını kabzetmeye de uygunsun." buyurmuştur.[87]

İbn Abbâs'ın, Ebû Sâlih'ten rivâyetine göre, Âdem'e ruh üflenmeden, Mekke ile Tâif arasına bırakılmış hâlde, kırk yıl geçtiğini söylemiştir. Ed-Dahhâk ise İbn Abbâs'tan naklederek, Âdem ne yerde ne de gökteydi, ama topraktan yaratıldıktan sonra 40, balçık olarak 40 ve seramik gibi pişmiş balçık olarak 40 olmak üzere toplam 120 yıl (İbn Mes'ûd'a göre 160 yıl) kaldıktan sonra ruh üflenmiş ve adı anılır hâle gelmiştir. Yahyâ b. Sellâm, "Allah katında bir değer taşıyor olsa da mahlûkât arasında bir değeri yoktu' der; çünkü henüz tanınmıyordu ve bu anlatımlar Âdem'e kadr ü

---

84 Zernûcî, *Ta'lîmü'l-müteaʻllim*, s. 2.

85 Kurtubî, *el-Câmi*, 1, 280.

86 Burada konu edilen rivâyetlerin Kur'ân âyetleriyle örtüştüğü söylenemez. Çünkü bu tür tafsilatlar âyetlerde yoktur; aynı anlamlarda sahîh hadisler de elimizde mevcut değildir. Özellikle de adı geçen üç büyük meleğin yeryüzüne toprak almaya gidişleriyle ilgili rivâyet için M. Seligsohn, "Bu efsâne bazı değişikliklerle, İsrâilî eserlerden alınmıştır" der. (Bkz. İ.A. MEB., *"Âdem" md*,; Aydemir, *Peygamberler*, s.20-21.

87 Burada Azrâil'in (aleyhisselâm) hak bildiği yolda tehevvüre kapılmadan ve gözü peklik göstererek bir tür ilahî imtihanı başardığı anlaşılmaktadır.

kıymet ve şeref kazandırmak içindi. Allah meleklere Âdem'i halîfe yaparak ona göklerin, arzın ve dağların yüklenemediği "emâneti" üstlenince her şeyden değerli olduğu ortaya çıkmış ve adı anılır olmuştur."[88]

Hz. Âdem'in yaratılışının sonraki safhaları,[89] "Azrâil toprağı su ile karınca çamura:[90] طِين", daha sonra da "dağılmayan yapışkan bir balçığa:[91] طِينٌ لاَزِبٌ" dönüştürmüş. Sınırsız uzayıp giden zaman içinde belirli bir süre:[92] حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ", adına "insan" demeye değmez,[93] dikkat çekmeyen bir element veya nutfe gibi bir şey olarak[94] kokuşuncaya kadar, bekletmiş. Daha sonra Yaratıcı "çamurdan süzülen özden:[95] سُلاَلَةٍ مِنْ طِينٍ", kara çamurdan şekillenmiş bir balçıktan:[96] مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ" ve testi, kiremit tuğla veya seramik gibi "pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan:[97] مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ" yaratmıştır.

Kısacası, Hz. Âdem de ilk olarak ilahî irâde ile bölünerek çoğalma özelliğine sahip yapışkan bir çamur ve katışık bir nutfeden yaratılmıştır. Ne var ki, Âdem'in (aleyhisselâm) hayatının başlangıcı olan nutfe daha önce bir başka insandan süzülüp çıkmamıştır. Onun nasıl kurulup geliştirildiği, Kur'ân-ı Kerîm bildirmediği için, bizce meçhûldür.

Buna karşılık, er-Râzî'nin de dediği gibi, bugün de bütün insanlar yapışkan bir çamur, süzülmüş bir öz (protoplazma) ve kokuşmuş balçıktan şekillenip vücuda gelmektedirler. Ancak bu maddeler insanın besin olarak aldığı bitki ve hayvan yapılarından geçerek insan bünyesinde oluşmaktadır. (...) Bu mânaya göre söz konusu âyetler sadece Âdem'e ve onun zımnında insan türüne şâmil olmayıp, doğrudan her ferde uygulanması uygun düşmektedir. Âyetlerin dikkat çektiği asıl nokta budur ve insan için ifade edilen "Ellerimle yarattığım" denilmesi bu noktaya işarettir.[98] Bu

---

88 Vahıdî (ö.468/1075), *el-Vecîz*, 2/1157; Kurtubî, *a.g.e.*, 19, 119.

89 Fazla bilgi için bkz., Bolay, *a.g. madd.*

90 Bkz. En'âm, 6/2; Secde, 32/7; Sâd, 38/71; İblîs, Âdem'i (aleyhisselâm) küçümsemek için ilk safha olan "çamurdan yaratılma"sını, diline dolamıştır. Bkz. A'râf, 7/12, İsrâ, 17/61; Sâd, 38/76.

91 Bkz. Sâffât, 37/11; Sâd, 38/10.

92 Dehr bütün kâinatın sürecini içeren küllî ve sonsuza uzanan zaman anlamında felsefî bir terimdir. "Hîn" ise az veya çok ama belirli bir zamanı belirten zaman dilimidir. (Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 29, 151.)

93 Bkz. İnsân, 76/1.

94 Beydâvî, *a.g.e.*, 5, 425.

95 Bkz. Mü'minûn, 23/12.

96 Hıcr, 15/26, 28, 33.

97 Rahmân, 55/14.

98 Akseki, *"Âdem" madd.*, 1/83.

ifade, insanın faziletli ve şerefli bir varlık oluşuna delâlet eder. Çünkü bir kral bile sıradan işlerini hizmetkârlarına yaptırır. Oysa burada Allah, insanı kendi elleriyle yarattığını ifade buyurmaktadır. Ayrıca "iki el" ile insanların hem ruhlarının hem de bedenlerinin yaratılmış olmaları kastediliyor. İşte insan bu ruhu dolayısıyla eşref-i mahlûkat olmuştur.[99]

Sonuç olarak, Yüce Yaratan'a yaratma kolaylığı açısından Hz. Âdem'in durumu, şüphesiz, Hz. Îsâ'nın hâline benzer. Âdem'i topraktan yaratmış, sonra ona 'ol' demesiyle o da hemen oluvermiştir.[100]

Diğer taraftan insanoğlunun sınanmasının, tekâmülü için "vazgeçilmez şart" olduğunu çok belirgin bir biçimde ortaya koymak için olsa gerek, Allah (celle celâlüh) bu arada İblîs'i de Âdem'den daha önce, zehirli, kavurucu ve dumansız "semûm ateşinden: مِنْ نَارِ السَّمُوم" yarattığını ve aralarında bir mücadele başladığını vurgulamaktadır.[101] O hâlde İblîs göz açıp kapayacak kadar bile meleklerden değildi. Âdem (aleyhisselâm) nasıl insanların aslı ise, İblîs de cinlerin aslıdır.[102]

İblîs, Âdem (aleyhisselâm) henüz ruh üflenmemiş bir ceset hâlinde iken ona yaklaşıyor ve "Sen boşuna yaratılmadın!" diyerek, ağzından girip ardından çıkıyordu. Meleklere de "Korkmayın bundan, hakîkaten içi boş. Bir saldırışta işini bitiririm elbette" diyordu. Meleklerle birlikte yanından geçerken onlara, "Mahluklar arasında benzerini görmediğiniz şu yaratığı görüyor musunuz? Sizden üstün tutulur ve ona boyun eğmeniz emredilirse ne yapacaksınız bakalım?" deyince, "Rabb'imizin emri başımızın üstüne" dediler. İblîs ise kendi kendine, "Benden üstün tutulursa ona boyun eğmem. Ben ondan üstün tutulursam onu muhakkak helâk ederim" diyordu.[103]

Allah Teâlâ İblîs'e, "Ey İblîs! Ellerimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?: مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ. Büyüklendin mi yoksa ululardan mı oldun?' diye sorunca, 'Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten onu ise balçıktan yarattın!' dedi."[104]

Melekler Âdem'in yanından geçerken onu görünce korkuyorlar, en

99 Mevdûdî, *Tefhîm*, 5, 83.

100 Âl-i İmrân, 3/59. Yakın anlamlı âyetlerin sonlarındaki "يَكُونُ" muzârî (şimdiki ve geniş zaman) fiilinden O'nun kudreti için aynı kolaylığın devam ettiğini anlıyoruz. Krş. Bakara, 2/117, Âl-i İmrân, 3/48, Nahl, 16/40, Meryem, 19/35, Yâsîn, 36/82, Mü'min, 40/68.

101 Hıcr, 15/27.

102 Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 15, 260; Hasen Basrî, *Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî*, 1, 85.

103 Kurtubî, *Tefsîr*, 1, 281.

104 Bkz. Sâd, 38/75-76.

çok da İblîs korkuyordu. Yanından geçerken cesede vuruyor, bir çömlek gibi çın çın ötüyordu.[105] Hâkk Teâlâ, üflemek zamanı gelince meleklere, "Rûhumdan üflediğimde ona hemen secde edin" buyurdu. Ruh başına girdiğinde aksırdı, melekler ona, "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ : Hamd Allah'a mahsus' de dediler; Bunu deyince Allah, "Rabb'in sana rahmet etsin" buyurdu. Ruh gözlerine girince Cennet'in meyvelerine baktı, karnına girince yemeye iştahı açıldı ve henüz ayaklarına ulaşmadan meyvelere ulaşmaya davrandı. Bundan dolayı "İnsan yaratılışta acelecidir.",[106] buyurulmuştur. Artık bütün melekler ona secde ettiler, İblîs hâriç!"[107] Onun, Allah'ın "Âdem'e secde et" emrine uymadığı ve bunun neticelerinin şöyle olduğu ifade buyurulur:[108]

"Hani Rabb'in meleklere, 'Ben kara çamurdan oluşmuş kuru balçıktan bir insan yaratacağım. Ona biçim verip içine Kendi ruhumdan üflediğimde önünde secde edin' demişti. Bunun üzerine bütün melekler hep birlikte secdeye kapandılar. Yalnız İblîs, secde edenlere katılmayı reddetti ve Allah, 'Ey İblîs, seni secde edenler arasına yer almaktan alıkoyan nedir?' deyince, İblîs (küstahça) 'Kara çamurdan oluşmuş kuru balçıktan yarattığın insana secde etmek bana yakışmaz: قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ' dedi. Allah 'Öyleyse defol oradan, artık sen rahmetimden kovulmuş oldun. Hesaplaşma gününe kadar lânetim sürekli üzerinedir, buyurdu. İblîs, 'Ey Rabb'im, o hâlde insanların tekrar dirilecekleri güne kadar bana yaşama süresi tanı" dedi. Allah, 'Sen kendilerine o süre tanınanlardansın' dedi ve ekledi: 'O bilinen vaktin gününe kadar.

"İblîs dedi ki: 'Ey Rabb'im, beni kışkırtıp sapıklığa düşürdüğün için dünyada kötülüğü onlara câzip göstererek hepsini yoldan çıkaracağım (Ve sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!).[109] Sadece aralarındaki seçkin kulların hariç. "Allah dedi ki: 'İşte Bana ileten doğru yolum budur: قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ. Sana uyan sapıklar dışındaki kullarım üzerinde senin hiçbir nüfûzun, hiçbir etkileme gücün yoktur. Onların hepsinin buluşma yerleri Cehennem'dir. Oranın yedi kapısı vardır. Her kapıdan hangi Cehennemlik grupların içeriye girecekleri belirlenmiştir."

105 Bkz. Rahmân 55/14
106 Enbiyâ, 21/37.
107 Kurtubî, *el-Cami*, 1, 281.
108 Hıcr, 15/28-44; Krş. A'râf, 7/11; Sâd, 38/71-75.
109 A'râf, 7/17.

2. Hz. Âdem'e İsimlerin Öğretilmesi

Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesini iki şekilde ele almak gerekir:

a) Allah her şeye bir isim verip bu isimleri veya bunlara ait ilmi Âdem'in rûhuna ilham ve nakşetti. Yani eşyanın adlarını bilmek ve koymak yeteneğini verdi, demektir.

b) Âdem'e, gerektiğinde varlıklara ad koyup kullanacak özel bir yetenek kazandıran bir ruh üfledi.[110]

Bunlardan ilki çok açık, ikincisi ihtimallidir. Allah'ın (celle celâlüh) öğretmesi (تَعْلِيمٌ) bir anda olabilir, ancak öyle olsaydı îlâm (إِعْلَامٌ) mastarından أَعْلَمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ diye ifade etmeliydi. Tâlim sîgasında işin tedrîcen olması öne çıkar. Ayrıca bunda verilen ilmin sınırsız olduğuna da işaret vardır. Dolayısıyla Âdem'in yaratılmasına kadar var olan bitki ve hayvanlar beşerî bir mâlikin değilken, insan ortaya çıkar çıkmaz, sadece bu iki bitki ve hayvan âlemlerine değil, bizzat tabîata da hâkim olmuş ve tasarrufa başlamıştır.[111]

Âdem ve oğulları tecrübe ve istidlâl ilmiyle her şeyi anlamak ve ilim kuvveti ile bütün kâinata hâkim olmak kabiliyetinde yaratılmıştır. Meleklerin secde etmelerini hak edebilmek için bu istîdâdını bilfiil göstermesi gerekiyordu.[112]

Kur'ân'ın kelimelerini engelleyici bir karîne yoksa kendi sistemi içinde anlamlandırmak gerekir. Bununla beraber meleklerin secdelerini kendi mâhiyetlerine uygun olarak anlamak gerekir. Buna göre onların Âdem'e secde etmeleri, Allah'ın emri ile ve fiilî bir bîat olarak değerlendirmek daha uygundur. Diğer bir ifadeyle, İbn Abbâs ve Katâde'den rivâyet edildiği gibi, Hz. Âdem'e secde edilmesi ona bir tâzimdir[113] ve ilahî bir emir olması itibâriyle doğrudan doğruya Allah'a ibâdettir.

Melekler önce Âdem'in sadece kuru toprak olan madde yönüne baktıkları için onu yeryüzünde sadece fesat çıkaracak bir varlık olarak algıladılar ve "Böyle bir yaratığa ne gerek var?" diyecek oldular. Fakat sonradan onun sadece topraktan bir âdem değil, ilahî ruh üflenmiş, kendilerine bile nasip

---

110 Akseki, *"a.g.mad."*, 85.
111 Aynı yer.
112 Aynı yer.
113 Hasen Basrî, *a.g.e*, 85.

olmayan ilim salahiyeti ile donatılmış seçkin bir varlık olduğunu anlayınca, kudret ve kerâmeti önünde secdeye kapanmaya mecbur oldular.[114]

Cenâb-ı Hak, sair hayvanların aksine, insanların duygu ve yeteneklerine bir sınır çizmemiş, fıtrî bir kayıt koymayıp serbest bırakmış, sınırsız bir alanda dolaşabilmesine imkân tanımıştır. "İnsanoğlunun mal ve altın dolu iki vâdisi olsa (yeter demez) üçüncü bir vâdiyi de ister. Onun karnını ancak toprak doyurur."[115] İnsanın duygularının sınırsızlığı ve açgözlülüğü, sınanma alanı içinde sonsuz derecede yücelme ve düşmesini de mümkün kılmış ama bu sonsuz ve sınırsız imkânlar içerisinde tamâmen başıboş da bırakılmamıştır.[116]

3. Hz. Âdem ve Eşinin İblîs ile Mücâdelesi

Aslında biz şeytanın tam olarak ne olduğunu, insanla nasıl temasa geçtiğini ve onu nasıl saptırdığını bilmediğimiz gibi, insanlara nasıl ve neler fısıldadığını da bilemiyoruz. Şu kadar var ki biz şeytanın herhangi bir yöntemle insana birtakım kötülükler aşıladığını, bu aşılamanın ve saptırmanın temelde insanın yaradılışında var olan zaaf noktalarına dayandığını, iman ve irâdesini kuvvetlendirmekle zayıf noktalarını takviye etmenin mümkün olduğunu, bu sayede şeytanın iğvâsından ve zaten zayıf olan tuzaklarından tamamen kurtulabileceklerini kesin olarak öğreniyoruz. Bize göre, bu tür gayb konularında sağlıklı kabul edilebilecek tek kaynak da "haber-i sâdık"tır.

Bu kaynağa göre Allah (celle celâlüh), وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً "Doğrusu, daha önce Âdem'e de bir ahd vermiş (ve bir ağaca yaklaşmasını yasaklamıştık). Fakat o ihmalde bulundu; kendisini o an için yeterince sabırlı (bununla birlikte günaha karşı da ısrarlı) bulmadık."[117] وَلاَ تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ "Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin Cennet'e yerleşin, oranın yiyeceklerinden istediğinizi bol bol yiyin ama şu ağaca yanaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz"[118] buyurur.

"Fakat şeytan, gözlerinden saklı tutulan ayıp yerlerini meydana çıkarmak amacıyla onlara şunları fısıldadı: Rabb'iniz, size bu ağacı iki melek

114 Akseki, *a.g.e.*, 85
115 Müslim *Zekât*, 2, 725.
116 Mü'minûn, 23/115; Kıyâme, 75/36.
117 Tâhâ, 20/115.
118 Bakara, 2/35; A'râf, 7/19.

veya burada sürekli kalıcılardan olmayasınız diye yasakladı:[119] وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلاَّ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ."

Bu âyetteki "melekeyn" kelimesi, "melikeyn", hattâ "mülkeyn" şeklinde de okunabilir. "Size sonsuzluk ağacını ve yıkılmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?: فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لاَ يَبْلَى" âyeti[120] "mülkeyn" kırâatini desteklemektedir. Buna göre şeytan onları yıkılmayacak hükümranlık ve sonsuz ömür va'd etmekle aldatmış olur. Gerçekten de bunlar insanın en güçlü ihtiraslarıdır ve denebilir ki cinsî arzular bile insanın kuşaktan kuşağa neslini sürekli olarak sürdürme ihtirasını gerçekleştirme vasıtalarından biri olmaktan öte bir anlam ifade etmez.

Fâni bir varlık olması dolayısıyla insan, hayatının ölümle bitmesinden korkar ve tenasül yoluyla çoğalarak kalabalık içinde bir ölümsüzlük kazanmak ister. Huld (ebedî hayat) ağacının yemişinden yemek, yok olup gitmekten kurtulmak için tenasül yoluyla çoğalmayı ifade eder. Sanki hayat ölüme diyor ki: Sen canlı varlıkların bir neslini imhâ edersen, ben de onun yerine yeni bir nesil ikâme ederim.[121]

Âyetteki "mülk" kelimesinin "melek" şekline okunmasına göre ise anlam şöyle olur: "Şeytan, meleklerde olduğu gibi, bedenin somut bağlarından kurtulması ve orada sonsuza dek kalmaları va'diyle onları aldatmaya çalışmıştır... Şu kadar var ki birinci kırâat en meşhuru olmasa da diğer âyetlerin metinleriyle ve şeytanın insanın köklü ihtiraslarına uygun düşen tuzaklarıyla daha güzel bütünleşmektedir.

"Ben gerçekten sizin iyiliğinizi istiyorum' diye yemin ederek",[122] "onları hataya düşürüp içinde bulundukları nimet yurdundan çıkardı. "..Ağacın meyvesinden tadar tatmaz, ayıp yerleri meydana çıktı. Bunun üzerine Cennet yaprakları ile örtünmeye koyuldular. Rabb'leri onlara şöyle seslendi: 'Ben size o ağacı yasaklamamış mıydım? Şeytanın apaçık düşmanınız olduğunu size söylememiş miydim?"[123]

4. Hz. Âdem ve Yasaklanan Ağaç

Âdem ile Havvâ büyük bir hürriyete mazhar olmakla birlikte, onlara

---

119 A'râf, 7/20.
120 Tâhâ, 20/120.
121 Muhammed İkbal, *"Âdem Kıssasının Felsefesi" madd.*, TİA., 1/93-94.
122 A'râf, 7/21.
123 A'râf, 7/22.

yine de bir sınır konmuş ve yasak ağaca yaklaşmaları o sınırı çiğneyip haddi aşmak sayılmıştır.

Kur'ân "yasak ağacın" hangi ağaç olduğunu belirtmez; belirtmesi de ondan sakınma hikmetine katkıda bulunmaz. Öyle anlaşılıyor ki burada önemli olan yasağın çiğnenmesiydi. Çünkü yüce Allah orada her ikisine de helal şeyler için izin vermiş, yasaktan da kaçınmalarını öğütlemişti. Bu, insanın irâdesini geliştirecek, kendisi için belirlenen sınırda durmasını sağlayacak, bünyesine yerleştirilen arzularına ve ihtiraslarına karşı direnmesini öğretecek, arzularına ve ihtiraslarına karşı galip gelmesini temin edecek, hayvanlar gibi bu arzu ve ihtiraslarının mahkûmu olmaktan kurtaracak ve insanı onlara hakim konuma getirecek bir yasağın olması zaten gerekiyordu... İşte insanı hayvanlardan ayıran "temel özellik" de budur; bu özelliğin iman sayesinde gerçekleşmesiyle ancak "insan olmanın içeriği" kavranabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın söz konusu ağaca yaklaşmayı yasaklamış olması âni iktizâ eden bir hikmetten kaynaklanmıştır. İhtimal ki o ağaç, Âdem ve Havvâ'nın salah hallerinin ve saadetlerinin bozulmasına sebep olabilecek nitelikteydi. Herhâlde bu ağaçtan yemek, niyâbeti unutmak ve asâlet dâvasına kalkışmak hissini vermişti. Bu ise insanın aslî fıtratından olmayıp Şeytanın aşılarından başlar.[124]

Hz. Âdem'e bu ağacın meyvesinden tatması yasak edilmişti; çünkü sınırlı benliği, hisleri ve fikrî melekeleri başka türlü bir bilgiye hazırlıklı idi, yani bu bilgi sabırlı gayretin ve derlemenin mahsûlü olan bir bilgi olacaktı. Şeytan ise onu bâtınî bilgi ağacının meyvesini yemeye sevk etti, Âdem de ona boyun eğdi. Bu davranışının sebebi Âdem'in (aleyhisselâm) fıtraten fena olduğu değil, yaratılışı gereği "aceleci" olması ve bu sebeple bilgiyi bir hamlede ele geçirmek istemesiydi. Bu meylini tashih etmenin çaresi, onu fikrî melekelerinin inkişâfına en uygun muhîte yerleştirmekti. Bu ortam belki ona ızdırap verecekti, ama bu ona ceza vermek için değil, aksine onu daimî inkişâf ve yücelme zevkinden mahrum etmek isteyen Şeytan'ın gayesine engel olmaktı. Çünkü mahdut bir benliğin, kendine karşı gelen bir muhitte yaşaması, tecrübenin devamlı artmasıyla hâsıl olan bilginin gittikçe genişlemesine bağlıdır. Muhtelif imkânlarla karşılaşan mahdut bir benliğin bilgisi ise deneme ve yanılma sayesinde sürekli genişler. Bu yüzden hata, fena bir şey olmakla beraber, tecrübenin en önemli sebeplerinden biridir.[125]

---

124 Akseki, "*a.g.madd.*", 87.
125 M. İkbal, "*a.g.madd.*", 93.

İşte o anda insanlığın ilk imtihanı sonuçlandı, Hz. Âdem verdiği sözü unutarak uğradığı kışkırtma karşısında zayıf düştü. Böylece de yüce Allah'ın sözü gerçekleşmiş ve "insanın imtihanı" takdiri uygulamaya konmuş oldu. Artık insan için sıkıntı, zorluk, mücadele vb. dünyasının kapısı aralanmıştı.

"(Haydi bakalım), 'Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan aşağı inin: وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ. Yeryüzü belirli bir süreye kadar size barınak ve geçim yeri olacaktır. Orada barınıp orada yaşayacak, orada ölecek ve tekrar diriltilerek oradan çıkarılacaksınız. Tarafımdan size bir yol gösterici geldiğinde, kim Ben'im hidâyetime uyarsa onlar için korku yoktur, artık hiç üzülmezler. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlar ise, ebedî olarak kalmak üzere Cehennemliktirler' dedik."[126]

"Derken Âdem, Rabb'inden birtakım kelimeler alıp belledi ve eşiyle birlikte, 'Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik; bizi bağışlamaz ve acımazsan kesinlikle hüsrana uğrayanlardan oluruz' dedi. Rabbi de onu affetti. Hiç şüphesiz O, tövbeleri her zaman kabul edici ve çok merhametlidir."[127]

İblîs, insanın süflî ihtiraslarını bilerek tahrik etmesi dolayısıyla Cennet'ten ebediyyen kovulmuş ve Allah'ın lânetine uğramıştır. Âdem ise unutkanlığı yüzünden Allah'a isyan ettiğinden, geçici bir zaman için, düşmanı olan Şeytan ile mücadeleye devam maksadıyla Cennet'ten uzaklaştırılmıştır. İlahî Vahy'e sarılmak sûretiyle Yaratan'ına bağlanmak, bu mücadelede Şeytan'ı mağlup etmeye en büyük yardımdır; bu yardıma ihtiyaç duyar ve başvurursa Cennet'i ebediyyen kazanmaya adaydır.[128] Bütün bunlar her âdemoğlu için de geçerlidir. Kur'ân bütün bunları anlatarak ilahî irşadlara göre hareket edenlerin dalâlete düşmeyeceklerini ve bedbaht olmayacaklarını bildirir.[129]

5. Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın 'Adn Cenneti

Ehl-i Sünnet araştırmacılarına göre Âdem ile Havvâ'nın Cennet'inden maksat, ebedî Cennet: جَنَّةُ الْخُلْدِ değildir. Cennet'in kelime anlamından hareketle, bahçe veya her türlü güzel ağaçlarla bezenmiş huzurlu yer demektir ve bu anlam Übey b. Ka'b, Abdullah b. Abbâs, Vehb b. Münebbih, Süfyân b. 'Uyeyne'den nakledilmiştir. İbn Kesîr, el-Bidâye

---

126 Bakara, 2/37-38; A'râf, 7/23-25.
127 Bakara, 2/39; A'râf, 7/23.
128 Mevlânâ Muhammed Ali, *"Âdem Kıssasının Özü"* madd., TİA., 1, 90-91.
129 Bkz. Tâhâ, 20/123.

ve'n-nihâye'de, Fahreddîn er-Râzî de Mefâtihu'l-Ğayb'ta yazdıklarına göre bu kavil İmâm A'zam Ebû Hanîfe ve ashâbından nakledilir. Ebû Hayyân ile er-Râzî'nin bir diğer nakline göre de Ebû Kasım el-Belhî ile Ebû Müslim el-İsfehânî, Âdem ile Havvâ'nın iskân edildikleri Cennet'in yeryüzünde Fâris ile Kirmân arasında ya da Filistin topraklarında bir yer olduğunu söylemişlerdir.[130]

Ebû Mansûr el-Mâtüridî, "Biz inanırız ki Âdem ile eşinin ikamet ederken sonradan uzaklaştırıldıkları bildirilen Cennet, bağlık-bahçelik, ağaçlık ve meyvelik bir yer veya bir koru idi. Âdem ile eşi Havvâ böyle bir yerin nimetlerinden faydalanıyorlardı. Böyle bir yerin mevkiini belirlemek bize düşmez. Selefin mezhep anlayışı budur ve gerek Ehl-i Sünnet'ten gerekse diğer mezheplerden bu Cennet'in yerini belirleme konusunda ileri sürülen fikirlerin delili yoktur."[131]

Bu Cennet'in Huld (ebedîlik) Cennet'i ya da gök Cennetlerinden bir Cennet veya yeryüzü Cennetlerinden bir Cennet olması hakkında bazı görüşler. Burada da şunu kaydedelim: İblis'in davranışı yüzünden çıkarıldıkları Cennet için İbn Abbâs (radıyallahu anh), "Huld Cennet'inde değil, 'Adn Cennetindeydiler" demiştir. O hâlde Âdem'in yerleştirildiği yer de 'Adn Cennet'i demektir. "Dâl" harfinin sükûnuyla 'adn' ikâmet demek olduğuna ve "ma'din" kelimesinin de aslı bu olduğuna göre, "Cennetü 'adn" ismi hilkat madeni ve aslî ikametgâh olan Cennet anlamına işaret eder. Bu ise Âdem'in ilk varoluş nimetini kazandığı yaratılış Cennet'i mânâsına işaret eder. "Cennet-i adn" de Cennetü'l-Me'vâ, Cennetü Naîm, Cennetü'l-Firdevs, Dârü's-Selâm, Cennetü'l-Huld, Cennetü'l-Vesîle gibi ahiret Cennetlerinden sayılmış olduğuna göre Âdem'in ilk meskeni olan Adn Cennet'inin ahirette Huld Cennet'i geçidinde ilk Cennet olacağı ve bunda "İşte yaptıklarınıza karşılık size miras verilen Cennet budur"[132] âyetinin dosdoğru delâletince kulluğun edebi ile Rablığın lütfunun büyük bir tecellîsi olduğu anlaşılabilir.[133] Meşhur müfessir Ebu's-Suûd bu konudaki delillerin çeliştiğine ve dolayısıyla kesin bir şey söylenmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.[134]

---

130 Akseki, *a.g. madd.*, 86.
131 Matüridî, *Te'vîlâtü;* Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Menâr*; Akseki, *"a.g. madd."*, 86.
132 Zuhruf, 43/72.
133 Elmalılı, *Hak Dini,* 3/2165.
134 Akseki, *"a.g. madd."*, 87.

6. Hz Âdem'in Zellesi ve Eşiyle Birlikte Yeryüzüne İndirilişi

Hz. Âdem'den sudûr eden bu muhâlefet, bir cürüm veya kebîre değildir. Kur'ân'da buna "isyân ve azgınlık" denmesi ve Hz. Âdem ve eşinin bundan dolayı tövbe ve istiğfar etmeleri ve kendilerinin zâlim (hatalı) olduklarını itiraf etmeleri, bu hareketin –onlar açısından- azîm bir vak'a olmasındandı. "Biz vaktiyle Âdem'e o yasak ağacın meyvesinden yememesini tembih ettik. Fakat o bu tembihimizi unuttu. Onda güçlü bir irâde bulamadık"[135] âyeti de bunun kasıtlı olmayan bir unutkanlık sonucu olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla Hz. Âdem günahkâr değildir. Buna rağmen hemen kendini toplayarak tövbe etmiş, tövbesi kabul edilmiş ve bundan sonra da peygamberlik vazîfesiyle ululanmıştır.[136]

Yüce Allah'ın kendisini bu derece onurlandırdığı, bu mahşerî kalabalık huzurunda, meleklerin huzurunda doğuşunu ilân ettiği, melekleri kendisine secde ettirdiği, İblîs'in kendi yüzünden Cennet'ten ve meleklerin arasından kovulduğu bu eşi-benzeri olmayan yaratık, çift yönlü bir karaktere sahiptir. İki tarafa da yönelebilecek bir yetenek ile yaratılmıştır. Onun birtakım zaaf ve ihtirasları olduğu konularda Allah'ın emir ve yasaklarına bağlı kalmadığı takdirde, onu bu zaaflarından yakalayıp kaleyi içinden fethetmek mümkündür...

Hz. Âdem'e bir ağacın yasak edilişi, irâdesini eğitmesi, kişiliğini sağlamlaştırması için gerekli olan bir yasaktı. İnsan ruhunun, gerektiğinde ihtiyaçları aşarak sınırsızca hareket etmesine imkân tanıyan arzu ve isteklerin baskısından kurtulması, onların kulu olmaması için böyle bir yasak gerekiyordu. İnsanın yükselmesinde en sağlıklı ve şaşmaz kriter budur işte. İnsan kendi arzularını kontrol altında tutabildiği, onlara hükmedip üstün gelebildiği ölçüde, beşerî yükseliş merdiveninde çıkmaya başlar. Bu arzular ve istekler karşısında zayıf düşüp onlara mahkûm olduğu ölçüde ise hayvanlığa doğru yaklaşır ve aşağıya doğru iniş başlar.

Hz. Âdem kıssasında Şeytan ile insan arasındaki savaş (düşmanlık) anlatılırken, geçen bazı hâdiselerin izahı, bize bu savaşın mâhiyeti hakkında zihni harekete geçiren fikirler veriyor. Çünkü bu savaş Allah'a verilen sözle Şeytan'ın kışkırtmaları, îman ile küfür, hakk ile bâtıl, hidâyetle

135 Tâhâ, 20/115.
136 Akseki, "*a.g.madd.*", 87.

dalâlet arasında süren kesintisiz savaştır. Bu savaşın alanı, insanın kendisi olduğu gibi kazanacak ya da kaybedecek olan da yine kendisidir. Bu yüzden insan, tıpkı savaştaki asker gibi, sürekli uyanık olmak zorundadır. Zira bu savaşta ya galip gelip ganimet kazanacak ya da yenilip her şeyini kaybedecek. Kur'ân'ın da zaten insandan istediği budur: Şeytanla yaptığı savaş veya olduğu imtihanda uyanık olmak, başka bir şey değil.

Yasak ağaç kıssası, şeytanın körüklediği "yasağı tatmak", verilmiş sözü unutarak günah işlemek, geçici bir sarhoşluktan sonra ayılarak pişman olmak ve Allah'tan af dilemek... Bütün bunlar insanoğlunun sık sık mâruz kalacağı sürekli sınama ve imtihan zincirinin halkaları olup belirlenmiş bir alan içerisinde Şeytan ile insan arasında kıyamete kadar sürecek olan savaşın başlangıcını ilan etmektedir. Bu köklü ve sürekli savaş, uygulama alanına intikal etmiş ve ok yaydan çıkmış ve artık bir an bile durup dinlenilmeyecek bir savaş başlamıştır. Bu sebeple yüce Allah'ın yardımı insan denen bu yaratığa ulaştı. İradesini denemek, direnme gücünü ölçmek, şeytanın süslü gösterdiği arzular ile irâdesi ve Rahmân olan Yaratan'ına verdiği söz arasındaki mücadeleyi yaşamasını istemiştir.

Hz. Âdem rûhuna yerleştirilen fıtrat sayesinde hatasını anladı ve yuvarlandığı yerden doğruldu. Her başvuru ve sığınma anında sürekli olarak imdadına yetişecek olan Allah'ın rahmeti kendisine yetişerek elinden tuttu. Böylece insanoğlu, soyunun başlangıç sabahının bu alaca karanlığında, eğer bu savaşı kazanmak istiyorsa nasıl kazanacağını ve mağlubiyeti seçerse nasıl yenik düşeceğini de öğrenmiş oldu.

Kur'ân-ı Kerîm Arz'ın insanın meskeni olduğunu ve onun istifadesine sunulduğunu, bu yüzden Allah'a şükretmesi gerektiğini anlatır. Kur'ân'a göre insan bu arzın yabancısı değildir. Çünkü Allah insanı bu arzdan bir bitki gibi yeşertmiştir, tekrar diriliş de öyle olacaktır.[137]

Kıssada bahis konusu olan Cennet, iyi insanların ebedî ikametgâhı değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in tarifine göre, bu ebedî nimet yurdunda günah için hiçbir arzu hissedilmez. Bu Cennet'te ise ilk olan hâdise bir günahtır ve bu günah yüzünden Âdem Cennet'ten yeryüzüne indirilmiştir. Kur'ân bu noktaya bir açıklık getirmekte ve bu ilk Cennet'in, insanın açlık, susuzluk, hararet, çıplaklık gibi ârızaların hissedilmediği bir yer olarak tarif edilmektedir. Bu yüzden bu Cennet'i insanın, muhîtine bağlı olmayarak

[137] Bkz. Kâf, 50/9-11.

yaşadığı ve beşerî kültürün doğuşuna sebep olan ihtiyaçların acılarını hissetmediği ilk hâlinin ifadesi telakkî ediyorum.[138]

Bir tarafta Âdem ile eşi, karşı tarafta İblîs ile soydaşları, hepsi birden ve birbirine düşman olmak üzere yeryüzüne indiler. Birbirleriyle mücadele etsinler, biri diğerine düşmanlık etsin ve iki yaratık türü ve iki karakter arasında savaş sürüp gitsin diye indiler. Bu iki yaratıktan biri sırf kötülük için yaratılmış, diğeri hem iyiliğe hem de kötülüğe yönelebilecek çifte yetenekli kılınmıştır. Böylece âdemoğulları için imtihan gerçekleşmekte ve Allah'ın takdiri yerini bulmaktadır.

Birbirine muhâlif olan fertlerin mücâdelesi, bu fâni yaşayışı hem aydınlatan hem de karartan âlemşümûl bir ızdıraptır. İnsanlarda ferdiyetin şahsiyet olarak derinleşmesi ve insanın yanılma imkânlarının çoğalması yüzünden hayat külfeti daha sıkıntılı bir hâl almaktadır. Fakat benliği bir hayat şekli olarak kabul etmek, benliğin sınırlı olmasından doğan bütün eksiklikleri kabûlünü gerektirse de insan bu noksanlıkların üstesinden gelmeye adaydır. Kur'ân insanın, göklerin, arzın ve dağların kabul etmekten irkildikleri emâneti kabul ettiğini ve bu sorumluluğu yüklendiğini anlatır.[139] O hâlde biz, bu şahsiyet emânetini kabul ederek bütün güçlüklerle, bütün zaaflarla mücadeleyi ve hakîkî insanlığa erişmeyi kabul edip üstlenmiş bulunuyoruz. Biz belki bugünkü tekâmül devrinde ızdırap dediğimiz sürükleyici kudretin benliğimize sağladığı disiplini bütün ehemmiyeti ile takdir etmiyoruz. Belki benliği çözülüp yok olmaktan koruyan âmil odur. Fakat insanın ızdırap çekmek pahasına şahsiyet emânetini kabul etmesi, iyiliğin mutlak ve muhakkak galebesini ifade eder ve bu gayeyi dinî bir inanç olarak kabul ettiğini gösterir. Âdem kıssası'nın hedefi de bu başarıyı müjdeleyerek, insanlığı eski ve muharref telkinlerin verdiği kötümserlikten kurtarıp ileriye ve mesut bir geleceğe yönlendirmektir.[140]

Yüce Allah meleklere, إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım." buyurduğuna göre göre demek ki Hz. Âdem, daha ilk andan itibaren bu yeryüzünde yaşamak üzere yaratılmıştı. O hâlde söz konusu yasak ağaç nerede idi? Hz. Âdem'in bu imtihan edilme olayı nerede meydana geldi? Hz. Âdem zaten ilk andan itibaren yeryüzünde yaşamak üzere yaratıldığına göre buraya nereden indirildi? Anlaşıldığı

138 M. İkbal, "*a.g.madd.*", 92.
139 Bkz. Ahzâb, 33/72.
140 M. İkbal"*a.g.madd.*", 94.

kadarıyla bu tecrübe, söz konusu yeryüzü halîfesi için bir eğitim ve hazırlık yapısında saklı potansiyel güçler için bir uyarma metodudur. Yine bu, kışkırtmalara kapılma, bunların âkıbetini tatma, sonra pişmanlık duyma, düşmanı tanıma ve arkasından güvenli bir limana sığınma tâlimidir. Yüce Allah'ın rahmeti bu yeni varlığın, ilerde sık sık karşılaşacağı benzer olaylar karşısında böyle bir tecrübe ile donatılarak, içine atılacağı yorucu savaşa hazırlanmış, bu savaşın karakteri ve akıbeti hakkında uygulamalı bir şekilde ders almış ve uyarılmış olarak halîfelik misyonunun karargâhına, yani görev yerine inmesini gerekli görmüştür.

İnsanın birinci yolculuğu burada sona eriyor. İnsan bu yolculuk boyunca Rabb'ine sığındığı müddetçe galip gelecek, düşmanı ile dost olduğu sürece de sürekli mağlûp olacaktır.

7. Hz. Âdem'in Zamanında Hâbil-Kābil Olayı

Siyer müelliflerinin ve İbn İshâk'ın rivâyetine göre Hz. Havvâ 20 batında, biri erkek diğeri kız, 40 çocuk doğurmuştu. Bunlardan Hâbil ve Kābil peş peşe doğmuşlardı[141] ve büyüyünce, o zamanki evlilik yasasına gereğince, birbirinin ikizi kızlarla evlenmek durumundaydılar. Kābil, Hâbil'in ikizi Liyuza'dan daha güzel olduğu için, kendi ikizi Aklimâ ile evlenmek istemişti.[142] Hz. Âdem bu gayr-i meşru isteğe Allah'ın izni olup olmadığını anlamak ve sonucu oğlunun da görmesini sağlamak için onları imtihan etmek istedi ve her birinin Allah'a bir kurban sunmasını istedi. Kimin kurbanı kabul edilirse Aklimâ ile o evlenecekti. O zamanlar Allah Teâlâ, kabul ettiği kurban üzerine bir ateş gönderir ve yaktırırdı.[143] Kur'ân-ı Kerîm bu olayı şöyle anlatır:

"Onlara Âdem'in iki oğluyla ilgili haberi hakkıyla oku. Hani birer kurban sunmuşlardı, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. (Hâbil çoban olduğundan bir koyun, Kābil ise rençber olduğu için bir deste buğday kurban etti. Gökten inen bir ateş parçası Hâbil'in kurbanını yakınca Kābil'in haset duyguları daha da kabardı ve Hâbil'i öldürmeye karar verdi. Kurbanı kabul edilmeyen, ötekine) 'Seni öldüreceğim' deyince diğeri de 'Allah, yalnız Kendi'sinden korkanlardan kabul eder' demiş ve

141 Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 9/84.
142 A. Aydemir, *a.g.e.*, 38-39.
143 Dikmen-Ateş, *Peygamberler Tarihi*, 117; (Hamîdullah, *Sahîfetü Hemmâm b. Münebbih*, 126'ten naklen).

şunu eklemişti: 'Allah'a yemin ederim ki sen beni öldürmek için bana el uzatsan da ben seni öldürmek için sana el uzatacak değilim, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. İsterim ki sen, benim günahımı da kendi günahını da yüklenip ateş halkından olasın! Zalimlerin cezası budur' dedi. Bunun üzerine kurbanı reddedilenin nefsi onu, kardeşini öldürmeye teşvik etti: فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ ve onu öldürdü. Böylece zarara uğrayanlardan oldu."[144]

Bu demektir ki kurbanı kabul edilmeyen zâlimin nefsi bu takvâya, barış fikrine, nasîhat ve hayır dileğine ve bu kardeşlik hissine rağmen, kardeşini öldürmeyi kendine güzel gösterdi. Yani vazgeçirmek şöyle dursun, herhangi bir engel görmeden, arzusuna boyun eğen bir şey gibi gösterdi, kolaylaştırdı ve hatta cesaretlendirdi. Artık böyle büyük bir cinayeti, hiç endişe duymadan, sanki bir itaat zevkiyle yapılabilecekti. Arapça'da " طَاعَ لَهُ الْمَرْتَعُ" tarzında bir deyim vardır, Anlamı, "İstediği gibi koşup oynasın diye oyun sahası önüne seriliverdi" demektir.[145] Âyetteki " طَوَّعَ" fiili ise tef'îl babından olup "insanın içini daha bir gıcıkladı" demek olur. Nefsi ona bu cinayeti önüne serilmiş, tahrik edici bir otlak gibi pek de itâatkâr ve hoş bir şey olarak gösterdi. Ya da isyânı itâat gibi, gerekli bir fiil saydırıp kardeşini öldürttü. Ama o an yaptığına pişman olmuştu. Cesedi ne yapacağını derin derin düşünürken Allah (celle celâlüh) bir karga göndermiş, ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için toprağı eşeliyordu. 'Yazıklar olsun bana, şu karga kadar bile olamayıp kardeşimin cesedini gömmekten âciz kaldım!' dedi, yaptığına pişman oldu"[146] ama iş işten geçmiş, sabırsızlık gösterdiğinden ilahî imtihanı kaybetmişti.

Kābilin Hâbil'i katletmesinden 5 yıl sonra Hz. Âdem, ikizi olmayan erkek bir evlat babası oldu. Bu oğulun Hâbil'in yerine verildiği ve ona "Allah'ın hibesi" anlamında "Şît" adını vermesi vahyedildi. Hz. Âdem vefat etmeden önce insanlara, Şît'i (aleyhisselâm) idareci olarak vasiyet etmişti. Vefatından bir süre sonra da peygamberlikle görevlendirilen Hz. Şît'e yazılı vahiy içeren 50 sayfa verilmişti.

Daha sonra ise Hz. Şît'in torunlarından İdrîs (aleyhisselâm) peygamber gönderilmiş ve kendisine 30 sayfa verilmiştir. Hz. İdrîs ile insanlara sûnî dikilmiş elbise giyme becerisi[147] verilmiş oldu.

---

[144] Mâide, 5/27-31.
[145] Krş. Hz. Yûsuf'un Zelîha ile Yaşadığı İmtihan, s. 106.
[146] Elmalılı, *a.g.e.*, 3/1655.
[147] Elbise dikip giymenin, ayıp yerlerini örtmenin, vücûdu soğuk ve sıcaktan veya yara-berelerden ko-

Hz. İdrîs'ten sonra ümmetin irşad edilmesi bazı din âlimleri tarafından yerine getirildi. Bu kimseler de fâni kişiler olarak vefat ettikçe kadirşinas kişilerce hayırla yâd ediliyorlardı. Fakat iyi insanların arasından her zaman cin fikirli-şeytan fiilli kişiler kişiler çıkar. O zaman da bu tipler, sûret-i haktan görünerek ve ileri gelen müminlere sokularak, bu değerli kişilerin ve öğütlerinin zamanla unutulacağını, ileri sürdüler. Halbuki onların bulundukları yerlere birer nişan dikilse hatta heykelcikleri evlerde bulundurulsa bu yüce değerler unutulmamış, halk da onların öğütleri sayesinde doğru yoldan ayrılmamış olacağını iddiâ ettiler.[148] İlk bakışta mâkul görünen bu fikirler kısa zamanda benimsendi, çok da taraftar buldu. Meselâ Vedd, Süvâ, Ye'ûk, Nesr ismindeki kişilerin[149] yaşadıkları yerlere, çeşitli şekillerde yontulmuş heykelleri dikildi. Artık halk farz ibâdetlerin yanı sıra belirli zamanlarda bu heykellerin yanında toplanır, o âlimlerin irşat ve öğütlerini hatırlayarak doğru yoldan ayrılmamaya gayret ederlerdi.

Fakat aradan zaman geçtikçe, bu fikri ortaya atan münâfıkların sinsî çalışmaları sonucunda halkın inanç ve ibadetlerinde değişiklikler ortaya çıkmaya başladı. Babalarının yaptıklarını görüp aynını taklit eden genç nesillerde bu dikili taşlar Allah'a ibâdet vesîlesi olmaktan çıktı, babalarının arasındaki maddeci, çıkarcı, hîleci veya düzenbaz kişilerin telkinleriyle, hâlis niyetlerle ihdâs edilen bu âdetler, asıl ibâdetlerin yerine geçti ve bu dikili taşlar da mâbûd hükmüne geçti.[150] Yani mektubu gönderene değil, postacıya hatta mektûbun zarfına veya kâğıdına aslî değer verilir oldu. Yeryüzünde Allah'ı bırakıp putlara tapma ilk olarak bu şekilde başlamış oluyordu. Artık şeytanın insanı yanıltması için ona en büyük kapılardan biri açılmıştı.

B- HZ. NÛH VE PUTPEREST KAVMİ

Hz. Nûh, İdrîs'in (aleyhisselâm), hepsi de tevhîd akîdesine bağlı neslinden gelen imânlı ve mesut bir ailenin, hâlim-selim ve mütefekkir bir ferdiydi. Kırk

rumanın ya da süslenmenin ötesinde bir anlamı olması gerekir. Bu da insanların, emirlerine müsahhar kılınan diğer canlı varlıklar üzerinde tasarruf hakkı olduğunu ve sınanma sorumluğu taşıdığını dolayısıyla onların kumandanı seçildiğini ifade eden bir üniforma değeri taşımasıdır. Ancak ilahî imtihanın sonuçlarının değerlendirileceği haşir meydanında buna gerek kalmayacağı için insanlar orada çıplak bulunacaklardır. İlahî imtihandaki başarılarına göre belirlenen Cennet'e girebilenlere, kendi amel değerlerine uygun fıtrî elbiseler tekrar giydirilecektir.

148 M. Vehbî, *a.g.e.*, 15/6168.

149 Bkz. Nûh, 71/21.

150 M. Vehbî, *a.yer*

yaşına gelince, peygamber seçilip, puta tapma sapıklığının son haddine varan kavmini irşad ile görevlendirildi. Ayrıca Cenâb-ı Hak kendisinden "mîsâk-ı ğalîz" aldı. Yani Hz. Nûh, kavmiyle işinin zor olduğunu bile bile kabul etmiş Rabb'ine güvenerek akıllara hayret veren mücâdelesine başlamıştı.

1. Hz. Nûh'un Teblîğe Başlaması

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Nûh'un tebliğe başlamasını şöyle bildirir:

"Biz Nûh'u kendi toplumuna peygamber olarak gönderip 'Gayet acı bir azap başlarına gelip çatmadan önce halkını uyar!' dedik. O da 'Ey halkım! Ben size gönderilen kesin bir uyarıcıyım. Şöyle ki: Yalnız Allah'a ibâdet edin, O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki günahlarınızı affetsin ve sizi belirli bir vakte kadar ecelinizi ertelesin. Çünkü Allah'ın takdir ettiği ecel gelince, asla ertelenmez; bunu bir bilseydiniz!"[151] Ancak bu tek tek davet kabul etmediler. Hz. Nûh'un diliyle durum şöyle anlatılır: "Ey Rabb'im! dedi Nûh, 'Ben halkımı gece gündüz dine dâvet ettim. Ama benim dâvetim, onların sadece daha çok uzaklaşmalarına yol açtı. Ne zaman, onları Sen'in bağışlaman için çağırdıysam, onlar parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar, elbiselerine sarıldılar, direttiler ve aşırı derecede kibirlendiler. Ben onları bu sefer açıkça dâvet etmeye başladım. Daha sonra kâh açıkça çağırıp kâh sessizce bir dâvet yönelterek onlara, 'Rabb'inizden bağışlanmanızı isteyin, O çok bağışlayıcıdır' dedim."[152]

Fakat yerleşik düzeni atarak hak ve hâkîkati birdenbire kabul etmek mümkün mü? İlahî imtihan gereği hak-bâtıl mücâdelesi kıyamete kadar devam edecektir. O sebeple müşrikler nefislerinin kibrine kapılarak hemen şu bahaneyi ileri sürdüler:

"Seni izleyenlerin, toplumun en aşağı tabakasından olduklarını göre göre, hiç sana inanır mıyız!: قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ Bunun üzerine Nûh (aleyhisselâm), "Onların daha önce ne yaptıkları konusunda bilgim yok. Sizin azıcık bir şuurunuz olsaydı bilirdiniz ki onların hesabı ancak Rabb'ime aittir"[153] dedi.

"Nûh (devamla) dedi ki; 'Ey kavmim! Peki şu söyleyeceğime ne dersiniz? Rabb'imden apaçık bir delilim varsa ve O bana Kendi tara-

---

151 Nûh, 71/1-4.
152 Nûh, 71/5-10.
153 Hûd, 11/111-113.

fından bir rahmet bahşetmişse, size de onu görecek göz verilmemişse... İstemediğiniz hâlde biz, onu size zorla mı kabul ettireceğiz?' (Elbette hayır; çünkü mecbur etmek ilahî imtihan esasına aykırı olur.) "Hem ey halkım! Bu tebliğimden ötürü sizden maddî bir karşılık istiyor değilim. Benim mükâfatımı verecek olan yalnız Allah Teâlâ'dır. Ben o inananları kovacak da değilim. Elbette onlar Rab'lerine kavuşacaklar (O da onları ödüllendirecektir). Ama ben sizin cehâlet içinde kıvranan bir toplum olduğunuzu görüyorum."[154]

19 ve 20. asırlarda kendinden sıkça söz ettiren komünizmin temel felsefesine göre, bütün dinler cemiyette hâkim sınıfın veya aristokrat azınlığın geniş halk kitlelerini sömürmesi esasına dayanır ve bu sebeple din halkı uyutan bir afyondur. Halbuki hak dinlerin gönderiliş sebebi bozuk düzenlerin yerine, ilahî imtihan esprili, hak ve adâlete dayanan bir nizam tesis etmektir. Dolayısıyla hiçbir hak din, zulüm ve istismarın yanında yer almadığı ve fakir halkın sömürülmesine karşı durduğu için, bütün semâvî dinlerin peygamberlerine, ilk önce, sosyal dayanaktan yoksun fakir ve garipler inanmış ve destek vermişlerdir.

Nûh'un (aleyhisselâm) muhataplarında da görüldüğü gibi, îman edenlerin hep fakirlerden, baskı altında ezilenlerden oluşması hâkim sınıfı telaşlandırmış, peygamberin etrafında inananların çoğalmasını bir an önce önlemek için "Onları hemen yanından kov, o zaman sana inanalım!" gibi sinsî çarelere başvurmuşlardır. Ama Rahmân ve Rahîm Rabb'in gönderdiği bir peygamberin bunu yapması, kendi kendini inkâr etmesi olurdu. Nitekim bir hadis-i şerifte, فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ.. "(İlk peygamberden sonuncuya kadar) İslâm garip olarak başlamış ve yine garip hâline dönecektir; ne mutlu o gariplere." buyurulur. Demek ki ilahî imtihanı kazanabilmek maddî imkânlara bağlı değildir; hattâ maddiyât bazı insanlar için, nefis ve şeytanın da desteğiyle, engelleyici bir faktör olup çıkmaktadır.

Bu sebeple Hz. Nûh, etrafındaki fakir müminlere arka çıkmış ve "Hem ey halkım! Ben onları kovacak olsam Allah indinde bu sorumluluktan beni kim kurtarabilir, kim bana yardım edebilir? Artık bir düşünmez misiniz? Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim elimde!'; yok 'Ben gaybı bilirim!' yok 'Ben bir meleğim!' gibi şeyler demiyorum. 'Hor gördüğünüz müminlere Allah hiçbir hayır, hiçbir meziyet vermez' de demem. Allah onların iç

---

[154] Hûd, 11/28-29; Krş. Hûd, 11/106-110.

yüzünü pek iyi bilir. Öyle bir şey yaparsam ben elbette zâlimlerden olurum"[155] deyince muhataplarında sabır tükendi. Son çare olarak, suçları sadece Hz. Nûh'a inanmak olan masum insanlara zulüm ve eziyet etmeye başladılar. Ama onlar yılmak şöyle dursun, "Biz ne için Allah Teâlâ'ya tevekkül etmeyelim ki bize yollarımızı muhakkak O dosdoğru göstermiştir ve elbette bize yaptığınız eziyetlere sabrederiz. Tevekkül edecekler de artık Allah'a tevekkül etsinler"[156] diyerek Peygamberlerinin yanında yer aldılar ve putperest zâlimlere karşı açıkça meydan okudular.

2. Ciddî Tartışmalar ve Tufan

Nûh Kavmi'nin Hz. Nûh ve ashâbına eziyete başlamaları üzerine Cenâb-ı Hak kırk sene yağmurları kesti. Bu süre içinde bağ-bahçeleri kurudu, malları ve hayvanları telef oldu. Tahammül sınırlarını aşan sıkıntılardan kurtulmak için çaresiz kalarak yine Hz. Nûh'a başvurup hâl çaresi sordular; o da şunları öğüt verdi:

"Mağfiret dileyin ki üzerinize bol bol yağmur indirsin.[157] *Size mal ve evlat ihsan buyursun; bahçeler, ırmaklar, su kanalları nasip etsin"*[158] dedikten sonra ilahî imtihanı kazanmak ve kazandırmak amacıyla sabırla ve ağırdan alarak, asıl konuyu tekrar anlatmaya başladı:

"Acaba neden, sizi tavırdan tavıra yaratan Allah'ın büyüklüğünü kabul etmiyorsunuz? Görmez misiniz ki Allah yedi kat göğü tam birbiri ile uyum içinde yaratmış? Gökte Ay'ı bir nûr, Güneş'i ise lâmba yapmıştır. Sizi de yerden nebat bitirircesine yetiştirdi. Sonra sizi tekrar oraya gönderip yine çıkaracaktır. Allah yeryüzünü önünüze serdi ki onun geniş yollarında yürüyesiniz."[159]

---

[155] Hûd, 11/30-31.
[156] İbrâhîm, 14/12.
[157] Hz Ömer (radıyallahu anh) kıtlık sebebiyle yağmur duasına çıktığında istiğfar etmekle yetindiğini görenler, "Yağmur için dua etmediniz!" diye sorunca, "Ben semanın yağmur kapılarını çaldım" demiş sonra da bu âyeti okumuştu. Yine Hasan Basrî'nin meclisinde bir şahıs kuraklıktan yakınınca, ona "İstiğfar et." dedi. Başkası mâlî sıkıntılardan, bir diğeri çocuğunun olmadığından, biri de arazisinin verimsizliğinden dertlenince onlara da aynı şeyi söyledi. Etrafındakiler garipseyince de bu âyeti okudu. (Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Nûh, 71, 11-12 âyeti açıklama notunda). Bu uygulamalardan anlaşılıyor ki, insanın başı günahları yüzünden sıkışıyor ve imtihan terleri döküyor. Yoksa, "*Yaratan, çok lütufkâr ve her şeyden haberdâr iken, yarattığı kulunu ve ihtiyaçlarını bilmez mi?!*" Mülk, 67/14.
[158] Nûh, 71/11-12.
[159] Nûh, 71/13-20.

Onlar ise gurur ve kibir dolu kafalarının şiştiğini, inatçı şeytanın da iğvasıyla burunlarının doğrultusuna gideceklerini şöyle ortaya koydular: "Ey Nûh! dediler; bizimle mücâdele ettin, bu mücâdelende de hayli ileri gittin; yeter artık! Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bizi tehdit edip durduğun azabı getir de görelim! Nûh (yine sabırlı davranıp alttan alarak) cevap verip dedi ki 'Onu, dilerse ancak Allah getirir ve O'nun elinden siz asla kaçıp kurtulamazsınız. Allah sizin helâkinizi dilemişse ben sizin iyiliğinizi arzu etsem bile, bu size fayda etmez. Rabbiniz O'dur ve siz O'nun huzuruna götürüleceksiniz."[160]

"Nûh, 'Ey Rabb'im! dedi, Sen de biliyorsun ki onlar bana isyan ederek servet ve evladının çokluğunun kendi ziyânını artırdığı kimselere uydular. Büyük hîle ve tuzaklar kurdular, "Sakın tanrılarınızdan vazgeçmeyin; Vedd, Süvâ, Yeğûs, Ye'ûk ve Nesr'i, bunlardan hiçbirini bırakmayın!' dediler. Böylece onlar birçok insanı şaşırttılar. Madem ki öyle yaptılar, Sen de bu zâlimlerin şaşkınlığını artır!"[161]

"Nûh, 'Rabb'im! dedi, beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!' Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: Bizim nezaretimiz altında ve vahyimizle gemiyi yap. Bizim emrimiz gelip de tandır kaynayınca, her cinsten eşler hâlinde iki tane ve bir de içlerinden, daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. Zulmetmiş olanlar konusunda Bana hiç yalvarma! Zira onlar kesinlikle boğulacaklardır! Sen, yanındakilerle beraber gemiye yerleştiğinde, 'Bizi zâlimler kavminden kurtaran Allah'a hamd olsun' de. Yine de ki 'Rabb'im! Beni mübarek bir yere indir. Sen, konuk edenlerin en hayırlısısın."[162]

"Hasılı, birçok suçları sebebiyle suda boğuldular ve Cehennem'e tıkıldılar! Allah'a karşı, kendilerine yardım edecek bir tek yardımcı bile bulamadılar. Nûh, 'Ey Rabb'im! dedi, yeryüzünde dolaşan bir tek kâfir bile bırakma! Zira bırakırsan onlar Sen'in kullarını, Sen'in yolundan saptırırlar ve sadece kendileri gibi kâfir ve ahlâksız çocuklar dünyaya getirip yetiştirirler. Ey Rabb'im! Beni, annemi, babamı ve evime mümin olarak girenleri, erkek ve kadın bütün müminleri affeyle. O zalimleri ise, daha da beter, daha da perişan eyle!"[163]

---

160 Hûd, 11/32-34.
161 Nûh, 71/21-24.
162 Mü'minûn, 23/26-29.
163 Nûh, 71/25-28.

3. Hz. Nûh'un Karısı ve Oğluyla Mücadelesi

Hz. Nûh'un Vâhile adındaki karısı, ona can yoldaşı ve dâva arkadaşı olacağı yerde, inkârcılıkta diretmişti. Hatta namus konusunda değilse de, kocasının sırlarını putperestlerin liderlerine ulaştırmakla ona hainlik bile etmiş ve Hz. Nûh'un yüzüne karşı deli diyecek kadar küstahlaşmıştı. Böylece nâil olduğu nimetin değerini bilmeyip, inkâra ve nankörlüğe meylederek toplumda sulh ve salâha çalışan eşine destek olacak yerde engel olmaya çalışmıştı. Dolayısıyla Hz. Nûh'un onu kurtarma gayreti zerre kadar fayda vermedi. "Erkeği ve dişisi olan her canlıdan ikişer tane, aleyhlerine hüküm verilmiş olanların dışında, aileni ve iman etmiş olanları gemiye yükle"[164] emrinin gereği gemiye alamadığı için boğulanlar arasında yer aldı.[165]

Ayrıca Kenân adlı oğlu da peygamber olan babasına inanmadığı için gemiye binmeyip bir köşede bekliyordu. "Gemi onları dağlar gibi dalgalar arasından geçirirken, Nûh biraz ötede olan oğluna, 'Evlâdım, gel sen de bizimle bin de kâfirlerin yanında yer alma!: يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلاَ تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ' diye seslendi. O ise, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınırım!' dedi. Nûh, 'Bugün Allah'ın merhamet ettiği dışında O'nun helâk emrinden koruyacak hiçbir kuvvet yok: لاَ عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللهِ إِلاَّ مَنْ رَحِمَ' derken, birden aralarına dalga girdi ve oğlu da boğulanlardan oldu."[166]

Hz. Nûh'un 950 sene gibi uzun bir süre devam eden tebliğ vazifesinde karşılaştığı güçlüklerde, çektiği eza ve cefâlarda ve nihâyet, "Yâ Rab! Ben artık mağlup düştüm![167] أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ" demesinde karısının ve oğlunun ona karşı tutumlarının payı elbette pek büyüktür. Hz. Hadice'nin (radıyallahu anhâ), vahyin gelmeye başladığı ve Hz. Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) yalnız kalmak isteyerek elbisesine büründüğü[168] o ilk nübüvvet günlerinde verdiği desteğin değeri, bu olaylarla kıyaslayınca çok daha iyi anlaşılmaktadır.[169]

Bu iki inkârcının hâllerinden anlaşılıyor ki insanın hidâyet ve dalâletine bağlı karakter ve davranışlarında, yaşadığı çevrenin etkili olduğu

---

164 Hûd, 11/40.
165 Elmalılı, *a.g.e*, 7/5130-31.
166 Hûd, 11/42-44.
167 Kamer, 54/10.
168 Müzzemmil, 73/1; Müddessir, 74/1.
169 Ateş - Dikmen, *a.g.e.*, 153.

gayet açıktır. Ama insanın kendi irâdesini kullanması çevre faktörünü geri planda bırakmaktadır. Kul kendi istek ve filliyle imâna yaklaşmaz ve lâyık olmazsa Allah da o kulunu inkârın karanlıklarında bırakır. Kelamlarca yapılan bir tarife göre îman, "Kulun, cüz'î irâdesini kullanmasından sonra, onun kalbinde Cenâb-ı Hak tarafından ilka edilen bir nurdur." İlahî imtihânın ilahî adâlete uygun olabilmesi için aslâ zorlama olmamalıdır.

Diğer taraftan Hz. Nûh'un, oğlu konusunda şöyle bir imtihan geçirdiğini de görüyoruz: Gemiye insanları yüklerken, öz oğlu Kenân'ı da içeri almak istemesi Allah'ın emri gelip de tennur kaynadığı zaman Nûh'a, وَأَهْلَكَ إِلاَّ مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ "Her hayvan türünden erkekli dişili ikişer eş ile haklarında helâk hükmü verilmiş olanlar dışında aileni bir de iman edenleri gemiye al."[170] emir ve iznine dayanıyordu. Hz. Nûh, söz konusu âyetteki "haklarında helâk hükmü verilmiş olanlar(lar)" ifadesinin sadece eşi Vâhile'yi hedef aldığını zannetmiş, can pâresi oğlunun da o ifadenin kapsamına girdiğini hiç aklına getirmemiş olmalı ki oğlu Kenân boğulup gidince, bunun hikmetini bir anda anlayamayan "Nûh, Rabb'ine hitap edip, 'Ya Rabbî! dedi, elbette boğulan oğlum da ailemdendi. Sen ailemin kurtulacağını vâ'd etmiştin. Senin vaadin elbette haktır ve Sen hâkimlerin hâkimisin!"[171] dedi.

Halbuki Allah Teâlâ tufandan önce onu, "Öyleyse o kâfirlerin yaptıklarından dolayı kederlenme de Bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda gemiyi yap ve o zalimler lehinde Ben'den hiçbir ricada bulunma. Çünkü onlar suda boğulacaklardır"[172] diye ikaz etmişti. Bu şerzenişine de cevaben "Ey Nûh, kesinlikle o senin ailenden değildir. Çünkü o, sâlih olmayan bir iş (yapmıştır). Öyleyse hakkında bilgin olmayan şeyi Ben'den isteme. Gerçekten Ben, câhillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum" buyurdu. (Hz. Nûh da mahcup ve mahzun bir hâlde) "Ya Rabbî! Hakkında kesin bilgim olmayan şeyi istemekten Sana sığınırım. Eğer beni affetmez, bana merhamet etmezsen, her şeyi kaybedenlerden olurum' dedi."[173]

Demek ki, sadece iyi kişilerle kan bağına sahip olmak, bu kişiler peygamber bile olsa Allah katında hiçbir değer taşımamakta, akrabalığın şefâate yol açması için kişide îmanın da olması gerekmektedir.

---

170 Hûd, 11/40.
171 Hûd, 11/45. Krş. Âl-i İmrân, 3/9, 194; Ra'd, 13/31; Zümer, 39/20.
172 Hûd, 11/37.
173 Hûd, 11/46-47.

"Şüphesiz ki bunda birtakım ibretler vardır. Çünkü Biz, kullarımızı böyle denemişizdir:[174] إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ." Doğrusu bu Nûh, gemi ve kâfirlerin helâk edilmesi işinde Allah Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliğine, Peygamberlerine yardım ettiğine, Kendi'ne inananları kurtarıp inançsız düşmanlarını helâk ettiğine ip uçları vardır. Yani hem önceki kavimlere peygamberler göndermekle itâatkâr ile isyankârın ortaya çıkması ve hâllerinin melekler için de belli olması için onları çok büyük bir felâketle imtihan etmiş, hem de Kur'ân'da bunları anlatarak bu âyetlere muhatap olan kullarını ikaz etmektedir.[175]

C- HZ. HÛD VE ÂD KAVMİ

Kur'ân-ı Kerîm'in, Mekkeliler'in inkâr ededurdukları ahiretteki ceza ve mükâfatın varlığını ispat etmek için bazı delillerin ileri sürüldüğü Fecr Sûresi'nde, gece-gündüz nizamının bir kurala bağlı olduğuna işaret eden dört şeye yemin edilmektedir: Fecir, on gece, çift-tek ikilisi ve akıp giden geceye. Bu dört unsura yemin etme şu anlama gelir:

Allah'ın pek çok hikmetlerle yarattığı bu nizam, onu kaldırıp bir ahiret gününü getirebileceğini de ispat eder. Ayrıca insanın, işlediği amellerinden hesaba çekilmesi Allah'ın hikmetlerinin en önemlilerindendir. Bundan sonra insanlık tarihinden delil getirilerek Âd, Semûd, Firavun kavimlerinin âkıbeti örnek olarak zikredilmiş, hadlerini aşıp yeryüzünde fesat çıkaran bu kavimlerin Allah (celle celâlüh) tarafından azaba uğratıldıkları açıklanmıştır. Bu kavimlerin uğradığı akıbet, kâinat nizamının, kör ve sağır bir sultanın saltanatı olmadığının işaretidir.[176]

Söz konusu yemin ifadelerinden sonra, "Beldeler içinde benzeri yaratılmamış ve yüksek binalarla dolu İrem şehrinde oturan Âd halkına; (Kurâ) Vâdisi'ndeki kayaları oyarak sağlam evler yapan Semûd halkına; çadırlı ordugâhlar, (piramitler) sahibi Firavun'a, Rabb'inin ne yaptığını görmedin mi?"[177]

"İrem'den murad Âd Kavmi olup Kur'ân-ı Kerîm ve Arap tarih

---

174 Mü'minûn, 23/30.
175 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 3/245; Kurtubî, *a.g.e.*, 12/120; Beydâvî, *Tefsîru'l-Beydâvi*, 4/154.
176 Mevdûdî, *a.g.e.*, 7/107-108.
177 Fecr, 89/6-10.

kitaplarında “önceki Âd Kavmi: Âdü Ûlâ” olarak zikredilir.[178] Bunlara “İrem” denmesinin sebebi, Sâmi ırkından Hz. Nûh’un oğlu Sâm ve onun da oğlu İrem’den gelmeleridir. Kendilerine gönderilen Hz. Hûd’a inanmayıp maruz kaldıkları azaptan kurtulup yaşayanlara da ‘Adü Uhrâ” ismi verilir. Âd’ın meşhur olan diğer bir kolu da Kur’ân’da Semûd olarak zikredilir ki başlangıçta Şam’ın kuzey bölgesinde yaşamışlardır ve lisanları olan Âramca, Sâmi dillerinin en önemli koludur.[179]

Nûh Tufanı’ndan sonra dünyada yeniden bir hayat kurulmuş ve hızla çoğalan insanlar Arap Yarımadası’nın çeşitli bölgelerine yayılmaya başlamışlardı. Hz. Nûh’un torunlarından Âd’ın ailesi de Yemen’de Hadramut civarında Ahkāf adıyla bilinen yere yerleşmişti.[180] Bu bölgelerin yağmuru ve suyu bol, toprakları verimli, her tarafı bağ-bahçe ve yeşil vâdilerle doluydu.

1. Zorba Âd Kavmiyle Çetin Mücadele

Âd Kavmi’nin insanları iri cüsseli, tuttuklarını koparan, kayaları kolayca tuz-buz eden güçlü insanlardı. Gün geçtikçe çoğalıp Âd Kavmi diye anılmaya başladılar.[181]

Âd Kavmi, yüksek binalar yaptıkları için “sütun sahipleri: ذَاتُ الْعِمَادِ” deyimiyle nitelendirilir. Bu tarz binalar ilk önce onlarla başlamıştır. Kur’ân’ın bir başka yerinde onları, “Siz her yol üzerinde, gelip geçenleri şaşırtmak için bir alâmet yapıp saçma sapan şeylerle mi uğraşırsınız? O muazzam yapıları dünyada ebedî kalmak için mi inşa ediyorsunuz? Başkalarına pençe attığınızda acımasızca mı yakalarsınız?!”[182] diye tenkit eder.

Kendi devrinde şan, şöhret ve kuvvet itibariyle Âd Kavmi’nden üstünü yoktu. Kur’ân-ı Kerîm onlar hakkında, “Sizi uyarmak üzere aranızdan bir adam aracılığıyla Rabb’inizden size bir haber gelmesine mi şaşıyorsunuz? Allah’ın sizi Nûh Kavmi yerine getirdiğini ve vücutça da onlardan üstün kıldığını hatırlayın. Kurtuluşa erebilmeniz için Allah’ın nimetlerini anın”[183] buyurur.

---

[178] Necm, 53/50.
[179] İbn Hişâm, *es-Sîra*, 1/114; Mevdûdî, *a.g.e.*, 7/111.
[180] Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ*, 1/6; Ateş - Dikmen, *a.g.e.*, 163.
[181] Neccâr, *Kısasu’l-Enbiyâ*, 51; Mehmed Vehbî, *a.g.e.*, 13/4345, 4/1661.
[182] Şu‘arâ, 26/128-130.
[183] A‘râf, 7/69.

Âd Kavmi yavaş yavaş çoğalıp hayat standartları yükselirken, peygamber devrinin epeyce gerilerde kalması ve Tevhid Esaslarına cehâlet bulutlarının perde olması sebebiyle, inançlarında doğrudan sapmalar görülmeye başladı. Sahip oldukları nimetleri Veren'i görmedikleri için şükrün yerini şirk alıyor, gün geçtikçe maddî refahın verdiği gururla sarhoş olup sefahete dalıyorlardı. Maddeye kanan nefislerin ve hiçbir zaman boş durmayan şeytanların dürtüleriyle yol kenarlarına kâşâneler yaparak oyun ve eğlenceden ayıkamıyorlar, kim kuvvetli ise her zaman o haklı çıkıyor ve zayıflara işkence etmek eğlence oluyordu. Bütün bu sadistliklere putlara tapmanın da eklenmesiyle, mânen hayvanlardan da aşağı bir derekeye düşmüşlerdi.[184]

Bir yerde de şöyle buyurulur: "Âd Kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamış, 'Bizden kuvvetli kim var!' demişti. Onlar kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha kuvvetli olduğunu görmüyorlar mıydı da âyetlerimizi bile bile inkâr ediyorlardı?!"[185]

İşte bu zâlim ve hunhar kavim içinde, soyu birkaç nesil öncesinde Hz. Nûh'a varan, Hûd isminde hâlim-selim ve müşfik bir adam yaşıyordu. Son Peygamber Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) gibi o da halkının güveni kazanmış, "el-Emîn" sıfatına lâyık olmuştu. Peygamber seçilip tebliğe başlaması âyetlerde şöyle ifade edilir: "Âd halkına da kardeşleri Hûd'u elçi olarak gönderdik. (Aralarına şu konuşma geçti:)

"Ey Halkım! dedi, Yalnız Allah'a ibadet edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâla ona karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?" (deyince, kavminin kâfir yetkilileri, "Biz, dediler, seni bir beyinsizlik: سَفَاهَة içinde bocalar görüyoruz ve senin yalancılardan biri olduğunu düşünüyoruz.

"Ey halkım! dedi, bende beyinsizlik yok. Ben sadece âlemlerin Rabb'inden size bir elçiyim. Size Rabb'imin buyruklarını tebliğ ediyorum. Ben sizin iyiliğinize çalışan, sizi uyaran güveneceğiniz bir insanım. Başınıza gelebilecek tehlikeler hakkında uyarmak için sizden birine Rabb'iniz tarafından bir tebliğ gelmesine hayret mi ediyorsunuz? Hatırlayın ki O, Nûh Kavmi'nden sonra onların yerine sizi getirdi ve sizi bedenen güçlü kuvvetli, gösterişli kıldı. O hâlde Allah'ın nimetlerini unutmayın ki felah bulasınız.

"Yâ! dediler, Sen bize atalarımızın taptıklarını bırakalım, yalnız

184 A'râf, 7/179.
185 Fussilet, 41/15.

Allah'a ibadet edelim diye mi geldin? Eğer doğru sözlülerdensen haydi, bizi tehdit edip durduğun o felâketi başımıza getir de görelim!"[186]

2. Âd Kavminin Kıtlıkla Sınanması ve Âkıbeti

Âd Kavmi Peygamberlerine, dolayısıyla da Rab'lerine isyan ettiklerini açıkça ortaya koyunca bu, yağmurların kesilmesine yol açtı. Bağları, bahçeleri kurumaya, hayvanları telef olmaya ve güçlü kuvvetli ve zorba kavimde dermansızlık görülmeye başladı; neslin çoğalması da durdu.[187] Devamlı esen bunaltıcı ve kuru bir rüzgâr, halkın dudaklarını kurutuyor, toz duman ortalığı bürüyor, nefesleri neredeyse tamamen tıkanıyordu. Bir rivâyete göre bu kıtlık üç yıl sürmüştü.[188]

Hz. Hûd onların yaşadığı acziyet ve zayıflığın, kendilerini yumuşatacağını sanarak, onları tövbe ve istiğfara davet etti. "Ey halkım! Haydi Rabb'inizden af dileyin, sonra ona tövbe edin, O'na dönün ki gökten size bol bol yağmur göndersin, gücünüze güç katsın, n'olur, yüz çevirip suçlu duruma düşmeyin! dedi."[189]

Ama Hz. Nûh'un kavminden itibâren, her hâlükârda çıkarcılığı esas alan ve hiçbir yararlı işin karşılıksız yapılmadığını düşünenler, bu defa Hz. Hûd'un çabasını maddî bir çıkar ile bağdaştırmak istediler. Bu konuda Allah (celle celâlüh) buyurur ki:

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (peygamber) gönderdik. O da 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir ilahınız yoktur. Siz sadece iftira ediyorsunuz. Ey kavmim! Ben bunun karşılığında sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim, beni Yaratan'dan başkasına ait değildir. Aklınızı kullanmayacak mısınız? Ey kavmim! Rabb'inizden af dileyip tövbe edin ki üstünüze gökten sağanak sağanak (yağmur, bol nimet) yağdırsın ve gücünüze güç katsın. Suçlular olarak sırt çevirmeyin."[190] dedi.

"(Onun bu uyarılarına karşılık), 'Ey Hûd! dediler, Sen bize açık bir belge, getirmedin. Biz de senin sözüne bakarak tanrılarımızı bırakacak değiliz. Sana asla inanacak da değiliz." 'Galiba tanrılarımızdan biri seni

---

186 A'râf, 7/65-70.
187 Bilmen, *a.g.e*, 2/1482.
188 Mehmed Vehbî, *a.g.e.*, 4/1668.
189 Hûd, 11/52.
190 Hûd, 11/50-52.

pek fena çarpmış!' demekten başka bir sözümüz yok!" diyerek (onu deli olduğunu telkin etmeye yeltendiler). "Hûd da dedi ki 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki sizin Allah'a şerik koştuklarınızdan hiç birini tanımıyorum. Artık hepiniz toplanın, bana istediğiniz tuzağı kurun, hiç göz açtırmayın, hiç süre tanımayın."[191]

Bu cesaret ve şecâat yüklü meydan okuyuş, onları hayret ve suskunluğa düşürmüştü. Hz. Hûd o ânı fırsat bilerek, "Ben benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayanıp güvendim. Hiç bir canlı yoktur ki mukadderâtı O'nun elinde olmasın. Rabb'im elbette tam istikamet üzeredir. Eğer haktan yüz çevirirseniz, ben müsterihim, zira tebliğ ile görevli olduğum buyrukları size ulaştırdım. Rabb'im dilerse sizi gönderip yerinize başka bir topluluk getirir. Ama siz O'na hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Rabb'im elbette her şeyi korumaktadır"[192] dedi.

Bir taraftan kuraklık ve kıtlık sürerken diğer taraftan Hz. Hûd hiç çekinmeden ve aksatmadan kardeşçe tebligatını yapıyordu. Yine bir gün Ahkāf'ta çevresindekilere, "Yalnız Allah'a ibadet edin. Doğrusu ben, sizin başınıza gelecek müthiş bir günün azabından endişe ediyorum" diyerek ikazda bulunmuştu. "Onlar ise 'Sen bizi tanrılarımızdan vazgeçirmeye mi geldin! Haydi, iddianda tutarlı isen, geleceğini bildirerek bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir de görelim!' dediler." (Bu açıktan meydan okumaya şöyle cevap verdi:) "Azabın vakti hakkında kesin bilgi Rabb'imin nezdindedir. Ben sadece bana gönderilen mesajı size duyuruyorum. Lâkin, sizi cahillik eden bir toplum görüyorum."[193]

"Âd oğulları ise, 'İster öğüt versen de vermesen de bizim için birdir. Bu yaptıklarımız, eski atalarımızdan bize gelen geleneklerden başka bir şey değil. O hâlde cezalandırılacak değiliz!"[194] dediler. Fakat bu sırada Hz. Hûd'a sadece inançsızları helâk edecek azabın zamanı vahy edilmişti ve "Âd Kavmi azgın bir kasırgayla mahvedildi."[195]

Ortalığı kasıp kavuran kasırga gelmeden önce, kışın bir adı da بَرْدُ الْعَجُوز "kocakarı soğuğu." olan soğuk günlerinin birinde, fecirden sonra ashâbını uygun bir yerde topladı. Müşriklerin ileri gelenlerinden bazıları

---

[191] Hûd, 11/53-55.
[192] Hûd, 11/56-57. Krş. Şuʿarâ, 26/123-135.
[193] Ahkaf, 46/21-23. Krş. Aʿrâf, 7/70.
[194] Şuʿarâ, 26/138.
[195] Hâkka, 69/6.

da oradaydı. "Bildirilen azâbı, vâdilerine enlemesine yayılarak ilerleyen bir bulut halinde görünce, 'İşte bu bize yağmur getiren bir bulut!' dediler. Hûd, 'Hayır, dedi, bu sizin gelmesi için acele edip durduğunuz şeydir, yani can yakıcı bir azap taşıyan bir rüzgârdır! Rabb'inin izniyle her şeyi devirip yerle bir eden bir kasırgadır'. Derken hepsi helâk olup sadece meskenleri kaldı. Suça gömülmüş gürûhu Biz işte böyle cezalandırırız."[196]

Evet, "Üzerlerine, o uğursuz günlerde bir kasırga: رِيحًا صَرْصَرًا gönderdik. Bunu onlara dünya hayatında bir rezâlet tattırmak için yaptık. Ahiret azabı ise daha çok rüsvay eder. Hem orada hiç kimse kendilerine yardım edemez."[197] "(Sonuçta) onlar peygamberlerini yalanladılar; Biz de onları yok ettik. Şüphesiz ki bu olaydan alınacak dersler vardır. Onların çoğu inanmamış kimselerdi. Ve yine kuşku yok ki senin Rabb'in, üstün irâdeli ve merhametlidir."[198]

"İşte Âd halkı buydu.. Rab'lerinin âyetlerini inkâr ettiler, O'nun peygamberlerine isyan ettiler ve Hakk'a karşı gelen her inatçı zorbanın isteklerine uydular. Hem bu dünyada lânete tâbi tutuldular hem de kıyamet gününde. Evet, Âd halkı, Rab'lerini tanımayıp inkâr yolunu tuttular. Dikkat et, Hûd'un kavmi Âd, nasıl da defoldu gitti!"[199]

Anlaşılıyor ki en son noktada da Hûd (aleyhisselâm) yine onlara son ikazını yapmış, ama fırsatı kaçırdıkları için, istidrâc[200] kabîlinden, yaklaşan kasırgayı, kuraklığın da baskısıyla yağmur bulutu zannetmişler, sanki imtihandaki başarısızlıkları perçinlenip sonraki nesillerin ibret alma ihtimali kuvvetlendirilmiştir.

D- HZ. SÂLİH VE SEMÛD KAVMİ

1. Semûd Kavmi ve Putlara Tapmaları

Semûd Kavmi, Semûd b. Casır b. İrem b. Sâm b. Nûh'un neslidir.[201] Hz. Hûd'un ölümünden sonra, bu kavim Arabistan'ın kuzeyinde ve Hicaz ile Suriye arasında Vâdi'l-Kurâ'ya yerleştiler. Kendilerine köşkler, saraylar

---

196 Ahkaf, 46/24-25; Krş. Hûd, 11/58; A'râf, 7/71-72.
197 Fussilet, 41/16.
198 Şu'arâ, 26/137-140.
199 Hûd, 11/59-60.
200 Bu terim için bkz. *Hidayet ve Dalâlet Açısından*, sayfa: 341.
201 Taberî, *Târîh*, 1/226.

inşa ettiler; taşları oyup yeni biçimler vererek köşklerini ve saraylarını bu güzel şekillerle süslediler.[202]

"Vâdi'l-Kurâ"dan maksat Semûd Kavmi'nin dağları yontarak binalar yapmasıdır. Galiba tarihte dağlar içinde bina yapmaya başlayan ilk kavim Semûd Kavmi idi.[203]

Bu kavmin Kur'ân'da zikredilişinin sebebi, peygamberlerini yalanlayıp inkârlarına devam etmelerinden dolayı helâk edilişlerinin bir ibret vasıtası olmasıdır. Çünkü o bolluk ve refah içinde tevhid inancını unutup Allah'a ortak koşmuş ve yapmış oldukları putlardan kendilerine tanrılar edinmişlerdi.

Arap kaynaklı olmayan tarihi belgelerde de Semûd Kavmi'nden bahsedilmektedir. M.Ö 715 tarihli Sargon Kitabesi'nde Semûd Kavmi, Asurîlerin hakim oldukları, Doğu ve Merkez Arabistan kavimleri arasında zikredilmektedir. Aristo, Batlamyus ve Plinus, Semûd Kavmi'ni "Thamudaei" diye belirten isimden bahsetmişlerdir. Plinus'un Semûd Kavmi'nin oturduğu yer olarak zikrettiği Domatha ve Hegra'nın, İslâmî kaynaklardaki Hicr ile aynı yer olduğu kabul edilebilir.[204]

Bu kavmin ahlak ve fazilet bakımından en üstünü olan Sâlih (aleyhisselâm) kırk yaşına geldiği zaman peygamberlikle görevlendirildi[205] ve "Şüphesiz ben, size gönderilmiş emin bir peygamberim. Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben sizden tebliğim için bir ücret istemiyorum. Benim ücretim âlemlerin Rabb'ine aittir' demişti."[206]

Sâlih (aleyhisselâm) gerçekten saygı duyulacak bir insandı. Semûd Kavmi de Hz. Sâlih'i sever sayardı. Ama davetini açıkladıktan sonra durum değişti, ona karşı cephe almaya başladılar. "Babalarımızın taptıklarına tapmayı bize yasaklıyor musun?" diyerek atalarının yanlış inançlarını sürdürmeyi tercih ettiler. 'İçimizden tek bir insana mı uyalım?' diye küçümsediler, hatta şımarık yalancılardan olmakla suçladılar.[207]

Hz. Sâlih ümitsizliğe kapılmayıp öğütlerde bulunmayı sabırla sürdürdü ve ".. Ey kavmim! Allah'a ibâdet edin. Sizin için O'ndan başka ilah

202 Bkz. A'râf, 7/74; Şu'arâ, 26/148-149.
203 Bkz. A'râf, 7/37-59, Hicr, 15/45, Şu'arâ, 26/95-99; Mevdûdî, *a.g.e.*, 7/113.
204 Brau H.N., *İ.A. "Semud" madd.*
205 Bkz. A'râf, 7/73.
206 Şu'arâ, 26/141-145.
207 Bkz. Kamer, 54/23-26.

yoktur. Size Rabb'inizden apaçık bir mûcize gelmiştir. İşte, Allah'ın şu dişi devesi size bir mûcizedir. Bırakın onu Allah'ın arzında otlasın. Ona bir kötülük yapmayın. Sonra can yakıcı bir azaba uğrarsınız. Hatırlayın ki, Allah sizi Âd Kavmi'nden sonra halifeler yapıp yeryüzüne yerleştirdi. Orada, ovalarda köşkler kuruyor, dağları yontup evler yapıyorsunuz. Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Yeryüzünde bozguncular olarak fesat çıkarmayın' dedi."[208]

Semûd kavmi, Hz. Sâlih'e engel olamayacaklarını anlayınca, ona inananları yollarından döndürmeye çalıştılar. Sâlih'e (aleyhisselâm) kavminden kendilerini ikinci sınıf hissedenlerden (mustaz'af) az bir topluluk iman etmişti. Dünyevî makam ve zenginliklerinden ötürü kendilerinin diğer insanlardan üstün olduklarını zanneden ileri gelenler (mele'), hor gördükleri (mustaz'af) kimselere, "..Siz gerçekten Salih'in, Rabb'i tarafından gönderilmiş olduğuna inanıyor musunuz? dediler. Onlar da, "Doğrusu biz, ona gönderilene iman ediyoruz' dediler. Büyüklük taslayanlar, 'Doğrusu biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz' dediler."[209]

Bu ısrarlı davet ve ikaz üzerine, ona şöyle dediler: "Ey Sâlih! Putlarımızı şehir dışına çıkararak kutladığımız bayramımıza sen de gel. Bize bir âyet, yani davanı ispatlayacak bir delil göster. Sen ilahına duada bulun; biz de ilahlarımıza duada bulunalım. Eğer senin ilahın duana icâbet ederse sana uyarız. Yok, bizim ilahlarımız bize icâbet ederse sen bize tâbi olursun." Bu isteklerini kabul eden Sâlih (aleyhisselâm) bayramda onlarla birlikte gitti. Putperestler, putlarından istekte bulundular. Ancak bir karşılık bulamadılar. Bunun üzerine kavmin reisi, "Ey Sâlih! Bize şu kayadan bir deve çıkar. Eğer bunu yaparsan seni doğrulayacağız" dediler. İstedikleri mûcize, dişi ve hâmile bir devenin ortaya getirilmesiydi. Allah (celle celâlüh) Hz. Sâlih'e, "Biz imtihan etmek için onlara bir deve göndereceğiz; şimdi sen onların ne yapacağını bekle ve gör, eziyetlerine sabret"[210] buyurdu.

Sâlih (aleyhisselâm) onlardan, Allah Teâlâ kendileri için böyle bir deveyi bu kayadan çıkartırsa iman edeceklerine söz vermelerini ve and içmelerini istedi. Onlar, bu konuda yemin edip söz verdikten sonra, Sâlih (aleyhisselâm), namaza durdu ve Allah'a dua etti. Duası üzerine kaya yarıldı ve içinden onların istediği gibi gebe ve karnı aç bir deve çıkınca Hz. Hûd,

---

208 A'râf, 7/73-74.
209 A'râf, 7/75-76.
210 Kamer, 54/27.

"Ey halkım! İşte size mûcize olarak Allah'ın devesi! Bırakın onu Allah'ın mülkünde yayılsın, yesin içsin. Sakın kötü bir maksatla ona el sürmeyin, yoksa çok geçmeden sizi bir azap kıstırıverir."[211] Ama onların çoğu daha önce vermiş oldukları sözden cayarak yine iman etmediler.[212] Çünkü bu istekleri de inanmaya yönelmelerinden değil, sapkınlıklarına yeni malzeme aramalarındandı.[213]

2. İçme Suyunu Deveyle Paylaşma İmtihanı

Allah Teâlâ'nın, Semûd Kavmi'ne verdiği dişi deve mûcizesini gören bazıları îman ettilerse de çokları inkârlarında direttiler ve Hz. Sâlih'e, "Sen olsan olsan sihirbazlardan birisin!"[214] demek küstahlığında bulundular. Hatta bu kez de devenin fazla su içmesinden yakındılar. Yüce Allah, "Hem onlara bildir ki su, aralarında nöbetleşe olacak; her su nöbetinde, sahibi hazır bulunacaktır"[215] buyurarak suyu, deve ile Semûd Kavmi arasında paylaştırdı ve onları, "Ona kötülükle el sürmeyin, yoksa müthiş bir günün azâbı sizi yakalar"[216] diyerek uyardı.

Deve onların arasında bir süre kaldı. Bu süre içerisinde, bir gün kuyunun suyunu deve içiyor, bir gün de onlar kuyunun suyundan istifade ediyorlardı. Semûd Kavmi devenin su içtiği günlerde onun sütünü sağıyor ve kaplarını dolduruyorlardı.[217] Buna rağmen inkârcılar Hz. Sâlih'in sözlerini dinlemedikleri gibi, kendi aralarında onu, inananlarını ve dişi deveyi öldürmeyi kararlaştırdılar. Önce deveyi öldürmekle işe başladılar. Sâlih Peygamberi ve müminleri tehdit etmek istediler; 'Ey Sâlih! (Bir vazifeyle) gönderilmiş peygamber isen bizi korkuttuğun azâbı getir!' der demez deprem onları yakaladı, yurtlarında yığıla kaldılar; (ilahî imtihanı kaybetmişlerdi. Gördüğü müthiş manzara karşısında Sâlih (aleyhisselâm), hüzünle yüzünü çevirip) 'Ey halkım! Ben size Rabb'imin buyruklarını tebliğ ettim, sizin iyiliğinize çalıştım, size öğütler verdim. Lâkin siz, iyiliğinizi isteyip öğüt verenleri bir türlü sevmediniz gitti!' dedi."[218]

---

211 Hûd, 11/64; Krş. İsrâ,17/59.
212 İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, 1/89-90.
213 Özgen, A., "*Siyer-i Enbiyâ*" *madd*, ŞA.
214 Şu'arâ, 26/153.
215 Kamer, 54/28. Krş. Şu'arâ, 26/155.
216 Şu'arâ, 26/156.
217 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/437.
218 A'râf, 7/77-79. Meâl için bkz. S. Yıldırım, *a.g.e.*, 189.

Hz. Sâlih, kavmine yine iyi muamelede bulundu, kurtuluş yollarını gösterdi ve tövbe etmelerini öğütledi. "Ey kavmim! Niçin tövbeden evvel çabucak kötülüğü istiyorsunuz? Allah'tan mağfiret istemeli değil miydiniz; belki size merhamet edilirdi" dedi. (Semûd Kavmi bu sözlere kulak tıkayıp) "Biz, senin ve seninle olanlar yüzünden uğursuzluğa uğradık" diyerek belâ ve musîbetlerin sebebi olarak Sâlih ile müminleri gösterdiler. Salih (aleyhisselâm) de 'Uğursuzluk (dediğiniz), Allah'tandır. Hatta siz imtihana tâbi tutulan bir toplumsunuz' diye cevap verdi."[219] "Onlar ise en yakın arkadaşlarını çağırdılar, o da bıçağı çıkarıp deveyi kesti."[220] "Allah da bu suç ve isyanları sebebiyle azap indirdi, onları yerle bir etti. Sonucundan da asla endişe etmedi ve etmez de."[221]

Allah Teâlâ, Semûd Kavmi'ni, görmüş oldukları mucizeye rağmen iman etmemelerinden dolayı hemen cezalandırmamış ve onlara sınanmaları için mühlet vermişti. Ancak Sâlih (aleyhisselâm) onlara kendi istekleri üzerine mûcize olarak Allah tarafından gönderilen deveye bir zarar vermeye kalkarlarsa affedilmeyecekleri ve korkunç bir şekilde helâk edileceklerini bildirmişti. İnkârlarında direten ve deveyi keserek iyice azıtan Semûd Kavmi için artık kurtuluş yolu kalmamıştı. Sâlih (aleyhisselâm), yaptıklarını görünce ağlamış, onlara, "Hele yurdunuzda üç gün daha kalın bakalım!"[222] diyerek gelecek azâbı haber vermişti.

"O şehirde dokuz kişi vardı ki bunlar yeryüzünde fesat çıkarıyor iyilikte bulunmuyorlardı." (Deveyi de kestiren bu adamlar, kötü arzularını devam ettirmek niyetindeydiler. Bir araya gelerek), "Gece baskını yapıp Sâlih'i ve ailesini öldürelim, sonra velisine, 'Biz o ailenin helâkine karışmadık; gerçekten biz doğru söylüyoruz diyelim" dediler. İnkârcıların bu hilesi Sâlih Peygamber'e haber verildi. O da ailesini ve kendisine inananları yanına alarak o şehri terk etti; böylece hicret olayı da gerçekleşti. Azgınlar, planlarını uygulamak için geceleyin Sâlih Peygamber'in evini kuşattılar. Evin içinde kimseyi bulamayınca şaşırıp kaldılar. Şanı Yüce Allah, bu olayı şöyle belirtiyor:

"Onlar bir tuzak kurdular. Biz de onlar farkına varmadan, tuzaklarını alt üst ediverdik. Tuzaklarının âkıbeti nasıl oldu bir bak! Biz onları da

219 Neml, 27/46-47; Krş. Yâsîn, 36/18-19.
220 Kamer, 54/29; Krş. Şems, 91/12-13.
221 Şems, 91/14-15.
222 Hûd, 11/65.

kavimlerini de toptan helâk ettik. İşte kendi zulümleri yüzünden harap olmuş, bomboş evleri, şüphesiz ki bunda, bilen bir kavim için, büyük bir ibret vardır. İman edip Allah'tan korkanları kurtardık."[223] "Görsünler bakalım nasılmış Ben'im cezalandırmam ve tehdidim! Biz onlara bir sayha, müthiş bir ses gönderdik, davar ağılındaki kuru ot ve çalı gibi oldular. And olsun, Biz, ders alınsın diye Kur'ân'ın anlaşılmasını kolaylaştırdık. Haydi, var mı düşünüp ibret alan?"[224]

İnançsızlıkta direnip ilahî imtihanı kaybedenler cezalarını bulduktan sonra, Hz. Sâlih inananlarıyla birlikte hicret ettikleri şehre döndü. Azgınlığın ve inkarcılığın kötü sonucunu gözleriyle görüp iman imtihanın, kazandıklarından dolayı Allah'a şükrettiler.

3. Nûh, Âd, Semûd vb. Kavimlerden Alınacak İbret

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde Âd, Semûd ve sonraki bazı kavimlerin âkıbetleri birlikte ifade edilerek etkili bir şekilde ibret alınması öngörülmektedir. Meselâ "Kendilerinden önceki Nûh, Âd, Semûd ve İbrâhîm Kavimlerinin, Medyen halkının ve şehirleri yerle bir edilen toplumun haberleri onlara gelmedi mi? Peygamberleri onlara açık deliller getirdi de inanmadılar, bundan dolayı Allah'ın gazabına uğradılar. Allah onlara zulmedecek değildi, lâkin onlar kendilerine zulmediyorlardı."[225] Allah, vahdâniyet ve kudretini kabul etmek istemeyenleri şöyle ikaz etti: "Eğer yüz çevirirlerse onlara 'Ben sizi Âd ve Semûd Kavimlerini çarpan yıldırıma benzer bir yıldırıma karşı uyardım' de."[226] Onları, dünyada kendilerinden önce, Âd ve Semûd Kavimlerinden Allah'ın âyetlerini yalanlayanların başına gelenlerle, sonra da ahiret hâliyle uyar, dedi ve "Allah'ın düşmanlarının ateşe doğru bir araya toplanacakları gün, işte onlar bölükler hâlinde dağıtılırlar"[227] buyurdu.[228]

"Zimmet ehli inananlarla yağmur duasına çıkarlarsa engellenmezler sadece, Müslümanlardan ayrı durmaları emredilirdi. Özü şu ki zimmîlerin dışlanması hoş görülmezdi. Çünkü onlar Allah'ı inkâr edip nimetlerini

223 Neml, 27/49-53.
224 Kamer, 54/30-32; Krş. Hâkka, 69/5-6; Şu'arâ, 26/157-159; Şems, 91/14.
225 Tevbe, 9/70.
226 Fussilet, 41/13.
227 Fussilet, 41/19.
228 Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 1/12.

görmezden gelen, dolayısıyla da duânın kabûlüne uzak düşen kimselerdi. Müslümanlara yağmur verilirse 'Bu, bizim duâmız ve kabûlü sayesinde oldu' diyebilirlerdi. Duaya çıkmak isterlerse red edilmezler, çünkü rızklarını Rab'lerinden istiyorlar ve bundan engellenmiyorlar ve duâlarını Allah'ın kabul etmesi olmayacak şey değildir. Çünkü dünyada müminlerin rızklarını garantilediği gibi onların rızklarını da garanti altına almıştır.

Doğrusu, Âd Kavmi yağmur duasına çıkmış, Allah onlara sarsar rüzgârını göndermiş,[229] o da onları helâk etmişti. Eğer, "Yağmurun kendi duâları sonucu verildiğini sanmamaları için, Müslümanların duaya çıktıkları gün onların da çıkmasına izin verilmemeliydi" denecek olursa yağmurun yağmasının, onların kendi başlarına çıktıkları güne denk geleceğine ve onların en zor bir denemeye tâbi tutulduklarına inanılmaz. Hatta başkaları onlar sebebiyle denenirler."[230] Yani imtihan edilmeler iç içe girift bilmeceler gibi bir hâl alabilir.

"Sizden önce gelip geçmiş ümmetlerin, Nûh, Âd ve Semûd halklarının ve onlardan sonra gelip de Allah'tan başkasının tam olarak bilemeyeceği halkların başlarından geçen olaylardan haberiniz olmadı mı? Elçileri kendilerine delil ve mûcizeler getirdiler de onlar ellerini ağızlarına götürüp 'Biz, dediler, sizinle gönderilen talimatları kabul etmiyoruz. Çünkü bize yaptığınız dâvetin mâhiyetinden derin bir kuşku içindeyiz.' Peygamberleri onlara, 'Hiç gökleri ve yeri yaratan yüce Yaratıcı hakkında şüphe edilir mi? O, günahlarınızı affetmeye çağırıyor ve muayyen bir süreye kadar size müsaade ediyor' dediler. Onlar da 'Siz, dediler, bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi atalarımızın taptığı tanrılardan vazgeçirmek istiyorsunuz. O hâlde bize açık delil getirin' talebinde bulununca Resûlleri onlara, 'Evet, dediler, biz sizin gibi beşerden başka bir şey değiliz. Fakat Allah, kullarından dilediğine ihsan eder. Allah'ın izni olmadıkça size mûcize göstermemiz mümkün değildir. O hâlde müminler yalnız Allah'a dayanıp güvenmelidirler."[231]

"Kâfirler Resûllerine, 'Ya sizi yurdumuzdan kovarız yahut bizim dinimize dönersiniz' dediler. Rab'leri de onlara şöyle vahyetti: 'Elbette Biz o zalimleri imha edeceğiz ve onlardan sonra o ülkeye sizi yerleştireceğiz. İşte bu, huzuruma çıkmaktan ve uyardığım azaptan çekinenler

---

229 Bkz. Fussilet, 41/16; Kamer, 54/19; Hâkka, 69/6.
230 İbn Kudâme, *Muğnî,* 2/155.
231 İbrâhîm, 14/9-12; Krş. Furkân, 25/37-39.

içindir.' Resûller Allah'tan yardım ve zafer istediler. Neticede her inatçı, zorba zâlim hüsrana uğradı. İş bununla bitmeyecek, ardından Cehennem'e girecektir. Orada kendisine kanlı irinli su içirilecek; yutmaya çalışacak ama boğazından geçiremeyecek. Ölüm her yandan ona geldiği hâlde yine de ölmeyecek. Bunun arkasından da pek şiddetli bir azap daha vardır."[232] "Şu Kureyş müşrikleri, belâ yağmuruna tutulan, üstüne taş yağdırılan şehre de vardılar. Peki, orada olup biteni fark etmediler mi? Doğrusu onlar öldükten sonra diriltileceklerini hiç düşünmezler."[233]

Hadislerde Resûlüllah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), hicrî 9. yılda Tebük Seferi'ne giderken Semûd Kavminin yaşadığı Hicr'e uğradığı ve bu yerin Sâlih'in (aleyhisselâm) kavminin yaşadığı yer olduğunu söylediği nakledilmektedir.[234]

E- HZ. İBRÂHÎM, NEMRUT KAVMİ, HZ. İSMÂİL

Tufandan sonra Nûh'un (aleyhisselâm) evladı önce Irak taraflarına yerleşmişler, Fırat kıyılarında Bâbil şehrini kurmuşlardı. Bu şehrin halkında Sâbiîlik yani yıldızlara, bu yıldızları temsil eden ve yıldızların yanında kendilerine şefâatçi olacağına inandıkları putlara tapma dini yaygındı. İşte Hz. İbrâhîm bu kavme peygamber olarak gönderilmişti.

Hz. İbrâhîm, doğup büyüdüğü o zamanın idarecisi Nemrûd b. Kenân tarafından puthaneye bekçi tayin edilen Âzer'in oğludur.[235]

Nemrûd, sahibi olduğu mülk ve saltanata güvenerek ilahlık davasına cüret edebilen, cebbar ve zâlim bir hükümdardı. Kıtlık zamanlarında sadece kendi ilahlığını kabul edenlere erzak verdiği için, halk onun hâkimiyetine girmeye mecbur kalıyordu. Emrinde çalışan çok sayıdaki kâhin ve müneccimler, birgün yıldızlardan, onun memleketinde insanların dinini değiştirecek, aynı zamanda saltanatını da sona erdirecek bir erkek çocuğun doğacağını anladıklarını söylediler. Çare olarak da o sene doğacak bütün erkek bebeklerin öldürülmesini emretmesini teklif ettiler. Bu sebeple İbrâhîm bir mağarada doğdu 15 aydan daha uzun bir süre orada saklı

---

232 İbrâhîm, 14/13-17.
233 Furkân, 25/40.
234 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 1/66, 73; Buhârî, *Enbiya*, 17.
235 Bkz. En'âm, 6/74. Tevrat'ta ise ismi Târeh diye geçer. Buna göre Âzer, babasının lakabı veya yaptığı iş ile ilgili ünvanıdır. (Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, 3/176).

tutuldu.[236] Ancak bu 15 aylık sürede hızla büyüyüp gelişen İbrâhîm 15 yaşındaki bir çocuğun vücut ve zekâ seviyesine erişmişti.[237] Anne ve babasından başka kimseyi görmediği hâlde onlara Rabb'ini araştırdığını gösteren sorular sormaya başladı. Böyle bir sorusunu babası, kendi rabbinin, annesi; annesinin rabbinin babası, onun rabbinin de Nemrûd olduğu cevabını verdi. 'Peki Nemrûd'un Rabb'i kim?' sorusunun cevabı ise, azarlanıp susturulmak oldu.[238]

Hz. İbrâhîm, Allah'ın birliğini ispat ve O'na ortak koşmayı yıkmak için kendi araştırmasından sonra birçok yerde, babasıyla,[239] kavmiyle, zamanının hükümdarı Nemrûd ile[240] ve kâfirlerle onların putlarını kırarak bilfiil mücâdele etmesi üzerine kavmi, onu "Yakarak tanrılarınıza yardım edin"[241] diyerek ateşe atmışlardı. Daha sonra da "Muhakkak ki rüyamda seni kestiğimi görüyorum"[242] diyerek oğlu İsmâil'i Allah'ın emrine adayıp boğazlamaya girişmişti. Şimdi bu olayları sıra ile imtihan merceği altında ele alalım.

1. Hz. İbrâhîm'in Akıl Yürütme İmtihanı

Hz. İbrâhîm susmak yerine, En'âm Sûresi'nde teferruatıyla ile anlatılan, Allah'ın birliğine ve varlığının sonsuzluğuna dair akıl yürütmeyi, bir rivâyete göre, mağaradan ayrılışını takip eden günlerde yapmıştı.

"Biz İbrâhîm'e, îmanda kesinliğe ulaşması için göklerin ve yerin muhteşem hükümranlığını da olduğu gibi gösteriyorduk. (Bir akşam) "üzerine karanlık çöktüğünde bir yıldız gördü, 'İşte Rabb'im budur!' dedi.[243] Yıldız batınca da 'Ben öyle sönüp batanları (Rab olarak) sevmem: لاَ اُحِبُّ الْآفِلِينَ' dedi. Sonra Ay'ı dolunay hâlinde görünce, 'Rabb'im budur!' dedi. O da

---

[236] Taberî, *Târîh*, 1/165-166.

[237] Harman, Ö.F., *"İbrâhîm"* madd. D.İ.A., 21/269.

[238] Sa'lebî, *'Arâis*, 74.

[239] En'âm, 6/74; Meryem, 19/42.

[240] Bakara, 2/258.

[241] Enbiyâ, 21/58, 68.

[242] Sâffât, 37/102.

[243] İbn 'Abbâs ve pek çok müfessir, bu kıssanın, İbrâhîm'in bülûğ yaşından ve sorumluluğundan önce yani çocuk yaşında ya da bülûğundan sonra ve mükellef yaşında olduğu kanaatindeydiler. Et-Taberî de, birtakım kişilerden Hz. İbrâhîm'in, kavmini kınayıp susturmak amacıyla onlara "Benim Rabb'im bu mu?" tarzında soru sorduğunu nakleder. (Se'âlibî, *Tefsîr*, 1/534). Âyetteki "قَالَ هَذَا رَبِّي" sözünde soru hemzesi mahzûf olup aslında ifade, "Bu mu benim Rabb'im: قَالَ أَ هَذَا رَبِّي؟" şeklindedir (Zerkeşî, *el-Bürhân*, 3/213). Öyleyse Hz. İbrâhîm, bu ifadeyle muhataplarının fâni varlıklara bağlanmalarına hayret ettiğini anlatmaktadır.

batınca, 'Rabb'im bana doğru yolu göstermeseydi, mutlaka şaşkınlardan olurdum' dedi. Güneş'i doğarken görünce, 'Rabb'im, herhâlde budur. Çünkü bu hepsinden de büyük!' dedi. O da batınca, 'Ey halkım, ben sizin Allah'a ortak bildiğiniz şeylerden uzağım. Tek Allah'a inanan biri olarak ben, gökleri ve yeri ilk yaratan Rabbü'l-âlemîn'e yüzümü döndüm ve asla müşriklerden değilim!' dedi."[244]

Bu davranışlarıyla putlara ve yıldızlara tapan babasını ve kavmini dalâletlerine karşı uyarmak, düşünüp akıl yürütmelerini sağlayıp onları Hakk'a erdirmek istedi. 'Farz edelim ki bu, benim Rabbimdir' diyerek söze başlamış, hasmının fikirlerini çürütmek için önce onun tarzında düşünüp dikkat çekmiş, ya da kendi kendine akıl yürüterek, 'Batıp kaybolanları, bırakın ibâdet etmeyi, sevmem bile. Çünkü yer değiştirmesi ya da perde gerisinde gözlerden kaybolması sonradan var olduğuna delildir ve Ulûhiyete/ilahlığa ters düşer', demek istemişti."[245]

"Babası ve kavmi putlara, Güneş'e, Ay'a ve gezegenlere tapıyorlardı. Onların, dinleri konusunda düştükleri hataya dikkatlerini çekmek, onlara düşünce ve akıl yürütme yollarını göstermek, sonradan var olduklarına delil bulunan böyle şeylerin asla ilah olamayacağına götüren doğru düşünceyi onlara sezdirmek istedi. Çünkü o tür şeyleri Yaratan; doğuşunu, batışını, yer değiştirmesini vs. ayarlayan bir Nâzım'ı vardır. Bu gerçeği anlatmak için, tapadurdukları gezegeni görünce onlara, "Size göre benim Rabb'im budur, öyle mi?" dedi ya da onlarla alay edip yadırgayarak, "Bu mu benim Rabb'im?!" dedi. Çünkü Araplar soru edatı kullanmak yerine, bazen ses tonu ile yetinirlerdi. Doğrusu bunun, hasmını tuttuğu yolun yanlış olduğunu öğretmek için husûmetten uzak ve objektif olmaya çağıran kişinin sözü olmasıdır. O hâlde kendi mezhebine taassup derecesinde bağlı değilmiş gibi Hakk'a çağırıyor, kavgadan ayırıyor gibi yapıyor, (ayrıntılarla) anlattıktan sonra birden yüklenip delili ile hasmını yere seriyor ve bu gayeyle, "Ben, gözden kaybolanları sevmem!" diyordu. Yani onların birer cisim olduğunu ve hâlden hale değişen türden rablara tapınmak istemediğini vurguluyordu.

Doğmak da batmak da hâlden hâle değişim olduğu hâlde gezegen, Ay ve Güneş hakkında, doğarken bir şey dememiş de batışlarının ilahlığa

---

244 En'âm, 6/75-79.

245 Beydâvî, *a.g.e.*, 2/423. Fazla bilgi için bkz. Kurtubî, *a.g.e.*, 7/25.

yakışmadıklarını vurgulamıştır. Çünkü güçsüzlük anlamına geldiği için gözden kaybolmanın Rablığa yakışmadığı daha bir ortadadır."[246]

Hz. İbrâhîm'in yaşadığı bu tevhid imtihanının, ilahî ifadeler sayesinde bizzat kendisinin, tabir yerindeyse çıkmaz sokaklarda bir süre dolaştıktan sonra mı tevhide ulaştığı, yoksa soru ifadeleriyle kavmini iknâ için mi o ifadeleri kullandığı hususunda, Kur'ân'ın muhataplarının da ayrıca sınandığı görülmektedir.

2. Hz. İbrâhîm'in Babası Âzer'in İmtihanı

Babası putlara bekçilik yaptığı gibi, devamlı put yapıyor ve oğullarına da sattırıyordu. Hz. İbrâhîm eline tutuşturulan putları bir ipe bağlayıp canı istemeyerek pazara sürüklüyor, "Fayda ve zarar veremeyen bu putları kim alır?" diye seslenerek, âdeta satılmaması için uğraşıyordu. Putlara karşı bu tavrı, babasına şikâyet edildi. Şikâyetler çoğalınca, hâlini zaten bildiği oğlunu azarlayıp nasihat etmek istedi. Bu sırada kavmini irşad ve Hakk'a çağırmak için peygamberlikle de görevlendirilmişti. Babasının bu yaklaşımını fırsat bilerek kendisi, ona davasını tebliğe başladı.

"Hani bir keresinde babasına, 'Babacığım, dedi, niçin işitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bu putlara tapıyorsun?' Babacığım, sana ulaşmayan bir ilim geldi bana. Ne olur bana tâbi ol da seni dümdüz bir yola çıkarayım."[247]

Görüldüğü gibi Hz. İbrâhîm babasını Hakk'a davet ederken, peygamberlik vakarıyla hürmette kusur etmiyor, son derece edepli davranıyordu. Önce putlara neden ibâdet ettiğini, onu bilgisizlikle suçlamadan soruyordu. Pederinin gurur ve kişiliğini incitmeksizin, azıcık aklı olanın onlara ibadet etmeye tenezzül etmeyeceğini vurguluyor, ibâdete lâyık Gerçek Mâbud'un her şeye kadîr olması gerektiğine dikkat çekiyordu. Bunun için putlara ibâdetin şeytanın yanıltmasıyla olduğunu,[248] dolayısıyla putperestliğin şeytana tapma (satanizm) ile eşdeğerde ve bunun da ne derece âdî bir iş olduğunu göstermek istiyor ve diyordu ki "Babacığım, sakın şeytana ibâdet etme! Çünkü şeytan Rahmân'a isyan içindedir.

---

[246] Nesefî, *Tefsîr*, 2/20.
[247] Meryem, 19/42-43.
[248] Kadınların cinselliklerinin din adına nasıl sömürüldüğü için bkz. Mevdûdî, *a.g.e.*, 1, 494-495.

Babacığım! Ben elbette korkarım ki Rahmân tarafından sana bir azap gelir de şeytanın bir yandaşı olur çıkarsın."[249]

Fakat objektif bir kulakla dinlemeyen ve önyargılı olan babası, "Babacığım" ile başlayan, sevgi, saygı, içtenlik ve umut yüklü bu yaklaşımlara sırt çevirerek dedi ki "İbrâhîm! Ne o, yoksa sen benim tanrılarıma değer vermiyor musun? Bu işten vazgeçmezsen mutlaka taşa tutarım seni. Uzun bir süre gözüm görmesin seni buralarda!.."[250]

Babasının inatla inkârını sürdürmesinden son derece etkilenen Hz. İbrâhîm, saygısını elden bırakmadan, "Haydi esen kal, dedi. Rabb'imden senin için af dileyeceğim.[251] O bana karşı gerçekten çok lütufkârdır. İşte sizi de sizin Allah'tan başka ibâdet ve dua ettiğiniz tanrılarınızı da terk ediyor, Rabb'ime niyaz edip yalvarıyorum. Rabb'ime niyazım sayesinde mahrum ve perişan olmayacağımı umuyorum."[252]

Burada Hz. İbrâhîm'in babasının, oğlunun o kadar arzu ve duâ etmesine rağmen kendi seçimiyle inkârda ısrar etmesinden ve kâfir olarak ahirete göçmesinden, ilahî imtihanın ferdî olduğu, kişi îmanı bizzat seçmedikçe, Hz. Nûh'un oğlu veya Hz. İbrâhîm'in babası olmasının hiçbir faydası olmadığı anlaşılmaktadır. Her insan ayrı bir âlemdir; Cenâb-ı Hak her ferdi ayrı imtihan etmekte, ulvî ve süflî ruhların birbirinden ayrıldığını ve ruhların, sonucu bizzat görmelerini irâde buyurmaktadır.[253]

3. Kavmin Taklitçilik Saplantısı ve Hz. İbrâhîm'i Yıldırma Planı

Hz. İbrâhîm'in gezegen, Ay ve Güneş'le istidlâli kavmini geçici olarak susturmuştu. Akıllarına bilgisizlik ve düşünmeye üşenmekten doğan saplantıya sarılmak geldi. Anlatılan gerçekler, yanlış inançlarını tamamen çürüttüğü hâlde, kör taassuba saplanarak atalarına sadâkati bahâne buldular. Kur'ân-ı Kerîm bunu meâlen şöyle anlatır:

"Onlara İbrâhîm'in haberini de oku. Hani, babasına ve kavmine

249 Meryem, 19/44-45.
250 Meryem, 19/46.
251 Bu istiğfarın anlamı babasının îman etmesini temennîden ibârettir, inançsız bir kimsenin bağışlanmasını dilemek değildir. Nitekim bu istiğfar, babasının inkâr halinde ölüp de Allâh'a karşı bir düşman olduğu kesinlik kazanınca bundan vazgeçmiştir. (Bkz. Tevbe, 9/114; Mümtehıne, 60/4; *Celâleyn*, 1, 169, 2, 217).
252 Meryem, 19/47-48.
253 Ateş - Dikmen, *a.g.e.*, 203-204.

'Siz neye taparsınız?' diye sorunca, 'Putlara taparız ve onlara ibâdeti sadâkatle sürdürüyoruz.' cevabını almıştı. (İbrâhîm) dedi ki: "Peki, dua ettiğiniz zaman onlar sizi işitiyorlar mı? Ya da size bir yararları veya zararları dokunuyor mu?" "Hayır, dediler, biz atalarımızı gördük böyle yapıyorlardı: "بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ" Dedi ki "Gördünüz mü şimdi, neye tapmakta olduğunuzu, hem sizin hem de eski atalarınızın?! İşte bunlar, gerçekten benim düşmanımdır,[254] ancak âlemlerin Rabb'i hariç"[255] diyerek putlara karşı tutumunu açıkça belirtir ve ardından alternatif olarak kendi inandığı, "dilediğini yapabilen[256] فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ" Rabbi anlatmaya koyulur ve der ki "Beni yaratan ve bana hidâyet veren O; beni yedirip içiren, hastalandığım zaman bana şifa veren O. (Hatta) beni öldürecek, sonra diriltecek olan ve din (karşılık alma) günü hatalarımı bağışlayacağına ümit bağladığım da O'dur" der. Sonra da "Ey Rabb'im! Bana hüküm (ve hikmet) bağışla ve beni sâlihlere kat..."[257] diye yaşadığı çetin imtihanda başarı için dua eder.

Bir başka fırsatını bulduğunda da, insanın her saniye soluyarak faydalandığı oksijenin de dahil olduğu "rızk" açısından davâsını ileri sürer ve "... Doğrusu, Allah'tan başka tapındığınız şeylerin, size rızk olarak verebilecek bir şeyi yoktur. O hâlde rızkı Allah'ın nezdinde arayın. O'na ibâdet ve şükredin, sonunda O'na götürüleceksiniz"[258] der.

Hz. İbrâhîm'in hiçbir çekinceye gerek görmeden sergilediği bu tür davranışlar, müşrikleri daha başka bir çare aramaya zorladı; korkutup yıldıracaklardı. "Kavmi onunla tartışmaya başladılar. O da onlara dedi ki: 'Beni doğru yola eriştirdiği hâlde, Allah konusunda benimle mücadele mi ediyorsunuz? O'na ortak koştuklarınızdan hiç korkmuyorum, ancak Rabbimin dilediği hariç. Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır; hiç mi düşünmezsiniz? Hakkında hiç bir delil indirmediği hâlde, siz Allah'a ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştuklarınızdan

---

254 İbrâhîm Peygamber'in (aleyhisselâm), "Onlar sizin düşmanınızdır" değil de, "Onlar benim düşmanımdır" demesi dikkat çekicidir. Öbür türlü demiş olsaydı, ilahlarının kendilerine nasıl düşman olabileceğini anlayamayacaklarından, kendilerini tahrik edilmiş hissedeceklerdi. Gerçekte Hz. İbrahim (aleyhisselâm) insanın, kendi iyiliğini isteyen ve bile bile kendisinin kötülüğünü arzu etmeyen tabii duygularına başvuruyordu. Bu da, karşıdakileri gerçekten kendilerinin iyiliğine mi, yoksa kötülüğüne mi çalıştıkları konusunda düşünmeye itecekti. (Mevdûdî, *a.g.e*, 4, 30).

255 Şu'arâ, 26/67-77.

256 Bkz. Hûd, 11/107.

257 Şu'arâ, 26/78-83.

258 Ankebût,, 29/17.

nasıl korkarım? Biliyorsanız söyleyin, bu iki topluluktan hangisi güven içinde olmaya daha layıktır?! İman edip de imanlarını zulüm ile karıştırmayanlar... İşte güven onlarındır, doğru yolda gidenler de onlardır."[259]

Görüldüğü gibi bu son ifadelerde, hak-bâtıl mücâdelesi tarzında ortaya çıkan imtihanı başarmak anlamında, tevhid akîdesine inanmanın verdiği güvenden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu mücâdele, Hz. İbrâhîm için olduğu kadar, muhatapları için de sıkı bir imtihandır.

4. Hz. İbrâhîm'in Putları Kırması ve Ateşe Atılması

Yukarıda sözü geçen mücâdele, Sâffât ve Enbiyâ Sûrelerinde daha da çetin ifadelerle anlatılır. Çünkü müşrikler onunla alay ediyorlar, o da onların çokluğuna ve maddî güçlerine aldırmadan karşı davranışlar sergiliyordu. Yıldızlara tapan kavmi kendileriyle beraber bayram yerine gidip ibadet törenlerine katılmasını teklif edenlere karşı, o da yıldızların yerlerini ve bağlantılarını gözden geçiriyormuş gibi görünerek, "Yıldızlara bir göz gezdirip 'Doğrusu ben hastayım' dedi."[260] Bu ifadeyle onların tekliflerinden mânen rahatsız olduğunu kastediyordu.[261] "Yemin ederim, arkanızı dönüp gidince elbette putlarınıza bir tuzak kuracağım' dedi."[262]

Bayram töreni için bir meydanda toplandıkları bir sırada,[263] "Yavaşça putlarının yanına sokuldu. (Takdim edilmiş öylece duran yemekleri görünce) 'Buyursanıza! Neden yemiyorsunuz? Neyiniz var, neden konuşmuyorsunuz?' dedi. İyice yaklaşıp putlara kuvvetli bir darbe indirerek[264] parça parça etti; belki (bilgisine) başvururlar diye onlara göre en büyüğü bıraktı,[265] baltayı da onun boynuna astı.

Bayramdan yerinden dönüp secde etmek için tapınaklarına girip de putlarının hâlini görünce öfkeden kudurmuş gibi, suçlu aramaya başladılar ve "Kim acaba tanrılarımıza bunu revâ gören? Her kimse, muhakkak ki zâlimin ta kendisi!' dediler. Birkaçı da, 'Sahi! İbrâhîm adında bir delikanlının onları diline doladığını işitmiştik! Haydi getirin onu halkın gözleri

---

259 En'âm, 6/80-82.
260 Sâffât, 37/88-89.
261 Elmalılı, *a.g.e.*, 6, 4061.
262 Enbiyâ, 21/57.
263 Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 5, 323; Zuhaylî, *a.g.e.*, 17, 75.
264 Sâffât, 37/90-92.
265 Enbiyâ, 21/57-58.

önüne ki ceza çektiğine onlar da şahit olsunlar'[266] diyerek "hemen üzerine yürüyüp çullandılar."[267] "Söyle bakalım İbrâhîm! Sen mi yaptın tanrılarımıza bunu?' dediler. (Alaycı bir tavırla) 'Belki, dedi, şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşurlarsa sorun bakalım onlara!' "Bunun üzerine benliklerine dönüp kendi kendilerine, 'Asıl zâlimler sizsiniz, siz!' dediler. Daha sonra ister istemez başları önlerine eğildi ve 'Sen de pek iyi bilirsin ki bunlar konuşmaz!' dediler."[268]

Hidâyet imtihanını kazanmalarına ramak kalmıştı; birkaç puan kala, tamamen kaybetmelerine bir peygamber olarak Hz. İbrâhîm razı olamazdı. Tek çare onlara yine akıllarını kullandırmaktı. Yukarıda değinildiği gibi, rızk konusu kâr etmeyince tarihten ibret almaları için dil döktü. "Yalanlıyorsanız bilin ki sizde önce de nice milletler yalanlamıştı. Peygamberin yapacağı açıkça tebliğdir. Görmüyor musunuz Allah yaratmaya nasıl başlıyor, nasıl tekrarlıyor. Doğrusu bu, Allah'a göre basittir. (Yine) de ki: Yeryüzünde dolaşıp da bakın, yaratmaya nasıl başlamış. Sonra Allah ahiret hayatını da kurar. Allah'ın her şeye gücü yeter. Dilediğine azap, dilediğine merhamet eder ve sonunda O'na çevrileceksiniz. Yerde de gökte de yenilmez kuvvet sizler değilsiniz. Allah'tan başka bir dost ve yardımcı bulamazsınız. 'Allah'ın âyetlerini ve O'nunla karşılaşmayı inkâr edenler var ya, buyurur Rab, 'Onlar rahmetimden ümit kesmiş olanlardır; elemli azap tâ onlaradır."[269] "O hâlde, dedi Allah'tan başka, size fayda veya zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz! Yuh size de, Allah'tan başka o taptıklarınıza da! Hâlâ mı aklınızı kullanmayacaksınız?!.."[270]

Doğrusu, yine akıllarını kullanmadılar ve cevapları, 'Öldürün onu!' veya 'Atın şunu ateşe!' demekten başka bir şey olmadı. Ya da "Bir şey yapacaksanız, dediler, bir yapı hazırlayarak onu ateşe atıp yakın da tanrılarınıza yardım edin!.."[271]

el-Kûsî ya da Tell İbrâhîm[272] denilen yerde dört duvardan ibaret ağıl gibi bir bina yapıp içine büyük bir ateş yaktılar. Elleri ve ayakları bağlı hâlde

---

266 Enbiyâ, 21/61.
267 Sâffât, 37/94.
268 Enbiyâ, 21/62-65.
269 Ankebût, 29/18-23.
270 Enbiyâ, 21/66-67; Krş. Sâffât, 37/95-96.
271 Bkz. Ankebût, 29/24; Enbiyâ, 21/68-69; Sâffât, 37/97-99.
272 Adı Kitâb-ı Mukaddes'te geçen eski bir şehirdir. el-Müseyyeb şehrinden 18 mil uzaklıkta olup Sümerler zamanında dînî eğitim merkeziydi. (*el-Müncid fi'l-a'lâm*, *"Tell İbrâhîm"* maddesi, 20. Basım, Beyrut, Bty.)

bir mancınığa koyup ateşe attılar. Cebrâil (aleyhisselâm) "Bir ihtiyacın var mı?" diye sorunca, "Sana ise, yok." dedi. Hz. Cebrâil, "O hâlde Rabb'inden iste." deyince, "Hâlimi bilmesi yeter, istemem gerekmez" cevabını verdi.[273] Allah Teâlâ da onun bu sözünün hatırına o ağılı bir bahçeye çevirdi; sadece el ve ayaklarını bağlayan bağlar yandı. Ateş, bilinen ateşti. Ne var ki Münezzeh ve Yüce Allah, onun yakıcılığını gidermişti. Böylece Allah, ona zarar vermeye çalışanları Allah zararlı çıkarmış oluyordu. Çünkü gayretleri, kendilerinin batıl yolda olduğunu ve en şiddetli azabı hak ettiklerini, Hz. İbrâhîm'in ise hak yolda olduğunu ve derecesinin yükseldiğini gösteren kesin bir delîle dönüşmüştü[274] ama ne yazık ki, bu ipucunu da fark edemediler.

Evet, bir tarafta bir insanın yakılmasını seyreden cansız tanrılar, diğer tarafta ateşe kesin hükmeden Yüce Rabb!.. Bir tarafta akıllara mûcize desteğinde açılan kapılar, bir tarafta dünyalık basit düşünceler… "İbrâhîm onlara şöyle dedi: 'Siz dünya hayatında Allah'tan başka sevgi bağı olarak birtakım putlar edindiniz. Ama sonra kıyamet günü gelince birbirinizi red ve inkâr edecek, birbirinize lânet okuyacaksınız. Barınacağınız yer ateş olacak ve kendinize hiçbir yardımcı bulamayacaksınız."[275] Kısacası, Yüce Allah "Onu tuzağa düşürmek istediler ama, Biz asıl onları hüsrana uğrattık. Asıl tuzağa düşenler kendileri oldular"[276] buyurur. Sonuçta akıl ve vicdanlarını çalıştırarak başlarına gelen olayları tarafsızca ya da kuşbakışıyla değerlendiremeyip tâbi tutuldukları "haktan ya da bâtıldan yana olma imtihanını" kaybettiler.

5. Bizzat Hz. İbrâhim'in Yaşadığı İmtihanlar

Bizzat Hz. İbrâhîm de "Çok yumuşak huylu, içli, yufka yürekli ve kendisini Allah'a teslim eden: حَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ"[277] Ulü'l-azm bir peygamber olarak çok zor ve sıkı imtihanlara maruz kalmıştır. Bunların ilki daha gençliğinde yaşamış olduğu akıl yürüterek Rabb'ini araştırma imtihanıydı. Sonraki bazıları ise şunlardır:

---

273 Mancınığa konulup atılınca Hz. İbrâhîm'in, "Sen'den başka hiç ilah yok; Sen'i tenzîh ederim ey Âlemlerin Rabb'i; hamd olsun Sana. Mülk Senin'dir, Sana hiçbir ortak yok." (Kurtubî, *a.g.e.*, 11/303; Zuhaylî, *a.g.e.*, 17/85) diye dua etmesi nedeniyle, bu son ifadesinin duanın veya yakarmanın gereksizliğini ifade etmez.

274 Beydâvî, *a.g.e.*, 4/100-101.

275 Ankebût, 29/25.

276 Enbiyâ, 21/70.

277 Bkz. Tevbe, 9/114; Hûd, 11/75.

a) Ateşe Atıldığında Sadece Rabb'ine Sığınmakla Sınanması

Nemrûd ve idaresindeki müşriklerin yaktığı ateşe doğru havada süzülüp giderken, en büyük meleklere bile sığınmayıp sadece ve sadece Rabb'ine intisap etmekle[278] en çetin imtihanı kazanmış ve kendinden sonra yaşamış ve yaşayacak olan "Hanîfler"e örnek olmuştur. Böylece Nemrûd vb. kişilerin yaktığı ateş Hazret-i İbrâhîm'in, değil bedenini, Cennet ipeğinden dikilen gömleğini bile yakmaması,[279] Kur'ân muhataplarına şu dersi veriyor:

Atanız İbrâhîm'i iyi tanıyıp tam onun gibi yaşayınız ki sizlere "tek Allah'a inanıp teslim olma:[280] حَنِيفًا مُسْلِمًا" tezgâhında dokunacak, ebediyyen de eskimeyecek, ulvî, latîf ve sapasağlam "inanç ve güven hulleleri" giydirilsin. Hayatınız için "olmazsa olmaz" değerindeki bu maddî ve mânevî kaftanlarınız, hem bu dünyada hem de ahirette en büyük düşmanınız olan ateşe karşı bir zırh olsun. Dünya-ahiret imtihanını başararak bu tür bir hulleyi kazanmak için ise "Allah'ın rızası uğrunda gerektiği gibi cihad ediniz. O sizi, bu görevi yapmak üzere seçti. Din konusunda size hiçbir zorluk yüklemedi. Atanız İbrâhîm'in dinidir bu. Allah sizi gerek daha önceki kutsal kitaplarda gerekse elinizdeki Kur'ân'da "Müslüman" olarak adlandırdı. Maksat, Peygamberin size tanık ve canlı örnek olması, sizin de diğer insanlara tanık ve canlı örnek olmanızdır. Öyleyse namazı kılınız, zekâtı veriniz ve Allah'a sımsıkı bağlanınız. Sizin Efendiniz ve koruyucunuz O'dur. O ne güzel Efendi ve ne güzel destekleyicidir!"[281]

b) Oğlu Hz. İsmâil'i Kurban Etme Girişimiyle Sınanması

Hz. İbrâhîm'e, kendisine inananlarla birlikte müşrik akrabalarıyla ilişkilerini tamamen kesip Şam taraflarına göçmesi vahy edilmişti.[282] "Ben Rabb'ime gidiyorum, O beni doğru yola iletecek." diyerek[283] gidip Harran'a yerleşti. Yeğeni Lût'a (aleyhisselâm) da peygamberlik gelince Sodom'a gitmesi üzerine Hz. İbrâhîm de ailesiyle birlikte Mısır'a göçmüştü.

---

278 Nesefî, *a.g.e.*, 3/85-86; İbn Kesîr, a.g.e., 3/185.
279 İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 5/366-367; Begavî, *a.g.e.*, 5/328; Âlûsî, *a.g.e.*, 17/68.
280 Bkz. Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67; Nisâ, 4/125; En'âm, 6/79; A'râf, 7/161; Nahl, 16/120, 122; Rûm, 30/30.
281 Hacc, 22/78.
282 Bkz. Mümtehıne, 60/4.
283 Sâffât, 37/99; krş. Ankebût, 29/26.

Yüce Allah, maddî olan her şeyini geride bırakan ve temiz bir kalp ile kendisine gelen salih kulunun duasını kabul eder; onun da "Rabb'im! Bana iyilerden olacak bir çocuk bağışla!" şeklindeki duasını kabul etmiş, "yumuşak huylu bir erkek çocuk müjdelemiş"[284] ve bununla hicret sıkıntısını gidermişti. Sözün gelişi ve Sâffât Sûresi'nin akışına göre bu, oğul Hz. İsmâil'dir.

Mısır hükümdarı ve halkı tarafından rahatsız edilince, ikinci hanımı Hâcer ve oğlu İsmâil'le birlikte bir meleğin rehberliğinde tekrar Mekke'ye hicret etmiş ve Kâbe'nin bulunduğu yere bırakmıştı.[285]

"Çocuk onun yanında koşabilme yaşına gelince İbrâhîm ona; 'Yavrum! Ben uykuda seni boğazladığımı görüyorum, bir düşün ne dersin?' Çocuk; 'Babacığım, sana emredileni yap; inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın' dedi."[286]

Tam oğluna alıştığında ve oğlu çocukluktan kurtulup da birlikte koşabilecek ve günlük hayatı bir arada yaşayabilecekleri çağa geldiğinde, kısacası, onunla yatıp onunla kalkmak sayesinde huzur bulduğu günler henüz başlamışken, rüyasında oğlunu boğazladığını görür. Bu rüyanın Rabb'inden oğlunu kurban etmesi için bir işaret olduğunu anlar. Aklına itaatten ve soru sormadan teslim olmaktan başka bir şey gelmez. "Ya Rab! Biricik çocuğumu niçin boğazlayayım" diye Rabb'ine sormadan itaat için bu yeterli.

Durumun gerçekten zor olduğunda hiç şüphe yoktur. Kendisinden biricik oğlunu savaşa göndermesi veya oğlunun hayatına mâl olacak bir şeyi ona emretmesi değil, bu işi bizzat kendisinin yapması isteniyor; ne ağır bir imtihan! Ancak, "Allah, her kişiye sadece kaldırabileceği yükü yükler."[287]

Kişi sıkıntı gelmeden önce haberdar edilirse hazırlıklı bulunacağı için, Hz. İbrâhîm'in, olayın diğer kahramanı olan oğlunu da hazırlaması gerekiyordu. Bu maksatla, "Allah'tan kesin bir emir olduğu hâlde 'Düşün bakalım, ne diyeceksin?' diyerek İsmâil'e danışması, görüş ve fikrinden

---

[284] Bkz. Sâffât, 37/100-101.

[285] İsmâil orada büyümüş, ok atmayı öğrenmiş ve oraya daha sonra gelip yerleşen Cürhûm Kabîlesi'nden bir kızla evlenmişti. İşte Peygamberimiz Hz. Muhammed'in de kabîlesi olan Kureyş, onların soyundan türemiştir. (Ateş, *a.g.e*, 3/183-184.)

[286] Sâffât, 37/102.

[287] Bakara, 2/286.

dönmek için değildi, Allah'tan gelen imtihan konusunda bildiklerini oğluna da bildirmek içindi. Canı yandığında dayanabilsin, teslimiyetten şaşmayacağından emin olsun, yabancılık çekmesin, bıçak altına yatmak alıştığı bir davranış gibi ona kolay gelsin, hatta vukûundan önce Allah'ın emrine boyun eğsin de sevap kazansın diye..[288]

Oğul da henüz doğmadan babası gibi "halîm" sıfatıyla müjdelenmiş ve daha önce onun yükseldiği ufka yükselmişti. Babası, yanında koşup oynayabilecek çağa erişince ona, 'Oğlum! Doğrusu rüyada kendimi, seni boğazlıyorken görüyorum. Bir bak, sen ne düşünürsün? deyince oğlu da 'Babacığım! Sana emredilen şeyi yap. İnşaallah, beni sabredenlerden bulacaksın' dedi."[289]

Demek ki boğazlanacak olmak onu huzursuz etmemiş, korkutmamış ve doğru yolu kaybettirmemiş; babasının kalbinin hissettiği "rüyanın işâret olduğu"nu o da hissetmişti.

Sıra işin sözde kalmayıp uygulanmasına geldiğinde, ikisi de Allah'a teslimiyet gösterdi ve babası, oğlunu alnı üzerine yere yatırınca, insanoğlunun âdetlerinin ötesinde itâatin şerefi, îmanın azameti, teslîmiyetin iç huzuru yükselmişti. İşte İslâm'ın yani ilahî irâdeye teslim olmanın aslı ve ideal olanı budur. Güven ve derûnî huzur içinde telsimiyet ve ardından uygulama... İşte bu noktada İbrâhîm ve İsmâil vazifelerini yapmış, teklifi uygulamış oluyorlardı. Geriye, İbrâhîm'in İsmâil'i boğazlaması, kanını akıtıp canını alması kalmıştı. Bu da Yüce Allah'ın ölçüsünde hiçbir şey ifade etmezdi; buyurdu ki: "Ey İbrâhîm! Rüyanın gereğini yerine getirmiş oldun! Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz! Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır: إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلاَءُ الْمُبِينُ diye seslendik."[290]

İmtihan gerçekleşip bitmiş, sonuçları ortaya çıkmış ve gayeye ulaşılmıştı.. Sadece bir beden acısı eksik kalmıştı. Fakat zaten Allah'ın imtihan etmekteki hedefi insanların canını yakmak değildi; kan veya cesetlerden bir beklentisi yoktu. Kullar Allah'a samimiyetle, yani bütün benlikleriyle görevlerini yapmaya hazır olduklarında o teklifi yerine getirmiş ve imtihanları başarı ile vermiş olurlar.[291]

İmtihan öyle açık ve parlak imtihandır ki gerek İbrahim'in gerekse

288 Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/348.
289 Sâffât, 37/102.
290 Sâffât, 37/104-106.
291 Kutub, *Fî Zılâli*, 22/48.

oğlunun, "İhsan Allah'a, O'nu görüyormuşcasına ibadet etmendir." hadisince, en yüksek derecede ve en iyi ibadeti yapan "muhsinler"den olduklarında hiç şüphe bırakmaz. Onun için Allah Teâlâ onların o ihsanlarını, böyle değerli bir hitap, çok büyük bir kurban, bütün milletlerden selâm ve has kullardan sayılmakla mükâfatlandırılmıştır.[292]

"Kitap'ta İsmâil'i de hatırla ki sözünün eri ve tarafımızdan gönderilmiş bir peygamberdi. Yakınlarına namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrederdi. O Rabb'inin rızasını kazanmış bir kişi idi."[293] O hâlde "İbrâhîm ve yanındaki kişilerde sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine, 'Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizin ile bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir." dediler. Sonra da, 'Rabb'imiz! Ancak Sana dayandık, Sana yöneldik, dönüş de ancak Sana'dır. Rabb'imiz! Bizi, inkâr edenlere karşı sınama: رَبَّنَا لاَ تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا, bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegâne galip ve hikmet sahibi, ancak Sen'sin diye dua ettiler."[294] Bu dua ifadesinde insanların hata ve sürçmelerin cezası olarak çekecekleri zorluklara imtihan sıkıntısı anlamında fitne dendiğini ve epeyce de caydırıcı olduğunu görüyoruz.

c) Neslinin de Korunup Kollanmasını İstemesiyle Sınanması

"Hani bir vakit Rabb'i İbrâhîm'i birtakım emirlerle sınamıştı: وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ, o da onların (her birini) derhal yerine getirince Rabb'i, 'Seni insanlara imam (önder) yapacağım' dedi. İbrâhîm, 'Ya Rabb'î, neslimden bazılarını da...' deyince, Allah, 'Ahdim zalimleri kapsamaz' buyurdu."[295]

---

292 Bkz. Sâffât, 37/107-111.
293 Meryem, 19/54-55.
294 Mümtehıne, 60/4-5.
295 Bakara, 2/124. Bu ifadelerle Kur'ân'ın muhâtabı olan İsrailoğullarının şu şekilde dikkatleri çekiliyor: Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) risâletini kabul edip etmemek konusunda deneniyorlar. Onlara "İbrâhîm'in bu imtihanını ve bu kelimelerini hatırlar ve üzerinde iyi düşünürseniz, Tevrat'ta geleceği vaad edilen ahir zaman peygamberi İsrailoğullarından değil, İsrail'in amcası olan Hz. İsmâil neslinden geleceği açıkça anlaşılır. Siz, Tevrat'ın verdiği haber gereğince bir son peygamberin geleceğinden şüphe etmez ve onunla büyük fetihler yapacağınıza inanırken, bugün gönderilmiş bulunan son peygamberi Hz. Muhammed'i, "Bu İsrailoğulları'ndan değil!" diyerek, kıskançlık yüzünden inkâra kalkışıyorsunuz. Hâlbuki o, bir bakıma sizden değilse de diğer bakıma sizden sayılır, sizin gibi zulüm damgası yemiş olmaktan uzak bir koldan, İbrâhîm neslindendir. Bununla beraber siz bu yolla gelen bir imamet şerefinden de pay almak istemezseniz zulmünüz ve haksızlığınız kat kat artacaktır, ebediyyen nimet yüzü görmeyeceksiniz. Bu kelimeleri iyi belleyiniz ve çok iyi düşününüz..." deniyor. (Elmalılı, *a.g.e.*, 1/492-493).

Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm'i imtihan ettiği kelimelerin neler olduğu konusunda İbn Abbas'tan gelen rivâyetler farklıdır. Birine göre bu kelimeler haccın menâsiki yani kurallarıdır. Bir diğerine göre, on çeşit beden temizliği idi.[296] Ya da altısı insanda temizlik, dördü de hacda[297] olmak üzere on husustur. Yine ondan, 'İkrime, Dâvûd b. Ebî Hind yolu ile gelen bir rivâyete göre ise, "İslâm otuz kısımdır; 10'u et-Tevbe 112,[298] 10'u el-Mü'minûn 1-10[299] âyetlerindeki hususlar, diğer 10'u da Ahzâb 35. âyetlerindedir.[300] İşte Hz. İbrâhîm bunları tamamladığında onun için bir berat yazıldı ve Allah da 'İşte İbrâhîm böyle vefâ gösterdi!' buyurdu.[301]

Muhammed b. İshāk ise yine İbn Abbas'tan şunu nakleder: Allah'ın İbrâhîm'i sınadığı imtihanın kelimeleri şunlardı: Allah Teâlâ İbrâhîm'e kavminden ayrılmasını emretmiş, o da Allah adına ayrılmış, Nemrûd onu en büyük tehlikeye atarak yakmaya girişmiş, buna da dayanmış, Allah ikinci defa yurdundan çıkmayı emredince, yine O'nun adına hicret etmiş, ayrıca konukların tâciz edilmesi olayı ile de[302] tahammül gücünü ölçmüştü. Oğlunu kesmesi emredilince tereddütsüz buna da koyulmuştur.[303] Bütün bunlar her babayiğidin kolay başaramayacağı olaylardır. Her birine Allah adına başlayıp tam bir başarıyla tamamlayarak, benzeri büyük sorumlulukları da yerine getirebileceğini ispatlayarak, insanlara imam ve rehber tayin edilme gibi yüksek bir dereceye ulaşmıştı. Mekke'nin Seniyye mevkiinde Kâbe'ye yönelerek ellerini açıp şöyle dua etti:

---

296 Bunlar beşi başta (bıyıkların kısaltılması, ağzı yıkama, buruna su çekme, misvak kullanma ve saçları ikiye ayırma), beşi de bedende (tırnakları kesme, etek traşı, sünnet olma, koltuk altı temizliği, büyük-küçük abdest bozmada su ile) temizliktir

297 Bunlar, kudûm tavâfı, Safâ-Merve arasında sa'y, cemreleri atma ve 1. bayram günü tavâfıdır.

298 Meâli: "(Allah ile o alışverişi yapanlar) tevbe edenler, sırf Allâh'a kulluk ve hamd edenler, Allah yolunda geziye çıkanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiyi emrederek kötülükten sakındıranlar, Allâh'ın koyduğu sınırları gözetenlerdir. Dolayısıyla müminleri müjdele!"

299 Meali: "Müminler gerçekten felah bulmuştur; Onlar namazlarında huşû içinde olanlardır, Onlar, 'tümüyle boş' şeylerden yüz çevirenlerdir, Onlar, zekâta ilişkin (söz ve görevlerini mutlaka) yerine getirenler; ırzlarını koruyanlardır; ancak eşleri ya da sağ ellerinin sahip olduklarına karşı (tutumları) hariç; bu konuda onlar, kınanmış değillerdir. Fakat kim bundan ötesini ararsa, artık onlar sınırı çiğneyenlerdir. (Yine) onlar, emanetlerine ve ahitlerine riayet edenlerdir. Onlar, namazlarını da (titizlikle) koruyanlardır. İşte (yeryüzünün hakimiyetine ve ahiretin nimetlerine) varis olacak onlardır.

300 Meâli: "Allâh'a teslim olan erkek ve kadınlar, İslâm'a inanan erkek ve kadınlar, ibadete devam eden erkek ve kadınlar, dürüst erkek ve kadınlar, sabreden erkek ve kadınlar, mütevazi erkek ve kadınlar, hayır yolunda infak eden erkek ve kadınlar, oruç tutan erkek ve kadınlar, ırzlarını koruyan erkek ve kadınlar, Allâh'ı çok zikreden erkek ve kadınlar var ya, işte Allah onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır."

301 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/166.

302 Bkz. *Lût'un* (aleyhisselâm) *Sapık Kavmiyle İmtihanı*, 92.

303 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1/166; Şihâbuddîn, *Tibyân*, 1/106.

"Ey Rabb'im! Burayı emin bir belde kıl, beni de evlatlarımı da putlara tapmaktan uzak tut. Ya Rabbî! Doğrusu o (putlar) insanların birçoğunu saptırdılar. Bundan sonra kim bana tâbi olursa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse o da Sen'in merhametine kalmıştır; şüphesiz Sen çok bağışlayıcı ve çok merhametlisin. Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını Sen'in kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vâdide yerleştirdim. Ey Rabbimiz! Namazı gereğince kılsınlar diye böyle yaptım. Ya Rab! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt, onları her türlü ürünlerden rızıklandır." "Ya Rabbî! Beni de, neslimden çoğunu da namazı devamlı ve gereğince kılan kullarından eyle! Duamı kabul buyur. Ey Rabb'imiz! Kıyamet günü beni, annemi, babamı ve bütün müminleri affeyle."[304]

Eğer Allah (celle celâlüh), Hz. İbrâhîm'in bu dualarını da kabul etmiş olsaydı, imtihan sırrı bozulmuş olacaktı. Çünkü Mekke ve civarında kâfirler barınamayacak ve peygamber gönderilmesi gereken bir nesil ve çevre meydana gelmeyecek ve sonuçta imtihanın, süflî ve ulvî ruhların ayrılması şeklindeki neticesi gerçekleşmeyecekti. Nitekim son peygamber Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem), Mekke halkının şirk ve inkârı üzerine peygamberlik vazifesiyle gönderilmiştir.[305]

F- HZ. LÛT'UN, SAPIK KAVMİYLE İMTİHANI

Hz. İbrâhîm'in yeğeni olan Hz. Lût, peygamber olunca Sodom'a gidip yerleşmişti. Büyük kesimi eskiden beri iğrenç işler yapan, utanmayı hayatlarından çıkarmış bir kavmi yola getirmeye uğraşıyordu.[306]

Bir defasında "Halkına dedi ki 'Daha önce âlemlerden hiç kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz? Siz kadınların yerine, şehvetle erkeklerle birlikte oluyorsunuz! Hatta siz haddi aşmış bir milletsiniz![307]" deyince "kavminin cevabı, 'Lût ailesini şehrinizden sürün. Temiz kalmak isteyen insanlarmış!' demekten başka olmadı."[308]

"Melek elçilerimiz İbrâhîm'e, (İshak'ın doğumuyla ilgili) müjde getirdiklerinde hemen Lût'un halkı hakkında Biz'imle mücadeleye başladı.

304 İbrâhîm, 14/35-37, 40-41.
305 Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 231.
306 Bkz. Enbiyâ, 21/74-75.
307 A'râf, 7/80-81; Krş. Neml, 27/54-55.
308 Neml, 27/56-57.

Çünkü İbrâhîm çok yumuşak huylu, pek yufka yürekli ve kendisini Allah'a teslim etmiş bir kuldu. 'Haberin olsun, dediler, biz bu şehrin halkını imhâ edeceğiz. Çünkü buranın halkı büsbütün zâlim kimselerdir. İbrâhîm! Vazgeç sen bu işten. İşte Rabb'inin helâk emri gelip çattı ve hiç şüphe yok ki onlara, geri çeviremeyecekleri bir azap geliyor. İbrâhîm, 'Ama Lût da orada!' deyince, 'Orada bulunanları biz pek iyi biliyoruz. Onu ve yakınlarını kurtaracağız, yalnız eşi geride kalıp helâk edilenler arasında olacak.' cevabını verdiler."[309]

Başka bir zamanda da "Kardeşleri Lût onlara şöyle dedi 'Hâlâ inkâr ve isyandan sakınmayacak mısınız? Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Öyleyse Allah'a karşı gelmekten sakının da bana itâat edin. Sizden hiçbir ücret de istemiyorum; benim ücretimi verecek olan ancak âlemlerin Rabb'idir. Neden siz bütün insanlardan farklı olarak sadece erkeklere şehvetle varıyorsunuz? Neden Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıp da bu işi yapıyorsunuz? Siz hakikaten iyice azmış bir toplumsunuz!' 'Bizi dinle Lût! dediler, bu söylediklerini kesmezsen mutlaka yurt dışına sürüleceksin. O da 'Ben, dedi, sizin yaptığınız bu işten nefret ediyorum. Beni ve bana tâbi olanları, bunların yaptıklarından Sen kurtar ya Rabbî! Bunun üzerine geride kalan yaşlı bir kadın dışında, onu ve ailesini, hepsini kurtardık."[310]

Bu konuda söylenenlerin en doğrusuna göre, Cibrîl-i Emîn başta olmak üzere, on iki kişiden oluşan yüce meleklerden bir grup, Hz. İbrâhîm'e (aleyhisselâm) insan sûretinde, son derece iyi ve yakışıklı delikanlılar olarak gelip ona İshâk ve Yâkûb isminde çocukları ve bu ikisinden de torunları olacağını müjde verdiler[311] ve Hz. Lût'un (aleyhisselâm) kavmini de helâk etme emrini almış olduklarını açığa vurdular. Lût (aleyhisselâm), İbrâhîm'in (aleyhisselâm) kardeşi oğlu olduğu için, azabı ertelemesi ricasıyla ve Lût Kavm'ine iman hidâyeti (nasip) olur ümidiyle İbrâhîm (aleyhisselâm), yüce meleklerle epeyce konuşup mücâdele eder. Ondan sonra Yüce Melekler Allah'ın azabının Lût Kavmi'ne gelmesinin geri çevrilmez ezelî bir emir,[312] kavmin de inkâr ve inatlarında ısrar edeceklerinin ilahî ilimde sabit olduğunu İbrâhîm'e (aleyhisselâm) anlattık-

---

309 Hûd, 11/74-76; Ankebût, 29/31-32.
310 Şu'arâ, 26/161-171.
311 Hûd, 11/69; Nesefî, 2/163.
312 Bkz. Hûd, 11/74-76; Ankebût, 29/31.

tan sonra o grup, genç insanlar şeklinde, her biri parlak bir delikanlı, bir yakışıklı sîmâ, gönül çeken yakışıklı gençler şekline girerek[313] Lût'a (aleyhisselâm) geldiler.[314]

Lût'un (aleyhisselâm), bu durumu seyreden nikâhlısı ama inkâr ve münâfıklıkta kalan Vâhile isimli câhile karısı, kavmine koşarak onları kandırıp teşvik etmek için amacıyla,[315] "Ey Kavmim, dedi, ne duruyorsunuz! Evimize öyle parlak yüzler, ideal vücut ölçülerinde boylu-poslu, ipekli elbiseler giyimli, temiz, güzel kokular sürünmüş, namuslu ve sade yüzlüler geldi ki ömrümde bunlardan daha güzel kimse görmedim!"[316]

Yaşlı kadının bu sözleri Lût Kavmi'ni hırslandırmıştı. Eskiden beri alışageldikleri kötü ve kirli emelleri için, "Hz. Lût'un, önceleri de pislikler yapa gelen halkı, yukarıdan sapır sapır dökülür gibi geldiler."[317] Lût (aleyhisselâm) misafirlerinin bir grup melek olduklarını bilmediğinden, "Geldikleri anda içi fena hâlde sıkıldı, göğsü daraldı ve, 'Bugün gerçekten çok çetin bir gün!' dedi."[318] Çok sıkı bir imtihan geçirdiği her hâlinden belliydi. O rezil kavmin ne gibi sakat bir düşünce ve kötü niyet dürtüsüyle ortaya çıkıp da sergileyecekleri hezeyan ve saldırılardan korkup telaşa kapıldı. Onları muhterem konuklarının huzuruna çıkarmayarak, tam mânâsıyla okşama ve hikmetli nasîhatlerle durumu kurtarmaya büyük gayret sarf etti ve dedi ki:

"Ey halkım! İşte kızlarım; onlar (nikâh akdiyle) sizin için daha temizdir. Dolayısıyla Allah'tan korkun da bari misafirlerimin yanında beni rezil etmeyin; yok mu içinizde akıllı bir adam? Onlar da 'Senin kızlarında herhangi bir hakkımızın olmadığını kesin bilirsin. Yine pekâla biliyorsun ne istediğimizi!' dediler. Lût ise 'Keşke size karşı bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim!' dedi".[319]

Lût (aleyhisselâm) konuklarının bir grup melek olduklarını bilmiyor ve bu ayaktakımının kötü sonuçlar doğuracak hareketlere girişir ve saldırırlar korkusuyla pek ziyade sıkılıyordu. Halbuki Yüce Melekler Hz. Lût'un (aleyhisselâm), kavmi ile konuşmalarını işitiyor ve sonucu bekliyorlardı.

---

313 Meleklerin onların ihtiraslarını arttırıcı bir şekilde gönderilmeleri bir istidrâcdır ki bununla aklını kullananların ders almaları beklenir.
314 Beydâvî, *a.g.e.*, 3/247.
315 Begavî, 9/368; İbn Cevzî, *a.g.e.*, 4/135, 137.
316 Taberî, *Tefsir*, 12/91; İbn Cevzî, *a.g.e.*, 4/450.
317 Hûd, 11/87.
318 Hûd, 11/77.
319 Hûd, 11/78-80; Krş. Hıcr, 15/56-74.

Kur'ân-ı Kerîm'in ısrarla vurguladığı konulardan biri de insanların başına gelen felâketlere kendi yaptıklarının neden olduğudur. Yoksa, "Yüce Rab (celle celâlüh) kullarına asla zâlim değildir: وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ."[320] O hâlde Lût Kavmi'nin azabına da kendi çirkin fiilleri sebep olmuştur. Nitekim Allah (celle celâlüh) Lût onların aleyhine üç ya da dört defa tanıklık etmeyince azap etmemelerini emir buyurmuştu. Hz. Cebrâil ve bir grup melek, bundan habersiz olan Lût'a (aleyhisselâm) misafir olmak için evine doğru bir saat kadar birlikte yürüdükten sonra Hz. Lût, "Siz bu yerin insanlarını bilmiyorsunuz." der. "Ne olmuş onlara?" diye sorulunca da "Doğrusu kavmim, Allah'ın yaratıklarının en kötüsüdür: إِنَّ قَومِي شَرُّ خَلْقِ اللهِ" der ve dört defa tekrarlar.[321]

Hz. Cebrâil grubuyla birlikte, insan olmayıp Allah'ın elçileri olduklarını Lût'a (aleyhisselâm) haber verdiği sırada bu rezîl gürûh, Yüce Meleklerin bulundukları odaya hücum edip kapısını kırarak içeriye girmek üzereyken, sünnetullah gereği, "Onun misâfirlerine niyetlerini bozdular, Biz de onların gözlerini silme kör ettik.."[322] diye anlatılan olayda, aman tanımaz bir kuvvet sahibi Cibrîl-i Emîn, melek kanadıyla yüzlerine bir darbe indirerek hepsini kör etti, neye uğradıklarını bilmez hâlde mağlup ve kahrolmuşlar, zararlı ve perişan bir hâlde geri çekilmişler, hatta barınak ve evlerini bile şaşırmışlardır.[323]

Müptelâ oldukları yani vaz geçecekler mi diye sınandıkları kirli işlerine karşı Lût'un (aleyhisselâm) peygamberce ve kutsal öğütleri onların karanlık kalplerine tesir etmedi, azgınlıklarını gittikçe arttırdılar. Lût (aleyhisselâm) bu durumdan rahatsız olup "Allah'ın hidâyetinden uzak bu rezil kavimden beni kurtar ve bu bozguncular karşı bana yardım eyle!"[324] şeklindeki duasının kabul edilmesiyle, Allah'ın gazâbına öyle uğradılar ki birkaç yüz bin nüfuslu şehir ve köyler bir gece sabaha karşı, uyumayanların şamatasının dindiği bir sırada Hz. Cebrâil, hayret verici kuvvete sahip kanadını o mahallere çepeçevre uzatarak sessizce yerden kaldırıp tâ göğe yükseltti.[325]

320 Bkz. Âl-i İmrân, 3/181-182; Enfâl, 8/50-51; Hacc, 22/9-10; Fussilet, 41/45-46; Kaf, 50/29.
321 Taberî, *Tefsîr*, 9/75; Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/367; Begavî, *a.g.e.*, 2/394-395.
322 Kamer, 54/37.
323 Nesefî, *a.g.e.*, 2/166.
324 Ankebût, 29/30.
325 Debreli Vildan Faik, *"Mev'ıza"*, Huzur Dersi takrîr metni, vr. 1-14, Süleymaniye Ktp., Yazma bağışlar No: 65, vr. 5b.

“.. Oranın altını üstüne çevirdik..”[326] âyet ifadesince toz dumana çevirip şiddetle yere vurunca, tiksinti yayan kavmin tamamı yeryüzünden silindi.

Demek ki bardağı taşıran son damla gibi kavmin, kötü emellerini bizzat uygulama teşebbüsleri üzerine azap gerçekleşmişti. Meleklerin, “Ey Lût! Biz Rabb’inin elçileriyiz, onlar sana ilişemeyecekler; geceleyin bir ara, ailenle beraber yola çık; eşinin dışında kimse geri kalmasın. Onların başına gelen, doğrusu, onun da başına gelecektir”[327] İkazına uyan Hz. Lût, geceleyin ailesini önüne düşürüp götürürken, eşi Vâhile dışındaki herkese, kavmine azap inince geriye dönüp bakmamalarını tembih etmişti. Eşi de peşlerine düşmüş, yürürken azabın hiddetini duyunca geriye dönüp bakarak, “Vah kavmim vaah!” derken, pişmiş taşlardan birinin başına düşmesiyle ve oracıkta ölmüştü.[328] Böylece, dalâletteki kavmine olan düşkünlüğü kendi başını yemiş oluyordu.

“Allah, inkârcılara, Nûh’un ve Lût’un eşlerini örnek verdi. İkisi de kullarımızdan iki sâlih kulumuzun nikâhları altındaydılar; ancak onlara ihanet ettiler. Bu sebeple, (eşleri) onlara Allah’tan gelen hiçbir şeyle yarar sağlayamadılar. İkisine de ‘Girin ateşe diğer girenlerle birlikte!’ dendi.”[329] Demek ki peygamber karısı olmak gibi yüce avantajların da iman-inkâr mücadelesinde hiçbir değeri yoktur; her ferd kendi başına imtihana tâbi tutulmaktadır.

Diğer benzeri günahkâr kişilere de “Öyleyse çekin azabımı, ikazımı!” tehdidinin hemen arkasından buyurulur ki “Yemin olsun, ibret için Kur’ân’ın anlaşılmasını kolaylaştırdık; var mı düşünüp ibret alan?”[330] “O hâlde ibret alın Ey Muhammedîler! Sizin de saâdet ve selâmetinizi, maddî-mânevi yükselmenizi sağlayacak değerler Muhammed ahlâkı ile yaşamak ve çevrenizdeki insanlara bu ahlâk ile davranmaktır. Dünya ve ahiret (imtihanlarını kazanma) mutluluğu için bundan başka yol aramak, yanlış yola sapmaktır.”[331]

İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli özellik, şehvet duygularına bir sınır konmamış olmasıdır. Ancak gönderilen elçiler ve dinlerle bu tür duygulara meşrû bir daire çizilmiştir. İşte imtihan sırrı bu noktada kendini

---

326 Hûd, 11/82; Krş. Neml, 27/57-58.
327 Hûd, 11/81; Krş. Hıcr, 15/65.
328 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/284; Nesefî, *a.g.e.*, 1-4, 2/166; Beydâvî, *a.g.e.*, 3/249.
329 Tahrîm, 66/10. Krş. Sâffât, 37/133-138; Kamer, 54/33-38.
330 Kamer, 54/39-40.
331 Debreli Vildan Fâik, *a.g.e.*, vr. 6a.

göstermektedir: Yaratılıştan serbest olan hisler, cehd ve gayret gösterilerek Allah'ın çizdiği nikahlı cinsellik çerçevesi içinde tutulmakla imtihan başarılmış olacaktır. Yoksa hayvanlarda olduğu gibi, zamanı gelince uygulamak gibi bir sınır konsaydı cüz'i irâde ile imtihan edilmenin bir anlamı kalmayacaktı. İşte Lût Kavmi bu meşrû çerçeveden ilk çıkarak tiksinti uyandıran ilk kavim olmuştur.

G. HZ. İSHAK, OĞULLARI 'AYS VE YÂKÛB

Hz. İbrâhîm'in evine melek türünden elçiler gelip de ikram ettiği dana etine ellerini uzatmayınca Hz. İbrâhîm endişelenmiş, Lût Kavmi'ni hizaya getirmek için geldiklerini söylediklerinde de ayakta duran karısı Sâre gülmüştü. İşte bu sırada önce İshak, sonra da İshak'ın oğlu Yâkûb ile müjdelenmişlerdi.[332] O hâlde Hz. İshak, Hz. İbrâhîm'in ve ilk eşi Sâre'nin ilerlemiş yaşlarında dünyaya gelen oğullarıydı.[333]

Hz. İbrâhîm'e aşırı benzerlik gösteren Hz. İshâk, babasının vefatı üzerine Şam'da peygamber olarak görevlendirildi. 'Ays ve Yâkûb adında ikiz oğulları oldu.[334] Avlanacak kadar büyüdüklerinde, birgün babaları, "Canım et istiyor; bakalım hanginiz daha önce bana av eti yedirebilecek!" diyerek onları sınamak istedi. Bu imtihanı avladığı eti pişirip daha önce ikram ederek Yâkûb kazanmıştı. Hz. İshak ise yaşlılıktan ötürü gözleri iyi seçemediği için eti getirenin, çok sevdiği oğlu 'Ays olduğunu sanarak sevinçle ellerini kaldırıp "Ya Rab! Neslimden bir elçi geleceğini buyurmuştun; o va'dini, arzumu daha önce yerine getiren bu oğlumdan izhar et" diye dua etti.

Biraz sonra 'Ays'ın, yakaladığı avla daha yeni geldiğini anlayan Hz. İshak onun da mahzun olmaması için 'Ays'ın neslinden de melikler gelmesi için dua etti.[335] Bu duaların kabul edildiği şu âyetten anlaşılabilir: "… Hz. İbrâhîm'in kendisini ve İshak'ı kutlu kıldık. Lâkin her ikisinin neslinden iyi kimseler geleceği gibi, kendine açıktan açığa kötülük edenler de olacaktır."[336]

---

332 Bkz. Hûd, 11/69-71.
333 Bkz. Hûd, 11/72-73. Krş. Enâm, 6/84; İbrâhîm, 14/39; Meryem, 19/49; Ankebût, 29/27.
334 Begavî, *a.g.e*, 1/118; Âlûsî, *a.g.e*, 1/389.
335 Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 263-264.
336 Bkz. Sâffât, 37/112-113.

Bu son cümleden, dünyanın kurulup insanın buraya gönderilişinin temel esprisinin hak-bâtıl çekişmesinin olduğunu ve insan neslinin dünya hayatın devamlı imtihan içinde sürüp gideceğini anlıyoruz. Nitekim "Yâkûb'a ölüm gelip çattığında çocuklarına, 'Benim ölümümden sonra kime ibâdet edeceksiniz?' diye sormuş cevaben 'Senin de ataların İbrâhîm, İsmâil ve İshak'ın da İlâhı olan Tek İlâha kulluk ederiz ve biz ancak O'na teslim olanlarız.' demişlerdi"[337]

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, geçmişte kalan bu peygamberlerin tekrar tekrar anlatılması, onun muhataplarının ikaz edilmesi içindir. Çünkü zikredilmelerinin hemen ardından Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle hitap edilir: "(Ey Muhammed!), başarılı ve basiretli kullarımız İbrâhîm, İshak ve Yâkûb'u da an. Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık. Doğrusu onlar, Katımızda seçkin iyi kimselerdendir."[338] "Onlar bir ümmetti, gelip geçtiler. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size aittir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz."[339] Yine "De ki: Biz, Allah'a inandığımız gibi, bize, İbrâhîm, İsmâil, İshak, Yâkûb'a ve oğullarına indirilenlere de, Mûsâ, Îsâ ve (diğer) resullere Rab'leri tarafından verilenlere de iman ettik. Onları birbirinden ayrı tutmaz ve ancak O'na teslim oluruz."[340] İşte bu teslîmiyet, imtihanın kazanılmasının ilk şartı olmakta ve ardından Allah'ın hidâyete erdirmesi sayesinde başarı mükâfatı verilmektedir.[341]

H- HZ. YÂKÛB VE HZ. YÛSUF

1. Hz. Yâkûb'un, Oğlu Yûsuf'a Sevgisi Sebebiyle İmtihan Edilmesi

Hz. Yâkûb, öksüzün sevgi ve şefkate ne derece muhtaç olduğunu yakından bildiği için, ahlâkının güzelliği yanında yüz ve endam güzelliğinde de herkesin dikkatini çekip takdîrini kazanan Yûsuf'u ve kardeşi

337 Bkz. Bakara, 2/133,140; Nisâ, 4/163.
338 Sâd, 38/45-47.
339 Bakara, 2/134, 141.
340 Âl-i İmrân, 3/84; Krş. Yûsuf, 12/38.
341 En'âm, 6/84. Meâli: "Biz ona İshak ve (İshak'ın oğlu) Ya'kûb'u da armağan edip hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Harun'u doğru yola iletmiştik. Biz iyileri işte böyle mükâfatlandırırız."

Bünyamin'i diğer oğullarından daha çok sevdiğini belli etmekten kendini alamıyor, Yûsuf'un ağabeyleri ise, kendilerine göre aşırı olan bu sevgi ve şefkat selini kıskanıyorlardı.

"Bir zaman Yûsuf babasına, 'Babacığım, dedi 'ben rüyamda on bir yıldızın, Güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm'. Babası ise, "Yavrucuğum! dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır" deyip şunları ekledi: "İşte böylece Rabb'in seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrâhîm ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yakûb soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabb'in çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."[342]

Hz. Yâkûb 11 yıldızı oğulları, Güneş'i ve Ay'ı da hanımı ve kendisi olarak yorumlamış ve Hz. Yûsuf'un makamının hepsinden daha yüksek olduğunu anlamıştı. Kardeşleri de bu gerçeği sezebilirlerdi.[343] Nitekim anlatılmadıysa da babaları Hz. Yâkûb'un tutumu, onların kıskançlığını artırdıkça arttırdı; işlerinde çalışamaz hâle geldiler.

Yûsuf Kıssası'na daha başlarken, "And olsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, (almak) isteyenler için ibretler vardır" âyeti, yaşanan imtihanlardan ibret alınması için dikkatleri çeker. Kardeşlerinin, "Yusuf'la kardeşi babamıza bizden daha sevgilidir. Halbuki biz kalabalık bir cemaatiz. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanlışlık içindedir" demesi ile kıssa başlar. Diğer bir kardeşi, "Yûsuf'u öldürün yahut onu uzak bir yere atın ki babanızın sevgi ve teveccühü yalnız size kalsın. Ondan sonra da tövbe eder salih kimseler olursunuz.' der. Diğer biri, 'Yûsuf'u öldürmeyin de bir kuyu dibine bırakın. Yolcu kâfilelerinden biri onu yitik diye alıp götürsün; yapacaksanız böyle yapın!' dedi."[344]

Artık Yûsuf'u babasından ayıracaklar, ve baba ile oğul ayrı ayrı yerlerde endişe, korku ve karşılıklı özlem içinde bir dizi imtihanlar yaşayacaklardır.

---

342 Yûsuf, 12/4-6.
343 Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1/346.
344 Bkz. Yûsuf, 12/7-10.

2. Hz. Yûsuf'un Yaşadığı İmtihanlar

a) Hz. Yûsuf'un Kuyuya Atılmak ve Köle Diye Satılmakla İmtihanı

Sonunda, kıskanç on kardeş, babalarının huzuruna çıkarak, "Sevgili Babamız! dediler, neden bize güvenip de Yûsuf'u emanet etmiyorsun? Oysa biz onu çok seviyoruz, ona samimiyetle bağlıyız. Yarın onu bizimle gönder, gezsin oynasın, biz ona çok iyi sahip çıkarız." "Babaları, 'Onu götürecek olmanız beni üzüyor; siz farkına varmadan onu kurdun yemesinden korkarım.' dedi."[345]

Dârimî'nin İbn Ömer'den naklettiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "İnsanlara aleyhinize kullanacakları hüccet telkin etmeyiniz; sonra yalan söylerler. Bakınız, Yâkûb'un (aleyhisselâm) oğulları kurdun insan yediğini bilmezken, (babalarının akıllarına düşürmesinden yol bularak) 'Yûsuf'u kurt yedi' diye yalan söylediler."[346]

Hz. Yâkûb böylece biricik kuzusu Yûsuf'u ona kötülük için fırsat kollayan kurt kardeşlerine teslim etmiş oluyordu. Yûsuf'a rüyasını anlatmamasını öğütlemekle sıkıntıya düşmemek için tedbir almıştı ama bu defa kendi imtihanını zorlaştırmış oluyordu. "Üvey kardeşleri dediler ki 'Bu kadar çok kişi olduğumuz hâlde onu kurt kaparsa yazıklar olsun o zaman bize!' Sonra kardeşleri onu götürüp kuyunun dibine bırakmak için görüş birliğine varınca, Biz de Yûsuf'a şöyle vahy ettik: 'Onların hiç akıllarına gelmediği bir sırada, kendilerine yaptıkları bu işi hatırlatacaksın'."[347]

Bu vahiy sayesinde Hz. Yûsuf biraz rahatlamıştı. Bundan sonra olacak olayları sabır ve tevekkül ile beklemeye başladı. Ancak yine de başına ne zaman, nerede ve nelerin geleceğini bilememenin beşerî sıkıntısı sürüyordu.

Kardeşleri Yûsuf'tan soydukları gömleğe bir kuzunun kanını sürerek ağlaya ağlaya babalarına götürdüler; inanmayacağını tahmin ede ede, Yûsuf'u kurdun yediğini söylediler.[348] Hz. Yâkûb gömleğe sürülen kanın insan kanı olmadığını ilk bakışta anladı, yüzüne sürüp inleyerek kokladı.

---

345 Yûsuf, 12/11-13.
346 Suyûtî *Dürrü'l-mensûr*, 1-8, 4/510; Çantay, *a.g.e.*, 1/347; Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 308.
347 Bkz. Yûsuf, 12/8, 15.
348 Bkz. Yûsuf, 12/16-17.

İçinden de 'Ne halîm selîm bir kurtmuş ki oğlumu gömleğini yırtmadan yemiş!" dedi.[349] Oğullarına ise "Hayır! dedi, nefisleriniz sizi aldatıp bu işe sevk etmiş. Artık bana düşen, (ümit kesmeden) güzelce sabretmektir. Bu anlattıklarınız karşısında yardım istenecek Allah'tan başka hiç kimse olamaz! dedi."[350] Daha önce dinlemiş olduğu rüyaya binaen, Yûsuf'un parlak bir istikbâli olduğunu bildiği[351] ancak nerede ve ne hâlde olduğunu çok merak ettiği hâlde, meselenin üstüne üstüne gitmedi. Oğulları da işi kotardıklarını sanıp rahat bir nefes aldılar.

Yûsuf kuyuya atıldıktan üç gün sonra Medyen'den gelip Mısır'a giden bir kervan Ken'ân kuyusu başında konakladı. Kāfilenin sucusu Mâlik, kuyuya saldığı kovada bir çocuğun çıktığını görünce "Müjde, bu bir oğlan çocuğu' dedi. Kervandakiler onu satmak üzere alıkoydular. Oysa Allah ne yaptıklarını biliyordu. Yûsuf'u ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar; bir an önce ellerinden çıkarmak istiyorlardı."[352]

Bir rivâyete göre ise, kardeşleri Yûsuf'un ne olduğunu merak ederek kuyuya gelmişler, onu kāfilenin yanında görünce yanlarından kaçmış isyankâr bir köle olduğunu iddia ederek sahiplenmişlerdi. Kāfiledekilere ucuz bir fiyata hem de ısrar ede ede sattılar. Yûsuf ise hiç konuşmuyor; sabır, tevekkül ve kadere teslîmiyet, biraz da kardeşlerinin kötü muamelesinden korku içinde bekliyordu. Sonunda kāfile içinde Mısır'a doğru hareket etti.[353]

Mısır'a varınca kāfile onu esir pazarına getirmişti. Diğer taraftan çocukları olmadığı için hem evlatlık hem de hizmetçi olarak birini bulmak üzere esir pazarını gezen Mısır azîzi Kıtfîr, Yûsuf'u görünce tam aradığını bulmuş olmanın sevinciyle onu satın alıp saraya getirdi. Kıtfîr, ferâsetiyle Yûsuf'un mümtaz kıymetini takdir ettiği için hanımı Zelîha'ya, "'Ona güzel bak! dedi, Belki bize faydası dokunur, yahut onu evlat ediniriz!' Böylece Yûsuf'un o ülkede yerini sağlamlaştırdık, ona imkân verdik ve ona rüyaların yorumunu öğrettik. Allah Teâlâ dilediğini gerçekleştirmede her zaman mutlak galiptir, fakat insanların çoğu bunu

349 Mehmed Vehbî, *a.g.e.*, 6/2476.
350 Yûsuf, 12/18.
351 Bilmen, *a.g.e.*, 3/1546.
352 Yûsuf, 12/19-20.
353 Mehmed Vehbî, *a.g.e*, 6, 2470.

bilmezler." (Yûsuf, 12/21) Demek ki kullar ne planlar kurarlarsa kursunlar, Allah (celle celâlüh) de Kendisi'ne inanıp güvenenlere en hayırlı planları uygulamaya koymaktadır.[354]

b) Hz. Yûsuf'un Zelîha ile Yaşadığı İmtihan

Hz. Yûsuf bülûğa erince Allah Teâlâ ona ilim ve hikmet ihsan etmiş, rüyaları doğru yorumlamayı ve önceki peygamberlerin getirdiği ilahî mesajların doğru tevcih ve tevillerini öğretmişti. Artık insanlar arasında temâyüz ederek aralarında hakemlik yapmaya ve herkes tarafından sevilip sayılmaya başlamıştı. Bu sağlam bilgi ve karakter yapısının yanında, gün geçtikçe boylu boslu ve son derece yakışıklı, fidan gibi bir delikanlı olmuştu.

Kaldığı evin hanımının eskiden beri ona duyduğu şefkat, giderek değişik duygulara dönüşüyordu. Bir fırsatını bulup Yûsuf'a açılmak ve açıkçası ondan kâm almak isteği yüreğini yakıp kavuruyordu. Birgün meseleyi ona açtı ve yalvarırcasına en çirkin teklifi yaptı: Kapıları sıkı sıkı kapadı ve 'Haydi gelsene: هَيْتَ لَكَ' dedi.

Zelîha'nın bütün câzibesiyle, şeytanın bütün hîle ve desiseleriyle, nefsin de bütün hırsıyla yüklenerek ortaklaşa aleyhine çalıştıkları Yûsuf, çok çetin bir imtihanın en dehşetli dakikalarını yaşıyordu. Ancak Cenâb-ı Hak, Yûsuf'u hiç yalnız bırakmamış, o da O'nu anmaktan asla gâfil kalmamıştı. "Günah işlemekten Allah'a sığınırım, doğrusu o (senin kocan) benim efendimdir; bana iyi baktı. Şüphesiz ki yanlış yapanlar başarıya ulaşamazlar' dedi."

"Doğrusu, kadın ona tam anlamıyla yeltenmişti: وَلَقَدْ هَمَّتْ بِه. Rabb'inin burhanını görmeseydi o da kadına ilişecekti وَ هَمَّ بِهَا لَوْ لاَ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّه. İşte Biz fenalık ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandır."[355]

Buradaki "Rabb'inin burhanını görmeseydi ona ilişmiş gitmişti, dolayısıyla ilişmedi" ifadesini Arapça açısından şöyle değerlendirmek gerekir:[356] Ebû Hâtim'in rivâyetine göre, Garîbu'l-Kurân'ı okurken söz konusu

---

354 Bkz. Enfâl, 8/30.
355 Bkz. Yûsuf, 12/23-24.
356 İbn Kesîr, *a.g.e.*, 2/475.

âyete gelince Ebû 'Ubeyde dedi ki "Ona ilişecekti, Rabb'inin burhanını görmemiş olsaydı." cümlesinde, takdim-tehir (devrik cümle) olduğu için "Burhanı gördü, ona ilişmedi; görmeseydi elbette ilişecekti" demektir. Allah (celle celâlüh), 'Bu, peygamberlerin ismet sıfatının vücûbundan/değişmezliğinden dolayı gerçekleşti' buyurur. Yine Ahmed b. Yahyâ, 'Zelîha günah olarak niyeti bozmuş ve ısrar ediyordu. Yûsuf da niyetlenmişti ama içinden geçeni işleme hatasına düşmedi.' der."[357]

Rivâyetlere göre, Yûsuf'un (aleyhisselâm) ona ilişmesi, kocası olma arzusundan öteye gitmez. Zelîha'ya vurup kendinden uzaklaştırmaya çalışması şeklindeki anlayış yanlıştır. Doğrusu, ona vurmaktan elini çektiğidir; çünkü vursaydı, "kadına zina için yönelmiş, o yanaşmayınca da dövmüş" fikrini akla getirir.

İbn Abbas, "Yûsuf'un, 'Hedefim, gıyabında vezire ihânet etmediğimi ve hâinlerin tuzaklarını Allah'ın başarısız kıldığını bilmesini sağlamaktı'[358] dedi de, Cebrâîl (aleyhisselâm) 'Ya o kadına niyetlendiğin zaman ey Yûsuf?' deyince, "O sebeple 'Ben nefsimi aklamam. Çünkü nefis, Rabbimin rahmet ettiği konu hariç, kötülüğü emrededurur.."[359] dediğini anlatır. Bazıları, bir insanın o hâldeyken kendini frenleyebilmesi ihlaslı olduğuna ve en büyük sevabı kazandığına delâlet eder, derler.[360] Çünkü nefsini yenip baş pehlivanlığı kazanmış gibi,[361] neredeyse en çetin imtihanı kazanmış olmaktadır.

Hz. Yûsuf bu imtihanı Rabb'inin gösterdiği burhan ile kazanabilmişti. O bürhanın ne olduğu konusunda İbn Abbas, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Katâde, ed-Dahhâk vb. âlimlerden farklı görüşler nakledilmiştir. el-Kurazî'den diğer bir nakle göre ise Allah'ın Kitabı'ndan şu üç âyetti:[362] "Elbette üzerinizde bilinçli koruyucular var." "Ne hâlde olursan ol, ona dair Kur'ân'dan ne okursan oku; (ayrıca) ne yaparsanız yapın, yaptıklarınıza daldığınız esnada mutlaka Biz sizi görüyoruz. Yerde ve gökte hiçbir zerre Rabb'inden gizli değildir. Daha küçüğü de daha büyüğü de şüphesiz apaçık bir Kitap'tadır."

---

357 Ebû Ubeyde, *Ğarîbu'l-Kur'ân*; Kurtubî, *a.g.e*, 9, 166; İbn Manzûr *a.g.e.*, 12, 620.
358 Bkz. Yûsuf, 12/52.
359 Bkz. Yûsuf, 12/53.
360 Kurtubî, *a.g.e.*, 9, 166.
361 Bir hadiste "Nefisle mücadele edip onu kötülükten engelleyebilmek baş pehlivanlıktır" buyurulur. Bkz. Buhârî, 5/2286; Müslim, 4/2014; Nevevî, 16, 161,162.
362 İnfitâr, 82/10; Yûnûs, 10/61 (Krş. Sebe', 34/3); İsrâ, 17/32.

İbn Cerîr Taberî der ki: "Bunlardan hangisi olursa olsun ki doğrusunu belirlemek için hiçbir delil yoktur, sonuçta Allah'ın, onu aklına gelen şeyi yapmaktan vazgeçiren âyetlerinden biriydi. Doğrusu, nasıl bir burhan olduğunu Allah'ın buyurduğu gibi mutlak bırakmaktır.[363]

"Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, Ebû Abbâs vb. Allah'ı ve Kitabı'nın yorumunu en iyi bilen ve peygamberler hakkında bilmeden ileri-geri konuşmaktan en çok çekinen kimseler olarak Hz. Yûsuf'un girişimde bulunduğu konusunda farklı düşünmezlerdi. Allah Teâlâ da elçilerini ayıplamak gayesiyle kusurlarını ortaya dökmek için değil, tevbeden ümit kesmeyiniz diye dile getirmektedir. Ebû Nasr el-Kuşeyrî vb. "Hz. Yûsuf'tan bir girişim sâdır olmuş ama bu girişim fiile kesin karar verip harekete geçmek şeklinde değildir ve bu türden bir şeyden kul sorumlu olmaz. Bazen oruçlu iken soğuk su içmek, lezzetli bir yemek yemek kişinin hatırına gelirse de, yiyip içmedikten veya bunlara girişmedikten sonra, aklına gelen şeylerden sorumlu olmaz. Burhan da bunların karar ve planlanmasında ısrar etmeksizin vazgeçmesidir.

"İbn 'Atıyye'ye katılarak son sözüm şu ki Hz. Yûsuf'un başına bu iş geldiği sırada bir peygamber olduğu ve hakkında bu tür bir rivâyetin olduğu doğru değildir. Öyle olsa bile onun, kendisine ilim ve hikmet verilmiş bir mümin olduğunu, hakkında söylenen girişimin de bir şeyi yapmak isteği ve kötü düşünce türünden bir hata olarak kaldığını söylemek mümkündür. O sırada peygamber olduğunu farz edersek "girişimin" sadece aklına gelme olduğunu söylemek, hele hele uçkurunu çözdüğü söylentisi, değil doğru, caiz bile olamaz."[364]

Hz. Yûsuf, Zelîha'nın ciddiyeti karşısında imtihan vartasını bir an önce atlatmak için çareyi kaçmakta görüp kapıya koşmak istedi. Kadın ise kaçırmamak için gömleğinden yakalayıp çekince arkadan yırtıldı. Tam kapıda Zelîha'nın kocası ve amcasıyla karşılaştılar. Demek ki imtihan henüz bitmemişti. Kadın ileri atılıp Yûsuf'un tecavüze yeltendiğini iddia etmiş, cezasını da zindana atılmak veya şiddetli bir azap olarak takdir etmişti. Böylece hem kendini masum göstermiş hem de Yûsuf'tan vazgeçmemiş olacaktı. Yoksa o zamanlar bir kölenin evin namuslu hanımına

[363] İbn Kesîr, *a.g.e.*, 2/476.
[364] Kurtubî, *a.g.e*, 9/167.

tecavüzü ölümle cezalandırılırdı. İlahî destek burada da imdada yetişti: Amcası gömleğin arkadan yırtılmasını erkeğin kaçarken arkadan çekiştirildiğine ve dolayısıyla suçsuz olduğuna delil olarak değerlendirdi. Yûsuf'a, kendilerinin takdir ettiği kıymetinin kaybolmaması için olayı etrafa yaymamasını öğütledi. Zelîha'ya da tekdir ederek, tekrarından sakınmasını nasihat etti.[365]

Her ne kadar Zelîha'nın kocası ve amcası bu işin örtbas edilmesine gayret etmişlerse de "yerin kulağı var" kabîlinden, bu olay kısa zamanda çevrede konuşulmaya başladı. Demek ki Hz.Yûsuf'un imtihanı henüz bitmemişti.

"Şehirdeki bazı kadınlar, 'Azîzin karısı, delikanlısının nefsinden murad almak istiyormuş; Yûsuf'un sevdası kalbine işlemiş! Doğrusu, biz onu açık bir dalâlette görüyoruz' dediler."[366]

Zelîha bu tarzda dillere düşmekten rahatsız olmuş ki nasıl birisine -elinde olmadan- vurulduğunu göstermek için çevresindeki sosyete kadınlara meyve ziyafeti düzenleyip davet etti ve onlar için dayanacakları yastıklar hazırladı. Her birine bir bıçak verdi. (Meyveleri keserlerken Yûsuf'a) 'Çık karşılarına!' dedi. Kadınlar onu görünce, ihtişamını kavrayıp (hayretlerinden) ellerini kestiler ve dediler ki: Rabbimiz! Hâşâ, bu bir beşer değil, ancak üstün bir melektir!"[367] Kadınlar haklıydı; Hz. Yûsuf, Rabb'ini unutmayıp en zor imtihanı başarmakla âdeta melekleşmişti.

Zelîha bu küçük isteğini elde etmiş olarak, "İşte, hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murad almak istedim ama o, (bundan) şiddetle sakındı. And olsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak, elbette sürünenlerden olacaktır!' dedi.[368] Bu sözleriyle Hz. Yûsuf'u köşeye sıkıştırmak istiyordu. Üstelik bu defa davete gelen kadınlar da Yûsuf'u razı etmek için gayret sarf ediyorlar,[369] bu teklifi reddetmenin akıl kârı olmadığını, Zelîha'nın eşine bile baskı yapabilecek nüfûza sahip olduğunu ileri sürüyorlardı. Hz. Yûsuf'un imti-

365 Bkz. Yûsuf, 12/25-29.
366 Yûsuf, 12/30.
367 Yûsuf, 12/31.
368 Yûsuf, 12/32.
369 Mehmed Vehbî, *a.g.e*, 6/2498; Bilmen, *Tefsîr*, 3/1559-1560.

hanı yine oldukça ağırlaşmış, boğucu bir hâl almıştı; sözleri hiç duymamış gibi oradan ayrıldı. Önünde iki seçenek vardı:

a) Ya teklifi kabul edip zevahiri kurtarmış ama rezil ve içi kan ağlıyor olarak imtihanı kaybetmek,

b) Ya da dünya zevkleri yerine zindanın karanlık ve soğukluğunu yudumlarken, kazanmanın derûni hazları içinde yüzmek.

Mısır'dan, saraydan ve Zelîha'nın şerrinden kendi başına kurtulamayacağını bilen Hz. Yûsuf, "Rabb'im! dedi, bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve câhillerden olurum!' Rabb'i onun bu duasını kabul etti ve hilelerini ondan uzaklaştırdı. Çünkü O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir."[370]

Aslında Zelîha o zamana kadar namusuna leke getirmemiş, iffetli bir kadındı. Hz. Yûsuf'a ise elinde olmayarak âşık olmuş, karşılık alamayınca da ne yapacağını şaşırmış bir hâldeydi. Maruz kaldığı zor durumdan kurtulmak için kocasına hırçınlıkla, "Ya bunu sen hapset ya da kendi beratımı kendim ilan edeyim!" dedi. "Sonunda (Aziz ve arkadaşları) kesin delilleri görmelerine rağmen (yine de halkın dedi-kodusunu kesmek için) onlara, bir zamana kadar onu mutlaka zindana atmak uygun göründü."[371] Hz. Yûsuf'un parlak bir geleceğe kök salması için biraz da hapis hayatıyla imtihan edilerek zaman geçirmesi gerekiyordu. Çünkü Rabb'ine inanıp güvenen için zindan, zindan olmaktan çıkar. İlim ve takva nerede olsa imtihandaki sahibini yüceltir. Nitekim Hz. Yûsuf da sahip olduğu maddî değerler yanında; ilim, hilm, hikmet vb. mânevî değerler ile kısa zamanda temâyüz etmişti. Bulduğu her fırsatta hak ve hakîkati tebliğ ediyordu. Bir keresinde hapishane arkadaşlarından ikisinin rüyalarını yorumlarken, "Zindandan kurtulacağını söylediği arkadaşına, 'Beni efendinin yanında an, (belki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu. Dolayısıyla birkaç sene daha zindanda kaldı."[372]

Bu hususta da öncekilere göre küçük bir imtihan daha yaşamıştı. Rabb'inden yardım talebi yerine, bir kuldan yardım istemişti. Zindana

---

370 Yûsuf, 12/33-34.
371 Yûsuf, 12/35.
372 Bkz. Yûsuf, 12/36-42.

atılması zahiren beşerî plandaki sebeplere bağlıydı ve o da bu açıdan böyle bir yanılgıya düşmüştü. Belki hemen kurtulması söz konusu iken, şeytana, hâlini efendisine hatırlatmayı arkadaşına unutturma fırsatını vermekle, yedi yıl daha zindanda kalmıştı.

Yedi sene sonra Kral bir gün yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini, yedi yeşil başak dışındaki diğer başakların kurumuş olduğunu görür. Dehşet içinde uyanıp rüyasını yorumlayacak birilerini arar. Uzun aramalar sonunda Yûsuf'un zindan arkadaşı, orada kalan arkadaşının onu yorumlayabileceğini hatırlar. İzin alıp çabucak gider, rüyayı Hz. Yûsuf'a yorumlatır ve dönüp krala aktarır. Hz. Yûsuf'un derin ilim ve uzmanlığa dayanan bu yorumu karşısında kral hayran kalarak,[373] "Onu bana getirin!' der. Elçi gelince Hz. Yûsuf der ki 'Efendine dön ve 'Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?' diye sor. Şüphesiz benim Rabb'im onların hilesini çok iyi bilir."[374]

Hz. Yusuf'un başına gelenler hep Zelîha'nın yüzünden gelmişti. Ona kızıp da olanları Kral'a bir bir anlatsa yeriydi. Ama o hislerine kapılmadan, Zelîha'yı değil de ziyafette ellerini kesen kadınları sorguya çekmesini istiyordu. Böylece hissi davranmaktan ne kadar uzak ve hakperest olduğunu göstermiş, sabır ve tahammül imtihanını hakkıyla kazanmış olmak istiyordu.

"(Kral kadınlara), 'Yûsuf'tan kâm almak istediğinizde niyetiniz neydi?' diye sorunca kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir kötülük görmedik' dediler. Azîzin karısı da 'Gerçek şimdi ortaya çıktı. Ben onun nefsinden murad almak istemiştim. Şüphesiz ki o, doğru söyleyenlerdendir"[375] diye itirafta bulunmuştu.

Zindana dönüp müjdeyi getiren arkadaşına Hz. Yûsuf, "Bu, Azîzin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını (herkesin) bilmesi içindir" dedi ve şunu ekledi: "(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabb'imin acıdığı şeyler dışında, kötülüğü emreder durur. Şüphesiz ki Rabb'im çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[376]

---

[373] Bkz. Yûsuf, 12/43-49.
[374] Yûsuf, 12/50.
[375] Yûsuf, 12/51.
[376] Yûsuf, 12/52-53.

Hz. Yûsuf'un huzuruna çıkarıldığı Kral, rüyasının yorumunu bir de onun ağzından duymak istedi. Anlatılanları dinledikten sonra, "Peki bu söylediğin işleri kim yapacak?" diye sorunca Hz. Yûsuf, bu ifadeyi bir teklîf sayarak, görevi üstlenmek istedi. Kral da ona bir süre önce vefat eden aziz Kıtfîr'in maliye işlerini verdi.[377]

c) Hz. Yûsuf'ûn Zenginlikle İmtihan Edilmesi

Kralın Hz. Yûsuf'a yorumlattığı rüya gerçekleşmiş, yedi bolluk yılından sonra kıtlık başlamıştı. Özellikle Şam ve Hz. Yakûb ile oğullarının diyarı Kenân'da kıtlık had safhaya çıkmıştı. Halkın zahire almak için Mısır'a gittiğini duyan Hz. Yakûb da oğullarını Mısır'a yolladı. Saraya girdiklerinde Hz. Yûsuf onları ilk bakışta tanıdı ama onlar tanıyamadılar. Böylece Hz. Yûsuf, bolluk içindeyken kardeşlerinin yaptıklarını af edip etmemekle karşı karşıya kalıyordu. Hemen, kuyudayken gelen ve kurtulacağını, onları kendileri farkına varmaksızın mahcup edeceğini bildiren ilahî vahiy[378] kulaklarında çınladı. Demek ki onun ve babası Yakûb'un (aleyhisselâm) imtihanları bitmemiş, yeni şartlar altında devam ediyordu.

Ağabeylerini izzet ve ikram ile ağırladı. Babasını ve öz kardeşini çok özlemişti, hemen görmek istiyordu. "Yüklerini hazırlatınca, 'Siz, baba bir kardeşinizi de yanıma getirin, gördüğünüz gibi ben size tam ölçek veriyorum ve ben dışardan gelen misafirleri ağırlamaya, başka herkesten fazla özen göstermekteyim. Onu getirmezseniz, o zaman, ne bir ölçek olsun zahire bekleyin ne de yanıma yaklaşın!' dedi. Onlar da 'Bakalım, babasından ona izin almanın bir yolunu bulup bu işi ayarlamaya çalışacağız' dediler."[379]

Hz. Yûsuf bir cömertlik daha gösterip belki ikinci defa gelmeye paraları kalmaz diye buğday bedellerini yükleri içine koyup iade etmişti. Döndüklerinde, "Ey babamız! Ölçek tahsisatımız kaldırıldı. Gelecek sefer, öbür kardeşimizi de bizimle beraber gönder ki onu vesile ederek daha çok tahsisat alalım. Onu gözümüz gibi koruyacağımıza kesin söz veriyoruz!' dediler. Yakûb ise, 'Daha önce onun kardeşini size emanet ettiğim gibi bunu da mı size inanıp emânet edeyim? Ben size değil sadece Allah'a ısmarlarım. Çünkü en iyi koruyan Allah'tır, merhametlilerin en merhametlisidir' dedi." Oğulları da güçleri yettiği kadar onu korumaya söz verince

377 Mehmed Vehbî, *a.g.e*, 7/2539; Elmalılı, *a.g.e*, 4/2887.
378 Yûsuf, 12/15.
379 Bkz. Yûsuf, 12/59-61.

ailenin geçimi için, içi sızlayarak ve Allah'a emânet ederek, Bünyâmin'i göndermeye razı oldu. Onlara şehrin farklı kapılarından girmelerini öğütledi. Tekrar Allah'a güvenip tevekkül ettiğini ifade ederek, kendine düşeni yapmış olmanın huzuru içindeydi.[380] Kul kullukla imtihan edildiğini bildiği sürece, O da elbette Rablığını gösterip kazananlara mükâfatlarını bol bol verecektir.

Hz. Yûsuf, kardeşlerini kendi şânına layık bir şekilde ağırladıktan sonra yatmaları için ikişer ikişer odalarına gönderdi. Tek kalan Bünyâmin'e de kendisi oda arkadaşı olacağını söyleyerek göndermedi. Diğerleri odalarına gider gitmez daha fazla dayanamayıp hasretle sarılarak kendini tanıttı. Babaları Hz. Yâkûb'un yine kabulleneceği, oğlunun hırsızlık yaptığı bahanesiyle, öz kardeşini yanında tuttu. Çalınanı buldukları için de bir deve yükü fazla buğday ile ödüllendirerek diğer kardeşlerini gönderdi.

Kardeşlerinin, Bünyâmin'in hırsızlığını kabullenirken, "Bunun öz bir kardeşi vardı; o da hırsızlık yapmıştı" şeklindeki iftiralarını, imtihan sükûnetiyle karşılamış, içinden, "Sizin durumunuz daha da beter; beni babamdan çalmıştınız. Her neyse, Allah söylediklerinizi çok iyi bilendir" demişti.[381]

Babaları Mısırlıların, Yâkûb şeriatını bilmediklerini düşünerek, oğullarının anlattıklarını, yine doyurucu bulmamıştı. Allah'a emanet edip gönderdiği oğlu için yine O'ndan ümidini kesmeyip "onlara, 'Hayır, hayır! Korkarım, yine nefisleriniz sizi kötü bir işe sürüklemiş... Şu hâlde sükûnet ve ümit içinde sabır gerekir! Umarım ki Allah, bütün kaybettiklerimi bana lütfedecektir. Çünkü O alîmdir, hakîmdir' dedi. Onlardan yüzünü çevirip 'Nerdesin Yûsuf, nerelerdesin?!' diye ağlaya ağlaya gözlerine ak düştü. Yaptıklarından dolayı oğullarına duyduğu öfkesini yenmeye çalışıyordu. Oğulları şöyle dediler: 'Ömrün bitti, hâlâ Yûsuf'u dilinden düşürmüyorsun. Vallahi, 'Yûsuf' diye diye kederden eriyecek veya helâk olup gideceksin! Cevap olarak 'Ben, dedi, sıkıntımı ve hüznümü sadece Allah'a arz ediyorum. Hem sizin bilemediğiniz birçok şeyi Allah tarafından vahiy yolu ile biliyorum. Evladım, haydi gidip var gücünüzle Yûsuf ve kardeşini araştırın ve Allah'ın rahmetinden asla ümit

380 Bkz. Yûsuf, 12/62-68.
381 Bkz. Yûsuf,12/74-82. Tefsiri için bkz.: Elmalılı, *a.g.e.*, 4/2895 vd.

kesmeyin. Çünkü kâfirler gürûhu dışında hiç kimse Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."[382]

Bu ifadelerde imtihan yaşayan insanların örnek alması gereken davranışlar var. İnsanın aşırı üzüntülü hâllerinde içini döküp ağlayarak boşalması ve böylece rahatlaması bir yerde kaçınılmazdır. Ancak yapılan şikâyet Rabb'e olmalıdır, O'nu insanlara değil. Yani insan böyle bir durumun zor da olsa bir "imtihan" olduğunu takdir etmeli, kurtulmak için ye'se kapılmadan Rabb'ine niyazda bulunmalı, kendisi gibi âciz insanların acıma ve şefkat duygularını tahrik etmemelidir.

Hz. Yâkûb'un böylesi acı ve hazin bir imtihana tâbi tutulmasının sebep ve hikmetinin, vaktiyle, satın aldığı bir câriyeyi, çocuğunu ayırıp satarak mahzun ettiği ve cariyenin gözlerinin ağlamaktan kör olduğu şeklinde anlatılmaktadır.[383] Başkaları için meşrû olan böyle iş bir peygambere yakışmazdı. Dolayısıyla, "Ceza, yapılan işin cinsinden olur" kaidesi gereği, benzeri bir ayrılık acısına müptelâ olmuştur. Çünkü iyi kimselerin yaptığı yerinde fiiller, Allah'a yakın olanlara, meselâ nebîlere göre kötülük sayılır. Buna göre çocuğunu câriyeden ayırıp satmak başkaları için normal olsa da Hz. Yakûb için seyyie, yani kötü bir davranış sayılırdı.[384]

Kardeşleri Hz. Yûsuf'u kasten, daha sonra da Bünyâmin'i, istemeden babalarından ayırmaya sebep olmaları, onun sevgisini kendilerine çevirmemiş, tam aksine bir mutlaka kavuşacağı ümidini hiç kaybetmediği oğullarının hasretini, ağlamaktan gözlerine ak düşecek kadar derinden hisseder olmuştu. Yûsuf ve öz kardeşinin ayrılığı kardeşlerinin de boynunu bükmüş, babalarının isteğiyle onları sıkıca aramaya gitmişlerdi. "Mısır'a varıp Yûsuf'un huzuruna girerek, 'Ey Aziz vezir! dediler, biz de, ailemiz de yine darlık ve sıkıntıya düştük. Üstelik bu sefer pek az bir bedel getirebildik. Lütfen bize tahsisatımızı tam ölçek ver de, parasını veremediğimiz kısmı da sadakanız olsun. Şüphesiz ki Allah, sadaka verenleri fazlasıyla ödüllendirir."[385]

Hz. Yûsuf, kardeşlerinin böyle âciz ve perişan bir duruma düştüklerini ve yaptıklarından pişman olduklarını görünce, zenginlik ve üstünlük

---

[382] Yûsuf, 12/83-87.
[383] Nesefî *a.g.e.*, 2/202.
[384] Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 345.
[385] Yûsuf, 12/88.

içindeki imtihanını başarabilmek için kendini tanıtma ânı geldiğini düşündü. Aralarında şöyle bir konuşma oldu:

– Siz cahilliğinizde Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı hatırladınız mı?

– Aa! Yoksa sen Yûsuf musun?

– Evet, ben Yûsuf'um, bu da kardeşim! Gerçekten Allah bizi lütfuna mazhar etti. Şu kesindir ki kim Allah'ı sayar, haramlardan sakınır, itaatlere devam ve (imtihanlara) sabrederse Allah da böyle güzel hareket edenlerin mükâfatını asla zayi etmez.

– 'Vallahi de tallahi de Allah seni bize üstün kılmıştır. Doğrusu bizler suçlu idik!'

(Yûsuf imtihan edildiğini unutmayarak) 'Bugün sizi kınama diye bir şey söz konusu değil! (Umarım) Allah sizi affeder; çünkü, merhamet edenlerin en merhametlisidir. Şu gömleğimi de alın babama varıp yüzüne sürün, gözü açılacaktır. Sonra da bütün çoluk çocuk buyurun, yanıma gelin."[386]

Söz konusu gömleği Cebrâil (aleyhisselâm) daha önce Cennet'ten getirip önce Hz. İbrâhîm'e giydirerek, onu Nemrûd ve yandaşlarının gökdelen ateşine karşı korumuş, daha sonra da Hz. Yûsuf'a giydirerek kuyuda boğulmasını önlemişti. Hz. Cebrâil'in beyanına göre, üzerine Cennet kokusu sinmiş olan bu gömlek, temas ettiği bütün dertleri silecek özellikteydi.[387]

Yehûda ve beraberindeki kardeşler kāfilesi Mısır'dan çıkıp yola koyulunca, tâ Kenân'daki Yakûb'da (aleyhisselâm) sevinç belirtileri, yüzünde birtakım gülümsemeler ve Mısır tarafına dönüp derin derin solumalar görüldü. Ailesinin tuhaf bakışları altında çok geçmeden, "Şayet bana 'bunadı' demezseniz doğrusu ben, Yûsuf'un kokusunu alıyorum!' deyince, 'Vallahi, sen hâlâ o eski yanılgın içindesin' dediler. Fakat çok geçmeden kimin yanıldığı ortaya çıktı; oğlu Yehûda, müjdeci olarak gelip de gömleği Yâkub'un yüzüne sürünce gözleri açıldı. Kāfile de ulaşınca gönlü gibi bütün dünyası renklendi. Onlara, 'Ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan vahiy yolu ile bilirim, dememiş miydim?' dedi."[388] Oğulları, babalarının bu sözünü tasdik edip özür dilerken, 'Ey şefkatli babamız!

---

386 Yûsuf, 12/89-93. Nitekim Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) de, Mekke'nin fethedildiği gün Kâbe'nin kapısına durarak Kureyşlilere, "Kardeşim Yûsuf'un, ağabeylerine dediği gibi, diyorum ki: Bugün size kusurunuzu yüzünüze vurma ve başa kakma yoktur." buyurarak, üstün iken affetme âlicenaplığını göstermiş ve benzeri bir imtihanı kazanmıştı.

387 Nesefî, *a.g.e.*, 2/204; Mehmed Vehbî, *a.g.e.*, 7/2580.

388 Bkz. Yûsuf, 12/94-96.

Bizim günahlarımız için Allah'tan mağfiret dile; doğrusu biz günahkârız' dediler. O da, 'Sizin için Rabbimden af dileyeceğim.[389] Gerçekten O, gafûr ve rahîmdir' dedi."[390]

Hz. Yûsuf'un daveti üzere Yakûb Hânedânı Mısır'a doğru yola çıktılar. Şehir dışında karşılanan Hz. Yakûb Oğlu Yûsuf'a yaklaştığında, "Selam sana ey hüzünleri gideren!" diye selamladı.[391] Babasına ve teyzesi olan üvey annesine derin muhabbetle sarılan Hz. Yûsuf, kendilerine o sevinçli günleri yaşatan Rabb'ine şükretti. Ailesini dinlendirip tatlı tatlı sohbet ettikten sonra, kendi sarayına götürerek babasını ve annesini tahtına çıkardı. Bütün kardeşleri ona hürmet ve takdirlerini belirtmek üzere önünde secdeye kapandılar. Yûsuf, 'Babacığım! dedi, işte o rüyanın tabiri! Rabb'im o rüyayı gerçekleştirdi. Beni zindandan kurtarmak ve şeytan kardeşlerimle aramızı bozduktan sonra sizi çölden getirip bana kavuşturmakla bana ihsanda bulundu. Gerçekten Rabb'im dilediği kimseye karşı lütufkârdır. Şüphesiz O, derin bilgi ve hikmet sahibidir."[392]

Bu noktada ne şiddetli üzüntü, maddî ve manevî sıkıntıların Hz. Yûsuf'u, yıpratmak şöyle dursun, ye'se bile sürükleyemediğini; aşırı maddiyat ve sevinçlerin de hiç şımartmadığını vurgulamak gerekir. Olaylara, imtihan edildiği gözüyle bakabilmenin, hepsinin geride kalacağı ve Rabb'ine kavuşacağı bilincini taşımanın tabiî sonuçlarını elde etmişti. O da bu ifadelerle bunları dile getiriyordu.

d) Hz. Yûsuf'un Ölüme Bakışıyla İmtihanı

Kur'ân-ı Kerîm'de "Ahsenü'l-Kasas: Kıssaların/anlatımların en güzeli" adıyla yer verilen bu kıssanın en güzel taraflarından biri de ölüme farklı bir bakış açısı getirmesidir.

Hz.Yûsuf'un, kuyu çilesi, köleliği, Zelîha'nın mekri, mahpusluk hayatı vb. sıkıntıları yaşadıktan sonra, senelerce hasret kaldığı ana-babasına kavuşması ve kardeşleriyle bir araya gelmesi esnasında dünyanın en büyük

389 Hz. Yakûb şahsî haklarından derhal vazgeçtiği hâlde, oğullarının istiğfar isteğini yerine getirmemiş, bunu seher vakti veya Cuma gecesi gibi, duaların kabul edildiği bir vakte ertelemişti. (Bilmen, *a.g.e*, 3/1607) Belki bununla Hz. Yûsuf'a kavuşacağını kesinlikle umuyor, aslında ondan özür dilemelerini, onun da affettiğini açıkça belirtmesini bekliyordu. Çünkü mazlumun affı, Allâh'ın bağışlamasının ilk şartıdır. (Elmalılı, *a.g.e.*, 4/2923.)

390 Bkz. Yûsuf, 12/97-98.

391 Elmalılı, *a.g.e.*, 4/2925.

392 Bkz. Yûsuf, 12/99-100.

mutluluğunu yudumlarken, sevincini tebessümlerle sergilerken... Bütün bunlardan daha zevkli ve daha üst bir hazza ermek için, zühdün zirvesine ulaşarak Rabb'ine şöyle dua ediyor:

"Ey Rabbim! Sen bana bir kısım mülk ve hâkimiyet verdin ve rüya yorumlamayı öğrettin. Ey gökleri ve yeri Yaratan! Dünyada ve ahirette Velim, Sen'sin. Sana tam itaat içinde canımı al ve beni sâlih kullarına kat:[393] تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ"

Genel olarak ferahlık ve mutluluk sahneleriyle sürüp giden bir roman veya filmdeki zeval ya da ayrılık sahnelerinin elemi, o eseri tamamının tadını kaçırır. Özellikle de kahramanın, ferahlık ve konfor içinde yüzdüğünün anlatıldığı bir sırada ölümü istemesi, akıl ve mantık dışı gelir. Hz. Yûsuf'un da hayatın her türlü dertlerini, en dayanılmaz sıkıntılarını yaşayıp geride bıraktıktan sonra, hem de fânî dünya hazlarının zirvesindeyken, ölümü için dua etmesi ne ile ve nasıl izah edilebilir?

Bununla Kur'ân, şu asıl mesajını vurguluyor: En üstün dünya zevk ve lezzetlerinden daha çekici, daha aşkın bir haz var ki o da mezar kapısının ardındaki gerçek ve ebedî ahiret hazzıdır. Ölüm ebedî hayata doğuşun dar ve küçücük bir geçididir. Ama gerçek hazlar ebedî ahiret hayatındadır; asıl orası için çalışmak gerekir. Bu hakikati gören ve bilen Hz. Yûsuf da gaflete düşmemiş, dünyaya dalıp da imtihan edildiğini unutmadan, ruh emanetini Müslüman olarak teslim etmeyi arzulamakla işin gereğini yapmıştır.

Yûsuf Sûresi'nin sonunda Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelen vahyin gerçek olduğu, ama imtihan sırrının bir gereği olarak, çoğu insanların iman etmeyeceği; onlardan bir ücret istenmediği, Kur'ân'ın sadece bir öğüt olduğu, göklerde ve yerde karşılaştıkları hâlde de sırtlarını çevirip gittikleri nice âyetlerin bulunmasına rağmen çoğunun ortak tanımadan Allah'a iman etmeyeceği vurgulanır. Daha sonra, imtihan halinin sürüp gittiğini âdeta haykırmak için şu sorulur: "Acaba onlar, hepsini birlikte çarpacak yaygın bir ilahî azaba uğramayacaklarından, ya da hiç akıllarına gelmezken kıyametin başlarına kopmayacağından emin midirler?"

Ve hemen ardından basîret sahiplerine en uygun alternatif gösterilir ve son Peygamber'e, "Bu, benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar basîret

---

[393] Yûsuf, 12/101.

üzere Allah'a davet ve O'nu tenzih ederiz; ben müşriklerden değilim' demesi" emredilir.[394]

Bir başka yerde de İsrâiloğullarının şahsında tüm insanlara: "Daha önce Yûsuf da size açık ve kesin deliller getirmiş, getirdikleri hakkında hâlâ kuşkulusunuz. Sonunda helak olunca, (onun ihtişamına bakarak) 'Allah ondan sonra artık hiçbir elçi göndermez' demiştiniz. İşte Allah haddi aşan, şüpheci kimseleri böyle şaşırtır. Allah'ın âyetlerini, kendilerine ulaşan hiçbir delil olmadan tartışanların bu hareketleri, hem Allah katında hem de iman edenler yanında pek büyük bir gazâba neden olur. İşte Allah, her kibirli ve zorbanın kalbini böylece mühürler."[395]

I- SABIR TİMSALİ HZ. EYYÛB'UN İMTİHANI

Hz. Yâkûb veya Hz.Yûsuf'un çağdaşı, ya da Hz. Yûnûs'tan sonra yaşamış olan Eyyûb (aleyhisselâm), baba tarafından Hz. İshâk'ın oğlu 'Ays'ın oğlu, ana tarafından da Hz. Lût'un neslindendir.[396]

Allah Teâlâ uzun boylu, geniş omuzlu, gür ve kıvırcık saçlı ve heybetli olan[397] Hz. Eyyûb'u peygamber seçmiş ve dünya nimetlerini önüne sermişti. Şam Bölgesi'nde Beseniyye mevkii dağlarıyla ovalarıyla onundu. Kendi devrinde ondan zengini yoktu. Çok geniş araziler içinde 500 kölesi, 500 çift öküzü, bir o kadar devesi, atı ve eşeği olduğu kaydedilir.[398]

İsrâiloğullarına gönderilen Hz. Eyyûb Peygamber'in kıssası, Kitâb-ı Mukaddes'in "kitap"larından birini oluşturur. Kur'ân'daki ilgili âyetler ise, orada hikâye üslûbuyla anlatılanların öğüt amaçlı bir özetidir. Önce Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile benzerliği belirtilir: "Nûh'a ve ondan sonra gelen Elçilere vahyettiğimiz gibi, şüphesiz sana da vahyettik. Nitekim İbrâhîm'e, İsmâil'e, İshak'a, Yakûb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnûs'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettiğimiz gibi Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."[399]

---

394 Bkz. Yûsuf, 12/102-108. ilahî imtihan ile yakından ilgili ve Yûsuf Sûresi'nin en son âyetleri, ileride "Peygamber Kıssalarının Ortak Amacı" başlığı altında ele alınacaktır.
395 Mü'min, 40/34-35.
396 Taberî, *Târîh*, 1/322; İbn Kesîr, *Bidâye*, 1/220; Begavî, *a.g.e.*, 3/256; Harman, *a.g.e. madd.*.
397 Hâkim, *Müstedrek*, 2/634.
398 Sa'lebî, *a.g.e*, 116; Harman,"*a.g. mad.*"
399 Nisâ, 4/163, Krş, En'âm, 6/84.

Hz. Eyyûb da Allah'ın çok sıkı imtihandan geçirdiği peygamberlerden biridir. Kendisine ikisi kendi ülkesinden biri de Yemen'den üç kişi îmân etmişti. Ona kızlı erkekli geniş bir de aile vermişti. Takvâ sahibi, miskinlere merhamet edip doyuran, dul ve yetimlerin geçimini üstlenen, yolcunun yardımına ulaşan, misafirperver, Allah'ın nimetlerine şükredip ve hakkını yerine getiren bir kimseydi. Hz. Eyyûb, Allah'ın düşmanı; zenginleri gurur, gaflet ve meşgalelerle O'nun emrinden uzaklaştırarak başlarına musallat olan İblîs'in kendisine de sataşmasından çekinirdi.[400]

1. Mal ve Çocuklarının Elinden Alınması

Bu konuda Kitâb-ı Mukaddes'te özetle şu bilgilere yer verilir: Bir gün Allah şeytana dünyada Eyyûb gibi kâmil ve doğru dürüst birinin olmadığını, varlık içinde yüzdüğü hâlde Allah'a itâatte asla kusur etmediğini söyledi. Şeytan da "Sen ona hep mal-mülk ve çok nimetler verdiğin için Sen'i sevip sayıyor. Elini uzatıp sahip olduklarını alırsan yüzüne karşı Sana lanet edecektir" dedi.

Allah Teâlâ onu imtihan etmeyi diledi. Şeytana fırsat vererek Eyyûb'un canı dışındaki her şeyine el uzatmasını söyledi. Mallarını etraftaki kabîlelerin talan etmesi veya yıldırım düşmesi gibi çeşitli vesîlelerle elinden çekti. Hz. Eyyûb Allah'a secde ederek, "Çıplak doğdum, çıplak öleceğim, Rab vermişti, yine O aldı; ismi mübârek olsun" dedi.

Daha sonra, bir deprem ya da yangınla evlerinin başlarına göçmesiyle de oğullarının canlarını aldı. Hz. Eyyûb'un tepkisi yine öncekinden farksızdı. Allah şeytana, Eyyûb'un bu imtihanları nasıl başardığını vurgulayarak onu övdü. Şeytan bu defa, Eyyûb'un bedenine ve canına dokunursa isyân edeceğini söyleyince, "İşte o elinde; sadece canını esirge!" buyurdu.[401]

2. Ağır Hastalık ve Uzun Süre Yatağa Bağımlılıkla İmtihanı

Allah Teâlâ bu defa da bedenine hastalık vererek imtihan etmeyi murâd etti. Eyyûb'un (aleyhisselâm) hastalığı gün geçtikçe şiddetlendi, onu yatağa düşürdü. Hanımı Rahime Hâtundan başka bütün yakınları ve dostları onu terk ettiler. Hanımı onu şehrin dışına çıkararak hizmetine devâm

---

400 Begavî, *a.g.e.*, 3/256.

401 Bkz. Ateş, *a.g.e.*, V. 517, 7/475; Harman, "*a.g. madd.*"

etti. Hz. Eyyûb hastalığına rağmen, gelip geçen insanlara Allah Teâlâ'yı hatırlatarak sabır ve şükrü tavsiye etmiş, uzun yıllar dertler ve belâlar içinde kaldığı hâlde hâlinden hiç şikâyet etmemiştir.

Birgün eşi, "Allah'a bir kere olsun duâ etseydin!" deyince, "Refah süresi ne kadar olmuştu?" diye sordu. "Tam 80 yıl." cevabını alınca, "Sıkıntı sürem de bir o kadar olmadan duâ etmeye utanıyorum" demişti.[402] Sonunda yanından geçen bir grubun, "Mutlaka işlediği büyük bir günah sebebiyle bunlar başına gelmiş" deyince dua etme gereğini duydu.[403]

Pek çok yara, bere içinde epey müddet kaldığı hâlde, o hastalığın pek büyük mükâfatını düşünerek tam anlamıyla sabır ve tahammülünü sürdürmüş. Sonra yaralarına yerleşen kurtlar, kalbine ve diline iliştiği zaman, kendi istirahatı için değil, Allah'ı tanıma ve zikir yerleri olan kalb ve lisanına iliştikleri için, "Ya Rab! Zarar bana dokundu, lisanen zikrime ve kalben ubudiyetime halel veriyor" diye münâcât emiş. Cenab-ı Hak o hâlis, sâfi, garazsız ve Allah için yapılan o münâcâtı gayet hârika bir surette kabul etmiş, sağlığını tamamen ihsan edip çeşit çeşit rahmetine kavuşturmuş.[404]

Çağlar boyu darb-ı mesel olan sabrını hatırlatmak için Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem): "Eyyûb'u da an. Hani o, 'Ey Rabb'im, bu dert bana iyice dokundu. Sen merhametlilerin en merhametli olanısın! أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ diye niyaz etmiş, Biz de onun duasını kabul buyurup katımızdan bir lütuf ve ibadet edenlere bir ders olmak üzere hastalığını iyileştirmiş, kendisine aile ve dostlarını bir misliyle beraber vermiştik"[405] buyurmuştur.

Bu ifadeye göre Hz. Eyyûb, içinde bulunduğu sıkıntıyı dua olarak Rabb'ine arz etmiş, kendini kulluk hâlinin gerektirdiği kadar zikrettikten sonra, O'nu son derece merhametli olmakla nitelemiş ve umudunu incelikle arz etmek için bu kadarla yetinmiştir.

Hastalıktan kurtarılması ise şöyle anlatılır: "Kulumuz Eyyûb'u hatırla! Hani o Rabb'ine, 'Ey Rabb'im, şeytan bana bir yorgunluk ve işkence dokundurdu' diye yalvarmıştı. 'Ayağını yere vur!' dedik, 'İşte sana kullanıp yıkanacağın ve içeceğin soğuk bir su!' Biz'den bir rahmet ve sağduyu

402 Beydâvî, *a.g.e.*, 4/104, 5/48-49.

403 İbn Ebî Âsım *Zühd*, 43; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 3/190.

404 Hz. Eyyûb'un musibetlerle imtihanındaki hikmetler için bkz. Bediüzzaman, Lem'alar, 2. Lem'a, s. 6-27, Şahdamar Yay. İst. 2007. Cânan, *Hadis Ansiklopedisi*, 12/173-174.

405 Enbiyâ, 21/83-84.

sahiplerine de bir ibret olmak üzere (رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرَى لأُوْلِي الأَلْبَابِ) ona, ailesini, çevresini ve onların bir mislini lütfettik."[406]

Hastalıktan kurtulduğu gecenin seherinde âh edip ağladığında, sebebi soruldu. "Her gece seher vaktinde, 'Ey hastamız, nasılsınız?' diyen sesi artık duymaz oldum. Onun için ağlıyorum" buyurdu. Malları kendisine yeniden ihsân edildi. En az, vefat edenler kadar çocukları oldu.[407]

Eyyûb (aleyhisselâm) tam anlamıyla bir melek değildi. Kendine uzun yıllar hizmet eden karısının sızlanması üzerine, bir öfke anında yüz değnek vuracağına yemin etmişti. Bu yeminin yerine getirilmesi başkasına zarar verecek ve bir günaha yol açabilecekti. Ama kötü de olsa zimmetinden kurtulmak gerekiyordu. Dolayısıyla Allah, Eyyûb yemîninde yalancı çıkmasın diye, sadece yüz ot sapından oluşan bir demetle bir defa vurmasını emretmiştir.[408] Âyetin sonundaki, "Doğrusu Biz, onu sabırlı bulduk; ne hoş kuldu, gerçekten dâima Biz'e başvururdu: إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ" ifadesi,[409] bunu belirtir.

Bir hadis-i şerifte, "İnsanlar arasında en çok sıkıntı çekenler Peygamberlerdir; sonra velîler, sonra da bunların benzeri zatlar....: أَشَدُّ النَّاسِ بَلاَءً الأَنْبِيَاءُ ، ثُمَّ الأَوْلِيَاءُ الأَمْثَلُ فَالأَمْثَلُ " buyurulur.[410] Peygamberler içinde de maddî musîbete en fazla maruz kalan ve başarısının ödülünü en bariz biçimde alanlardan biri de Hz. Eyyûb'tur.

Eyyûb'un (aleyhisselâm) yaraları, kısacık dünya hayatını tehdit ediyordu. İnsan bu dünyada sürekli imtihan edildiğini unutursa işlediği her bir günah, kafasına giren her bir şüphe, kalp ve ruhunda mânevî yaralar açmakta ve bunlar da ebedî hayatını tehdit etmektedir. Özellikle günahlardan doğan mânevî şüphe kurtçukları, îman merkezi kalbe yerleşip inançları zedeler, rûhânî zevk olan dil ile zikri engellerler. Küçük bir nokta kadar olan lekeler çoğaldıkça kalpler paslanır.[411] Dolayısıyla ebedî hayatı için imtihanda olduğu bilincini taşıyan insanlar Eyyûb'un (aleyhisselâm) içli yakarışına derinden ihtiyaç duyarlar.

---

406 Sâd, 38/41-43.
407 Taberî, *Târîh*, 1/195.
408 Ateş, *a.g.e.*, 7/476.
409 Bkz. Sâd, 38/44.
410 İbn Mâce, 2/1334; Tirmizî, 4/601; İbn Hıbbân *Sahîh*, 7/161, 183, 184.
411 Bkz. Mutaffifîn, 83/14.

İ- HZ. ŞU'AYB, MEDYEN VE EYKE HALKLARI

Ashâb-ı Medyen, Hicaz ile Filistin arasında Kızıldeniz kıyılarında yaşayan ve Hz. İbrâhîm'in oğullarından Medyen'in soyundan gelenlerdir. Medyen aynı zamanda yaşadıkları şehrin adı olarak kalmıştır. Birbirine dolaşık ağaçlar anlamındaki Eyke ise yine Kızıldeniz sahilinde Medyen'e doğru uzanan meşelik bir bölgedir. Sahâbeden Katâde gibi ikisini aynı yer sananlar olmuşsa da komşu iki ayrı yerdir. Allah Teâlâ, Hz. Şu'ayb'ı hem Medyen hem de Eyke halkına peygamber göndermiştir.[412] Bunlar Allah'ı inkâr eder, insanlara ölçü ve tartılarda cimri davranır ve mallarını bozarlardı. Allah Teâlâ, Kendini inkârlarına rağmen bir istidrac olarak rızklarını ve hayat şartlarını geniş tutmuştu.[413]

1. Medyen Halkı

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) Şu'ayb'a, kavmine iyi tarz bir yaklaşım gösterdiği için Hatîbu'l-Enbiyâ unvanını vermiştir.[414] Hz. Şu'ayb da diğer peygamberler gibi, Medyen halkını irşâda tevhid emriyle başlamıştı, şöyle diyordu:

".. 'Ey halkım! Yalnız Allah'a ibadet edin, çünkü sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hem ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum. Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum.

"Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede anarşi çıkarıp fenalık yapmayın.

Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim."[415] Konuşmaları şöyle sürdü:[416]

– Şu'ayb! dediler, atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terk etmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın, ibadetin mi emrediyor? Aferin, amma da akıllı bir adamsın ha!

– Ey halkım! Ya ben Rabb'imden gelen apaçık delile dayanıyorsam ve

---

412 İbn Kesîr, *Bidâye*, 1/184,189.
413 Taberî, *Târîh*, 1/197; İbn Ebî Hatim, *'Ilelü'bni Ebî Hâtim*, 2/97; Hâkim, *a.g.e.*, 2/620.
414 Taberî, *Târîh*, 1/198.
415 Hûd, 11/84-86; Krş. A'raf, 7/85-87; Ankebût, 29/36-37.
416 Hûd, 11/87-93; Krş. A'râf, 7/ 85-90.

O, kendi katından bana güzel bir nasip lütfetmişse O'na nankörlük etmem doğru olur mu? Hem ben sizi birtakım şeylerden men ederek kendim onları işlemek istemiyorum! İstediğim tek şey, gücüm yettiğince ortamı düzeltmektir. Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na güveniyor, O'na yöneliyorum.

"Ey Halkım! Bana karşı durmanız, sakın sizi Nûh, Hûd ya da Semûd halklarının başına gelen felaketler gibi bir musîbete uğratmasın. Lût kavmi ise zaman ve mekân bakımından zaten uzağınızda değil, bari onların başına gelen felaketten ibret alın.

"Rabbinizden af ve mağfiret dileyin, sonra günahlarınızdan tövbe edip O'na sığının. O sizi affeder ve korur. Çünkü Rabb'im rahîmdir, vedûddur.

– Şu'ayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyor ve de içimizde seni pek zayıf görüyoruz. Üç beş kişilik akrabanın hatırı olmasaydı seni taşlayıp linç ederdik; nazarımızda senin hiç önemin yoktur.

– Ey kavmim, demek akrabam sizin nazarınızda Allah Teâla'dan daha mı kıymetli ki siz O'nun buyruklarını arkanıza atıverdiniz. Ama şunu hiç unutmayın ki Rabbim, yaptığınız bütün şeyleri ilmi ile ihata etmiştir.

"Ey milletim! Siz var gücünüzle elinizden geleni yapın, ben de vazifemi yapıyorum. Zelil ve perişan eden azabın kime geleceğini ve asıl yalancının kim olduğunu yakında göreceksiniz. Gelecek azabı bekleyin, ben de gözlüyorum."[417]

"Kavminden inkârcı ileri gelenler, 'Eğer Şu'ayb'a uyarsanız kesinlikle perişan olursunuz!' diye tehdit ettiler. Derken şiddetli bir deprem onları kıskıvrak yakaladı ve derhal oldukları yere yığıldılar: (فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ). Şu'ayb'ı inkâr edenler, yurtlarında hiç gün geçirmemiş gibi oldular! Asıl, Şu'ayb'ı yalanlayanlar perişan oldular! Şu'ayb, yüzünü üzüntü ile öteye çevirip, 'Ey halkım! Ben size Rabb'imin mesajlarını bildirmiş, öğüt vermiştim! Artık böyle inkârcı bir toplum için ne diye üzüleyim ki!' dedi."[418]

Hz. Şu'ayb'ın kıssalarına dikkat edilirse çağımız medeniyetinin genel ahlâk anlayışına değinen önemli noktalar görülür. Yalnızca Allah'a ibadet edip çeşitli mâbudlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaret, siyaset, hukuk

417 Hûd, 11/94-94.
418 A'râf, 7/91-93.

ve ahlâk kurallarına uymayı, hürriyete engel ya da budalalık sayıyorlardı. Hz. Şu'ayb onlara, "İnsanların mallarına haksızlık etmeyin" demişti. Bu ise hürriyeti engellemek değil, aksine hak ve hürriyetleri tesbit edip destek vermekti.

2. Eyke Halkı

Hz. Şu'ayb Medyen'in yerle bir olmasından sonra ona inananlarla birlikte Eyke'ye gitti. Eyke halkının da ona karşı tutumları farklı olmadı. Kur'ân-ı Kerîm bunu Nûh, Hûd, Sâlih ve Lût Hazerâtının, kavimleriyle mücadeleleri ve sonuçları şöyle anlatır:[419] "Eyke halkı da resûlleri yalanladı. Şu'ayb onlara,

– Bu kötüye gidişten sakınmaz mısınız? Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. O hâlde Allah'tan sakının da bana itaat edin! Bu hizmetten ötürü sizden hiçbir ücret istemiyorum; ücretim, yalnızca âlemlerin Rabb'ine aittir. Ölçeği tam ölçün de eksik ölçenlerden olmayın! Doğru terazilerle tartın, halkın hakkından bir şey kısmayın! Ülkede anarşi çıkarıp nizamı bozmayın. Sizi de önceki nesilleri de yaratan Rabb'inize karşı gelmekten sakının, demişti. Muhatapları,

– Sen, bir sihrin etkisine kapılmışsın. Bizden bir üstünlüğün yok, sen de bizim gibi bir insansın. Doğrusu, biz seni yalancılardan sanıyoruz. Eğer peygamberlik iddiasında doğru isen haydi gökten üstümüze parçalar düşür!" deyince Hz. Şu'ayb,

– Rabb'im sizin yaptıklarınızı çok iyi biliyor' dediyse de yine onu yalanladılar. Bunun üzerine "gölge gününün azabı عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ" onları bastırıverdi. Gerçekten o müthiş bir günün azabı idi. Elbette bunda alınacak ibret vardır ama onların çoğu ders alıp da iman etmezler. Yine de senin Rabb'in azîz ve rahîmdir."

Hz. Şu'ayb'ın öğütleri ve Allah'ın azabına karşı ikazları kâr etmeyip de Eyke (ya da öfke) halkının[420] azgınlık ve dalâletleri uzun süre devam edince, Allah helâk olmalarını murad etmiş, üzerlerine "gölgeli gün azabını salmıştı. Kavurucu bir sıcakla nefesleri kesilmiş, evlerinin iç bölümlerine girmişler, oralarda da soluk alamayınca dağlık yerlere kaçmışlar. Daha

---

[419] Bkz. Şu'arâ, 26/174-191.
[420] Sevrî, *Tefsîr*, 256.

sonra Allah'ın onlara gönderdiği bir bulutun gölgesinde biraz serinleyip kendilerine gelmişler. Birbirine seslenip bulutun gölgesine çağırmışlar, toplanınca da Allah üzerlerine ateş yağdırmıştır.[421]

İbret almak isteyene bu ceza, Hz. Şu'ayb'ın tebliğe başladığı zamanki nimet bolluğu istidrâcının bir nevî simetrisini çağrıştırıyor. Merhum Şâirin dediği gibi,

"Geçmişten adam hisse kaparmış… Ne masal şey!

Beş bin senelik kıssa, yarım hisse mi verdi?!

'Tarih'i 'tekerrür' diye tarif ediyorlar;

Hiç ibret alınsaydı tekerrür mü ederdi!"[422]

Demek ki hak-bâtıl mücâdelesi formundaki imtihan kıyamete kadar sürecektir.

J- İSRÂİLOĞULLARI İLE HZ. MÛSÂ VE HÂRÛN

1. İsrâiloğullarının Şer ve Hayır ile İmtihanları

Lakabı İsrâîl olan Hz. Yâkûb'un on iki oğlundan türeyen nesle İsrâiloğulları denir. Hz. Yusuf'tan sonra Mısır'da Arap asıllı Hiksoslar devri kapanmış, oraları Kıptîler ve onların kralları firavunlar ele geçirmişti ve İsrâiloğullarına göz açtırmıyorlardı. Firavun'un hakaret ve ağır işlerinden bıkan Ya'kûboğulları, eski yurtları olan Kenân'a gitmek istiyorlar ama yakalarını bir türlü kurtaramıyorlardı.[423] Esirler, amele gibi sınıf sınıf ayrılmışlar, sanatkârlar, ağır yapılar yıkıp yapmakta, dağlardan kayalar yontup taşlar taşımakta, kerpiç, kiremit pişirmekte, marangozluk, demircilik vb. ağır hizmetlerde çalıştırılmakta idiler. Zayıfları da vergiler altında eziliyordu. Fakat birçok tefsir âlimine göre buradaki "kötü azap" şöyle açıklanır: Oğullarınızı boğazlıyor, kız veya hanımlarınızı güya sağ bırakıyorlardı. Elbette bu bırakış da hayır için olmuyordu. O kızlar bu acılar içinde büyüseler bile, oğlanlar kalmayınca, hepsi başkalarının eline düşecek, neticede bütün nesil yok olacaktı. Diğer bir mânâ ile, kadınlara utanılacak şeyler yapıyorlardı.[424]

---

421 Hasan Basrî, *a.g.e.*, 2/179; Taberî, *Târîh*, 1/198; Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, 9/155.
422 Ersoy, Mehmed Akif, *Safahât*, Tahk.: M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Sütun Yay. İst. 2007, s. 450..
423 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 1/19 vd.
424 Elmalılı, *a.g.e.*, 1/346 vd.

Kur'ân-ı Kerîm, muhatabı olan İsrâiloğulları'na mazîdeki bu hâllerini şöyle anlatır: "Hani (dedeleriniz vasıtasıyla) sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık; onlar size en kötü azabı reva görüyorlar; (doğan) oğullarınızı kesiyor, (fenalık için) kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Aslında o size reva görülenlerde Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı."[425]

O sırada Yüce Rab'den gelen büyük bir imtihan içindeydiler: Azap ile imtihan, yani kurtuluş sebeplerini hazırlamak için imtihan... Necat (kurtuluş) ile deneme de kendi başına bir devlet ve millet oluşturarak, yeryüzündeki diğer devletlere üstün bir şekilde güzel amel ve ahlâk ile yaşama imtihanı. Deneme, bazen hayır ve bazen şer ile olur ve çoğunlukla başlangıçta şer ve sıkıntı anlamını içerir. Burada her iki yön de vardır: Azap bela ile, kurtuluş ise hayır ile bir imtihandır.[426]

a) Oğullarının Boğazlanıp Kız Çocuklarının Sağ Bırakılması Azabıyla İmtihan

"Firavun, yeryüzünde gerçekten azmış, halkını çeşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz bırakmak maksadıyla oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardandı. Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris ve hâkim kılmak istiyorduk ki Firavun'a Hâmân'a ve askerlerine başlarına gelmesinden korktukları şeyi gösterelim."[427]

Mûsâ (aleyhisselâm) da tebligatına bu hakîkati hatırlatarak başladı: "Kavmine, 'Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, size işkencenin en kötüsünü yapan ve oğullarınızı kesip kız ve hanımlarınızı sağ bırakmakta olan Firavun ailesinden kurtardı. İşte bu size anlatılanlarda, Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır. Hatırlayın ki Rabb'iniz size', 'Şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artırırım. Ama nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir!, diye bildirmişti' dedi."[428]

Hz. Mûsâ Allah katından kendilerine hakkı getirince, Firavun ve kavminin, onun tebliğini önlemek için düşündükleri çarelerin ilki, yine aynı soy kırımıydı; "Onu ve ona iman edenlerin oğullarını öldürün, kadınları

---

425 Bakara, 2/49.
426 Elmalılı, *a.g.e.*, 1/347.
427 Kasas, 28/4-6.
428 İbrâhîm, 14/6-7.

sağ bırakın! dediler. Ama kâfirlerin tuzağı elbette boşa çıkar. Firavun, 'Bırakın beni, Mûsâ'yı öldüreyim. (Kurtarabilecekse) Rabb'ine yalvarsın! Çünkü ben, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde fesat çıkaracağından korkuyorum' diyerek"[429] kendi yaptıklarını, düşman olarak tanıttıklarının üstüne atmaya çabaladı.

b) Bir Zamanlar Üstün Yaratılmaları ve Hayır ile İmtihan Edilmeleri

Şu âyetler İsrâiloğullarına geçmişte içinde yüzdükleri nimetleri ve onlardan neden mahrum edildiklerini hatırlatıp akıllarını başlarına alarak İslâm'ı kabul etmeleri hâlinde o mâziden daha parlak bir geleceğe sahip olabileceklerini, aksi hâlde sınavı kaybedip daha büyük bir tehdîde ve cezaya uğrayacaklarını vurgular:

"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın. (Fakat bu hayırlar karşılığında) Kimsenin başkasının yerine bir şey ödeyemeyeceği, kimseden şefaat kabul edilmeyeceği, kimseden fidye alınmayacağı, kimseye yardım da edilmeyeceği bir günden sakının."[430]

"And olsun ki Biz, İsrâiloğullarına Kitap, hüküm ve peygamberlik verdik. Onları güzel rızklarla besledik ve onları dünyalara üstün kıldık. Din konusunda onlara açık deliller verdik. Ama onlar kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki azgınlık yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabb'in, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."[431]

Demek ki İsrâiloğullarının o alçaltıcı azaptan, yani o aşırı gidenlerden bir zorba olan Firavun'dan kurtarılması, kaçınılmaz olan ahiret azabından kurtulmak için başarılması zorunlu imtihanda sınamak içindi. Çünkü Cenâb-ı Hak, "And olsun ki Biz, İsrâiloğullarını, bir bilgiye binâen, (kendi zamanlarında) seçkin kılarak: وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ" kendilerine, içinde apaçık bir imtihan bulunan işaretler: وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ verdik"[432] buyurur.

---

[429] Mü'min, 40/25.
[430] Bakara, 2/47-48. Krş. Bakara, 2/122-123.
[431] Câsiye, 45/16-17.
[432] Bkz. Duhân, 44/30-33.

2. Hz. Mûsâ ve Benî İsrâil'in İmtihanları

a) Annesinin ve Beşikteki Mûsâ'nın İmtihanları

Mısır'da söz konusu soykırım bir müddet sürer ama işgücünün azaldığını fark eden halkın, durumu Firavun'a şikâyet ve isyan etmesi üzerine Firavun İsrâiloğullarının erkek bebeklerinin bir yıl öldürülüp bir yıl sağ bırakılmasını emreder. Kardeşi Hârûn doğan erkeklerin sağ bırakıldığı, Mûsâ ise öldürüldükleri yılda doğar.

Korkudan yüreği acı ve kasvet dolu annesi, son derece sevimli ve nur topu gibi Mûsâ doğunca[433] emzirmesi, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde hiç kaygılanmadan denize (Nil'e) bırakıvermesi, deniz onu kıyıya atacağı, Rabb'in de Mûsâ'nın da düşmanı olan birinin onu alıp O'nun nezaretinde yetiştirilmesi için ona Kendi'nden sevgi verdiği, daha sonra annesine iade edilip peygamber olacağı bildirildi. Sonra, Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (sudan çıkarıp) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa kaynağı olacaktı. Şüphesiz, Firavun ile Hâmân ve askerleri kendileri açısından yanlış yola girmişlerdi.[434]

"Firavun'un karısı, (suya bırakılmış sandukadan bir erkek çocuk 'Mûsâ' çıkınca kocasına) 'benim ve senin için göz aydınlığı! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz' dedi. Halbuki onlar işin aslını sezemiyorlardı."[435]

Rivâyetlere göre Firavun ve eşi Âsiye'nin çocukları olmuyordu. Pek çok erkek bebeğin katlinden sonra Allah, Firavun'un saltanatını yıkacak Tevhîd inancının tohumunu, ona kendi eliyle ve kendi sarayına ektirmişti.

"Mûsâ'nın anasının kalbinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı. Biz'e güvenenlerden olması için kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı.[436]

Mûsâ'nın ablası uzaktan izini takip etmiş, Cenâb-ı Hakk'ın, hiç bir süt anneden emmesine önceden müsaade etmemesi üzerine ablası, onun bakımını Firavun adına üstlenecek ve iyi davranacak birisi olarak annesini göstermişti. Böylece bebeğine kavuşan annesinin sevinçten gözleri parlamış gamdan kurtulmuştu.[437]

---

433 Bkz. Tâhâ, 20/39.
434 Bkz. Kasas, 28/7-8; Tâhâ, 20/39.
435 Kasas, 28/9.
436 Kasas, 28/10.
437 Bkz. Kasas, 28/11-13; Taberî, *Câmiu'-beyan*, 20/29-30; *Tarîh*, 1/233; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/382 vd.

Firavun, saltanatını koruma adına İsrailoğullarının erkek çocuklarını öldürtüyordu. Ama sonunda Mûsâ, sarayda ileride İlâhlık bile iddia edecek Firavun'un çenesi altına yerleşmişti. Anlaşılıyor ki Allah Teâlâ kullarına, en yararlı ve en hayırlı olacak planları -imtihan sırlarını koruyarak- yapmaktadır.[438]

b) Cinayet İşlemiş Olma Endişesiyle İmtihanı

Firavun'un adamlarından kimsenin haberi olmadan sarayda ve öz annesinin dizinin dibinde büyüyen "Mûsâ, büluğ çağına erip olgunlaşınca, Allah ona hikmet ve ilim vermiş, iyilikseverlerden biri olarak mükâfatlandırmıştı. Allah'ın lütfu bir güzellik ve asâlet ile hemen herkesten saygı görüyordu."[439] Bir gün "Mûsâ, ahâlisinin habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada, biri kendi tarafından, diğeri düşman tarafından olan iki adamı birbiriyle dövüşür buldu. Kendi tarafından olan, düşmana karşı ondan yardım diledi. Mûsâ da ötekine bir yumruk vurunca ölümüne sebep oldu. (Pişman olarak) bu şeytan işidir. O, gerçekten saptırıcı, apaçık bir düşman, dedi."[440]

Mûsâ'nın sarayına yerleşmesinden sonra onu emziren kadının İsrâilî olması nedeniyle, İsrâiloğulları'na baskı ve zulümden kaçınıldığı bir zamanda, dışarıda gezerken bir Mısırlı ile kavgaya tutuşan bir İsrâilînin yardım istemesi üzerine, Mısırlıya onu bırakıp yolundan çekilmesini söyleyince, "Ben senin babana çalışıyorum" demesi üzerine kavgaya müdâhil olmuş, celâlli mizacı ve kuvvetli bünyesi sayesinde, Mısırlıyı el ayasıyla itelemesi onun ölümüne neden olmuştur.[441] Artık istemeyerek de olsa bir câni sayılmakta, büyük bir üzüntü ve pişmanlık duymaktadır. Ancak olayın Firavun'un despot yönetimi sonucu meydana geldiğini sezmiş, onun ve adamlarının tarafında yer almış bulunduğuna ve en çok nefret ettiği kişinin babası sayıldığına dayanamamış[442] ve ancak iş olup bittikten sonra işin farkına varmıştı. "Rabbim! Bana lütfettiğin nimetlere andolsun ki, artık suçlulara (ve suça itenlere) asla arka çıkmayacağım. Doğrusu kendime zulmettim (başıma iş açtım), beni bağışla' dedi, Allah da bağışladı. Çünkü çok bağışlayıcı, çok esirgeyici ancak O'dur."[443]

---

438 Âl-i İmrân, 3/54; Enfâl, 8/30.
439 Bkz. Kasas, 28/14, 39.
440 Kasas, 28/15.
441 Sa'lebî, *a.g.e.*, 153; Sayı, Ali, *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Mûsâ*, 47 vd.
442 Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/398, Nesefî, *Medârik*, 4/555; Sayı, *a.g.e.*, 48.
443 Bkz. Kasas, 28/16-17.

"Sabaha kadar endişe içinde, etrafı kontrol ederek geceyi geçirdi. Sabahleyin, bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen soydaşı, yine imdadına çağırıyor. Mûsâ ona, 'Belli ki sen azgının tekisin!' dedi. Yine de Mûsâ, hem kendisinin hem de soydaşının hasmı olan adamı tutup ayırmak isterken soydaşı, 'Ne o, Mûsâ! Dün bir adam öldürdüğün yetmemiş gibi bugün de beni mi öldürmek istiyorsun? Senin tek isteğin ülkede bir zorba olmaktır, asla ıslah etmek, ara bulmak istemiyorsun!' dedi. Çok geçmeden, şehrin öte başından bir adam koşarak geldi ve 'Ne yapıyorsun Mûsâ? Yetkililer idam istemiyle senin hakkında karar vermek üzere toplantı halindeler. Beni dinlersen derhal şehri terk et! Ben, hakikaten senin iyiliğini isteyen biriyim!' dedi."[444]

Duyduğu bu sözler üzüntü ve pişmanlık sınavının ağırlığını kat kat arttırmıştı. "Korka korka, etrafı gözetleyerek oradan çıktı. 'Rabbim! Beni zalimler gürûhundan kurtar' dedi."[445] Mecbûren Mısır hâkimiyeti dışında kalan, ismini Hz. İbrâhîm'in oğlu Medyen'den alan ve Hz. Şu'ayb ve kavminin oturduğu şehre doğru azıksız, ayakkabısız, bineksiz, üstelik de parasız çarçabuk yola çıkmıştı.[446] "Umarım, Rabbim beni doğru yola iletir"[447] diye dua etmesinden, yolu bilmediğini de anlıyoruz.

Yolda Medyen'in su kaynağı olan kuyuya varınca, orada hayvanlarını sulayan birtakım kimseleri gördü. Onlardan ayrı duran, sürülerini insanların sürüsüne karışmasını engelleyen iki de bayan vardı. Hz. Mûsâ, "Ne bekliyorsunuz?' diye sorunca, 'Biz kalabalık çekilmeden sulayamayız. Zaten babamız da yaşlı biri.' dediler. Zayıf oldukları için ancak kalabalık çekildikten sonra suya yaklaşabileceklerdi. Hz. Mûsâ sürülerini onlar için sulayıverdi ve bir ağaç gölgesine çekildi. Açlıktan karnı sırtına yapışmıştı. "Rabb'im! Bana indireceğin her türlü hayra muhtacım" diye yakardı. Bunu kızlar da duymuştu.

"Babalarına vardıklarında çabuk dönmelerine şaşırdı. Ona Mûsâ'nın (aleyhisselâm) durumunu anlattılar. Birine gidip çağırmasını emretti. Derken o iki kızdan biri utana sıkıla gelip, "Babam, sürümüzü sulamanın karşılığını vermek için seni davet ediyor." dedi. Şu'ayb'a (aleyhisselâm) vardıkla-

---

444 Kasas, 28/18-20.
445 Kasas, 28/21.
446 Taberî, *Tefsîr,* 20/53; Suyûtî, *Dürru'l-mensûr,* 5/124; Sayı, *a.g.e.*, 51-52.
447 Kasas, 28/22.

rında başından geçenleri ona anlatınca, "Korkma, dedi, zalim kavimden kurtuldun.

"Kızlardan biri, 'Babacığım, dedi, onu işçi tut. Doğrusu o, tuttuğun işçilerin en iyisi olup kuvvetli ve emîndir'. Şu'ayb (aleyhisselâm) 'Bana sekiz yıl amelelik karşılığında sana bu iki kızımdan birini nikahlayacağım. On yıla tamamlarsan, o da senden bir iyilik olur. Sana zorluk çıkarmak istemem. İnşallah, benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin' dedi. Mûsâ (aleyhisselâm) da, 'Tamam, anlaştık; sürelerden hangisini tamamlarsam bana düşmanlık yok. Söylediklerimize Allah şahittir' dedi."[448]

Bütün bu mâceraları yaşarken, ancak Allah (celle celâlüh) imdadına yetişmişti ve bunları şöyle özetliyordu: "… Ve sen, birini öldürdün de seni endişeden kurtardık. Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik. Bunun için yıllarca Medyen halkı arasında kaldın. Sonra takdire göre (bu makama) geldin ey Mûsâ!"[449]

Medyen'de tabîi bir hayat içinde geçen yıllar Hz. Mûsâ'nın bedenini ve rûhunu dinlendirmiş, mânevî gıdasını da kayınpederi Şu'ayb'den (aleyhisselâm) alarak olgunlaşıp peygamberliğe hazır hale gelmişti. Muselâ, pişmanlık ve üzüntüsünün en yoğun olduğu anda, "Artık mücrimlere asla yardımcı olmayacağım!" derken "inşallah" dememesinin imtihanını güçleştirdiği ve bunu söylemeyi ondan öğrendiği nakledilir.[450] Diğer bir deyişle Hz. Mûsâ, bu sıkıntılı mâcera sınavlarından geçerek risâlet için olgunlaşmıştır.[451]

c) Hz. Mûsâ Mukaddes Tuvâ Vâdisinde

On sene Medyen'de kaldıktan sonra, Şu'ayb'den (aleyhisselâm) *annesini görmeye gitmek için izin istedi. Karanlık ve karlı bir gecede, suyu kalmamış, sürüsü dağılmış ve üstelik yolu da şaşırmış hâlde iken bir oğlu doğdu. Tam bu görünüşteki terslikler sırasında, kökten tepeye yeşil bir ağaçta nâr'a benzeyen beyaz bir nûr gördü.*[452] *Âcilen ısınmak için ateşe ve yolu soracak birilerine ihtiyaçları vardı. Bu tür sıkıntılara sabrederek Peygam-*

[448] Kasas, 28/23-28; İbn Kesîr, *Bidâye*, 1/243.
[449] Tâhâ, 20/40.
[450] Nitekim Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) de, Yahûdîlerin ruh, Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkındaki sorularına, "inşaallah" demeden, "Yarın cevap vereceğim" demesi, gayretullâha dokunmuş ve vahyin bir süre gecikmesine neden olmuştu. Bkz. Kehf, 18/23-24; Beydâvî, *a.g.e.*, 4/25; Nesefî, *Medârik*, 3/10.
[451] Aydemir, *Peygamberler*, 122.
[452] Bkz. Tâhâ, 20/10; Nesefî, *a.g.e.*, 3/51; Beydâvî, *a.g.e.*, 4/42.

berlik yüküne tahammül etmekle Mûsâ'nın (aleyhisselâm) *yine metaneti ve derecesi artacaktı.*[453]

"Hani o, bir ateş görmüş ve ailesine, 'Durun! Eminim ki bir ateş gördüm. Belki ondan size bir meşale getiririm veya ateşin yanında bir de rehberlik bulurum: أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى' demişti."[454] Yani ona yolu gösterip tarif edecek birini kastetmişti.[455]

"Oraya geldiğinde o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi, 'Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindeki kişiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehtir!"[456]

Demek ki Hz. Mûsâ'ya görünen ateş, onu "özel mahal"le çekmek içindi. Oraya varınca duyduğu sesin, ateşin değil de bir ağacın ardından duyulması, Yüce Rabb'in kullarını ağaçla temsil edilen Cennet'e davet ettiğini sembolize etmiş ve böylece elçisine imtihan sıkıntısı içerisinde başarı ipuçları vermiş olabilir.

Anlaşılıyor ki, Peygamberini kemâle erdirmek için korku ve endişelerle sınarken, tamamen yıldırmamak için sık sık güven telkin etmektedir. Heyecanını yatıştırmak için Hz. Mûsâ'ya elindekinin ne olduğunu sormuş, "O benim asamdır" cevabı yeterli iken, "Ona dayanırım, koyunlarıma onunla yaprak silkelerim ve bana daha başka faydaları da var"[457] diye uzunca bir cevap vererek rahatlamıştı. O zamanların insanların dikkatini çeken ve sahibine olağanüstü değer kazandıran "geçer akçe"si sihir idi. Hz. Musa (aleyhisselâm) ise mûcizelerle desteklemektedir.

"Ey Mûsâ! Bilmen gerekir ki Ben, mutlak galip ve hikmet sahibi Allah'ım!. Asânı at! Mûsâ (asâyı atıp) onu yılan gibi kıvrandığını görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. 'Korkma ey Mûsâ! Benim huzurumda peygamberler korkmaz. Ancak, kim haksızlık eder, sonra da işlediği kötülük yerine iyilik yaparsa, bilsin ki Ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim.[458] "Elini koynuna sok; kusursuz, bembeyaz çıkacaktır. Korkudan (açılan) kollarını kendine çek. İşte bu ikisi (asâ ve yed-i beyza) Firavun ve

453 Nesefî, *aynı yer*.
454 Tâhâ, 20/10; Krş. Neml, 27/7; Kasas, 28/29.
455 Kirmânî, *Esrâru't-tekrar*, 1/138.
456 Neml, 27/8-9.
457 Tâhâ, 20/18.
458 Bkz. Neml, 27/8-11; Kasas, 28/30-31.

onun adamlarına karşı Rabbin tarafından iki kesin delildir. Çünkü onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır."[459]

Hz. Mûsâ, kendi açısından haklı olduğu cinayet endişesini unutamıyordu. "Ya Rabbî! dedi, Ben yanlışlıkla onlardan bir adam öldürdüm, bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum. Kardeşim Hârun benden daha düzgün konuşur;[460] onu da bana yardımcı olarak görevlendir ki beni tasdik etsin. Doğrusu beni yalancı saymalarından korkuyorum'. Allah buyurdu ki: 'Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir kudret vereceğiz ki, (zorluklar karşısında destekleyici) âyetlerimiz sayesinde onlar size ilişemeyecekler; siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz."[461]

Hz. Mûsâ'nın üstün yaratılıp risâlet görevine seçilmesinin bir sebebi de şudur: Allah (celle celâlüh), "Ey Mûsâ! Vasıtasız doğrudan konuşma: 'التَّكْلِيمُ' ile[462] insanlardan neden seni seçtiğimi biliyor musun?' diye sormuş. O da 'Hayır' deyince, 'Çünkü hiç kimse senin kadar tevâzu gösteremedi' buyurmuştur.[463]

Bu nakil, Hz. Mûsâ'nın sarayda yaşadığı refahlı günlerinde, aşağı tabakada yer alan ve son derece sefil bir hayat süren İsrâil oğullarına duyduğu yakınlığın ve onları Firavun'a karşı savunmasının sebebini, geniş ve alçak gönüllü oluşuna dayandırmaktadır[464] ki, bu karakter sıkıntılı imtihan safhalarında son derece önemlidir.

d) Hz. Mûsâ ve Hârun'un Firavun'la İlk İmtihanları

Hz. Mûsâ ve Kardeşi artık verilen göreve koyulacaklardı. Bunun için Allah Teâlâ onlara bir tür moral takviyesi olsun diye, "Seni Ben seçip Peygamberliğime hazırladım. Sen ve kardeşin birlikte âyetlerimi götürün. Beni anmayı ihmal etmeyin. Gidin Firavun'a, zira iyice azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.' dedi."[465]

---

459 Kasas, 28/32; Krş. Neml, 27/12-13.

460 Hz. Mûsâ'nın tebliğe bilfiil başlarken vezir olarak Hârun'u (aleyhisselâm) talep etmesi, onun hem Firavun'un kurduğu idâre meclisinde vezîri olduğu için onunla kolay iletişim kurabileceği, hem de İsrâiloğulları üstünde bir etkinliği olduğu düşüncesiyledir. (J. Eisenberg, *"Hârûn" madd.*, İA.; Sayı, *a.g.e., 90-91* (Kisâî, *Kısas*, vr. 124 b'den naklen.)

461 Kasas, 28/33-35.

462 Bkz. Bakara, 2/253; Nisâ, 4/164.

463 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/145.

464 Sayı, *a.g.e.*, 70.

465 Tâhâ, 20/41-44.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki Allah (celle celâlüh), kullarının hidayet imtihanını kazanıp dosdoğru yolda hayat sürmelerine pek çok önem vermektedir. Bu maksatla inkârcılığın zirvesindeki Firavun'un ayağına –hem de inanmayacağını bile bile- iki elçisini birden, üstelik sert çıkışlarla değil yumuşak sözlerle davet etsinler diye göndermektedir.

Peygamber kardeşler, 'Ey Rabbimiz! dediler, doğrusu korkarız, o bize son derece kötü davranır, hatta ileri gidip daha da azar' deyince, "Korkmayın! buyurdu, Ben sizinle beraberim, her şeyi işitir ve görürüm. Haydi, ona gidip deyin ki: 'Biz, senin Rabb'inin elçileriyiz. İsrâiloğulları'nı hemen bizimle birlikte gönder; onlara eziyet etme! Biz, senin Rabb'inden bir âyet getirdik. Hidâyeti arayıp uyanlara selâm olsun. Gerçekten bize, (Elçileri) yalanlayan ve yüz çevirenlere azap edileceği vahy edildi."[466]

Üstünlük taslayan Firavun'a daha üstün bir Güç Sahibi'nin var olduğunu, peygamberleri yalanlayanlara azap edeceğini, idare sistemlerini değiştirebileceğini açıkça vurguluyorlardı. Çünkü dünya nimetleri içinde yüzen birinin dikkatini mükâfât vaat ederek değil, azapla tehdit ederek çekebilirlerdi.[467] Nitekim bu tehdit etkisini gösterdi ve Firavun alaycı bir tavır ile, "Sizin Rabbiniz de kimmiş ey Mûsâ?!' deyince, 'Bizim Rabbimiz, her şeye fıtratını veren, sonra da doğru yolu gösterendir' cevabını verdi."[468]

Bu ifadelerde, "Ey Firavun! Bize tâbî olacaksın. İsrâiloğulları'nın yakasını bırakacaksın; dolayısıyla saltanatın da yıkılacak. Sen zalimsin ve davan da delilsiz ve çürük!" gibi can alıcı anlamlar yüklüydü. Ama onlar dikkatleri çekip dâvalarını dinletebilmek için ilahî irşad ile en isabetli davranış tarzını seçmişlerdi; hidâyete erme veya inkârda direnmeleri imtihanı âdilâne uygulanmalıydı.

Firavun Hz. Mûsâ'nın kendi ellerinde büyüdüğünü ama cinayet işlemekle, sonunda yapacağını yapan bir nankör olduğunu ileri sürünce, Hz. Mûsâ kendini savunur ve halkın nazarında töhmetlerden kurtulur. Bunun üzerine Firavun'un "Peki o âlemlerin Rabbi de ne oluyor?" sorusu gelir. Yüce Rabb'in ne veya nasıl olduğunu kimse bilemeyeceği için, O'nun yarattığı âlemleri ve fiillerini anlatır. Firavun, Mûsâ'nın kendine

---

466 Tâhâ, 20/45-48.
467 Beydâvî, *a.g.e.*, 4/53.
468 Tâhâ, 20/49-50.

göre birtakım cevaplar verdiğini, ancak kesinlikle bir deli(!) olduğunu iddia etmesine aldırmadan anlatır ve sonunda zindana atılmakla tehdit edilir. Sıra Hz. Mûsâ'nın, söylediklerini ispatlamasına gelir. Asâsını yere atınca bir ejderha olmakta, elini koynuna sokup çıkarınca bakılamayacak kadar parlamaktadır. Firavun onu halkı yurdundan çıkaracak mâhir bir sihirbaz sayar ve oradakilerin teklifiyle ünlü büyücülerle yarıştırılır. Onların illizyonlarını asâ ejderha olup yutuverince büyücüler o ikisinin Rabb'ine secde ederler.[469]

Sınav Firavun için açılmış ama secdeye kapanan büyücüler kazanmıştır. Firavun'un el ve ayaklarını çapraz keseceği tehdîdine, "Hiç zararı yok, dediler, nasıl olsa Rabbimize döneceğiz. İlk biz inandığımız için, Rabb'imizin hatalarımızı bağışlayacağını umarız" diyerek anlatılan "âlemlerin Rabbi"ne inandıklarını gösterdiler.[470]

Firavun'un Hz. Mûsâ'ya, "Bir mûcize getirdinse ve doğru sözlülerden isen haydi getir onu!'[471] demesine bakılırsa, daha önce sâdık peygamberlerin mûcizeler getirmiş olduklarının farkındadır. Buna göre gözlerinin önünde gerçekleştirilen âsâ ve yed-i beyzâ olaylarının gerçek birer mûcize olduklarını da anlamış olmalıdır. Ne var ki ilahî imtihanlarda başarıları engellemekle görevli şeytanın da iğvâsıyla, siyâsî menfaat ve emellerine uygun düşmeyen bu gerçekleri hemen kabule yanaşmamış, işi o zamanlar çok yaygın olan sihir ve illizyon sanatıyla yorumlayıp, Mûsâ'nın büyücülerin başı olduğunu ve yarışmanın da önceden planlandığını bahane göstererek ve idare ettiği halkı kandırmakla durumunu kurtarmaya ve onların vatanseverlik damarlarını tahrik edip Allah'a inananların üzerine kışkırtmaya çalışmıştır.[472]

e) İsrâiloğullarının Firavun'un Zulmü ile Denenmeleri

Firavun gibi bir cebbarın herkesin önünde mağlup olması, İsrâilîlerin çektiği zulüm ve işkencelerin daha da artması demekti. Kısa bir süre sonra elindeki son kozu zulüm silahına tekrar sarıldı. Ama yakın çevresinden çok sevdiği bir kişi[473] *ve eşi Âsiye*[474] *de gizlice imân etmiş ama Firavun'un*

---

469 Bkz. Şu'arâ, 26/16-48; A'râf, 7/120-122; Tâhâ, 20/70.
470 Bkz. Şu'arâ, 26/49-51; A'râf, 7/24; Tâhâ, 20/71.
471 A'râf, 7/106.
472 Aydemir, *Peygamberler*, 134.
473 Bkz. Mü'min, 40/28-32.
474 Bkz. Tahrîm, 66/11.

zulmü karşısında ortaya çıkıp açıkça doğruyu savunmuşlardır. Firavun bunlarla gerçeği idrak edecek yerde, aklını gözüne indirmiş ve Mûsâ'nın İlâhı'nı görebilmek için vezîri Hâman'a kendisine bir kule yapmasını emretmiştir. Böylece imtihanda yanıltıcı bir fonksiyon olarak, yaptığı kötü iş ona süslü gösterilmiş, yoldan saptırılmış ve tuzağı tamamen boşa çıkmıştır.[475]

Firavun ve kavminin işkence korkusuyla çok az sayıda İsrâilî genç onlara inanabilmişti. Bu ağırlaşan zulüm karşısında onlar da, "Ne oluyor yâ Mûsâ! Sana inandık, çektiklerimiz daha da arttı!" diye sızlanıyorlardı. Hz. Mûsâ, dikilir dikilmez fırtınaya maruz kalan fidanlara sırık dikip bağlar gibi, onların inançlarını kuvvetlendirmeye çabalıyor ve "Onlara, 'O'na inanıp teslim olduysanız, sadece O'na güvenip dayanın' diyordu. Onlar da, 'Allah'a dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi o zalimler topluluğu için deneme konusu kılma!' dediler."[476]

Bundan sonra peş peşe gelecek felâketlerle imtihanlar Firavun ve yandaşlarının başına balyoz gibi inerken, İsrâiloğulları bunlardan uzak kalacak ve günlerini rahatça yaşayacaklardır.

3. Kıptîlerin Bir Dizi Musîbetlerle İmtihan Edilmeleri

Allah Teâlâ Firavun'u ve kavmini apaçık ve çok somut ip uçları vererek hidayeti için denemiştir. Bu başlık altında yer verilen âyetler Kurân-ı Kerîm'deki imtihan sahnelerinin tipik örnekleridir. Allah (celle celâlüh) bu konuda, "And olsun ki Biz, Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye yıllarca kuraklık ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık: وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَونَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنْ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ" buyurur ve şunları ekler: "Onlara iyi bir hal gelince, 'Bu bizim hakkımızdır' derler; bir fenalık gelirse, Mûsâ ve yanındakileri uğursuz sayarlardı. Biliniz ki, onlara gelen uğursuzluk Allah katındandır ama onların çoğu bunu bilmezler ve 'Bizi büyülemek için sen hangi mûcizeyi getirirsen getir, sana inanacak değiliz!' derlerdi. Biz de üzerlerine ayrı ayrı mûcizeler olarak tufan, çekirge sürüsü, kımıllar, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de kibirlenip günahkâr bir kavim oldular."[477]

---

475 Bkz. Kasas, 28/38; Mü'min, 40/36-37.

476 Bkz. Yûnûs, 10/84-85; Krş. A'râf, 7/128-129.

477 A'râf, 7/130-133. Âyette geçen "tufan" her hâlükârda ölüm demektir. Çekirgeler de kapılarının çivilerini ve elbiselerini yiyordu. Kımıl ise haşerâttır. Kurbağalar yataklarına ve yemeklerine düşüyor, kan ise elbiselerine bulaşıyor, sularına ve yemeklerine karışıyordu. (Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid*, 1/244-245).

Hz. Mûsâ'nın tebliğ sürecinin bu aşamasında, Kıptîlerin doğrudan Mûsâ ve Rabb'i ile ilişkili olduğunu kavrayabilecekleri ve tüm toplumu kapsayan sıra dışı olaylar yaşamışlar. Meselâ Nil'in zaman zaman taştığı ve getirdiği millerle iki tarafındaki geniş ovaların son derece verimli hale geldiği, bazen de söz konusu âyette ifade edildiği gibi, büyük tahribat yapacak bir su baskını yaşattığı anlaşılmaktadır. Nitekim Firavun ve taraftarları da, meydana gelen tûfanın kendilerine, topraklarının verimini arttıran bir nimet olduğunu söyleyerek Mûsâ'ya (aleyhisselâm) verdikleri sözü tutmamışlar[478] ve bir sınavı daha kaybetmişlerdir.

Şiddetli yağmurların zifiri karanlık sekiz gece boyunca Kıptîler'e yağdığı, kimsenin evinden çıkamadığı, sular evlerine girdiği için yüksek yerlere çıktıkları, fakat İsrâiloğulları'nın evlerine, onların siteleri dahilinde olmasına rağmen, selden bir damla bile girmediği nakledilir.[479] Ne var ki Allah'ın (celle celâlüh), imtihan sırrını, sadece idrâkini ya da ufkunu açık tutan kullarına sezdirmek ve cüzî irâdelerini yok saymamak maksadıyla, zorlayıcılığının bu sınıra varmaması gerekir.

Yaklaşık bir hafta geçince, Hz. Mûsâ'ya başvurup, "Bizim için Rabb'ine dua et de bunu kaldırsın; biz sana inanıyoruz" demişler,[480] sel çekilince iki yüzlü davranmaları nedeniyle peş peşe çekirge, kımıl ve kurbağa istilâsı ve sularının kana dönüştürülmesiyle defalarca sınanmışlardır.

Kıptîlere ilahî imtihanda ipucu olsun diye peş peşe gönderilen bu somut ipuçlarının (أيَاتٌ مُفَصَّلاَتٌ) bir Cumartesi'den diğerine kadar sürdüğü, sonra bir ay kaldırıldığı nakledilmiş ve tefsîrlerde şunlara da yer verilmiştir: "Allah onlara kan gönderince su kaynaklarından sadece kızıl kan avuçluyorlardı. Öyle ki Firavun bir Kıptî ile bir İsrâilî'yi aynı tabaktan içmeye zorlayınca, İsrâilî'nin içeceği taraf su kalıyor, Kıptî'nin içeceği taraf ise kan kesiliyordu."[481]

Ancak ilahî imtihan sırrına aykırı düşen bu rivâyetler de, İsrâilî ve Kıptî evlerinin sel felâketine uğramadaki ayrımını belirten rivâyet gibi hatadır, yanlış mesaj vermektedir.

"Azap üstlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et. Bizden azabı kaldırırsan, elbette sana inanacak

478 Taberî, *Câmi'ul-beyân,* 9/36; Sayı, *a.g.e,* 151.
479 Taberî, *aynı yer,*
480 Beydâvî, *a.g.e.,* 3/53.
481 Geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *Dürrü'l-mensûr,* 3/523-524; Beydâvî, *a.g.e.,* 3/53.

ve İsrâiloğulları'nı mutlaka seninle göndereceğiz' dediler. Fakat o azabı günün birinde dolduracakları belirli bir süre başlarından savar savmaz sözlerinden dönüverdiler. Biz de âyetlerimizi yalan sayıp umursamadıkları için onları denizde boğarak intikam aldık. Horlanıp ezilen milleti de, bereketlerle donattığımız o ülkenin doğusuna-batısına vâris kıldık. Böylece sabretmelerine mükâfat olarak İsrâil oğullarına, senin Rabb'inin yaptığı güzel vaad tamamen gerçekleşti. Firavun ile kavminin yaptıkları binaları ve bahçeleri ise imha ettik."[482] Buna da şu tipik olay misal verilebilir:[483]

San'a'ya iki fersah uzaklıkta, ibadetkâr bir kavimden olan babaları senelik zahiresi için ürünleri hırs göstermeden devşirir, kalanları fakirlerin toplaması için bırakırdı. Oğulları, "Babamız gibi yaparsak sıkıntıya düşeriz; ne de olsa çoluk-çocuk sahibiyiz!" diyerek, ürünlerin hepsini devşireceklerine yemin ettiler ve inşaallah bile demediler.[484]

"Onlar sabah erkenden mahsulü devşireceklerini yeminle pekiştirip kesin söylemiş, (inşaallah dememiş), Allah'ın iznine bağlamamış, ayrıca fakirlerin payını da düşünmemişlerdi. Fakat onlar henüz uykuda iken Rabb'in tarafından gönderilen bir âfet, bahçeyi kapladı. Bahçe sabahleyin siyah kül haline geliverdi.

"Onlar ise olup bitenden habersiz, neşe içinde birbirlerine şöyle seslendiler: 'Haydi mâdem devşireceksiniz, çabuk ekininizin başına!' Hemen yola koyuldular. Bir taraftan da aralarında şöyle fiskos ediyorlardı: 'Sakın, bugün yanımıza fakir fukara gelmesin, onların bahçeye girmelerine hiç imkân vermeyin!'

"Yoksulları engelleme azmiyle ilerlediler. Bahçeyi görünce, 'Galiba yolu şaşırıp yanlış yere geldik!' dediler. Çok geçmeden işi anlayınca, 'Hayır! Doğrusu felâkete uğramışız!' dediler. En insaflıları da, 'Ben size Allah'ı zikretmenizi söylememiş miydim!' dedi."[485]

Bütün bu anlatımların gayesi, Kur'ân muhatapların ibret alıp akıllarını kullanmasıdır. Tıpkı o bahçe sahiplerinin sınandığı gibi, bunlar da denenmiş ve kim şu sıfatları üslenirse, söz konusu bahçe sahipleri gibi imtihanı başaramayacağı ve havasının söndürüleceği kesindir: Servet ve hanedan sahibi diye, o sık sık yemin eden değersiz; gammaz, dedikoducu, hayrın

---

482 A'râf, 7/134-137.
483 Mealler için bkz. S. Yıldırım, *a.g.e.*, 562.
484 Zemahşerî, *Keşşâf,* 4/144.
485 Kalem, 68/17-28.

önünü kesen; saldırgan, günaha dadanmış, şerefsiz, kaba, hem de soysuz olan; kendisine âyetlerimiz okunduğunda, 'Bu, öncekilerin masalları!' diyenler… Çok sürmez, bu tiplerin burnu dağlanır[486] ya da sürtülür.

Âyetlerde, âfetlere Firavun ve Kıptîlerin muhatap olduğunun bu kadar kesin olarak belirtilmesinden, bunların Hakk'a yönelmeleri maksadına matuf olduğu anlaşılmaktadır. Mûsâ (aleyhisselâm) yarıştırıldığı büyücüleri yendikten sonra, ikinci bir kıtlığa yol açan çekirge, kımıl ve kurbağa istilâsı ve suların kan kesilmesi mûcizelerini göstermek için, yirmi ya da kırk yıl daha Mısır'da kaldı.[487] Bu süre içinde gururu yıkılan ve saltanatı sallanan Firavun, halkın gerçekleri görmesini engellemek için bütün gücünü harcıyor sonuçta Kıptîlerin Hz. Mûsâ'ya inanıp teslim olmalarını ya da bu sebeple engelliyordu.

4. İsrâiloğullarının Yaşadığı İmtihanlar

a) Firavun ve Kārun'un Servetlerini Arzulamakla

Allah Teâlâ Mûsâ'yı, bir sonraki daha büyük bir dizi âyetleri ile Firavun'a ve ileri gelen adamlarına göndermiş, onlara varıp da, "Ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim!" deyince gülüşmüşlerdi. Doğru yola dönsünler diye azaba uğratıldıklarında, "Ey büyücü! Sana verdiği ahde göre, bizim için Rabb'ine dua et; biz artık doğru yola gireceğiz" demişler ama azap kaldırılınca, sözlerinden dönüvermişlerdi. Çünkü Firavun Hz. Mûsâ'nın tebliğini önlemek için, onu kendisiyle kıyaslayarak, ülke ekonomisinin can damarı olan sulama ağının kendisinde olduğunu, Mûsâ da iddia ettiği gibi bir resul ise, gökten atılan altın mücevherlere sahip olması yahut yanında meleklerin gelmesi gerektiğini, ama bunlardan yoksun olduğunu anlatıyordu.[488]

Bu yolda yalnız da değildi. Bir İsrâilî olan Kārun da, Hz. Mûsâ'ya inanmış görünüyor ama sadece anahtarlarını kuvvetli bir topluluğun zor taşıdığı hazinelerine güvenip şeytanın da şımartma oyununa gelerek Firavun ile gizlice işbirliği yapıyordu. "Kavmi ona, 'Şımarma; Allah şımarıkları sevmez! Allah'ın sana verdiklerinde ahiret yurdunu gözet ama dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de

486 Bkz. Kalem, 68/10-17.
487 Suyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 3/524; Beydâvî, *a.g.e.*, 3/53.
488 Bkz. Zuhruf, 43/46-53.

iyilik et. Yeryüzünde fesat çıkarma. Doğrusu Allah, fesatçıları sevmez" diyorlardı.

"Kārun ise, 'Bana bu servet kafayı çalıştırdım diye verildi' dedi. Peki Allah'ın, daha önce kendisinden daha güçlü ve serveti daha fazla olan kimseleri helâk ettiğini bilmiyor muydu? Ama önceleri de suç işlemiş olanlar artık sorgulama geçirmezler."[489]

"Derken, Kārun, kavminin karşısına tüm ihtişamı içinde çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kārun'a verilenin bir misli de bize verilseydi. Doğrusu çok şanslıymış! dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, 'Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir' dediler. Nihayet Biz onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı yardımcıları olmadığı gibi, kendi başına da kurtulamadı."[490]

Şu âyetlerde de bu tip zenginlik imtihanlarından alınacak ibretler vurgulanıyor:

"Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler, 'Demek ki, Allah rızkı, kullarından dilediğine bol veriyor, dilediğine de az. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Vay be! Demek ki inkârcılar iflâh olmazmış!' demeye başladılar. Ama ahiret yurduna gelince, Biz orayı dünyada büyüklük taslamayanlara, fesatçılık ve bozgunculuk peşinde olmayanlara veririz. Hayırlı âkıbet, günahlardan sakınanlarındır."[491]

b) Mısır'dan Denizin Yarılmasıyla Çıkış

İsrâiloğulları'nın Mısır'dan ayrılmalarından önce Firavun'un halkı son bir defa daha sınanmışlardı. Pek değerli bir Resûl onlara gelip, 'Ey Allah'ın kulları! Tebliğimi değerlendirmekle benim hakkımı verin; çünkü ben size gönderilen güvenilir bir elçiyim. Sakın Allah'a baş kaldırmayın, zira ben size apaçık bir delil getiriyorum. Beni taşlayıp öldürmenizden, benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınıyorum. Bana inanmıyorsanız, bari beni kendi halime bırakıp kötülük etmeyin' demişti. Onlar reddedince Rabb'ine, 'Ya Rabbî, bunlar suçlu bir gürûh!' diye yalvardı."[492] Bununla onların söz dinlemeye niyetleri olmadığını, cezayı hak ettiklerini belirtmek istiyordu.

---

489 Bkz. Kasas 28/76-78.
490 Kasas, 28/79-81.
491 Kasas, 28/82-83.
492 Bkz. Duhân, 44/17-22.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya İsrâiloğulları'nı bir gece Mısır'dan çıkarıp Filistin'e götürmesini vahyetti. Kararlaştırılan bir gecede Mûsâ ve kavmi şehirden çıkıp Kızıldeniz'in Akabe Körfezi'ne yöneldiler. Firavun şehirde İsrâiloğulları'ndan hiç bir iz göremeyince kaçtıklarını anladı; çok kalabalık olduğu nakledilen ordusunu seferber ederek, peşlerine düştü ve iki gün sonra İsrâiloğulları'na yetişti. Artık, İsrâiloğulları'nın önlerinde geçilmesi imkânsız bir deniz, arkalarında ise sadece kendilerini yeryüzünden silmek hırsıyla gelip ulaşan kocaman bir ordu vardı.[493]

İsrâiloğulları "Ey Mûsâ, yakalandık!" diye yakınmaya başladılar. 'Asla! dedi, Rabb'im benimledir ve O elbette bana bir yol gösterecektir'. Yüce Allah, 'Mümin kullarımı geceleyin götür; sizi mutlaka takip edeceklerdir. Denizi yarıp maiyetini geçirdikten sonra, onu olduğu gibi açık bırak. Çünkü onları boğulmuş bir ordu bil' buyurdu. Böylece sınav halindeki müminlerine moral desteği vermişti. Çünkü bu olayların birer imtihan niteliği taşıdığı, İsrâiloğulları'nı kavşak noktalarında birer tercihe zorlayarak, onların sabır ve Hakk'a bağlılıklarını ölçen birer test olduğu şüphesizdir.[494]

Mûsâ'ya, 'Asânı denize vur!' diye vahy etmesiyle, vurur vurmaz deniz yarıldı, her iki yanda sular büyük dağlar gibi yükseldi. Ötekiler (Firavun ve askerleri) de oraya çekilince, Mûsâ ve yanındaki herkes kurtarılmış, diğerleri ise suda boğulmuştur."[495] Çünkü "Firavun, ordusuyla onları takip etmiş; deniz de onları içine alıvermiş, hem de ne alış!.."[496]

Firavun ordusu, bir tek kişi kalmamacasına yok oldu. O ise, ölümünün geldiğini anlayınca iman ettiğini açıkladı. "Boğulacağı anda, 'İsrâiloğulları'nın inandığından başka tanrı olmadığına inandım, artık ben de O'na teslim olanlardanım' dedi ama Hz. Mûsâ'ya inananların bindiği, denizi yaran gemi çoktan kalkmıştı. Ona, 'Şimdi mi!.. Daha önce başkaldırmış ve bozgunculuk etmiştin' dendi"[497] ve hidâyet imtihanı fırsatını kaçırmış olduğu bildirildi. Cesedi ise gelecek nesillere ilahî sınavlarda bir ip ucu, bir ibret belgesi olsun diye sergilenecektir.[498]

"Geride ne bağlar-bahçeler bıraktılar, ne pınarlar ne çiftlikler... Ne

493 Bkz. İsrâ, 17/103.
494 Sayı, *a.g.e.*, 184.
495 Bkz. Şu'ara, 26/62-65; Duhân, 44/23-24.
496 Tâhâ, 20/78.
497 Yûnûs, 10/90, 91.
498 Bkz. Yûnûs, 10/92.

konaklar, ne makamlar terk ettiler.. Ve içinde zevku safa sürdükleri nice nimetlerden ayrıldılar!.. İşte böyle! Sonra bütün bunları, başka bir topluma miras bıraktık. Merhamete lâyık olma haklarını kaybettiklerinden, hallerine ne gök ağladı ne de yer! Artık ek süre de verilmedi."[499]

Dünyadaki imtihanlar dizisi bunlarla bitmiyordu, kıyamete kadar devam edecekti. Yüce Allah müminlere yeni bir sayfanın açıldığını şöyle bildirir: "Mûsâ'ya bağlı olanları da, durumlarını bilerek, o devirdeki bütün insanlara üstün kıldık. Onlara, içinde açık bir imtihan bulunan işaretler verdik."[500] Suat Yıldırım'ın bu âyete verdiği meal, diğerlerinden farklı olarak, "Onlara açık ve net nimetleri ortaya koyan nice mûcizevî haller verdik"[501] şeklindedir.

Bundan sonra İsrâiloğulları'nın, kendilerine iki peygamberin birden gönderilmesi, bunların mûcizelerine ilave olarak azılı ve amansız düşmanlarından intikamlarının alınıp onların miraslarına konmaları vb. nimetlerin hakkını verip vermeyeceklerine bakılacaktı. Demek ki insanların ya sıkıntılı ya da konforlu halleriyle imtihanları kıyamete kadar sürecektir.

c) Kudüs'e Yolculuk Sırasında Yaşanan İmtihanlar

Kızıl Deniz'in yarılıp aşılmasından sonra Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya (aleyhisselâm) *kavmiyle birlikte Kudüs'e gitmelerini emretti. Çölden geçerlerken şiddetli bir susuzluğa maruz kalınca nasıl suya kandıkları şöyle anlatılır: "Hani bir zamanlar Mûsâ, kavmi için su istemişti, Biz de 'asanla taşa vur!' demiştik, bunun üzerine o taştan on iki pınar fışkırmıştı. Her kısım insan kendi su alacağı yeri bildi. Allah'ın rızkından yiyin ve için de bozgunculuk ve saldırganlık yaparak dünyayı fesada vermeyin."*[502]

İsrâiloğulları'na ilahî bir lütuf olarak zaman zaman bıldırcın eti ve kudret helvası gönderiliyordu. Hz. Mûsâ onlara bunların artanlarını saklamamayı tembih ediyordu. Ama onlar konfora hırslı, nimetlere tamahkâr oldukları ve Allah'a ve elçisi Mûsâ'ya duydukları iman ve itimâdın cılızlığından olacak ki, o gıdaları biriktirme yoluna gidiyorlardı. Üstelik sabırsızlıkları yüzünden besin değeri yüksek bu iki gıdadan da bıkmışlar ve şükür hisleri kaybolmaya yüz tutmuştu.

---

[499] Duhân, 44/25-29.

[500] Duhân, 44/32-33. Ahiretteki ibretli halleri için bkz. Mü'min, 40/45-50; Hûd, 11/98-99.

[501] S. Yıldırım, *a.g.e.*, 496.

[502] Bakara, 2/60.

Taşkınlıklarına bir misal de şudur: "Hani bir zamanlar, 'Ey Mûsâ, biz tek çeşit yemeğe asla katlanamayacağız, yeter artık. Bizim için Rabb'ine dua et de bize yerin yetiştirdiği şeylerden; sebzesinden, acurundan, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından çıkarsın!' dediniz. O da size, 'Hayırlı olanı daha aşağı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Bir kasabada konaklayın, istediğiniz orada elbette olacaktır' dedi. (Yine sabırsız davranıp sınavı kaybetmişlerdi. Hemen sonra) üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu ve nihayet Allah'tan bir gazaba uğradılar. Evet, çünkü Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Evet öyle! Çünkü isyana dalıyor ve aşırı gidiyorlardı."[503]

Değişik besinler almak için şehre gitmeleri de Kur'ân'da şöyle anlatılır: "Hani bir zamanlar 'Şu şehre girin de onun nimetlerinden dilediğiniz şekilde bol bol yiyin ve kapıdan secde ederek girin ve 'bizi bağışla!' anlamında حِطَّةٌ deyin ki size, hatalarınızı mağfiret ediverelim, iyilik yapanlara nimetlerimizi daha da arttıracağız' dedik. Bunun üzerine o zulme devam edenler sözü değiştirdiler, onu kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle soktular. Biz de kötülük yaptıkları için o zalimlere murdar bir azap indirdik."[504]

Onlara şehrin kapısından şükür secdesi ederek girmelerini ve "Bizi affet; tövbe!" anlamındaki حِطَّةٌ demelerini emretmiş ama onlar, daha kapıdan girer girmez dünyalık derdine düşüp Rabb'in bu emiri ile alay ederek, o sözü 'Kırmızı buğday حِنْطَةٌ' şeklinde değiştirmişlerdi.[505] Güyâ Hz. Mûsâ'nın emrini önemsiz sayarak alay etmek istediler. Bu inkârları sebebiyle, birçok rivayete göre, bir saatte yirmi dört bin kişinin helâkine sebep olan tâun (vebâ) salgını ile ceza aldılar.[506]

Daha sonra Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya, Filistin'e gitmeyi emretti. Orada Heysânîler'den geriye kalanlar ile Kenanlılar'dan meydana gelen zalim bir toplulukla karşılaştılar. Mûsâ (aleyhisselâm) kavmine, buraya girip bu zalimlerle savaşmalarını ve onları bu mukaddes beldeden çıkarmalarını emretti. Fakat, İsrâiloğulları buna cesaret edemeyip "Şu cevabı verdiler: 'Yâ Mûsâ! Orada zorba bir toplum var; onlar oradan çıkmadıkça biz asla girmeyeceğiz. Oradan çıkarlarsa biz de hemen gireriz'. Korkanların içinden Allah'ın

503 Bakara, 2/61.
504 Bakara, 2/58-59.
505 Bu kelimeyle Hz. Âdem'e yasaklanan ağaç "hınta"ya açık bir gönderme de yapılmaktadır. (Elmalılı, *a.g.e.*, 1/362-363).
506 Nesefî, *Medârik*, 1/92.

kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: 'Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. İnanıyorsanız ancak Allah'a güvenin."[507] İçlerinden iki kişinin cesaretlendirmesi de fayda vermemiş, "Ey Mûsâ! Onlar orada oldukça asla oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidip savaşın, doğrusu biz burada oturacağız' demekle"[508] yüzsüzlüğün en kötüsünü sergilemişlerdi.

Çünkü İsrâiloğulları, Firavun ülkesinde zillet ve âdî davranışlara muhatap olarak aşağılanmaya alışmışlardı. Üstelik dünya hayatına da şiddetli bir hırsla bağlıydılar.. Onlar için bazı değerleri ele geçirmek için savaşma imtihanı bir mâna taşımadığı için onları ne gâzilik zevki ne de şehitlik şevki harekete geçirebiliyordu.

Ümitsizlikten neredeyse canı yanan Hz. Mûsâ, "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hakim olamıyorum; bizimle, bu yoldan çıkmış toplumun arasını ayır' dedi."[509] Allah da onları Tih Çölüne attı ve yollarını şaşırttı. Kavmine söz geçiremediğinden yakınan Mûsâ'ya Allah Teâlâ, "Orası onlara kırk yıl haram kılındı; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar. Yoldan çıkmış bir millet için sen tasalanma' diyerek"[510] yüreğine su serpti.

Zamanla, bu zillet içinde yaşayan nesil, çeşit çeşit sınavları yaşayarak yerini, hürriyetle yetişen ve izzetle yaşayan bir nesle terk etti.

1) Rabb'i Âşikâre Görme İstekleri İmtihanı

Hz. Mûsâ, kavminin yaptığı bu dalâleti affettirmek için topluca tevbe etmek istediklerini, bunun için özel bir vakit tayin etmesini Rabb'ine arz etti. Bu samîmi istek kabul edildi; belirlenen bir vakitte Sînâ'ya gidilecekti. Hz. Mûsâ hemen kavminin hayırlısı bildiklerinden 70 kişi seçip onlarla birlikte Sînâ yollarına düştü.

"Mûsâ kavmine, 'Ey kavmim, demişti, şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için Yaradan'ınıza tevbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün. Bunu yapmanız Yaratıcı'nızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü kullarına acıyıp tevbeleri hemen kabul eden ancak O'dur."[511]

---

507 Mâide, 5/22-23.
508 Mâide, 5/24.
509 Mâide, 5/25.
510 Mâide, 5/26.
511 Bakara, 2/54; Krş. Nisâ, 4/66.

Oraya vardıklarında ortalığı bir sis perdesi kapladı ve hemen secdeye kapandılar. İşte o zamanlar, 'Ey Mûsâ biz Allah'ı açıkça görmedikçe senin sözüne asla inanmayacağız.' demişlerdi. Bunun üzerine onları yıldırım çarpmıştı da bakakalmışlardı. Sonra şükretsinler diye sizi ölümlerinin ardından yeniden diriltilmişledi. Ve Allah üstlerine o bulutu gölge yapmış ve ihsan ettiği hoş rızklardan yesinler diye üzerlerine kudret helvası ve bıldırcın indirmişti. Onlar, Allah'a zulmetmediler, lâkin kendi kendilerine zulmediyorlardı."[512]

Hz. Mûsâ, seçtiği kişileri, Allah'ı âşikâre görme istekleri nedeniyle o müthiş deprem (gibi yıldırım sarsıntısı) yakalayınca dedi ki: 'Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden bazı beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değil. Onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim Sahibimiz'sin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!"[513]

Hz. Mûsâ'nın bu yakarışı karşısında kendisiyle gelen yetmiş kişi, belki intibaha gelip şükrederler diye bir tür ölümden döndürülmüşlerdi. Tûr'dan döndükleri zaman oradaki olup bitenleri İsrâiloğulları'na anlattılar. Onlar da merak ve hayretle dinlediler. Ama zaman geçtikçe ne yazık ki unutulmaya yüz tuttuğu için etkisi de gittikçe azaldı. Hatta Tevrat'ın hükümlerinin uygulanamayacak derecede ağır olduğunu bile iddia etmeye başladılar. Bu küstahlıklarına karşı Allah Teâlâ Cebrâil'e (aleyhisselâm) Tûr Dağı'nı kaldırıp İsrâiloğulları'nın üstüne getirmesini emretti. Bu olay şöyle hatırlatılır: "Hani bir zamanlar sizden mîsak (sağlam bir söz) almıştık, Tûr'u üstünüze kaldırıp, "Size verdiğimiz kitaba kuvvetle tutunun ve içindekilerden gafil kalmayın; olur ki korunursunuz' demiştik. Sonra verdiğiniz sözün arkasından yüz çevirdiniz; eğer üzerinizde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı herhalde zarara uğrayanlardan olurdunuz."[514]

İmanlı bir gönül, sapıklıktan sonra ulaştığı hidâyetin, karanlıktan sonra her şeyi net olarak görmenin, yolunu şaşırdıktan sonra doğru yolu bulmanın, geçirdiği depresyondan sonra gönül huzuru ile Hakk'a varmanın, kullara kulluktan kurtulup yalnız Allah'a kulluğun ve basit uğraşlarla

---

512 Bkz. Bakara, 2/55-57.
513 Bkz. A'râf, 7/155.
514 Bakara, 2/63-64.

bir süre vaktini öldürdükten sonra yüce ve üstün uğraşlara kavuşmanın değerini idrak eder...

Yine bu olgunluğa eren kişi, tüm bu nimetlerin iman sayesinde Allah'tan geldiğini kavrar. Gölgenin serinliğini tadan biri nasıl tekrar kavurucu, kızgın çöllerde öğle sıcağında yola çıkmaktan kaçınırsa, bu kişi de tekrar sapıklığa dönmekten böyle korkar. İmanın verdiği gönül huzurunda öyle bir haz var ki, azgınlık ve sapıklık batağında sürünmüş olandan başkası onu algılayamaz!

İşte İsrâiloğulları'nın artık bu ulvîliği yakaladıktan sonra, "Bizi doğruya yönlendirdikten sonra kalplerimizi kaydırma" sözü,[515] '(Ayaklarımızın) kayıp düştüklerimizle bizi imtihan etme anlamındadır. Kalbin kaydırılması fesat ve dinden sapmaktır. Acaba onlar, Allah'ın kendilerini fesada götürmeye yönlendirmiş olmasından mı korkuyorlardı? Bu soruya, Allah onları henüz kendilerine ağır gelen işlerle imtihan etmeye yönlendirmeden, öyle bir şeyden âciz kalmayı dilemiş bulunuyorlardı, diye cevap verilir.[516] Meselâ, "Onlara, kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın (وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ اَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ) diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı müstesna, bunu yapmazlardı" âyetinde olduğu gibi ilk çekimserlik veya cesaretsizlik, başarısızlıklarının tohumu olmaktadır. Çünkü onlar kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, kendileri için hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha pekiştirici olurdu."[517]

Bir rivâyete göre bunlar Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini, yasaklarını ve tavsiyelerini doğrudan duyuyorlardı. Buna rağmen söz konusu emri, çok ağır hatta yerine getirilemez buldukları için, sis açılınca Mûsâ'ya (aleyhisselâm), "Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana kesinlikle inanmayız; sen bize 'Nefislerinizi öldürün' emrini veren Allah'tır, diyorsun. Ama biz Allah'ı görmedikçe senin bu sözünü kabul etmeyeceğiz' demek istiyorlardı. Kendilerine ağır gelen bu sözü kabul etmeyi, Allah'ı açıktan görme şartına bağlıyorlardı.[518]

Hz. Mûsâ'nın, asâsının ejderhâ olmasından Kızıldeniz'in yarılmasına kadar onca mûcizelerine bizzat tanık olanlar şimdi de Peygamberlerine biraz baskı yaparlarsa isteklerinin hemen olacağını sanıyorlardı. O ise işin

515 Âl-i İmrân, 3/8.
516 Nehhâs, *a.g.e.*, 1/356.
517 Bkz. Nisâ, 4/66.
518 Elmalılı, *a.g.e.*, 4/2293.

gitgide sapa sardığını, tevbe için geldikleri Tûr'dan günah yüküyle ayrılacaklarını düşünüyor, adamları kaldıramayacakları bir imtihan belâsından kurtarmaya çare arıyordu. Israrla aynı şeyi tekrar etme hataları yüzünden etrafa bakınıp dururlarken birden bir yıldırım çarpmıştı."[519]

2) Hz. Mûsâ'nın Rabb'i Âşikâre Görme İsteği

İsrâiloğulları denizi geçip Firavun'dan kurtulduktan sonra Kenân iline doğru giderlerken Sînâ Dağı'na vardıklarında Hz. Mûsâ Yüce Rabb'inden bir aylık, daha sonra kırk geceye uzatılan bir davet almıştı. Kavminden ayrılıp özel bir itâat ile geçireceği bu süre sonunda, daha önce vaat edilen İsrâiloğulları'nın şükretmeleri ve içindekileri uygulayarak doğru yolda gitmeleri gereken Kitab'ı da Allah'tan alıp getirecekti.[520]

"Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca, 'Rabbim! Göster bana, bakayım Sana! (رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ) dedi. (Rabbi) 'Sen Ben'i asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de Ben'i göreceksin!' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: 'Seni noksanlıklardan tenzih ederim, Sana tevbe ettim, en başta ben inanıyorum."[521]

Allah Teâlâ Mûsâ'ya buyurdu ki: "Ey Mûsâ! Ben sana verdiğim risâlet görevleri ve seninle doğrudan konuşmamla seni insanların başına seçtim. Verdiklerimi al ve şükredenlerden ol'. Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Mûsâ için levhalarda yazdık. Ve 'Bunları kuvvetle tut, kavmine de onun en güzelini almalarını emret. Yakında size, yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim' dedik."[522]

Bu olayda Hz. Mûsâ'nın bu talebini, ilahî kelâmı işitince, kendisinin dünyada olduğunu unutmuş, ahirette Cennet hayatına kavuştuğunu zannetmişti[523] şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ayrıca İsrâiloğulları'nın, Mûsâ'nın Rabb'ini görmek için bir kule yapılmasını emreden Firavun'un,[524] ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacak Rabb'i âşikâre göstermesini isteyebilecek kadar müşahhasa, yani gördüğü somut şeylere inanmaya meyilli bir toplumda yetiştiğini unutmamak gerekir.

519 Bkz. Bakara, 2/55; Nisâ, 4/153.
520 Bkz. Bakara, 2/51-53.
521 A'râf, 7/143
522 A'râf, 7/145.
523 Hâzin, *Lübâb*, 2/627; Begavî, *a.g.e*, 2/196; Sayı, *a.g.e*, 203.
524 Kasas, 28/38.

Ama sonuçta Hz. Mûsâ'nın bu olayda beşer tarafının ağır bastığı ve bu samîmi davranışı ile bir sınavdan geçtiği de söylenebilir.

3) Bir Danayı Tanrı Edinme İstekleri ve Sâmirî'nin Marifeti

İsrâiloğulları Sîna Yarımadası'ndan sonra Rakka adlı topraklarda, boy boy diktikleri inek biçimli putlara tapan Lahm–Cüzam Kabîlesi'ne rastladılar. Önceden de Mısır'da da ineğe tapan insanlarla iç içe yaşadıklarından bu bâtıl inanca bir yakınlık duyuyorlardı. Bir gün akıllarına geldi, ciddi ciddi, "Ey Mûsâ! Bunların tanrıları gibi bize de bir tanrı ayarlayıver!' dediler. O ise 'Siz, dedi, gerçekten cahil bir milletsiniz! Çünkü şu imrendiğiniz kimselerin dini yıkılmış olup, tüm yaptıkları ameller de boşunadır. Hem Allah size bunca lütufta bulunup öteki insanlara üstün kılmış iken, hiç ben sizin için O'ndan başka bir Tanrı arar mıyım!' Hem düşünün ki, sizi Firavun Hanedanı'ndan kurtarmıştık. Onlar size pek acı bir işkence uyguluyor, oğullarınızı hep öldürüyor, kızlarınızı ise, kendilerine hizmetçilik etmeleri için hayatta bırakıyorlardı. Bunda, Rabb'iniz tarafından size büyük bir imtihan vardı."[525]

Adam gibi hâfıza ve akıllarını kullansalardı Hz. Mûsâ'nın (aleyhisselâm) bu ince ikazı onlara kâfi idi. Ama onlar bir Hz. Mûsâ gibi bir peygamberden, böyle akla hiç ama hiç gelmeyecek bir istekte bulunmuşlardı. Hz. Mûsâ'nın Mısır'da verdiği onca çetin mücadeleler, İsrâiloğulları'na tanrı olsun diye bir put ayarlamak için miydi?!..

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, İsrâiloğulları'nın danayı tanrı edinmekle düşecekleri hatayı önceden haber verir gibi, Kendisiyle buluşmak için acele etmesinin sırrını açıklaması için şöyle sordu: "Ey Mûsâ! Seni kavminden çabucak ayrılıp gelmeye sevk eden nedir?" Dedi ki: "Onlar arkamdan beni izliyorlar; ben râzı olman için Sana gelmekte acele ettim, ey Rabb'im."[526]

Rabbi ile bu ikinci karşılaşmaya kendinden emin, ne yapacağını bilerek, içtenlikle isteyerek, kısacası O'nu özlemiş ama bu arada temkinli olmayı terk etmiş olarak gidiyordu. Kavmi yine müşahhas bir şeye takılıp kalabilirlerdi, öyle de oldu: Bir dana heykeline bağlandılar. Allah (celle celâlüh) şu âyetlerde sanki onların karakterini çizmektedir:

"Dünyada haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimi gereği gibi anlamaktan uzaklaştıracağım. Kibirlenenler her türlü mûcizeyi görse-

---

525 A'râf, 7/138-141.
526 Tâhâ, 20/83-84.

ler yine de iman etmezler. Doğru yolu görseler o yolu tutmazlar ama sapıklık yolunu görseler o yola girerler. Öyle! Çünkü onlar âyetlerimizi yalan saymayı âdet edinmiş ve onlardan gafil olagelmişlerdir. Halbuki âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar, yapmakta oldukları amellerden başka bir şey için mi cezalandırılırlar?!"[527]

Hz. Mûsâ kavmini Kardeşi Hârun'a (aleyhisselâm) bırakmış ve onu "Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma" diye de uyarmıştı.[528] Ama kavminin kendi açılarından ciddi istekleri yine nüksetmişti.

"Mûsâ Tevrat'ı almak için ayrıldıktan sonra ümmeti, ziynet eşyalarından, böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli yapıp tanrı edindiler. Görmemişler miydi ki o heykel onlara hitap edemiyor, yol da gösteremiyordu. Fakat buna rağmen onu tanrı edinerek hataya düştüler.[529] Ne zaman ki (pişman olup), başları elleri arasına düşürüldü ve gerçekten şaşırıp yanlışa saptıklarını gördüler, 'Rabb'imiz bize acıyıp bağışlamazsa kesin, zarar edenlerden olacağız' dediler."[530]

Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen öyle biliyorsun amma onlar senin izinde değiller. Biz senden sonra kavmini sınavdan geçirdik, Sâmirî onların akıllarını çelip saptırdı قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ" buyurduğu gibi,[531] bu olay ile İsrâiloğulları kritik bir sınav daha geçirmişlerdi. Firavun, İsrâiloğulları'nı takip etmeleri için Kıptîlere, "Yanlarında mallarınızı da götürdüler" diyerek onları kışkırtırken ziynet eşyalarını araç olarak kullanmıştı. Daha sonra bu Sâmirî olayında da bu ziynet eşyasının İsrâiloğulları'nın imtihan edilmesine vasıta kılındığını anlıyoruz.[532] İsrâilîler'in gözüne güzel görünen süs eşyalarından Sâmirî de nefsine güzel görünen bir eylemle buzağı heykeli yapmıştı. Demek ki göze güzel görünen şeyler imtihan açısından daha bir sıkı değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.

---

527 A'râf, 7/146-147.

528 Bkz. A'râf, 7/142.

529 Bakara, 2/51. âyetteki "وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ" kelimesi, yanlış yapıyorsunuz, hiç olmayacak varlığa tapıyorsunuz. Çünkü ibâdet sadece Allâh'a yapılır; siz ise acele ederek (acele ile aynı kökten gelen) 'ıcil'e yani danaya tapıyorsunuz" demektir. (Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/284). Bu ise futbol kalecisinin topu tutabilmek için ters köşeye yatmasına benzer.

530 A'râf, 7/148-149.

531 Tâhâ, 20/84-85.

532 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/227, 283.

Sâmirî olayı üzerine Mûsâ oldukça kızgın ve üzgün olarak kavmine döndü, aralarında şöyle bir konuşma geçti:

– "Ey kavmim, Rabbiniz size güzel bir vaatte bulunmadı mı? Size verilen söz (ya da süre) pek uzun mu geldi? Yoksa Rabbinizden üzerinize kaçınılmaz bir gazabın inmesini mi istediniz de, bana verdiğiniz sözden caydınız?!"

– "Biz sana verdiğimiz sözden kendiliğimizden dönmedik, ancak o Mısır halkının süs eşyalarından birtakım yükler yüklenmiştik, biz onları (ateşe) attık, aynı şekilde Sâmirî de attı" dediler. Böylece onlara böğürmesi olan bir buzağı heykeli döküp çıkardı ve oradakiler, 'İşte, sizin de, Mûsâ'nın da ilahı budur; fakat o unuttu' dediler."[533]

"Onun kendilerine bir sözle cevap vermediğini ve onlara bir zarar veya fayda sağlama gücü olmadığını görmüyorlar mı? Andolsun, Hârun bundan önce onlara,

– "Ey kavmim, gerçekten siz bununla sadece imtihan edildiniz. Sizin asıl Rabbiniz Rahman (olan Allah)dır. Şu hâlde bana uyun ve emrime itaat edin" deyince onlar,

– "Mûsâ bize dönünceye kadar ona (buzağıya) karşı önünde bel büküp eğilmekten kesinlikle ayrılmayacağız' demişlerdi."[534] Mûsâ da gelince kardeşine,

– "Ey Hârun, 'onların saptıklarını gördüğün zaman seni müdahale etmekten alıkoyan neydi, niye bana uymadın? Yoksa emrime isyan mı ettin?" diye çıkıştı. Hz. Hârun,

– "Ey annemin oğlu, sakalımı ve başımı tutup yolma. Ben, senin 'İsrâiloğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü önemsemedin' demenden endişe edip korktum' deyince, Hz. Mûsâ Sâmirî'ye dönüp,

– "Ya senin amacın nedir, ey Sâmirî?" diye sordu. Dedi ki:

– "Ben onların görmediklerini gördüm, böylece Elçinin (Cebrâil'in) izinden bir avuç alıp onu atıverdim. Bunu nefsim bana hoş (bir şey) gösterdi, o kadar."[535] Bu cevap üzerine Hz. Mûsâ,

---

[533] Tâhâ, 20/86-88. Böğürtülü dana heykelinin îcadı, ayırıcı nitelikli başlıbaşına bir imtihan olayı idi. 'Bu sizin de, Mûsâ'nın da Rabb'idir' ifadesinde imtihan doruğa çıkıyordu. Çünkü Samirî'nin asıl adı da Mûsâ b. Zafer idi ve Mısır'da iken İsrâiloğullarının arasına katılmıştı. O sebeple yaptığı dana heykeline tam anlamıyla bağlanmışlar, onu sevdikleri kadar hiçbir şeyi sevmemişlerdi. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/283).

[534] Tâhâ, 20/89-91.

[535] Tâhâ, 20/92-96.

– "Defol karşımdan, dedi, artık ömür boyunca sen, 'Dokunmayın bana, uzak durun benden!' diyecek, yalnız yaşamaya mahkûm olacaksın. Ayrıca senin asla kurtulamayacağın bir ceza günü var. Şimdi de tapınıp durduğun tanrına bak! Biz onu yakıp sonra da ufalayarak denize savuracağız' dedikten sonra oradakilerin hepsine şu değişmez hakîkati bir daha vurguladı: "Sizin İlâh'ınız yalnızca Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur. O her şeyi ilmi ile kuşatmıştır."[536]

4) İsrâilîlerin Allah'ı Açıktan Görme İstekleri

Kur'ân'ın muhatabı olan gerçekten câhil müşrikler veya Ehl-i Kitap'tan câhil görünenler, "Allah meleklerle konuştuğu ya da Senin O'nun elçisi olduğun konusunda bize vahiy gönderdiği gibi, bizimle de konuşsaydı; yahut senin doğru söylediğine dair bize de bir âyet gelseydi ya!" dediler. Bunlardan birincisi kibirden kaynaklanır, ikincisi inkâra dayanır. Çünkü Allah'ın âyetlerinden ne gelirse hafîfe alıyor ve inada sarılıyorlardı. Onlardan önce yaşamış milletlerden bazı kişiler de benzeri şeyler söylüyorlar, 'Allah'ı bize açık açık göster' ya da 'Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diyorlar, onlarla öncekilerin kalpleri körlük ve inatta birbirine benziyordu. Allah kesin ve gerçek bilgi isteyen kavme âyetlerini net bir şekilde bildirmiştir.[537]

Bu istek onlara isnad edilir; çünkü Mûsâ (aleyhisselâm) zamanında atalarından yetmiş seçkin kişinin "Allah'ı bize açıkça göster, çok açık bir biçimde görelim!" tarzındaki isteklerini kendileri de benimsemişlerdi. Derken onları, yersiz istekte bulunmaları ya da peygamberlerini köşeye sıkıştırmaları nedeniyle korkunç azap şoku veya yakıcı ateş yakalayıverdi.[538]

İsrâiloğulları Allah'tan kendilerine dünya ve ahirette bir fitnenin (belâ ve azap) isabet etmeyeceğini zannettiler. Dine karşı kör ve danaya tapmaları konusunda sağır kesildiler. Sonra tevbe ettiler, Allah kabul etti. Sonra da Allah'ın sıfatları hakkında muhal ve akılsızca istekleri, meselâ Allah'ı âşikâre görme isteklerinde ikinci defa kör ve sağır kesildiler.[539]

Aynı karakterdeki sonraki neslin, ya Hz. Peygamber'e gelerek, "Allah filan kişiye, senin peygamber olduğuna dair bir kitap indirmedikçe sana

---

536 Tâhâ, 20/87-88.
537 Beydâvî, *a.g.e.*, 1/392.
538 Nesefî, *Medârik*, 1/258-259.
539 Bkz. Mâide, 5/71; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/634.

biat etmeyiz" demeleri, ya da gökten, Tevrat gibi yazılı hâlde bir kitap indirilmesini istemeleri üzerine bu âyet nâzil olmuştur.[540] "Ehl-i Kitap senden Tevrât'ın bir defada indiği gibi, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor, bunu sırf seni üzüp incitmek için teklif ediyorlardı. Sahâbe'den el-Hasen, "Bunu bilgilenmek için isteselerdi elbette Allah onlara verirdi. Çünkü Kur'ân'ın toptan indirilmesi mümkündü" der.[541]

"Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Daha önce Mûsâ'dan bundan da büyüğünü istemiş, 'Allah'ı bize açıktan göster! أَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً' demişlerdi. Bunun üzerine de, zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarpmıştı: فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ. Daha sonra kendilerine açık mûcizeler ve deliller gelmesini müteakip, bu sefer tuttular buzağıyı tanrı edindiler. Derken onlar tövbe edince, bunu da bağışladık. Ve Mûsâ'ya da onlar üzerinde âşikâr bir nüfuz ve kudret verdik. (Yine de) misaklarını bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, Peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve 'Kalplerimiz kilitlidir' demeleri nedeniyle az sayılı kişileri dışında iman etmezler."[542]

"Verdikleri sözde durmalarını pekiştirmek için, dağı üzerlerine kaldırdık ve onlara, 'O kapıdan secdeye kapanarak girin!' dedik. Bir de onlara, 'Cumartesi günü av yaparak, ilahî yasağı aşmayın' deyip bu hususta kendilerinden ağır teminat aldık."[543]

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre İsrâiloğulları itâate yanaşmayınca söz dinlesinler diye Allah Teâlâ Tur Dağı'nı üzerlerine kaldırdı. es-Süddî der ki: Secdeye yanaşmayınca dağa onların üzerlerinde durmasını emretti. Ona baktıklarında kendilerini bayılttı ve bir yanları üstüne secde eder hâlde düştüler. Diğer yanlarına dönüp dağa bakıyorlardı. Allah onlara acıdı üstlerinden dağı kaldırdı. Allah'a göre, onlardan azabın kaldırıldığı bu secdeden daha hoş bir secde olmamıştır.[544]

"Size verdiklerimizi kuvvetle alıp tutun"[545] sözü, Tevrat'a ciddiyetle sarılın, yani içindekileri hatırdan çıkarmayıp tam olarak uygulayın, aksi hâlde -Katâde'nin yorumladığı gibi- dağı üstünüze atarım' demektir.

---

540 İbn Cevzî, a.g.e., 2/240.
541 Nesefî, *Medârik*, 1/258.
542 Nisâ, 4/153-155.
543 Nisâ, 4/154.
544 İbn Kesîr, *Medârik*, 1/106.
545 Bakara, 2/63.

Ancak o zaman kabullendikleri bu kesin ve kuvvetli sözden dönmüşler, nice kötülükler işleyip o ahdi bozmuşlardı. Yine Allah'ın iyilik ve rahmet ederek peygamberler göndermesi yani, tövbelerini kabul etmesi olmasaydı, o ahdi bozmaları nedeniyle dünya ahiret perişan olacaklardı."[546]

Cumartesi günleri balık avlamak onlara haram kılındı. Sözlerine ne kadar sâdık kalabileceklerini denemek için balıklar, diğer günler hiç gelmedikleri hâlde cumartesileri akın akın geliyorlardı. Onlar ise devamlı fasıklık yapmaları sebebiyle devamlı balık yakalama isteğiyle imtihan oluyorlardı, derken bu yasağı ihlal ettiler."[547]

Bu yasaklama ile imtihan olayı şöyle özetlenebilir: İkrime'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre Allah (celle celâlüh), İsrâiloğulları'na haftalık bayram ve tatil olarak Cuma gününü belirlemişti. Kendilerine emredileni bırakıp Cumartesi gününe saygı duymaya başladılar. Buna devam edince Allah da onları imtihan etti ve de diğer günlerde helal kıldığını o gün yasakladı. Eyke ile Tûr arasındaki Medyen'de balıkların Cumartesi günleri avlanıp yenmesini haram kıldı. Ama balıklar o gün onların denizlerinin kıyısına akın akın geliyor, o gün dışında gizlice geldikleri için, ne küçük ne büyük hiçbir balık göremiyorlardı. Böylece uzun bir süre geçti ve balık yemeyi bayağı özlediler.[548]

Aralarından bir adam bir cumartesi günü gizlice bir balık yakaladı, delip bir iple sahildeki bir direğe bağladı. Ertesi günü gelip alarak pişirip yedi. Sonraki hafta da aynı şeyi yaptı. Diğer biri denize yakın bir çukur kazıp bir kanalla denize bağlamıştı. Cumartesi günü kanalı açıyor, dalgalar balıkları çukura itiyor, suyun çukurda az olmasından tekrar denize dönemiyor, adam da Pazar günü çukurdaki balıkları tutup pişiriyordu. Pişen balığın kokusunu alanlar da aynısını yaparak balık yemeyi sürdürdüler. Bunu gizlice yaptıkları sürece Allah onlar cezalandırmadı. İçlerinden bazıların çoğunluğun başına gelebilecek felâketten çekinip onlara karşı çıkmasına rağmen, açıktan açığa balık avlayıp sokaklarda satmaya başlayınca, Allah (celle celâlüh) yasağı delenleri evlerinde maymuna dönüştürmüştü.

"İçinizden Cumartesi günü yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. İşte bundan dolayı onlara 'sefil maymunlar olun!' dedik. Bu ibret dolu

546 İbn Kesîr, *Medârik*, 1/106.
547 Mücâhid, *a.g.e.*, 1/248.
548 İbn Kesîr, *Medârik*, 1/107.

cezayı öncekilere ve sonrakilere bir ders, korunacaklara da bir nasihat, bir öğüt yaptık."[549]

"Onların kendi sözlerini bozmaları, Allah'ın âyetlerine karşı küfre sapmaları, Elçileri haksız yere öldürmeleri ve 'Kalplerimiz örtülü!' demeleriyle (onları lanetledik.) Hayır; Allah, inkârları dolayısıyla kalplerini damgalamıştır. Onlar bazıları dışında, inanmazlar."[550]

"İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz!"[551] âyeti ile ilgili olarak, "Yani siz, sizdeki Tevrat kaynaklı nübüvvet ve ahit gibi gerçekleri insanların inkâr etmelerini yasaklıyorsunuz ama ondaki sizinle ilgili ve Elçilerimi tasdik ahdimi inkâr ve mîsakımı nakzediyor, Kitabımdan bildiğiniz şeyleri inkâr ediyorsunuz, öyle mi?" buyurdu. Sonra yaşadıkları olayları sıralayarak, tanrı edindikleri danayı ve o konuda yaptıklarını, tevbelerini kabul edişini, onları affettiğini ama daha sonra, su çekilince nasıl kum vb. şeyler ortada kalıyorsa öyle bir netlikle göstermesini kastederek, 'Allah'ı bize açıkça göster' dediklerini hatırlattı.[552]

5) Hz. Mûsâ'ya Ettikleri Çeşitli Eziyetlerle Denenmeleri

İsrâiloğullarının akıllarının gözlerine inmesi sonucu, "sadece gördüklerine inanma" özellikleri sık sık nüksediyordu. Peygamberleri Hz. Mûsâ'ya daha önceleri, "Onların birtakım ilahları olduğu gibi, bize de bir ilah ayarlayıver"[553] veya "Rabbin ve sen, ikiniz gidip savaşın, biz burada oturacağız"[554] demeleri yetmiyormuş gibi, Ahzâb Sûresi'nin sonunda yer verildiği gibi, testis fıtığı gibi bir kusuru olduğu dedikodusu, Kārun kıssasında adı geçen bir kadına iğrenç teklifte bulunduğu iftirası,[555] hatta ağabeyi Peygamber Hârun'u (aleyhisselâm) öldürdüğü iftirasını atmışlardı.[556] Kur'ân-ı Kerîm bunu Hz. Muhammed'in muhatabı Yahûdîlere hitâben şöyle ifade eder: "Ey iman edenler! Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olmayın. Eziyet ettiler de, Allah onu, dillerine doladıklarından akladı: فَبَرَّأَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا. O, Allah nezdinde vecîh yani pek itibarlıydı."[557] "Bir vakitler Mûsâ kendi

549 Bakara, 2/65-66.
550 Nisâ, 4/15; Krş. Bakara, 2/8.
551 Bakara, 2/44.
552 İbn Hişâm, *a.g.e.*, 3/70.
553 Bkz. A'râf, 7/138.
554 Bkz. Mâide, 5/24; Kurtubî, *a.g.e.*, 18/82;
555 Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/220.
556 İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/425.
557 Ahzâb, 33/69.

kavmine, 'Ey milletim! Allah'ın elçisi olduğumu bildiğiniz hâlde, niçin bana böyle eziyet ediyorsunuz?' demişti. Onlar haktan meyledince, Allah da onların kalplerini saptırdı: فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ. Allah, fâsıklar gürûhunu hidâyet edip de emellerine ulaştırmaz."[558]

Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Mûsâ'nın hayâ sahibi, çok örtünen bir adam olduğunu, bunun sebebini merak eden İsrâiloğullarından bir kısmının, "Bu, niçin bu kadar örtünüyor? Mutlaka vücudunda bir ayıp, hastalık veya başka bir derdi var!" diye laflarını esirgememeleri üzerine, Allah'ın onu onların iddialarından akladığını ifade etti.[559]

Bir hadis-i şerîfe göre, günün birinde Hz. Mûsâ bir derede tek başına iken elbiselerini çıkarıp bir taşın üstüne koyar ve yıkanmaya koyulur. Yıkandıktan sonra elbiselerini almak için taşa yöneldiğinde taş yerinden ayrılır ve üstünde elbiselerle kaçmaya başlar. Hz. Mûsâ asâsını kaptığı gibi, "Ey taş! Elbiselerim.. elbiselerim ver!" diye diye ardından koşar. Sonunda o haliyle İsrâiloğullarından bir grupla karşılaşır. Allah nasıl yaratmışsa, onu o çıplak hâlde görmeleriyle Allah onu o yoğun dedikodu bombardımanından aklamış olur. Elbiselerini taştan alıp giydikten sonra kızgınlıkla o taşa asâsıyla dört-beş darbe vurur ki, yemin olsun, o darbelerin taşta izleri kalmıştır.[560]

Eziyetleri konusunda, hâşâ, zina ettiği iddiası da vardır. Azgınlığı zamanlarında Kārun, sürtük bir kadına birçok mal vererek Hz. Mûsâ'ya zina iftirası atması için teşvik ve sevk etmiş, ancak kadının Kārun ile aralarında geçenleri itiraf edivermesiyle Allah kendilerini rezil-rüsvay etmiş, onu dedikodularından ibrâ edip temize çıkarmış ve Kendi katındaki "vecîh" vasfını muhafaza etmiştir.[561]

6) Sığır Boğazlama Emrinde Zorlanmaları

Allah Teâlâ İsrâiloğulları'na içirilmiş gibi içlerine sinmiş olan sığır sevgisini[562] kalplerinden çıkarıp atmalarına nasıl yol açtığını şu diyalogla özetler:[563] "Hani bir zamanlar Mûsâ, kavmine,

558 Saff, 61/5.
559 Buhârî, 3/1249 (Hd. no: 3223), 4/1802 (Hd. no: 4521); Se'âlibî, *a.g.e.*, 3/238.
560 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/521; Sabûnî, *Muhtasaru'bni Kesîr*, 3/139; Elmalılı, *a.g.e.*, 6/3932.
561 Ebussuûd, *a.g.e.*, 7/117; Elmalılı, *a.g.e.*, 6/3933.
562 Bkz. Bakara, 2/93.
563 Bakara, 2/67-71.

– 'Allah, size bir sığır boğazlamanızı emrediyor.' demişti.

– 'Ne yani, sen bizimle alay mı ediyorsun?' dediler. Mûsâ da:

– 'Öyle cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım' deyince,

– 'Bizim için Rabb'ine başvur, neyse onu bize açıklasın.' dediler. Mûsâ,

– 'Rabb'im buyuruyor ki, o ne pek yaşlı, ne de pek taze, ikisi arası dinç bir sığırdır, haydi size emredilen işi yapın' dedi. Onlar,

– 'Bizim için Rabb'ine başvur, rengi ne ise onu bize açıklasın.' dediler. Mûsâ,

– 'Rabb'im buyuruyor ki, o, bakanlara sürur veren, sapsarı bir sığırdır' dedi. Onlar,

– 'Bizim için Rabb'ine dua et, o nedir bize iyice açıklasın, çünkü bu bize biraz karışık geldi. Bununla beraber Allah dilerse onu elbette buluruz.' dediler. Mûsâ,

– 'Rabbim buyuruyor ki o, ne çifte koşulup tarla süren, ne de ekin sulayan, ne de salma gezen ve hiç alacası olmayan bir sığırdır' deyince artık bahaneleri kalmamıştı.

– 'İşte şimdi gerçeği tam olarak ortaya koydun.' dediler. Nihayet onu bulup boğazladılar; az kaldı yapmayacaklardı." Çünkü bu, onlar için ağır bir imtihandı. Bununla sanki öz benliklerini değiştirmek zorunda bırakıldıklarını hissediyorlardı.

İçlerinde devamlı kendi bildiklerini okuma isteği vardı. İnançlarının derecesinin denendiği bir olay da şudur: Bir zamanlarda da bir adam öldürmüş de onun hakkında birbirleriyle atışmış ve o (suçu) üstlerinden atmış görünüyorlardı. Halbuki Allah, saklamış oldukları sırrı açığa çıkaracaktı. Bundan dolayı onlara, o sığırın bir parçası ile o ölüye vurun, dedi. Allah ölüleri işte böyle diriltir ve belki akıllar başlara toplanır diye âyetlerini gösterir.[564] Bu ifadelerden sonra yine de imanlarını kuvvetlendirme konusunda yaya kalan İsrâiloğulları'na şu tariz yer almaktadır:

"Sonra bunun arkasından yine kalpleriniz katılaştı, şimdi de taş gibi, ya da taştan da beter hale geldi. Çünkü taşlardan öylesi var ki; içinden nehirler kaynıyor, yine öylesi var ki, çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor,

---

[564] Bkz. Bakara, 2/72-73.

öylesi de var ki, Allah korkusundan yerlerde yuvarlanıyor... Ve sizin neler yaptığınızdan Allah gafil değildir."[565]

d) Hz. Mûsâ'nın Hz. Hızır ile İmtihanı ve Vefâtı

İsrâiloğulları'nın, Arz-ı Mukaddes'e yerleşebilmeleri için oranın yerlileriyle savaşmaya çağrılıp da bundan kaçınmaları sonucu, kırk yıl oralar kendilerine haram kılınmıştı. Bu yıllar içinde Hz. Mûsâ tebliğ görevini İsrâiloğulları'na hitap ederek sürdürüyordu.

"Hz. Mûsâ, Kıptîlerin helâk olmasından sonra İsrâiloğullarıyla birlikte Mısır'a yerleştikten sonra Rabbine,

– 'Hangi kulun Sana daha sevgilidir?' diye sordu ve

– 'Beni zikredip unutmayandır.' cevabını aldı. Bu defa,

– 'Hangi kulun daha âdilce hüküm verir?' deyince,

– 'Hevâsına bağlı kalmadan, hakça hüküm veren' buyurdu.

– 'Peki, hangi kulun en bilgilidir?' diye sordu. Buna da,

– 'Kendisini hidâyete erdiren veya pespayelikten kurtaran bir söz ile karşılaşır ümidiyle, insanların ilmini kendi ilmine katma peşinde olan kimsedir' buyurunca,

– 'Kullarının arasında benden daha bilgili biri varsa, beni ona ulaştır' duasında bulundu. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

– 'Senden daha bilgili kimse Hızır'dır.'

– 'Onu nerede bulabilirim?'

– 'Sahilde, bilinen 'kaya'nın yanında.'

– 'Ey Rabbim! Bu benim için nasıl mümkün olacak?'

– 'Bir zembilde bir tuzlanmış balığı yanına azık alırsın; onu nerede yitirirsen, o orada olacak' cevabı üzerine Hz. Mûsâ delikanlısına,

– 'Balığı nerede kaybedersem, bana söyle.' dedi."[566]

Übeyy b. Kâ'b ise, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) aynı konuda ama biraz farklı olarak şunları anlattığını nakleder: Hz. Mûsâ, günün birinde, İsrâiloğulları'na hitap etmek için ayağa kalktığında, 'İnsanların en âlimi kimdir?' diye bir soru soruldu. Kendisine herhangi bir bilgi gelmesini beklemeyip aceleyle, 'Ben en âlim kişiyim' cevabını verdiği için,

---

565 Bakara, 2/74.
566 Nesefî, *Medârik*, 3/20.

Allah (celle celâlüh) ona itap etti ve 'İki denizin birleştiği yerdeki kullarımdan biri senden daha âlimdir' diye vahyetti. Ona nasıl ulaşacağını da öğrenen Hz. Mûsâ, Fetası Hz. Yûşa b. Nûn'u da yanına alarak ve yolda ona yukarıdaki tâlimatı anlatarak, bir veli veya peygamber olan Hızır (aleyhisselâm) ile buluşmak üzere gitti. Hem de 'Tâ iki denizin birleştiği yere kadar varıncaya kadar dinlenmeyeceğim ya da senelerce yürüyeceğim' diyerek.[567] Böylece Hz. Mûsâ'nın, merakı nedeniyle başlayan ve azmi ve kararlılığı ile sürecek olan öğrenip başkasına öğretme imtihanı başlamış oldu.

Yanında "hayat pınarı" olduğu bilinen "kaya"ya ulaşınca Hz. Mûsâ uyumaya çekildi. O sırada söz konusu tuzlanmış yani salamura balık, üstüne o pınarın suyundan sıçramasıyla esrarengiz bir şekilde canlanmış, zembilden çıkıp denize sıçrayarak kaybolup gitmişti...

Hz. Mûsâ döndüğünde delikanlısı balığın kaçtığını ona söylemeyi unuttu; daha doğrusu şeytan unutturdu. O gün ve gecesinde yürümeyi sürdürdüler; sabah olunca Hz. Mûsâ çok yürümekten yorulduklarını, yemek için balığı getirmesini söyleyince, onu hatırlayıp denize kaçtığını haber verdi.

İzleri üstüne dönüp gittikleri o kayanın yanında Hz. Hızır'la buluşup tanışınca, Hz. Mûsâ'ya, 'Allah Kendi ilminden benim bilmediğim bazı şeyleri sana bildirmiş; ben de yine o ilimden senin bilmediğin bazı şeyleri bilmekteyim' demesi veya 'İlim olarak Tevrat, meşgale olarak İsrâiloğulları sana yetmedi mi?' diye sorunca Hz. Mûsâ, Allah'ın emri üzere geldiğini bildirmekle cevap vermiş ve hemen ardından, 'Sana öğretilen yol gösterici ilimden الرُّشْدُ bana da öğretmen için sana tâbi olabilir miyim?' demişti.[568]

Sonra da aralarında şu konuşma devam etti:[569] Hz. Mûsâ,

– 'Sana öğretilenden bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı?' deyince,

– 'Doğrusu sen, benimle beraberliğe sabredemezsin! İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?

---

567 Bkz. Kehf, 18/60.

568 Bkz. Kehf, 18/61-65; Tirmizî, *Sünen*, 1/309; Vahıdî, *a.g.e.*, 2/667; Ebussuûd, *a.g.e.*, 5/233; Elmalılı, *a.g.e.*, 4/3256; Mehmed Vehbi, *a.g.e.*, 8/3152; Çantay, *a.g.e.*, 2/544.

569 Bkz. Kehf, 29/66-70.

– "İnşaallah, dedi, sen beni sabırlı bulacaksın. Senin emrine de karşı gelmem.

– "O hâlde bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana soru sormayacaksın.

Ama Hz. Mûsâ ilim öğrenmek aşkıyla, imtihanın esprisi olan sabrı acaba ne kadar sürdürebilecekti? "Derken biraz yürüyüp bir gemiye bindiklerinde Hızır gemiyi deldi. Mûsâ,

– 'Onu halkını boğmak için mi deldin? Gerçekten sen çok zararlı bir iş yaptın!

– "Ben sana, benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?

– "Unuttum diye ne olur beni sorguya çekme ve bu (öğrenme) işime de bir zorluk çıkarma!

Yine biraz yürüdüler. Bir çocuğa rastladıklarında (Hızır) onu öldürüverdi. Hz. Mûsâ yine sabredemedi;

– Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği hâlde) katlettin ha! Gerçekten sen yakışıksız bir şey yaptın! deyiverdi.

– Ben sana, (olacaklara) yanımda sabredemezsin, demedim mi?

– Eğer, bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaş olma. Doğru, sana karşı son özür dileme hakkımı da kullandım.

Yine yürüdüler, sonunda bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Hızır) hemen onu doğrulttu. Mûsâ,

– Dileseydin, elbette buna karşı bir ücret alabilirdin.

– İşte bu, aramızın ayrılmasına sebeptir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereceğim:

O gemi var ya, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu yapmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı.

"Erkek çocuğa gelince, ana-babası mümin kimselerdi. Bunun için (çocuğun) onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk. Böylece istedik ki, Rab'leri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin.

"Duvar ise, şehirdeki iki yetim çocuğun idi ve altında da onlara ait

bir hazine vardı. Babaları da iyi bir kimseydi. Rabbin, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar istedi. Yani ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."[570]

Hz. Mûsâ, Allah'tan aldığı talimât üzere bir imtihan yaşamakta olduğunu biliyordu. Çünkü yürümekten yorulup mola verdiklerinde yanındaki gence, "yiyeceğimizi getir" demeyip, salamura balık canlıymış gibi, "balığı getir" demesi kaçabileceğini sezmiş olduğu intibaını vermektedir. Ayrıca balığın kaybolmasını, asıl aradığını bulduğuna bir ipucu saymıştı.[571] Nitekim bu husus, Hızır'a (aleyhisselâm) yönlendirildiği, yukarda sözü geçen hadisteki "Onu kaybetmiş olacağın yerde o kulumla karşılaşacaksın" ifadesinden açıkça anlaşılıyordu. Demek ki Hz. Mûsâ, bilgi öğrenmek için imtihan zorluklarına seve seve katlanacak bir olgunluğu göstermişti.

İsrâiloğulları ise her fırsatta akılları gözlerine inmiş olma, görmediklerini inkâr etme hasletlerinden vazgeçmiyorlar; meselâ Hz. Mûsâ gibi edep âbidesi muazzez bir Peygamberin kendileri gibi çıplak değil de soyunmadan yıkanmasına bir anlam veremiyorlardı. Meraklarını gidermek için de hemen dedikodu kumkumasına başlamışlardı.

Son olarak Hz. Mûsâ, çölden çıkıp Yûşa (aleyhisselâm) ile birlikte Arz-ı Mukaddes'e girmenin hazırlıkları içinde, Erîha'yı kuşatmak için buraya nazır bir dağa çıkmıştı.

Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya kardeşi Hârun'un (aleyhisselâm) canını aldıracağını bildirmesi, dolayısıyla onu filanca dağa getirmesini emretmesi üzerine oraya gitmişlerdi. Orada tuhaf bir ağaç, bir ev ve evin içinde bir yatak görmüşler, Hz. Hârun çok rahat ve konforlu gördüğü o yatağa yatmaktan çekinmiş, ancak Hz. Mûsâ'nın moral desteğiyle yatmış ve rûhunu teslim etmişti.

Hz. Hârûn'u, her işlerine karışmayıp onlara karşı daha çekimser ve yumuşak davranması sebebiyle Hz. Mûsâ'dan daha çok seviyorlardı. Hz. Mûsâ'nın, yanında kardeşi olmaksızın döndüğünü gören İsrâiloğulları ona, Hz. Hârun'u daha çok sevmelerini kıskanıp öldürdüğü iftirasını atmışlardı. Bu iftira Hz. Mûsâ'ya ulaşınca, 'O benim kardeşimdi, nasıl onu öldürmüş olabilirim?!' dedi. Bu iftiradan kurtulması için dua edince, anlat-

---

570 Kehf, 29/71-82.

571 Ebussuûd, *a.g.e.*, 5/233.

tığı ağaçlı evdeki yatağın benzeri bir yatağın gökle yer arasına döşendiğini herkes görüp doğruladılar.[572]

Tam o sırada ölüm meleği onun da karşısına dikilivermiş ve Rabb'inin isteğiyle rûhunu almaya geldiğini belirtmişti. Dirâyetli Peygamber Hz. Mûsâ ise ölümü hiç hatırına getirmiyordu. Ebû Hüreyre'nin (radıyallahu anh) rivâyetine göre, ona tokat atıp gözünü çıkardı. Azrâil (aleyhisselâm) Rabb'ine dönerek, 'Beni ölmek istemeyen bir kula gönderdin!' deyince Allah gözünü iade etti ve Azrâil'in dönüp ona, hayatta kalmak istiyorsa bir öküzün sırtına elini koymasını, elinin kapladığı her kıl için bir sene ömür vereceğini bildirmesini istedi. Hz. Mûsâ, 'Ey Rabbim, ya sonrası?' diye sorunca, 'Sonrası yine ölüm!' cevabını alması üzerine, 'Ey Rabb'im en yakın zamanda, yani şimdi olsun' dedi ve kendisini Arz-ı Mukaddes'e bir taş atımı mesafeye kadar yaklaştırmasını niyaz etti.[573]

Bu rivâyet Hz. Mûsâ'nın, daha önce yaşadığı pek çok olayda olduğu gibi, güçlü iradesinin ölüme karşı da direndiğini gösterir. Zira İsrâiloğullarının hâlâ istenen çizgiye gelmediklerini seziyor ve başlarından ayrıldığı takdirde yine dağılarak dalâlete dönecekleri endişesini taşıyordu. Fakat Yûşa'ya (aleyhisselâm) nübüvvet verilince, ölümün kendisine hoş ve kolay geldiğinin nakledilmesi, bu konudaki kanaati destekliyor.[574]

K- HZ. DÂVÛD VE İSRÂİLOĞULLARININ İMTIHANLARI

1. İsrâiloğullarının Câlut'un Ordusuyla İmtihan Edilmesi

Hz. Mûsâ devrinde görüldü ki, İsrâiloğulları zaman zaman doğru yolda giderler, bazan da dinlerine isyan ederlerdi. Onlar yoldan çıktıkça Cenâb-ı Hak üzerlerine bir felâket veya düşman gönderip imtihan edince Allah'a yalvarıp doğru yola girerlerdi. Hz. Mûsâ'nın vefatından 493 sene sonra ve Dâvûd (aleyhisselâm) henüz peygamber olmadan önce İsrâiloğulları'nı 11 yıl Yûşa (aleyhisselâm) idare etmiş, ondan sonra da 500 yıl sürecek hükümdarlar devri başlamıştı. Bu devrin son veli hükümdarı olan

---

572 Taberî, *Târîh*, 1/455.

573 Buhârî, *Sahîh*, 1/449; 3/1250; İbn Hanbel, *a.g.e.*, 2/269, 315; Müslim, *a.g.e.*, 4/1842; İbn Hıbbân, *a.g.e.*, 14/113, 116; Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, (Abdurrazzak'ın Musannafı sonunda), 11/274.

574 Hâkim, *a.g.e.*, 2/634; Sayı, *a.g.e.*, 304-305.

Hz. İşmoil devrinde 'Amâlika Kabîlesi'nden arda kalanlar İsrâiloğulları'na galip gelmiş, Câlut kumandasındaki orduları onları hezimete uğratmış ve yurtlarından kovmuşlardı. Üstelik Hz. Mûsâ'dan kalan hatıra eşya ile dolu bir sandık olan "Tâbut"u da düşmana kaptırmışlardı. Kendilerinin çok dirayetli ve otoriter kumandanı olan bir orduyla savaştıklarını ve bu sebeple hezimetin kaçınılmaz olduğunu ileri sürdüler.[575]

Diğer taraftan, rahata düşkün İsrâiloğulları yurtsuz da kalamazlardı ve tek çare daha dirayetli bir komutanın disiplinine girmekti. Hz. İşmoil'den kendilerine böyle bir kumandan tayin etmesini istediler.[576] İsrâiloğullarının ne derece dönek olduklarını bilen Hz. İşmoil, onlara savaş yazılırsa kaçınacakları konusundaki endişesini dile getirince, 'Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz hâlde Allah yolunda neden savaşmayalım?' dediler. Ama kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri iyi bilir."[577]

Daha savaşa girmeden yanlışa saplandılar. İlk başta, istedikleri dirayete sahip Tâlût'un komutan atanmasına, onun varlıklı biri olmadığını ileri sürerek karşı çıktılar. Levi neslinden gelenler peygamberlik, Yehûdâ'dan gelenler ise hükümdarlık kolunu temsil ediyorlardı. Bu iki kolun haricindeki bir koldan gelen Tâlût'un hükümdar tayin edildiğini görünce şaşırdılar.[578] Onlara göre ancak varlıklılar iyi otoriter bir kumandan olur ve emirleri uygulanabilirdi!

Hz. İşmoil, Tâlut'u onlara Allah'ın seçip maddî-mânevî inkişaflarla donattığını bildirdi. Hz. Mûsâ'dan kalan hatıra Tâbut'u da geri alıp getirebileceğini söyleyince İsrâilîler onun komutasında bir ordu hazırladılar.[579] Tâlut askerlerle beraber (cihad için halktan) ayrılınca ilahî bir imtihana girecekleri konusunda onları ikaz için, "Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen dışında, kim ondan içmezse bendendir" dedi. İçlerinden pek azı müstesna hepsi ırmaktan içtiler. Tâlut ve iman edenler beraberce ırmağı geçince, "Bugün bizim Câlut'a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur" dediler. İçlerinden Allah'ın huzuruna varacaklarına

575 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 1/28.
576 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 1/28; Elmalılı, *a.g.e.*, 2/828.
577 Bkz. Bakara, 2/245-246.
578 *el-Cemel*, 1/303.
579 Bkz. Bakara, 2/247-248.

inananlar ise, 'Nice sayısı az birlik, Allah'ın izniyle sayısı çok birlikleri yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir' dediler."[580] Böylece her tür imtihanı kazanmanın olmazsa olmaz şartı olan sabır ve sebatın önemini vurgulamışlardı.

2. Hz. Dâvûd ve 99 Koyun Davasıyla İmtihanı

Zorba ve cabbar Câlut'un, İsrâil ordusu'ndan mübareze için er dilemesi üzerine Hz. Yakub'un oğlu Yehûda'nın neslinden gelen komutan Dâvûd meydana atılıp onu öldürür. Bunun üzerine koskoca 'Amâlika ordusu bozulup dağılır ve İsrâiloğulları zafer kazanıp gayelerine ulaşırlar. Böylece Hz. Dâvûd'un onların arasında şöhreti, itibarı ve kuvveti artar. Kuvvetinin arttırılması Kur'ân'da şöyle anlatılır:

"Şimdi sen onların dediklerine sabret de, "kuvvetli: ذَا الْأَيْدِ"[581] kulumuz Dâvûd'u hatırla. Çünkü o, zikir ve tesbih ile bize yönelmiş, Biz de dağları onun emrine vermiştik; akşam-sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi. Kuşları da toplu olarak onun emrine vermiştik; hepsi de ona uyarak zikir ve tesbih ederlerdi. Ayrıca onun mülkünü kuvvetlendirmiş, kendisine hikmet ve hakkı batıldan ayırt etme kābiliyeti vermiştik."[582]

Hz. Dâvûd'un neden imtihan edildiği konusunda çeşitli görüşler var. Allah'ın İbrâhîm, İshak ve Yakûb Peygamberlere halkın güzel övgülerini kazandırdığını hatırlamış, kendisi de benzeri bir teveccühe sahip olmak istemiş. Onların imtihan edilip sabretttikleri söylenince, kendisine de imtihan edilip sabretmesiyle benzeri değerin verilmesini istemiştir.[583]

Allah Teâlâ'nın, "Onları seni sınamadığım bir tarzda imtihan ettim, istersen seni de imtihan edeyim de onlara verdiğimi sana da vereyim" buyurması üzerine, "Evet" demiş, Allah da haydi çalış da sıkıntı anında neler yaptığını göreyim" buyurdu.[584]

---

580 Bkz. Bakara, 2/249.

581 Mecaz olarak "çeşitli kuvvetlere sahip" anlamına gelen "ذُو الأَيْدِ" sıfatı Hz. Dâvûd'a şu sebeplerle atfedilmiştir: Câlut karşısında gösterdiği ölçüde bedenî kuvvete, tüm müşrikleri yenip yepyeni bir devlet kurabilecek kadar askerî ve siyâsî kuvvete, yönetici bir peygamber olmasına karşılık fakir gibi yaşayabilecek ve Allâh'ın koyduğu sınırları aşmayacak derecede ahlâk kuvvetine, devamlı devlet yönetimi cihat ile uğraşmasına rağmen gün aşırı oruç tutacak ve gecelerinin üçte birini Allâh'a ibadetle geçirecek kadar da dirayetli bir peygamberdi. (Mevdûdî, a.g.e., 5/59).

582 Sâd, 8/17-20.

583 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/146.

584 Taberî, *aynı yer*.

Günlerden bir gün kimsenin yanına alınmamasını emretmişti. Mihraba yani yanına iki kişinin duvardan tırmanan ve hallerini arz eden iki kişi dışında kimse de girmemişti.[585] Mihrapta okurken iki hasmın tam karşısından duvara tırmandıklarını görünce, "Galiba nüfûzum zayıfladı ki, insanlar mihrabıma duvardan tırmanıyorlar" diye düşündü.[586] Kur'ân'da bu olay şöyle anlatılır:

"Bir de iki davacıların kıssası geldi mi sana? Hani surdan aşarak mihraba ulaşmışlardı da Dâvûd'un odasına (usulsüz) girdiklerinde onlardan ürkmüştü. 'Korkma, iki davacıyız, birimiz diğerimize haksızlık etti. Şimdi sen aramızda hakça hüküm ver, zulme sapma ve bizi doğru yolun ortasına ulaştır' dediler ve davacı olan söze başladı:

– 'İşte bu benim kardeşim. Onun doksan dokuz, benim ise bir tek dişi koyunum var. Böyle iken, 'Onu da bana ver' dedi, tartışmada da beni yendi' diye anlattı.

Bir sonraki konuyu daha iyi kavrayabilmek için bu konuda biraz durulması gerekiyor. Çünkü mezkur şahıs, davacı olduğu kimse için 'Benim koyunumu zorla aldı' demek istememiş, 'Bu kardeşimin 99 koyunu, benimse bir tek koyunum var' demekle, kardeşinin büyük güce sahip bir zengin, kendisinin ise fakir biri olduğunu, bu yüzden de, onun isteklerine karşı çıkma cesaretini kendinde bulamadığını ifade etmiştir.. Bunun üzerine Hz. Dâvûd,

– 'Doğrusu senin bir koyununu kendi koyunlarına katmak istemesiyle sana zulmetmiştir.[587] Bir toplumun çoğu mutlaka birbirlerine haksızlık ediyorlar. Ancak iman edip de salih amel işleyenler başka; ama onlar ne kadar azdır.' dedi. Dâvûd, Bizim onu imtihan ettiğimizi sanmıştı.[588] Hemen Rabb'inden mağfiret diledi, rüku edip yere kapandı, tevbe ile Allah'a yöneldi: وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعاً وَأَنَابَ Biz de o zannettiği şeyde kendisini bağışladık. Şüphesiz katımızda onun bir yakınlığı ve güzel bir mevkii vardır."[589]

---

585 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/32.

586 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/146.

587 Sükût ikrardan gelir; yani davacının konuşup davalının susmuş olmasından, onun suçunu kabullenmiş olduğu anlamı çıkar. Bunun üzerine de Hz. Dâvûd davayı hükme bağlamıştır. (Bkz. Mevdûdî, *a.g.e.*, 5/60).

588 "Sandı: ظَنَّ" fiili Katâde, Ebû 'Amr ve el-Ferrâ' gibi âlimlere göre, "kesin olarak bildi: أَيْقَنَ" anlamındadır. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/145; Kurtubî, *a.g.e.*, 15/179).

589 Sâd, 38/21-25.

Davayı bu şekilde âdilâne hüküme bağladıktan sonra, Allahu Teala'nın dikkat çektiği şu noktalar dünyadaki ilahî imtihanları kazanmak için çok anlamlı ipuçlarıdır:

"Ey Dâvûd! Gerçek şu ki, Biz seni yeryüzünde bir halife kıldık. Öyleyse insanlar arasında hak ile hükmet, istek ve kör tutkuya uyma ki, seni Allah'ın yolundan saptırır. Şüphesiz ki, Allah'ın yolundan sapanlar için, hesap gününü unutmalarından dolayı, şiddetli bir azab vardır."[590]

Hz. Dâvûd söz konusu davayı hükme bağlar bağlamaz, bir zellesinden dolayı aniden imtihan edildiğini sezmiş, kendiliğinden pişman olması, rükû ve secdelerle tevbe etmesi dolayısıyla da affetmiş, üstelik mertebesini de yükseltmiştir. Dolayısıyla onun ne bu, ne de öbür dünyadaki makamına bir halel gelmemiştir.

Ne var ki bu dâvanın temsîli olduğu ağır basar. Asıl olay, Ehl-i Kitap'ça bilinen ve Kitâb-ı Mukaddes'te de bir peygambere yakışmayacak iftiralarla kayıtlı asıl olay, en masum ifadesiyle şöyledir:

Hz. Dâvûd, komutanlarından birinin hanımının sıradan birinin yerine, bir hükümdarın karısı olmasının daha münasip düşeceğini düşünmüş ve böyle bir düşünceden hareketle o kadının üstün özelliklerini duymuş ve kocasına sözkonusu teklifi iletmiş olabilir. Çünkü o dönemde bu tür şeyler, toplum içinde normal karşılanıyor, başka birinin karısını beğenen şahıs, hiç çekinmeden kadının kocasına "karını boşa, onunla ben evleneyim" diyebiliyordu. Böyle bir teklifle karşılaşan kimse, hiçbir şekilde gocunmaz, sırf arkadaşı evlenebilsin diye karısını boşardı.

Ancak Hz. Dâvûd böyle bir teklifte bulunacağı zaman kendisinin bir hükümdar, karşısındaki kimsenin sıradan bir insan olduğunu hesap etmemiştir. Sırf sahip oldukları nitelikler bakımından, karşısındaki kişi onun bu teklifini emir telakkî edebilirdi. Temsîli dava, Hz. Dâvûd'un bu olayı vicdanen muhasebe etmesine ve hatasını farkeder etmez teklifinden vazgeçmesine sebep oldu. O hâlde kocası Uryâ'yı defalarca savaşa gönderip öldürülünceye kadar ön saflarda savaştırması ve öldürülünce de eşiyle hemen evlenmesi saçma bir iftiradır.[591]

---

590 Sâd, 38/26.

591 Hz. Ali (radıyallahu anh) kim Dâvûd'dan (aleyhisselâm), hakkındaki bu tür kıssalar doğrultusunda bahsederse ona 160 sopa vurdurmuştu. (Beydâvî, *a.g.e.*, 5/43).

Hz. Dâvûd önce önüne getirilen davayı, gerçek bir hadise sanmış ve hükme bağlamıştı. Ancak bu hükmü verirken vicdan muhasebesi yaparak, "İşte Urya'ya yaptığın teklif ile, bu güçlü adamın yaptığı teklif arasında bir fark yoktur. Ben onun bu teklifini zulüm diye niteleyip, karar verdikten sonra, aynı zulmü az daha kendim işleyecektim" diye düşünmüş olacak ki, bu gerçeği anlar anlamaz, önce rükûa eğilmiş ardından da secdeye kapanmıştı. Buna kırk gece gözyaşlarından otlar yeşerecek kadar gözyaşı dökmek sûretiyle kırk sabaha kadar devam etmesi nedeniyle af ve mağfiret edilmişti.[592]

Kısacası, Yüce Rabbi ile irtibatı kesmeyen Hz. Dâvûd, hatasını çabuk farketmiştir. Allah da bu bağlılığından dolayı, bir süre sonra kocasının bir savaşta şehit düşmesiyle dul kalan o hanımı Hz. Dâvûd'a nasip kılmıştır.

L- HZ. SÜLEYMAN'IN İMTİHANLARI

Hz. Dâvûd'un şahsında, "... Hevâya uyma, sonra seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmaları nedniyle çetin bir azap vardır"[593] diye dikkatler çekildikten sonra şu gerçeğe yer verilir:

"Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları gayesiz, boşuna yaratmadık. Bu sadece kâfirlerin bir zannı ve iddiasıdır. Artık o ateş nedeniyle vay haline o kâfirlerin! Yoksa Biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla aynı mı sayacağız? Veya (Allah'tan) korkanları yoldan çıkanlarla bir mi tutacağız? (Demek ki Resûlüm!) Bu kitap sana, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdiğimiz bir kitaptır."[594] İmtihan gerçeğine bir alt yapı oluşturan bu ifadelerden sonra, Hz. Süleyman'ın yaşadığı imtihana yer verilir:

O da babası Hz. Dâvûd gibi, kendisine ilim verilmesi üzerine hemen Allah'a şükrediyor ve "Bizi, mümin kullarının bir çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun" diyordu. Dâvûd'a (aleyhisselâm) vâris olup resul-hükümdar olarak yerine geçince, "Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi, dahası

592 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23, 146; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/32.
593 Sâd, 38/26.
594 Sâd, 38/27-29.

her şeyden bolca nasipler verildi. Gerçekten bunlar âşikâr lütuflardır"[595] diyerek aynı tarz şükretmeyi sürdürmüştü.

Bir gün Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan kurulu orduları toplanmış, düzenli bir şekilde görev bölümü yapılıp sevkediliyorlardı. Karınca vadisine geldiklerini gören bir karınca, 'Ey karıncalar, çabuk yuvalarınıza girin, Süleyman ve orduları sizi fark etmeyerek ezip geçmesinler!' diye seslendi. Hz. Süleyman onun bu sözüne gülümseyerek, 'Ey Rabbim! Beni, gerek bana, gerekse ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın iyi işler yapmaya muvaffak kıl. Rahmetinle iyi kulların arasına kat beni' dedi."[596]

Böyle hamd ve şükredici bir Peygamberin ne tür imtihanları başardığını hem kendi ümmetine hem de gelecek insanlara göstermek için olmalı ki, Allah onu bazı sınavlardan geçirdiğini ifade buyurur. Meselâ en başta ilim, mal ve saltanattan birini seçmesi için serbest bırakılmış, ilmi seçince, yanında saltanat ve mal da verilmiştir.[597]

"Bunun üzerine Biz de rüzgârı onun emrine verdik. Rüzgâr, onun emriyle istediği yere tatlı tatlı eserdi. Ayrıca "inşaat ustalarını: الْبَنَّائِينَ, dalgıçları: الْغَوَّاصِينَ ve zincirlerle bağlı diğerlerini de: الآخَرِينَ" onun hizmetine verdik ve buyurduk ki: '(Ey Süleyman!) İşte bu, sana ihsanımızdır; ister dağıt, ister yanında tut, hesapsızdır'. Şüphesiz ki onun Bize yakınlığı ve güzel bir âkıbeti vardır."[598]

Tefsircilerden birçoğunun rivâyetine göre, Hz. Süleyman'ın mülkünde fitne zuhur edip saltanatı elinden alındığı zaman, insan ve cin asıllı şeytanlar pek azıtmış ve dinsizlik çok ileri gitmişti. Fitneyi çıkaran ve sonra Süleyman'a (aleyhisselâm) mağlup düşen, onun emrine girip hükmüne tabi olan, "yapı ustası, dalgıç ve zincirlerle bağlı diğerleri" adıyla üç ayrı sınıf olarak gösterilen bu şeytanlar içinde, özellikle zincirlerle bağlı birtakım düzenbaz sanatkârlar da vardı.[599] Vahiye inanmayan bu şeytanlar, meydana gelen ve gelecek olaylar hakkında kulak hırsızlığı ile birtakım bilgiler edinir ve bu bilgilerin her birine yüzlerce yalan-yanlış karıştırarak gizlice yaymaya çalışırlardı.[600]

595 Neml, 27/15-16.
596 Bkz. Neml, 27/17-19. Krş. Sâd, 38/30.
597 Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/76.
598 Sâd, 38/36-38.
599 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/39.
600 Bkz. Hıcr, 15/18; Sâffât, 37/10; Cin, 72/6-8; Sabûnî, *Muhtasaru'bni Kesîr*, 3/238.

Bu ifadelerde, dünya mülkünün bir rüzgar gibi gelip geçici olduğuna, diğer taraftan, istediği yere sâkince esiveren bir rüzgar emrine âmâde kılınmak, diğer taraftan da her an fitne çıkarmaya hazır şeytanlar onun emrine verilmek sûretiyle varlık haliyle bir imtihanın alt yapısının hazırlanmış olduğuna da bir işaret vardır.

Ayrıca Hz. Süleyman'ın saltanatı yüzüğünde olduğu belirtilir.[601] Bununla da sanki, yüzüğün parmaktan çıkarılıp takılması ne kadar basit ise, dillere destan o kadar mülk ve saltanatın da elden alınıp iâde edilmesinin Allah'a göre ondan daha basit olduğu vurgulanır.

1. Tahtına Bir Ceset Bırakılmasıyla

Süleyman (aleyhisselâm) yirmi yıl hükümdarlık yaptıktan sonra bir imtihandan geçirildi; bundan sonra da yirmi sene hükümdarlığa devam etti. Şöyle bir imtihan yaşadı: Bir oğlu olmuştu, şeytanlar, "Bu yaşarsa, bedava çalıştırılmaktan kurtulamayız. O sebeple onu öldürmekten veya sakat bırakmaktan başka çaremiz yok" dediler. Hz. Süleyman bunu haber alınca, tahtına ölü birinin oturmasından başka bir şey onu korkutmaz oldu. Böylece, Rabb'ine tevekkül etmediği hatasına dikkati çekilir çekilmez hemen tevbe ve istiğfar etti.[602]

Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) şunu da nakleder:[603] "Süleyman (aleyhisselâm), 'Bu gece yetmiş câriyemi[604] dolaşacağım, her biri Allah yolunda cihat edecek bir süvari doğuracak' demiş de, 'inşaallah' dememişti. Arkadaşının hatırlatmasını duymasına ve söylemiş olsaydı fayda vereceğini bilmesine rağmen, sadece dikkat etmemişti; yoksa söylemek istememiş değildi. Çünkü o sırada yüce makamından uzakta bulunuyor ve kalbi cihat aşkıyla yanıyordu. Ayrıca bu, Hz. Süleyman'ın henüz gerçekleşmemiş kaderiyle ilgiliydi ve ona mahsustu; yoksa her 'inşaallah' diyenin maksadına mutlaka ulaşacağı mânasında

601 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/580; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 3/164, 166.

602 Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/374.

603 Buhârî, *Sahîh*, 3/1260; Müslim, *Sahîh*, 3/1275; İbn Hanbel, *a.g.e*, 2/309; Tirmizî, *a.g.e.*, 4/108; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, 4/286; Beyhakî, *Sünenü Kübrâ*, 10/44.

604 "Şu kadar çok.." anlamında çokluktan kinâyedir. Bu ifadeler şöyle tenkit edilmiştir: Hz. Peygamber'in bunu söylediği sabittir, diyenlerin bir delili yoktur. Hz. Süleyman'ın cihat edecek müminlerin çoğalması tarzındaki iyi düşüncesinin Allâh'ın (celle celâlüh) dilemesine bağlı olduğunu unutması düşünülemez. Ayrıca söz konusu hadisin metninde "unuttuğu"na yer veriliyor ve Hz. Süleyman unuttuğu bir şeyden sorumlu tutuluyor!. (İbn Hazm *Fasl*, 4/16).

değildi.[605] Nitekim Hz. İsmâil, babası İbrâhîm'in (aleyhisselâm) onu boğazlaması konusunda, 'İnşaallah beni sabırlılardan bulacaksın' demiş ve öyle de olmuş; Hz. Mûsâ, Hızır'a (aleyhisselâm) aynı sözü demiş ama gerekli sabrı gösterememişti.

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) burada, "Kudreti altında olduğum Allah'a yemin olsun ki, inşaallah deseydi, doğanların hepsi de süvari olacak ve cihat edeceklerdi. Bundan dolayı Allah, 'Andolsun, Süleyman'ı imtihan etmiştik…' buyurdu" demiştir.[606]

Hz. Süleyman'ın, câriyeleriyle birlikte olmasının çoğu kere nedeni erkek evlat edinmek içindi. Ama sadece yarı sakat bir bebek doğdu. Tahtına bırakılan ceset işte o bebekti ve ebe getirip bırakmıştı. O sırada şeytanlar toplanıp birbirine şöyle demişler: "Onu bir oğlu yaşayacak olursa, içinde bulunduğumuz sıkıntı ve bedava çalışmaktan kurtulamayız. Gelin, oğlunu öldürelim veya sakatlayalım." Hz. Süleyman bunu öğrendi, şeytanların ona zarar vermesinden korkarak, rüzgara onu bulutlara taşımasını emretti ve bulutlara bürüdü. Allah da Süleyman'ı, şeytanlardan korktuğu için sınavla cezalandırdı.[607]

Burada sözü edilen ve el-Buharî'nin merfu olarak yer verdiği hadis aslında sahihtir ama bu hadisin, açıklamaya çalıştığımız bu iki olayla ilgisi sağlam değildir. (…) İlgili âyetlerin işaret ettiği sınama konusu bu olay ve adı geçen cesedin de bu yarım çocuk olması mümkündür ama bu sadece bir ihtimal...[608]

Tarih olayları ve gerçekleri tahrif edilerek, halkın duygu ve düşüncelerini yanlış yollara sevk edecek hurafeler yayınlanır ve bunlar arasına bazı bilimsel gerçekler ve hikmetli sözler karıştırılarak, konular çok kötü bir şekilde istismar edilirdi. Bu suretle cinler gaybı biliyor diye birtakım kanaatler ve bu şeytanların yalan-dolanları yüzünden fitne yayılmış, Hz. Süleyman'ın saltanat ve devleti bir müddet elinden alınmıştı. Nihayet Allah'ın izni ve yardımıyla Süleyman (aleyhisselâm) bunlara üstünlük sağladı. Hepsini tamamen hükmü altına alıp kendisine bağlayarak birtakım hiz-

605 Sindî, *Haşiyetü's-Sindî 'ale'n-Neseî*, 7/25.
606 Sâd, 38/34; Tefsiri için Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/374; Se'âlibî, *a.g.e.*, 4/39; Ebussuûd, *a.g.e.*, 7/226; İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*, 11/607.
607 Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 15/175.
608 Kutub, *a.g.e.*, 23/99; Mevdûdî, *a.g.e.*, 5/71-72.

metlerde kullandı ve o zaman bütün bu kitapları toplatıp tahtının altında bir mahzene kapattı.

Vefatından bir müddet sonra hakikati bilen âlimler de kalmayınca, şeytanlardan insan suretinde birisi çıkıp, "Ey insanlar! Bilmiş olunuz ki, Dâvut oğlu Süleyman (hâşâ) bir peygamber değil, sihirbazdı; cinleri, şeytanları, rüzgarları hep sihirle etkileyip emrinde kullanırdı. Ne elde etmişse hep sihir sayesinde edinmiştir. İnanmazsanız, sakladığı kitaplara bakın" dedi ve kitapların saklı tutulduğu yeri gösterdi. Gerçekten de oradan birçok sihir ve efsâne kitapları çıkardılar. Bunun üzerine, "Süleyman bir sihirbazmış, hükûmetini sihirle idare edermiş" diye yalan ve iftiralar yayılmaya başladı.

İşaret edildiği üzere anlaşılıyor ki, Süleyman (aleyhisselâm), Mescid-i Aksa'yı yaptırdığı sanatkârlar içinde, sanatların hilelerini bilen birtakım şeytanların kurdukları bir ihtilal yüzünden bir süre nüfuzunu kaybetmiş, yahut tahtından ayrı bırakılmıştı. Yani tahtında ya kendisi hükümsüz bir cesed halinde kalmış, yahut tahtı kırk gün kadar heykel gibi birisi tarafından işgal edilmişti.

"Hz. Süleyman'ın fitneye mâruz bırakılması, imtihan edilmesi olarak tefsir edilir. Bu sınav için çeşitli sebepler ileri sürülür. Meselâ çoğu müfessirlere göre, hükümdar kızlarından biriyle evlendi, hanımı ona fark ettirmeden sarayında puta tapardı. Hz. Süleyman bir peygambere yakışmayan böyle bir hareketten gafil olması nedeniyle imtihan edildi.[609]

Yine Hz. Süleyman, îman etmeyen "Cerâde" adlı bir kadınla, sadece çok sevdiği için evlenmesi üzerine, ya da Ka'bu'l-ahbâr'dan nakledildiğine göre, eli altındaki atları öldürmekle onlara zulmedince saltanatı elinden alındı" der. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona verdiği cezayı açıklayarak buyurur ki: "Biz, onun tahtına bir ceset bıraktık." Çoğu müfessirler bu cesedin, Hz. Süleyman'ın emrine girmeyen, "Sahr" adlı inatçı şeytan olduğunu söylerler ki, Süleyman'ın yüzüğünü ele geçirinceye kadar hilekârlığını sürdürmüş. Hz. Süleyman, âdeti üzere yüzüğü çıkarıp tuvalete girdiği bir zamanda Sahr, onun kılığında gelip hanımlarından birinden yüzüğü isteyip almış ve Allah da onu Süleyman'ın bir benzeri olarak kırk gün tahtında bırakmış.[610]

---

609 Şevkânî, *a.g.e.*, 4/615.
610 Şevkânî, *a.g.e.*, 4/615.

Mücâhid'in rivayetine göre, Hz. Süleyman şeytanlardan birine, "İnsanları nasıl denemeye alıyorsunuz?" deyince o da, "Bana yüzüğünü ver, sana anlatayım" demiş. O da verince alıp denize atmış, saltanatı elinden gitmiş ve tahtına şeytan oturmuş. Allah, eşlerini kendisinden uzaklaştırmış, hatta onlardan, "Tanımıyor musunuz beni? Yemek verin bana!" diye yalvarıyor ama inandıramıyormuş. Kırk gün sonunda Allah'â tevbe edince, bir kadın ona bir balık vermiş, karnını yarınca içinden yüzüğünü bulmuş ve saltanatı ona iâde edilmiş. Bütün bu sebepler insanların, ibadet ve zikri yaşama tarzı olarak algılayan Hz. Süleyman gibi bir peygamberin neden sıkıntıya sokulduğuna mantıklı bir sebep bulma gayretini gösterir, bunların tümü yanlıştır."[611]

Bu bölüm Kur'ân'ın en müşkül yeridir ve kesinlikle net bir şekilde tefsir edilemez. Hz. Süleyman'ın, "Rabbim! Beni affet ve bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir saltanat ver" şeklindeki duasını İsrailoğulları'nın tarihi ışığında değerlendirirsek, Hz. Süleyman'ın, kalbinde oğlunun tahta geçmesi arzusunu taşıdığını ve bu muhteşem saltanatın zürriyyeti boyunca devam etmesini istediğini anlarız. Bu arzu ve istek kendisi için bir fitne (imtihan) olduğu için Allah onu uyarmıştır.

Hz. Süleyman'ın tahtı üzerine bir cesedin bırakılması muhtemelen şu şekildedir: Hz. Süleyman önce mirasını (saltanatını) bu ehliyetsiz, kābiliyetsiz ve hiçbir özelliğe sahip olmayan oğluna bırakmak istiyordu. Fakat veliahtının, büyüdüğünde kıymetsiz biri olduğu ortaya çıktı ve babasının saltanatını devam ettiremedi. Dolayısıyla Hz. Süleyman bu isteğinden vazgeçti ve Allah'a dua ederek bu saltanatın kendisi ile birlikte son bulmasını, nesiller boyunca devam etmemesini taleb etti.

İsrailoğulları tarihinden de, Hz. Süleyman'ın kendi yerine geçmesi için kimseye vasiyette bulunmadığı ve herhangi bir tavsiye de yapmadığı anlaşılmaktadır. Fakat devletin ileri gelenleri ondan sonra oğlunu tahta çıkarmışlar ve kısa bir süre içinde İsrailoğulları'na bağlı 10 kabîle Kuzey Filistin'de ayrı bir devlet kurmuş, Beyt-i Makdis'de ise sadece Yehûdâ Kabîlesi kalmıştır.

Şu bir gerçektir ki, mevki sahibi ve nimetler içinde yüzen herkese karşı bir muhalefet oluştuğu gibi Hz. Süleyman'ın da sağlığında kendisine karşı, sayıları oldukça kabarık bir gayr-ı memnunlar grubu oluşmuştu. İnsî

---

611 Sabûnî, *a.g.e*, 3/238.

şeytanlarla İblis ve yandaşlarının işbirliğiyle yıkıcı faaliyetlere girişmiş ve sonuçta hem Allah'ın tayin ettiği peygamber, hem de saltanatı ve aklî gücü nedeniyle adı dillerden düşmeyen bir kral olan Hz. Süleyman'ın sahip olduğu bütün değerler, bir müddet elinden alınmıştır. Demek ki, dünyanın gidişâtı inişli-çıkışlı olup dalgalı ve sınavlarla dopdoludur ve kıyamete kadar da öyle sürecektir.

2. Hz. Süleyman'ın Sâkin Duruşlu ve Sür'atli Koşan Atlara Düşkünlüğüyle

Yüce Allah diğer peygamberlerini hakka yönlendirip yol göstermek, attıkları adımları hatalardan uzaklaştırmak için birtakım sınavlardan geçirdiği gibi, elçisi olan Hz. Süleyman'ı (aleyhisselâm) da yönetim ve otorite konusundaki uygulamalarıyla bir sınavdan geçirmiştir.

Hz. Süleyman âcizliğinin bilinci içinde, "Ya Rab! Beni affet ve bana öyle bir hükümranlık bağışla ki, benden sonra kimseye gerekmesin: وَهَبْ لِي مُلْكاً لاَ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي" diye yakarmış,[612] yani benim halime uygun, bana mahsus bir mûcize olsun, yahut tahtıma cesed bırakılmasıyla olduğu gibi kimse onu benden çekip alamasın, diye dua etmişti.

Büyük müfessir Fahreddîn er-Râzî de, buna şöyle de mânâ vermiştir: "Yani bana öyle şanlı bir mülk ver ki, ben ona kavuşup öldükten sonra, 'Dünya mülkünün vefası olsaydı Süleyman'a kalırdı' denilsin de kimsenin dünya saltanatına hırs ve rağbeti olmasın." Bu da güzel bir anlamdır ama biz öyle anlıyoruz ki, Süleyman'ın (aleyhisselâm) asıl hedefi, fani olan dünya mülkünü değil, ahiret mülkünü istemekti. Çünkü 'Kim ahiret gelirini isterse ona, ondan veririz. Dünya gelirini isteyene de ondan veririz. Ama bunun için ahirette bir nasip söz konusu olamaz" buyurulmuştur ve dolayısıyla, kendisine fazlası verilmiştir.

"... Süleyman ne iyi bir kuldu; doğrusu daima Allah'a yönelirdi. Ona bir akşam üstü, çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu. Süleyman, 'Gerçekten ben mal-mülk (yani atların) sevgisine, bana Rabbimi hatırlattıkları için düştüm: إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي dedi. Atlar koşup toz perdesi arkasında kayboldular. Süleyman, 'Atları bana getirin!' dedi. Bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı."[613]

---

612 Sâd, 38/35.
613 Sâd, 38/30-33.

Hz. Süleyman bir günün sonunda işleri yapmış, akşam üstü dinlenirken, kendisine iyi cins savaş atları arz ediliyordu. Bu atlar üç ayağına basıp dördüncüyü güzel ve doğal bir hareketle kaldırabiliyor, ayrıca çok da hızlı koşuyorlardı. Hz. Süleyman da bu doğal ve alımlı güzelliklere sahip olmanın zevklerini yaşıyordu. Ancak bu güzel ve doğal hareketler sırasında Rabb'ini tesbih ediyor ve devamlı, "Mal-mülkten Rabb'imi hatırlattıkları için hoşlanıyorum" diyordu. Yani, ona verilen nimetlerden çok hoşlandığını, zira Allah'ın kendisine tabîatın ve mahlûkatın güzelliklerinden kimseye nasip etmediği bir biçimde zevk almasını emrettiğini ve bunun da ancak Allah'ı devamlı zikretmeye uygun düşen bir zevk olduğunu ilan ediyordu.[614]

Bir grup müfessir, bu âyetlerden, Hz. Süleyman'ın atları muayene ederken ve onları koştururken, ikindi namazını kılmayı unuttuğu anlamını çıkarmışlardır. Bazıları ise, Hz. Süleyman'ın ikindi ve akşam namazı sırasında bir virdi olduğunu ve virdlerini unutup Güneş battığı için, atların getirilmesini emrettiğini, getirildiğinde de onların ayaklarını kestiğini, başka bir deyişle atları Allah'a kurban ettiğini söylemişlerdir. Zira atlar onu Allah'ı anmaktan alıkoymuş. Bu yorumu kabul edersek, âyetlerin anlamı şöyle olur: 'Ben dedi, mal sevgisine o kadar daldım ki, Allah'ı anmayı (ikindi namazımı veya virdimi) unuttum'.[615]

"Sonunda Güneş battı. 'Onları (atları) getirin' diye emretti ve onların bacaklarını ve boyunlarını kesti." Bu yorumu büyük müfessirler yapmış olmasına rağmen, tercih edilemez. Çünkü şu üç sebepten dolayı âyeti kendilerine göre tevil etmişler:

1) Hz. Süleyman'ın ikindi namazını veya virdini unuttuğunu söylemişlerdir. Oysa mezkûr âyetten en çok, "Ben, dedi, mal sevgisine o kadar daldım ki, Allah'ı anmayı unuttum" anlamı çıkabilir. Bu tefsirde ikindi namazından veya virdden bahsedilmemektedir.

2) "Güneş battı" diyorlar, ama metinde "Güneş" lafzı yoktur. Burada "perdenin arkasına gizlendiler: حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ" denerek "yağız atlar" ifadesiyle ilişki kurulmaktadır. Yani, perdenin arkasına gizlenenlerin, yağız atlar olduğu hemen anlaşılıyor.

---

614 Âlûsî, *a.g.e.*,, 191

615 Mevdûdî, *a.g.e.*, 5/68.

3) Hz. Süleyman'ın atların bacaklarına ve boyunlarına elleriyle değil kılıçlarıyla dokunduğunu yani kestiğini varsayıyorlar. Oysa Kur'ân'da kılıçla dokunmak diye bir anlam yoktur.[616]

Aslında bu hâdise şöyledir: Hz. Süleyman bir dizi yağız atı sürdüğü zaman, "Bu atları sadece Allah rızası için seviyorum. Öyle ki onlarla cihad edilerek Allah'ın adı ve dini yükselsin istiyorum" demiş. Sonra atları koşturmuş onlar da bir anda gözden kaybolacak kadar hızlı koşmuşlar ve daha sonra atları geri getirtip, İbn Abbas'a göre, onların bacaklarını ve boyunlarını okşamıştır. Doğru tefsir budur, çünkü bu yorum âyetlerin öncesine ve sonrasına uygundur.

Sonuç olarak Hz. Süleyman gibi mal-mülk sevdasının kendisini doğrudan Rabb'e karşı, hem de hiç çıkmazcasına zikir ve istiğfara bağlı bir peygamberin bile şahsında insanlar, sınanmaya karşı teyakkuza davet edilmektedir.

3. Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın İmtihanı ile Hidayete Ermesi

Hz. Süleyman'ın Yemen Kraliçesi Belkıs'ı denemesi, "Hüdhüd" denen ibibik kuşunu denemesiyle başlar. Hüdhüd, Belkıs'ın ve kavminin, Allah'ı bırakıp Güneş'e secde ettiklerini gördüğünü, şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü gösterip de onları doğru yoldan alıkoyduğunu, dolayısıyla da doğru yolu bulamadıklarını rapor eder. Bunun üzerine "Süleyman, 'Göreceğiz bakalım doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın!. Sen şimdi şu mektubumu götürüp yanlarına bırak, sonra onlardan biraz uzaklaş ve ne yapacaklarını gözle!' dedi.[617]

Kraliçe mektubu açınca danışma kurulunu toplayarak şöyle bir istişarede bulundu:[618]

– "Değerli müşavirlerim! Bana, diyorum, çok önemli bir mektup gönderildi" dedi ve ekledi: "Mektup Süleyman'dandır ve 'Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla..' diye başlayıp, 'Bana karşı kibirlenmeden, itaat ve teslimiyet göstererek yanıma gelin!' diye devam ediyor. Beyler, ulular! Bu

---

616 Mevdûdî, *a.g.e.*, 5/68.
617 Neml, 27/27-28.
618 Neml, 27/29-37.

işimde bana bir fikir verin. (Bilirsiniz) siz şahit olmadan hiçbir işi kestirip atmam." Şöyle cevap verdiler:

– "Biz güçlü-kuvvetli kimseleriz; dolayısıyla savaş bizim işimiz. Ama emir-komuta sende; ne emredeceğine artık sen karar ver.

– "Doğrusu dedi, Kraliçe, hükümdarlar bir ülkeye girince oranın düzenini altüst eder, halkının önde gelenlerini de en perişan hale düşürürler. Evet hep böyle yaparlar. Ben, onlara hediye gönderip elçilerin neyle döneceklerine bakacağım." Elçi gelince Süleyman ona,

– "Siz bana mal yardımı yapmak mı istiyorsunuz? Allah'ın bana verdikleri, size verdiği şeylerden daha hayırlıdır. Hediyenize bilakis siz sevinirsiniz. (Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki üstlerine, asla karşı koyamayacakları ordularla gelecek, onları hor ve hakir hâlde oradan çıkaracağız!"

Daha sonra Hz. Süleyman, âlim bir zatın henüz günümüzde ulaşılamayan bir tür cisim ışınlama tarzıyla Kraliçe'nin tahtını getirterek ne denli üstün ilim ve teknoloji nimetlerine sahip kılındığını belirttikten sonra, yine kendi karakterine uygun tarzda imtihan edildiğini fark eder ve "Bu da Rabb'imin lütfundandır; şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğimi denemek için: هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ" der ve şunu ilave eder: Kim şükrederse kendi lehine, kim de nankörlük ederse... Doğrusu Rabbim zengin ve cömerttir."

"Sonra yanındakilere, 'Tahtını onun tanıyamayacağı hale getirin, bakalım bir yolunu bulacak da tanıyabilecek mi yoksa hiç oralı olmayacak mı?!.' dedi. Kraliçe gelince, 'Bu senin tahtın mıdır? diye soruldu. O da 'Sanki odur; zaten bu mûcizeden önce bize bilgi verilmiş, biz de senin çağrına boyun eğmeye hazırlanmıştık' dedi. Aslında Tevhid Dînine girmesini, kâfir bir millete mensup olduğu için, Allah'tan başka taptığı putlar engellemişti.

"Kraliçeye, 'Buyurun, saraya girin!' denildi. Sarayın eyvanını görünce, zemininde engin ve duru bir su olduğunu zannedip eteğini yukarı çekti. Süleyman, 'Bu, sırçadan yapılmış şeffaf bir saraydır' deyince Kraliçe, 'Ya Rabbî!, dedi, Ben Sen'den başkasına ibâdet etmekle kendime zulmetmişim, şimdi Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabb'ine teslim oluyorum' dedi.[619]

---

619 Bkz. Neml, 27/38-44.

Hz. Süleyman'ın neden böyle bir denemeye gerek duyduğuna gelince, şeytanlar onun Belkıs ile evlenmesinden korktular. Belkıs'ın annesinin de bir cin olduğu, ondan bir oğlu olursa, Süleyman'ın, sonra da neslinin emrinde çalışmaktan kurtulamayacakları, dolayısıyla neslini gözünden düşürmeye çabaladıkları şeklindeki sırları kulağına geldi. "Belkıs'ın aklında noksanlık var, ayakları eşek toynağı gibi, bacakları da kıllıdır" diyorlardı. Bunun üzerine Hz. Süleyman tahtını tanıyamayacağı hale getirterek aklını ölçmek ve köşkün girişini sırçadan yaptırarak ayaklarını görmek istemişti.[620]

Hz. Süleyman bu gayeyle Belkıs gelmeden önce, altından suyun aktığı ve içinde türlü su altı hayvanlarının bırakıldığı akvaryum gibi bir girişi olan bir saray yaptırmış, kendi divanını da ön tarafına koyup oturmuştu. Kraliçe bu girişi görünce derin bir nehir sanıp eteğini yukarı çekti. Süleyman'ın (aleyhisselâm) girişin camdan olduğunu belirtmesi üzerine, ona kendisini suda boğacağını zannettiğini bildirmiş, (duyduğu hayranlığın da etkisiyle), "İnkârcı bir kavimden biri olarak ben, yıllarca Güneş'e tapmakla kendime yazık etmişim. Süleyman'ın kölelerine emrettiği hususlarda ben de Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum" demiştir.[621]

Kısacası Belkıs, Hz. Süleyman'ın "üstün maddî değerlerin desteğiyle muhatabını etkileme" tarzında uyguladığı sınavı başarmış ve sonuçta hak bâtıla galip gelmişti. Bu açıdan da en aşkın değerin takva olduğu ortaya çıkıyordu.

4. Sihrin Meşruluğu Tartışması

Hz. Süleyman öyle bir yetkiyle donatılmıştı ki, Allah tarafından sadece insanları değil, bütün hayvan ve cinleri de egemenliği altına almış ve güçlü bir hâkimiyet elde etmişti. Allah'ın sırf ona verdiği bu üstünlük sebebiyle cephe alanlar, "Süleyman'ın sihir yaptığını, işlerini sihirle yürüttüğünü" ortaya attılar. Ayrıca toplumda yeni yeni sihirbazlar türemiş ve sihir ilimleri gelişmişti.

Şeytanların, kulak hırsızlığı yaptıkları bilgilere çokça yalanlar ekleyip kâhinlere attıkları, Yahûdîlerin de derleyip topladıkları sihir bilgileri orta-

---

620 Begavî, *a.g.e.*, 1/165.

621 Mücâhid, *Tefsîr*, 2/470; İbn Cevzî, *a.g.e.*, 6/176, 179; Beydâvî, *a.g.e.*, 4/270; Nesefî, *Medârik*, 3/215.

lığa yayılınca, cinlerin gaybı bildikleri iddiaları da yaygınlaşmıştı. Ya da o zamanlarda sihirbazlar çoğalmış, çeşit çeşit sihirlerle peygamberlik iddiasına başlamışlar, Allah da insanlara, o yalancıların ipliğini pazara çıkarıp baş edebilsinler diye, sihir türleri hakkında bilgi vermeleri için bu iki meleği göndermişti.[622]

Bunun üzerine Hz. Süleyman sihir kitaplarını toplatıp gömdürdü. Ama öldüğünde şeytanlar orayı insanlara gösterdi; kitapları çıkarınca içlerinde büyü bilgileri olduğunu gördüler. Şeytanlar, "Size işte bu bilgilerle krallık yapıyordu" dediler. Yahûdîler de Peygamberlerin hak kitaplarını bir tarafa iterek bu bilgileri öğrendiler. Allah (celle celâlüh) Hz. Süleyman'ı Hâtemü'l-Enbiyâ devrinde temize çıkarmak için onun asla inkârcı olmadığını, şeytanların küfre düştüklerini ifade buyurmuştur.[623]

Bakara Sûresi'nin geniş bir bölümünde Yahudîlerden söz eden âyetler, onların ne kadar inatçı bir kavim olduğunu, hak söz karşısında kalplerinin ne derece katılaşabildiğini, Hz. Süleyman'a verilen güçlerin birer mûcize olduğunu anlamak istemeyip sihir olduğunu iddia ediyorlardı. Allah Teâlâ bu topluma sihirle mûcizenin aynı şey olmadığını göstermek için kendilerine sihri öğretmek üzere Hârut ve Mârut'u görevlendirdi.[624] O gem almaz toplumun Hz. Süleyman döneminde sihrin meşru olup olmadığı konusunda da denendiklerine şöyle değinir: "Onlar (İsrâilîler) şeytanların, Süleyman'ın mülkü aleyhine uydurduğu şeylerin ardına düştüler. Halbuki Süleyman değil, şeytanlar hakkı inkâr etmişlerdi. İnsanlara sihri ve Bâbil'de Hârut ile Mârut adlı iki meleğe indirilenleri öğretiyorlardı. Bu iki melek, 'Biz fitne (denemekle görevli)yiz, o hâlde inkâr etme!: إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ' demedikçe kimseye sihir namına birşey öğretmezlerdi. (Yahûdîlerse) onlardan kocayla karısını ayıracak şeyleri öğrendiler. Oysa ki Allah'ın izni olmadıkça o sihirle kimseye zarar verecek değillerdi. Kendilerine fayda değil, zarar veren şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun onlar, sihri tercih eden kimsenin ahirette hiçbir nasibi olmayacağını biliyorlardı. Ne fena bir şey karşılığında kendilerini sattılar; keşke bunun farkına varmış olsalardı."[625]

---

622 Ebussuûd, *a.g.e.*, 1/138.
623 *Celâleyn*, 1/22.
624 Fazla bilgi için bkz.: Begavî, *a.g.e.*, 1/101; Ebussuûd, *a.g.e.*, 1/138
625 Bakara, 2/102.

Âyette bahsi geçen "Hârût ve Mârût'a indirilen şeyler" kolayca kötüye kullanılabilen ince ilmî hakîkatler olup, Allah tarafından bir imtihan olarak indirilmiştir. Zîra sihrin insanlara tesiri vardır. Sihir yapmak ise haram ve küfürdür. Fakat şerrinden korunmak için sihir ilmini öğrenmek haram değildir.[626] Melekler de, "Bu şeyleri sadece sizi sınamak için öğretiyoruz. Bu sanata ümit bağlayarak dünya hayatınızı ve ahiretinizi mahvetmeyin" diyerek gelen kişileri uyarıyorlardı.

Fakat tüm bu uyarılara rağmen onlar sihirler, tılsımlar, muskalar için büyük gruplar halinde geliyorlardı.[627] Üstelik büyünün, onu tercih edenlere ahirette yani Cennet'te herhangi bir yararı dokunmayacağını kesin biliyorlardı.[628] Çünkü büyücü büyüsünü yapar ama onun gereğini Allah yaratacaksa yaratır. Tabiînin büyük âlimi Süfyân es-Sevrî'ye göre sihir ancak Allah'ın gücü ve iradesiyle gerçekleşir.

Bu açıklamalardan sonra Hârut ve Mârut hakkında ortaya atılan görüşleri ele alabiliriz: Âyetteki meşhur olan "iki melek: مَلَكَيْنِ" kıraati ve bunu ileri süren görüş, "iki kral: مَلِكَيْنِ" oldukları fikrine baskın çıkmaktadır. Buna göre Allah, Hârut ve Mârut adlı melekleri yeryüzüne insan suretinde indirmiş ve o hâlde yaşayıp sihir öğretmişler, insanlar da onlara birer melek değil insan olarak yaklaşmışlardı. O hâlde melek oldukları, Allah'ın, sihir gibi aslen merdut bir fiil konusunda insanları denemek için görevlendirdiklerini vurgulamak içindi.

Meleklerin insan kılığında indirilmelerinde garipsenecek bir yön yoktur. Onlar, Allah'ın mahlûku olarak olağanüstü güçlere sahiptirler. İnsanlara neden sihri öğrettiklerini de şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Bu, polisin rüşvet alan memurları suçüstü yakalayabilmek için, önceden işaretlenmiş paraları suçlulara teslim etmek gibi mizansenler hazırlamasına benzemektedir. Nasıl bunda garipsenecek bir şey yoksa, dejenere olmuş Yahudileri ve onların şahsında sonraki nesilleri sınamak için meleklerin yaptığı şeyde de bir tuhaflık yoktur.[629]

Anlaşılan, ortada bu iki melekle ilgili bir hikâye vardı. Yahûdiler ya da şeytan, bu iki meleğin büyücülüğü bildiklerini, halka da öğrettiklerini

---

626 Nesefî, *Medârik*, 1/114.
627 Mevdûdî, *a.g.e.*, 1/88.
628 Begavî, *a.g.e.*, 1/102; Beydâvî, *a.g.e.*, 1/372.
629 Mevdûdî, *a.g.e.*, 1/88.

iddia ediyor ve bu sanatla ilgili bilgilerin onlara Allah tarafından indirildiğini yayıyorlardı. İşte Kur'ân-ı Kerîm, fesat büyücülüğünün bu iki meleğe indirildiği iftirasını yalanlıyor, sonra da mezkür âyetle bu işin içyüzünü anlatıyor.[630]

İnsanoğlu tarihin her döneminde durumuna ve idrak düzeyine uygun ve imtihan vesilesi niteliği taşıyan birçok ibret verici olay yaşamıştır. Buna göre insanın, kendi şekline bürünmüş meleklerle karşılaşması şaşılacak kadar bir durum değildir ve bugüne kadar buna benzer daha nice ibret verici imtihan olaylarla karşılaşmıştır. Sonuç olarak insanoğlu gecenin koyu karanlıkları arasında sürekli biçimde, ilahî meş'alenin parlayan ışınları peşinde koşmak durumundadır.[631]

M- HZ. İLYÂS VE HZ. ZÜLKİFL

1. Hz. İlyâs ve Putperest Kavmi

Hz. Süleyman'ın vefatından sonra İsrâiloğulları onun oğluna bağlı Yehûdâ ve diğer bir akrabasına bağlı İsrâil diye iki ayrı devlete ayrılmıştı. Yahûdâ Devleti, başkentinin Kudüs olması, Hz. Musâ'dan kalan mukaddes emanetlerin varlığı ve daha önemlisi Tevrat-ı Şerîf'in Mescid-i Aksâ'da okunur olması sebebiyle doğru istikametten ayrılmamıştı. İsrail Devleti ise dinî dayanaklardan uzak olduğu için, Yûşa ve Hazkîl hazretlerinden sonra[632] çok geçmeden Hak Din'den sapmışlar, putperestlik yaygınlaşmış, mesela Ba'lebek'te bir metal kütlesinden ibaret Ba'l[633] adlı puta tapar olmuşlardı.[634] İşte Hz. İlyâs bu kavme peygamber gönderilmişti.[635]

Hz. İlyâs, kavmini Tevhid'e davet etmek için, "(Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Yaratanların en iyisi olan, sizin de, sizden önce gelen atalarınızın da Rabbi olan Allah'ı bırakıp da Ba'l'e mi tapıyorsunuz?' demişti; bunun üzerine İlyas'ı yalanladılar";[636] üstelik

630 Kutub, *a.g.e.*, 1/127.
631 Aynı yer.
632 Kurtubî, *a.g.e.*, 15/115.
633 Ba'l, Yemenlilerin dilinde Rab anlamına geliyordu. Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/352.
634 Se'âlibî, *a.g.e.*, 4/24; Suyûtî, *Dürru'l-mensûr*, 1/750-752.
635 Bkz. Sâffât, 37/123; Mâide, 5/85.
636 Sâffât, 37/124-127.

Ba'lebek'ten de sürdüler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ülkelerinden feyiz ve bereketi kaldırdı, yağmurlar azaldı, tarlaları kıraç, hayvanları telef oldu; leşleri yiyecek kadar aç kaldılar. Sonunda bütün bunlara, Hz. İlyas'ın öğütlerini kulakardı etmeleri nedeniyle maruz kaldıklarını anladılar. Hemen onu arayıp bularak özür dilediler, pişman olduklarını ve söylediği şeyleri yerine getireceklerine söz verdiler. Bir kere daha sınanmaları için Rahîm Allah üslerine çöken belâ ve musîbetleri kaldırdı, önceki müreffeh hayatlarını yeniden yaşamaya başladılar.

Ne var ki bu hidayetleri de fazla sürmedi, tekrar inkar ve isyana saptılar. Hz. İlyas artık onlardan ümit kesmişti; Rabbine yalvararak kendisini onlardan ayırmasını diledi. Dileği kabul edilerek bir başka tarafa gitmesine izin verildi.[637] "Bu yüzden onlar, Allah'ın ihlâslı kulları hariç, elbette (Cehennem'e) hazırlanmışlardı. Sonraki nesiller içinde ona iyi bir nam bıraktık: Selam olsun İlyas'a!."[638]

İhlaslı kulların Cehennem'den uzak tutulmasının nedeni, onların cüz'i irâdelerini serbestçe kullanıp tercihlerini hidâyetten yana yapmalarıyla bir sınav yaşamış ve sonuçta kazanmış olmalarıdır. Bunu da yukarıda sözü edilen âyet ifadelerine küçük bir hâtime olarak, "Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz! Gerçekten o, Bizim tam inanmış kullarımızdandı"[639] âyetlerinden anlıyoruz

2. Hz. Zülkifl'in İblîs ile İmtihanı

Zülkifl bir rivayete göre Hz. Eyyûb'un oğludur. Asıl adı Bişr'dir. Alimlerin çoğuna göre Allah (celle celâluh), Hz. Eyyub'dan sonra onu peygamber olarak göndermiş ve ona Tevhid inancına davet etmeyi emretmiş, o da 75 yıllık ömrünü Şam'da ikâmet ederek geçirmişti.[640]

Söz gelişinden anlaşıldığına göre, bir peygamber olduğu için Nebîlerle birlikte zikri geçmektedir. Bazıları ise sâlih bir kimse, âdil bir hükümdar ve eşitlik taraftarı bir hakem olduğunu söylerler. Rivayet tefsiri sahibi İbn Cerîr et-Taberî, Tabiîlerden biri olan Mücâhid'den -ancak ihtiyatlı bir yaklaşımla- onun kendi kavmi İsrâiloğulları'nın bir

---

637 Cevdet Paşa, *a.g.e.*, 1/31-32.
638 Sâffât, 37/128-130.
639 Sâffât, 37/131-132.
640 Taberî, *Târih*, 1/195; Âlûsî, *a.g.e*, 17/82; 23/211.

peygamberinin idare ve kadılık gibi külfetli işlerini üstlenen nebî bir kişi olduğunu nakleder.[641]

İsrâiloğullarına peygamber gönderilen Hz. Elyesa‘ yaşlanınca, "Şöyle şöyle iyi hasletleri yerine getirmeyi kim tekeffül eder? Onu kendi yerime atayacağım." deyince İsrâiloğulları'ndan, önceleri her günahı işlemekten geri durmamış, tevbe edince de Allah'ın bağışladığı bir adam çıkıp, "Ben ederim" dedi. Onu kendi yerine atayıp adına da, sıkıntıya düşen her insanın derdine koşmayı tekeffül ettiği için "Zülkifl" dedi. Yine, Kur'ân'da adı sabırlı peygamberler[642] ve hayırlı kimseler[643] arasında geçtiği için onu peygamber sayanlar da vardır.[644]

Peygamber hükümdar Elyesa‘ (aleyhisselâm) kendi saltanatına lâyık birini seçeceği zaman,

– "Kim gündüzleri oruçla, geceleri de ibadetle geçirmek ve hiç kızmamak karşılığında benim saltanatımı tekeffül eder?' diyerek kendine bir halef arıyordu. Görünüşü hoş olmayan bir genç ileri atılınca,

– 'Otur yerine!' diyerek onu beğenmedi. Başka bir gün çevresindekilere teklifini yenilediğinde yine o genç ortaya çıkınca, sözlerini tekrarlayarak,

– 'Sen şimdi gündüzleri oruçla, geceleri meselâ yüz rekat namaz kılarak ibadetle geçirecek ve de hiç kızmayacaksın, öyle mi?' dedi. "Evet." cevabını alınca ve kimseden de başka bir ses çıkmayınca onu halef atadı ve ölünce de yerine o delikanlı geçti. Artık geceleri ibadetle geçiriyor, gündüzleri oruç tutuyor öğle vakitlerinde uyuyor ve insanlara hiç kızmadan kadılık yapıyordu. İnsanları doğrudan saptırmayı görev bilen İblîs ise şeytanlara şöyle demeye başladı:

– 'Göreyim sizi, şu adamı yoldan çıkarın!..' Ama başaramadıklarını görünce,

– 'Onu bana bırakın!' dedi.

Bir gün İblîs onu kızdırmak için, öğle uykusuna yatmak üzere iken insan kılığında ona geldi ve kapıyı sert sert çaldı. Zülkifl'in,

---

641 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/191; Âlûsî, *a.g.e*, 17/82; Ne var ki Mücâhid, kendi adıyla anılan tefsîrinde Zülkifl'in sâlih bir adam olduğunu zikreder. (bkz. Mücâhid, *a.g.e.*, 2/552; Şihabuddîn el-Mısrî, *a.g.e.* 1/296-297).

642 Bkz. Enbiyâ, 21/85.

643 Bkz. Sâd, 38/48.

644 Şevkânî, *a.g.e.*, 3/420, 423.

– 'Kim o?' sorusuna,

– 'Fakir ve haksızlığa uğrayan ihtiyar bir adam! İnsanların arasındaki husûmet kapına dayanmış olduğu hâlde nasıl uyuyorsun?' karşılığını verdi. Hz. Zülkifl kalkıp kapıyı açınca hikâyesini anlatmaya koyuldu. Kavmiyle aralarında husumet olduğunu, kendisine ellerinden geleni yaparak haksızlık ettiklerini uzun uzun anlattı. Sonunda Zülkifil'in (aleyhisselâm) asabı bozuldu ve uykusu kaçtı. Ona ertesi gün mahkemeye gelmesini, orada hakkını alacağını bildirdi. Ertesi gün, meclisinde gözleri o ihtiyarı aradı ama göremeyince dikkatini çekti ve işin peşine düştü. Öğle vakti evine gidip uyumak için yatağına girince kapı çalındı. Açıp baktı, gelen yine o ihtiyardı; aralarında şu konuşma geçti:

– 'Ben sana, görevime oturduğumda gel, demedim mi?'

– 'Onlar en kötü insanlar; sen görevine oturduğunda, ben ayağa kalktım ama, 'Biz sana hakkını vereceğiz' diyerek bana mâni oldular'.

– 'Git şimdi, yarın mahkemeye gittiğimde oraya gel' diyerek yanından gönderdi ama yine uykusu kaçmıştı. Etrafa bakındı ama onu göremedi. Biraz sonra uykusu iyice bastırınca ev halkından bazılarına,

– 'Bu kapıya kimseyi yaklaştırmayın ki uyuyayım; uykusuzluk bana zor gelmeye başladı' dedi ve odasına çekildi.

Ertesi gün öğle vakti gelince ihtiyar yine çıkıp geldi. Kapıdaki,

– 'Geri çekil oradan!' deyince,

– 'Dün gelmiş ve hâlimi arzetmiştim' dedi. Görevli kişi de,

– 'Yemin ederim ki Hz. Zülkifl, yaklaşan hiç kimseyi kapıdan içeri almamamızı bize emretti!' deyince giremedi. Ama evin duvarındaki bir ışık ya da havalandırma deliğini kullanarak âniden içeri sızdığı ve odanın kapısını çaldığı görüldü. Zülkifl (aleyhisselâm) uyanıp baktı ki ihtiyar odaya bile girmiş, elbisesini çekiştirerek, 'Husumet kapına dayanmışken nasıl uyursun?' diyor. Yine kızmamaya çalışarak,

– 'Ey Allah'ın düşmanı! Söyle bana sen kimsin? İnsan olsaydın sana dediğimi duymuş olmalıydın!' dedi. Artık onun şeytan olduğunu anlamıştı; o da bunu itiraf etti,

– 'Evet, ben şeytanım. Ne kadar sabırlı olduğunu sınamak için seni kızdırmak maksadıyla elimden geleni yaptım ise de başaramadım. Allah seni benden korudu' dedi.[645]

---

645 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 27/74-75.

Zülkifl (aleyhisselâm) uzun bir süre İsrâiloğulları arasında Allah Teâla'nın indirdiği ahkâm ile hâkimlik yaptı ve milletin işlerini üslenip tekeffül ettiği ve sınavını iyi bir dereceyle başardığı için, "kefîl" ya da "nasip sahibi"[646] anlamındaki "Zülkifl" adına lâyık oldu.[647]

N- HZ. YÛNUS'UN İZİNSİZ AYRILMASI YÜZÜNDEN İMTİHANI

Yûnûs (aleyhisselâm) Musul yakınlarındaki Nînovâ beldesine elçi gönderilmişti. Oranın halkını Allah Teâlâ'ya davet etmeye başlayınca, direnip inkârlarına devam ettiler. Hz. Yûnûs da onlara sinirlenerek karşılarına çıkıp onları üç gün sonra azap etmekle tehdit etti.[648] Onun bu kızgınlığı, ibret alınması için, Kur'ân'da şöyle ifade edilir:

"Zünnûn'u (Yûnûs'u) da zikret. O öfkeli bir hâlde geçip gitmiş, Bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Ama sonunda karanlıklar[649] içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yok. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zulmedenlerden oldum!' diye yakardı. Bunun üzerine duasını kabul ederek onu kederden kurtardık. İşte Biz müminleri böyle kurtarırız."[650]

Nînovâ halkı, gönderilen Nebî'yi yalanlamakta ısrar etmeleri üzerine, onun kendilerini 3, 30 veya 40 gün sonrasında başlarına azabın gelmesiyle korkuttuğu nakledilir. Verilen süre bitince gökyüzünde çok dumanlı ve kara bir bulut belirmiş, şehirlerini kaplamış, bundan korkup Yûnûs'u (aleyhisselâm) aramışlar, bulamamışlardı.[651] Cebrâil (aleyhisselâm) Hz. Yûnûs'a gelip, "Ninova halkına git de, onlara azâbın geldiğini duyur" demiş. Hz. Yûnûs "Bir bineğe atlayıp gideyim!" deyince, "İş ondan daha acele!" demiş. "Bari bir ayakkabı giyeyim" isteğine, "Durum ondan da vahim!" cevabını alınca sinirlenmiş ve çekip gitmişti.[652]

Hz. Yûnûs'u bulamayan kavmi, onun tehdît ettiği şeyi yapabileceğini ve bir Peygamber olarak doğru söylediğini ve ciddî olduğunu idrak ettik-

646 Nesefî, *Medârik.*, 3/89.
647 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/191-192.
648 Taberî,*Târîh*, 1/375; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/192.
649 Gecenin, denizin ve balinanın karnının karanlıkları içinde… (Bkz. *Celâleyn*, 2/34).
650 Enbiyâ, 21/87-88.
651 Beydâvî, *a.g.e.*, 3/215.
652 Taberî, *Târîh*, 1/375.

leri zaman, bebeklerini ve küçük-büyük hayvanlarını da yanlarına alarak sahraya çıktılar; çocukları annelerinden, yavruları da hayvanlardan ayırdılar. Sonra da bunların çıkardığı canhıraş âvâzlarla, azâbı kaldırması için Allah (celle celâlüh) yalvarıp yakarmaya başladılar. Allah da merhamet edip azabı onlardan kaldırdı.[653]

Bu sırada Hz. Yûnûs da kendine göre amansız bir imtihan yaşıyordu. "Rabb'inden izin beklemeden kavminden ayrılıp, yolcularla dolmuş bir gemiye kendini atmıştı. Kura çekmiş, kaybedenlerden olunca denize atılmıştı.[654] Yaptığından ötürü pişman bir vaziyette iken balık onu yutuverdi. Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, insanların tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Derken Biz onu ağaçsız bir sahile attık, bitkin bir hâlde idi. Üzerine gölge yapması için, orada asma kabak türünden bir ağaç bitirdik. Biz onu nüfusu yüz bin olan ve habire artan bir şehre göndermiştik. Yûnûs onları tekrar hakka çağırınca, bu sefer iman ettiler. Biz de belirli bir süreye kadar onları hayattan faydalandırdık."[655]

"Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle. Balığın sahibi (Yûnûs) gibi olma. Hani o, dertli dertli Rabb'ine niyaz etmişti. O'ndan bir lütuf imdadına yetişmeseydi, kınanacak bir hâlde karaya atılırdı! Ama Rabbi, onu kayırıp en has kullarından kıldı."[656]

Bu husus şu âyette yer alır: "Azap gelip çattığı zaman imana gelip de bu imanı kendilerine fayda vermiş olan bir tek memleket bulunsaydı ya! Ancak Yunus'un kavmi hariç, ki bunlar iman edince azabı onlardan uzaklaştırıp giderdik ve onları bir süre daha yaşattık."[657] Bu âyetten sonra insanların cüz'î iradelerine büyük değer verildiğini anlatan, "Rabbin isteseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi ama bunu irade etmedi. Şimdi sen mi, imana gelsinler diye insanları zorlayacaksın?"[658] âyetine yer verilmesi, Yûnûs Kavmi'nin de bir inanç imtihanı yaşadığını ifade eder.

---

653 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/192.

654 Yûnûs (aleyhisselâm) yolcu dolu bir gemiye binince gemi onları sallamış, boğulmaktan korkmuşlar. Gemiyi hafifletmek amacıyla aralarından birini denize atmak için kura çekince Yûnûs'a isâbet etmiş; hâlim-selim tavrından dolayı onu atmayıp kurayı yenilemişler, yine ona çıkmış, yine direnip tekrar çekmişler üçüncü defa da ona çıkınca soyunup denize atlamış, Allah Teâlâ da yeşil denizden, İbn Mes'ûd'un dediğine göre, bir balina göndermiş (İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/257).

655 Sâffât, 37/139-148.

656 Kalem, 68/48-50.

657 Yûnûs, 10/98.

658 Yûnûs, 10/99.

et-Taberî, Yûnûs Kavmi'nin, azap belirlenip uygulamasına geçildikten sonra tevbelerinin kabul edilmesiyle diğer kavimlerden ayrıldığını söyler ve bunu pek çok müfessir de dile getirir.[659] Meselâ ez-Zeccâc Yûnûs kavmi için, "Daha azap inmeden sadece belirtisini görüp îmana geldiler, azap inmiş olsaydı îmanlarının bir kıymeti kalmayacaktı" der.[660] Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şerîfinde, "Kulun, henüz canı boğazına gelmeden ettiği tevbeyi Allah kabul eder; إِنَّ اللّٰهَ يَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعَبْدِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ" buyurur. Buradaki "اَلْغَرْغَرَةُ" kelimesi, ölümün bedeni bürümesi veya sarhoşluğunun başlaması halidir ki, ondan sonra iman etmesinin o kimse için bir değeri kalmaz" buyurur. Yine bu konuda Hz. Ali'nin (radıyallahu anh), "Sakınmak kaderi geri çevirmez, dua ise elbette çevirir: إِنَّ الْحَذَرَ لاَ يرُدُّ الْقَدَرَ وَإِنَّ الدُّعَاءَ لَيَرُدُّ الْقَدَر" sözü nakledilir.[661]

Hz. Yûnûs'un kavmi kendilerini, inanmamaları halinde, azap ile korkutup da sonucu beklemeden ve ayrılmak gayesiyle Allah'tan izin almadan çekip gittiği için, Yûnûs (aleyhisselâm) ise uzun bir süre öğüt dinlemeyip Hak Dini kabule yanaşmamaları nedeniyle, kavmi ile karşılıklı öfkelenmişlerdi. Bu yüzden halk azap bulutunun şehre çökmesiyle, Hz. Yûnûs da balığın karnına sokulmakla sınava tabi tutuldu.

Bu sınavda Yûnûs (aleyhisselâm) beşer tarafının, elçiliğine baskın gelmesiyle Allah'ın onu sıkıştırmayacağını sanmıştı. Muâviye bir gün İbn Abbâs'ın yanına girerek ona, "Dün gece Kur'ân dalgalarıyla boğuştum, aralarında boğulup gidecekken, sadece sende bir çare olacağını düşündüm' deyince, 'Nedir o, ey Muâviye?' diye sordu. Muâviye söz konusu âyeti okuyarak, 'Allah'ın bir nebîsi nasıl olur da O'nun kendisine güç yetiremeyeceğini sanır?!' dedi. O da, 'Bu kaderdendir, kudretten değil!' diyerek, söz konusu olayda, ibret alınsın diye, Küllî İrâde'nin Hz. Yûnûs'un beşerî yönüne baskın geldiği tebarüz ettirilmiştir. Sonuçta Yûnûs (aleyhisselâm) "Rabbi ona izin vermeden kavminin arasından ayrılmakla hata işlediğini" itiraf etmiş, Allah da sırf hatasını çabucak kabullendiği için onu sürçme, gerginlik ve yalnızlık tasasından kurtarmıştır.[662]

659 Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 11/170; 23/104.
660 Kurtubî, *a.g.e.*, 8/341.
661 Kurtubî, *a.g.e.*, 8/385.
662 Nesefî, *Medârik*, 3/89.

Se’âlibî’nin, En‘âm Sûresi’nin sonundaki, “Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur:... هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ خَلاَئِفَ الأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ... Şüphesiz ki Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan ve merhamet edendir”[663] âyetini tefsir ederken Yûnûs’un (aleyhisselâm) söz konusu duasıyla bağlantı kurması[664] onun bayağı yoğunluğu olan bir sınama yaşadığını ifade eder. Yani Hz. Yûnûs, bir peygamber olarak, hatasını anlar anlamaz itiraf etmiş ve Allah’a yalvarmaya başlamış; onu yutan balık da Allah’ın emriyle onu ağaçsız ve bitkisiz bir kumsala atmıştır.[665]

Sonuç olarak Ninovâ kavmi Hak Dini yalanlamadaki ilk ısrarları, Yûnûs (aleyhisselâm) da kavmi ile birer sınav yaşamışlar ama çok geçmeden hatalarını anlayıp rücû ettikleri için büyük cezalardan kurtulmuşlardır.

O- HZ. ZEKERİYYÂ VE İLERİ YAŞLARINDA DOĞAN OĞLU HZ. YAHYÂ

Zekeriyyâ (aleyhisselâm) Hz. Süleyman’ın neslinden gelen ve Kudüs’te Hz. Mûsâ’nın şerîatı ile amel eden bir peygamberdir. Hz. Meryem’in annesi Hanne’nin kızkardeşi Îşâ‘ ile evliydi ve hiç çocukları olmadan yaşlanmışlardı.

1. Hz. Meryem’in Annesi Hanne’nin İmtihanı

‘İmrân’ın hanımı Hanne de anne olamadan yaşlanmaya yüz tutmuştu. Bir gün bir ağacın dalları arasındaki bir yuvada bir kuşun yavrularını

---

663 En‘âm, 6/165.

664 Se’âlibî, *a.g.e*, 1/573.

665 Akla aşırı değer veren bazı rasyonalistler balığın karnında bir insanın yaşayamayacağını öne sürerler. Ancak ne ilginçtir ki, rasyonalizmin anavatanı sayılan İngiltere’de 19. asrın sonlarında vuku bulan şu olay, onların söz konusu iddialarını çürütmüştür:
1891 yılı Ağustos ayında “Star of East” adındaki bir balıkçı teknesi, balina avlamaya çıkar. Balıkçılar yaklaşık 20 fit uzunlukta 5 fit genişlikte ve o güne kadar rastlanmayan irilikte bir balinayı yakalamaya uğraşırlarken “James Bartly” adlı balıkçı denize düşer, balina da onu yutar. Ertesi günü aynı balina ölü olarak bulunduğunda, balıkçılar onu güç-bela tekneye çekerek karnını yarar ve balığın onu yutmasından tam 60 saat sonra diri olarak çıkarırlar. (Urdu Digest, Şubat 1964) Böylesine bir olay herhangi bir insan için mümkün olabiliyorken, Allah’ın mûcizesi olması münasebetiyle Peygamber Yûnûs (aleyhisselâm) için neden mümkün olmasın? (Mevdûdî, *a.g.e.*, 5/41).

beslemek için çırpınışları onda analık duygularını yeniden depreştirdi.[666] İçten yakarışlarla Yüce Yaratıcı'dan evlat istedi ve lütfetmesiyle hâmile kaldığının farkına varır varmaz son derece sevinerek, "Rabbim! Karnımda olan (çocuğu) tamamen serbest olmak üzere Sana adadım, benden kabul buyur. Şüphesiz ki, her şeyi bilen de Sen'sin işiten de!" diyerek[667] erkek mi kız mı olacağını hesaba katmadan Mescid-i Aksâ'nın hizmetine adadı. Niyetinin hâlis olduğuna güveniyor ve doğacak çocuğunun erkek olacağını umuyordu.[668] Aceleyle verdiği bu kararı ve heyecan yüklü davranışı bu tarzda denenmesine yol açtı.

Vakti gelince Hanne de çocuğunu dünyaya getirdi ve yine aceleciliği yüzünden hayal kırıklığına uğradı; bebeği bir kız idi. Çaresizlik içinde, Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bildiği hâlde, yine de gördüğünü Rabb'ine arz ediyordu. Bununla sanki adağını yerine getirecek erkek bir çocuğu olmadığından ötürü Allah'tan özür dilemek istiyordu: "Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona (ibâdete düşkün hizmetkâr anlamında) 'Meryem' adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu Senin korumanı diliyorum' dedi."[669]

Ve kız olsa da nezrini yerine getirmek için elinden tutup Mescid-i Aksa'ya götürerek, Hz. Zekeriyyâ'nın başlarında bulunduğu ilim ve hizmet adamlarına dileğini anlattı. Meryem'in hizmete kabûlü kararlaştırıldı ve çekilen kura sonucunda[670] eniştesi Zekeriyyâ'nın (aleyhisselâm) himayesine verildi. Kendi başına kalabilecek yaşa gelince de Mescid-i Aksâ'da ona özel bir mahfel yapıldı; oraya sadece eniştesi giriyor ve yiyeceklerini taşıyordu. Ama "oraya her girdiğinde, yanında türlü yiyecekler görüyor,[671] onların kaynağını sorunca, Hz. Meryem, 'Allah katından; O, dilediğine hesapsız rızk verir, diyordu."[672]

Demek ki Hanne, çocuğu kız da olsa, ye'se kapılmadan adağını yerine getirmeye gayret göstermekle imtihanı kazanmış, bir erkekten

[666] İbn Kesîr, *Tefsîr*.., 1/478.
[667] Bkz. Âl-i İmrân, 3/35.
[668] Şevkânî, *a.g.e.*, 1/334.
[669] Bkz. Âl-i İmrân, 3/36.
[670] Bkz. Âl-i İmrân, 3/44.
[671] Melekler tarafından yazın kış meyveleri, kışın ise yaz meyveleri bırakılıyordu. (Vahıdî, *a.g.e.*, 1/208; Mevdûdî, *a.g.e.*, 1/223).
[672] Bkz. Âl-i İmrân, 3/37.

daha feyizli velî bir şahsiyet ve peygamber anneliğine lâyık bir kız annesi olmuştu.

2. Hz. Zekeriyyâ'nın Yaşlılığında Evlat Özlemi

Hz. Zekeriya (aleyhisselâm) çocuk sahibi olamadan kendisi de hanımı da yaşlanmışlardı. Annesinin geç yaşlarında dünyaya getirdiği Meryem'in Allah'ın özel koruması altında ve tükenmez kaynaklarından verilen nimetlerle nasıl büyüdüğünü görünce, bu ilerlemiş yaşlarında bile Allah'ın onlara, eğer dilerse, bir çocuk verebileceğini ummaya başladı[673] ve "İşte o sırada Zekeriyya Rabb'ine niyaz edip, 'Ya Rabbî, dedi, bana Senin tarafından tertemiz, hayırlı zürriyet ihsan eyle. Şüphesiz ki Sen duaları işitirsin!"[674]

"Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı, Rabbim!. Sana yalvarmaktan dolayı herhangi bir şeyden mahrum kalmadım. Doğrusu, benden sonra yerime geçecek yakınlarımın iyi hareket edeceklerinden endişeliyim. Karım da kısırdır. Katından bana bir oğul bağışla ki, bana ve Yâkub oğullarına mirasçı olsun! Rabbim! onun, Senin rızanı kazanmasını da sağla!"[675] "Rabbim! Beni tek başıma bırakma! Sen varislerin en hayırlısısın."[676]

Her şeye kadîr Yüce Allah, Zekeriyya'nın (aleyhisselâm) bu isteğini kabul etti ve ona bir erkek evlad vereceğini şöyle müjdeledi:

"Ayağa kalkmış mihrapta namaz kılarken melekler kendisine şöyle seslendiler: 'Haberin olsun, Allah sana, O'ndan gelecek bir kelimeyi[677] doğrulayacak, efendi, son derece nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olmak üzere Yahya'yı müjdeliyor'.[678]

Zekeriyya (aleyhisselâm), kendisi de hanımı da hayli yaşlı oldukları hâlde böyle bir müjde karşısında, "Rabbim! Karım kısır, ben de son derece yaşlanmışken nasıl bir oğlum olabilir?"[679] diyerek şaşkınlığını belirtti. Yüce

---

673 Mevdûdî, *a.g.e.*, 1/223.
674 Âl-i İmrân, 3/38.
675 Meryem, 19/4-6.
676 Enbiyâ, 21/89.
677 Îsâ'nın (aleyhisselâm) babasız dünyaya gelişi, "Bir şeyin olmasını dileyince ya da karara bağlayınca 'ol' deyince oluverir" (Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82; Mü'min 40/68) sözünün bir ispatıdır.
678 Âl-i İmrân, 3/39; Krş. Meryem, 19/7.
679 Meryem, 19/8.

Yaratıcı da, "Öyle olacak; çünkü bu Bana kolaydır. Nitekim daha önce seni, hiçbir şey değilken yaratmıştım"[680] buyurdu.

Diğer taraftan bu güzel müjdeye son derece sevinen Zekeriyya (aleyhisselâm), "Rabbim! Öyleyse bana (buna dâir) bir ipucu ver' dedi."[681] Allah da ona şu cevabı verdi: "Sana ipucu, insanlarla üç gün sadece işaret diliyle konuşacak olmandır. Rabb'ini çok an, akşam-sabah tesbih et."[682]

Günü gelince, Zekeriyya'nın (aleyhisselâm) dili tutulmuş, mihraptan çıkarak milletine, "Sabah-akşam Allah'ı tesbih edin! diye işâret etmişti."[683] Zamanı gelince de Hz. Zekeriyya'ın oğlu Yahya (aleyhisselâm) dünyaya geldi.

Bir başka bir âyette Zekeriyyâ'nın (aleyhisselâm) bu isteğinin yerine getirilmesinin ve bir mânada bir sınav başarmasının nedeni şöyle belirtilir: "Zekeriyya'nın duasını kabul edip ona Yahya'yı hibe ettik, (yaşlı) eşini de doğurgan hale getirdik. Doğrusu onlar iyi işlerde yarışıyor, Bize havf ve ümitle yalvarıyor ve derinden saygı duyuyorlardı."[684]

Görüldüğü gibi, Zekeriyya (aleyhisselâm), çok dua eden, Allah'ın emir ve yasaklarına tam teslimiyet ile riayet ederek yaşayan yüce bir peygamberdi. Allah, "Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyas'a da (yol göstermiştik). Hepsi de iyilerdendi"[685] buyurarak onu tebrie etmiştir.

Ö- HZ. MESÎH MERYEM OĞLU ÎSÂ

Doğrusu Yahûdîler'in beşerî ya da bedenî yönleri, inanç konularında derinleşmelerini engelliyor, dolayısıyla imtihan dünyasında olduklarını hatırlamakta zorlanıyorlardı. Meselâ aralarında nâmus timsali olarak yaşayan Hz. Zekeriyyâ'ya, en az onun kadar muhsan yani nâmusuna düşkün Hz. Meryem'le ilgili çok şenî iftiraya kurban etmekle kalmayıp öldürerek cezalandırmışlar, ardından da Hz. Yahya'yı şehit etmişlerdi.

Diğer taraftan kendilerine rahat yüzü göstermeyeceklerini anlayan Hz. Meryem oğlunu da yanına alarak Kudüs'ten ayrılmak mecburiyetini hissetmişti. Öyle ki Allah'ın elçisi Îsâ'nın (aleyhisselâm) bir yere yerleşmesi

680 Meryem, 19/9.
681 Meryem, 19/10.
682 Âlu İmrân, 3/41;
683 Meryem, 19/11.
684 Enbiyâ, 21/90.
685 En'âm, 6/85.

engellendiğinden, epeyce dönüp dolaştıktan sonra ancak Nasâra Beldesi'ne yerleşmişlerdi.[686]

Hz. Îsâ'nın muhatapları çeşitli yönlerden ilahî imtihanlara tabi tutulmuşlardır. Bu hususlar babasız dünyaya gelişiyle başlar, beşikte kırk günlük bir bebekken konuşması, tebliğ görevi esnasındaki mûcizeleri ve dünyadan ilk ayrılışıyla devam eder. Çünkü duyular ötesinde kalan ve aklın ancak vahiy desteğiyle kavrayabildiği her husus, hatta kıyamet kopmadan yeryüzüne tekrar indirilişi de inançla ilgili ilahî birer imtihan konusudur. Bu husus şu âyette belirtiliyor:

"Andolsun ki Biz Mûsâ'ya Kitab'ı verdik ve ondan sonra ard arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. Ancak, ne zaman size bir peygamber, nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, büyüklük taslayıp kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, değil mi!"[687]

1. Hz. Îsâ'nın Babasız Doğuşu ve Beşikteyken Konuşması

a) Hz. Îsâ'nın "Kelimetullah" Lakabının Anlamı

Hz. Îsâ'nın babasız yaratılışı ile ilgili bilgiye Kur'ân'ın ilgili iki âyetinde, "Allah'ın Kelimesi: كَلِمَةُ اللّٰهِ" veya "O'ndan bir kelime: كَلِمَةٌ مِنْهُ" şeklinde yer verilir.[688] Bu "kelime"nin anlamı şöyle açıklanabilir:

a) Yaratılışının başlangıcı bir baba veya sperm vasıtasıyla değil de, "Bir şeyi murâd veya hükmettiği zaman ona 'Ol!' demesiyle oluverir: إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ" âyetindeki[689] "ol!: كُنْ" kelimesiyle dünyaya geldiği vurgulanmaktadır. Benzer anlamda ona "Rûhullah" da denir; çünkü bir babanın canlı bir sperm hücresinden değil, doğrudan Allah'ın kudretiyle yaratılmıştır.[690] 'Onu Meryem'e ilka etti" ifadesinin anlamı ise, ışınlayıp yerleştirmiş gibi "Meryem'e ulaştırıp onda var etti" demektir. O hâlde Hz. Îsâ'nın dünyaya gelişi "kün" kelimesiyle gerçekleştiği için ona "kelime" sıfatının verilmesi, eli açık bir kimseye "cömertliğin simgesi" ya

686 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/762
687 Bakara, 2/87; Krş. Hadîd, 57/27.
688 Bkz. Âl-i İmrân, 3/ 39, 45.
689 Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47, 59; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yâsîn, 36/82, Mü'min, 40/68.
690 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/298.

da âdil davranan kişiye "adâletin ta kendisi" deyimleri gibi, gayet edebî bir ifadedir.

b) Yine âdil bir padişahın, "Allah'ın gölgesi:ظِلُّ اللهِ " ya da "Allah'ın nuru:نُورُ اللهِ " diye anıldığı bilinir. Çünkü böyle bir kişi Allah'ın adâletinin veya nurunun yayılmasına yol açmaktadır. Hz. İsa'ya da şüpheleri ve tahrifleri ortadan kaldıran, Allah'ın sözlerini ortaya çıkaran anlamında "Allah'ın kelimesi" denebilir.[691] Nitekim Hz. Mûsâ'ya da "Allah ile konuşan: كَلِيمُ اللهِ" lâkabı verilmişti.

Söz konusu olan "Kelime" karamıyla birlikte yer geçen "Mesîh" teriminin izahında Ebû Mansûr der ki: Allah, ona ilk başta "kelime" adını koymuştur. Çünkü Meryem'e o "kelime"yi Yüce Rabb ulaştırmış, sonra da onu bir insana dönüştürmüştür. Zaten "kelime" çocuk mânasına geldiğine göre, "Seni, adı el-Mesîh olan bir çocukla müjdeliyor" demek olur. el-Cevherî ise, "Îsâ (aleyhisselâm) Allah'ın kelimesidir; çünkü hakkın tebliği konusunda Allah'ın kelâmından faydalanıldığı gibi, Hz. Îsâ'dan da faydalanılmıştır. Nitekim bu anlamda, "Filan Allah'ın kılıcıdır" veya "Allah'ın aslanıdır" denir.[692]

Allah Teâlâ daha önce Zekeriyyâ'ya (aleyhisselâm) "Seni Allah'tan gelen bir "kelimeyi" doğrulayıcı olan Yahyâ ile müjdeliyor"[693] buyurmasında "kelime" sözcüğüne, "Kelime-i Tevhid" veya "Allah'ın kitabı" mânaları verildiği gibi, benzeri âyette de[694] 'Meryem'e ilka ettiği kelime'si" ifadesiyle koyduğu isimle de, bir ön bilgi olarak, Hz. İsa'yı kasdetmiş olabilir.[695] Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle formüle edilir:

"Hani melekler ona, 'Ey Meryem! Allah, Kendi tarafından sana bir kelime vereceğini müjdeliyor ki, adı Mesîh olan Meryem oğlu Îsâ'dır. Dünyada da ahirette de itibarlı ve Allah'a en yakın kullardan olacaktır. Beşikteyken de, yetişkin iken de insanlara hitap edip konuşacak, salih insanlardan olacaktır'. Meryem, 'Ya Rabbî, bana hiçbir erkek eli değmediği hâlde, nasıl bir olur da çocuğum olabilir? deyince, Allah "Öyle işte" buyurdu. (Melekler de), Allah dilediğini yaratır; zira O, bir şeyin

691 Cisrî, *a.g.e.*, 630-631.

692 Cevherî, *a.g.e.*, "كلم" mad.; İbn Manzûr, *a.g.e.*, "كلم" mad. 12/522; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, "كلم" mad. 1/7882.

693 Bkz. Âl-i İmrân, 3/39.

694 Nisâ, 4/171.

695 Râgıb, *a.g.e.*, "كلم" madd. 1/1264.

var olmasını dileyince sadece «ol» der, o da oluverir. Sonra da Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncîl'i öğretecek ve İsrâil oğulları'na elçi gönderecektir…" dediler.[696] Kur'ân-ı Kerîm, bu konuda yanlışa sapan muhataplarına şöyle hitap eder:

"Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek dışı birşey söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlü ve Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Şu hâlde Allah'a ve peygamberlerine iman edin de '(Tanrı) üçtür' demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."[697]

Demek ki, Hz. Îsâ, Hristiyanlarca inanılan ve "teslis akîdesi" diye iddia edilen üç uknûmdan (elemandan) biri değildir. Annesinin ve kendisinin Allah'tan ayrı iki ilah kabul edilmesini hiç mi hiç arzu etmemiş, aklından bile geçirmemiştir.[698] Hele iddia edildiği gibi Allah'ın oğlu hiç değildir.[699] O hâlde aklı somut dünyaya ve beş duyusuna takılı kalanlar aksini iddia ederlerken imtihan edildiklerini unutmamalıdırlar.

b) Beşikteyken Konuşması ve Anasını Aklaması

Doğumundan 40 gün sonra kucağında bebeğiyle ortaya çıkan Hz. Meryem hakkında çevresindekilerin ilk aklına gelen, bebeğini (hâşâ) kötü fiil sonucu dünyaya getirmiş olduğuydu. Bir taraftan Hz. Meryem'in asil ailesinden bahsediyor, diğr taraftan onlardan farklı davrandığını vurgulayarak tahkir etmeye çalışıyorlardı.[700] Hz. Meryem kendini suçlayan kavmine hiç sesini çıkarmadan, beşikteki bebeği işaret ederek durumu ona sormalarını îma etti. Çevresindekiler daha da kızarak, "Tabî ki senin konuşmaya yüzün yok; kendi sıkıntını masum bebeğe atarak bizi oyalıyorsun! Beşikteki bebekle biz nasıl konuşuruz" dediler.[701]

Fakat bebek annesinin işaret etmesiyle gayet düzgün ifadelerle konuşarak, "Ben Allah'ın kuluyum" dedi ve şunları ekledi: "O bana kitap verip

---

696 Âl-i İmrân, 3/45-48.
697 Nisâ, 4/171
698 Bkz. Mâide, 5/116-118.
699 Bkz. Sâd, 38/30; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/298.
700 Meryem, 19/27.
701 Bkz. Meryem 19/28-29; Mehmed Vehbî, *a.g.e.*, 8/3210.

peygamber olarak görevlendirdi. Nerede olursam olayım beni kutlu, mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe bana namazı ve zekâtı farz kıldı. Beni de anneme saygılı, hayırlı evlat kıldı; asla zorba ve hayırsız biri yapmadı. Doğduğum günde, öleceğim günde, kabirden dirileceğim günde selâm olsun bana!"[702]

Hz. Îsâ bu sözlerinin başında kendisinin "Allah'ın kulu ve kitap verilen elçisi" olduğunu dile getirmiş, Yahûdîlere karşı da annesinin her türlü iftiradan uzak ve "gayet saygın bir ana" olduğunu şöyle belirtmişti: "Meryem oğlu Îsâ Mesih sadece bir resuldür. Nitekim ondan önce de bir çok elçi gelip geçmiştir. Onun annesi de çok dürüst, son derece iffetli bir hanımdı. Her ikisi de diğer insanlar gibi yemek yerlerdi. Dikkat et, Biz onlara delilleri nasıl açıklıyoruz; sonra bak nasıl oluyor da akılları çelinip bu hakikatlerden vazgeçiyorlar!"[703]

Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'de hiç bir peygamberin adı babasının veya anasının adıyla birlikte zikredilmediği hâlde, sırf babasız doğduğu gerçeğini vurgulamak için olsa gerek, ismi geçtiği her yerde[704] annesinin ismiyle birlikte "Meryem oğlu Îsâ: عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ" diye anılmaktadır.

"İşte hakkında şüphe ve tartışmalara girdikleri Meryem oğlu Îsâ konusunda, Allah'ın mahza hakîkat olan sözü şudur: Allah'ın bir evlât edinmesi, olacak şey değildir! O, bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece «Ol!» der ve hemen olur."[705]

2. Hz. Îsâ'nın Tebliğe Başlaması ve Muhatapların Tepkileri

1- Hz. Îsâ'nın Mûcizeleri ve Havârîleri

Cenâb-ı Hak Meryem oğlunu ve annesini, Kendi kudretine bir mûcize kılmış; onları yerleşmeye elverişli ve sulak bir tepeye yerleştirmişti.[706] Âyette sözü edilen Nasara Beldesi'nde Hz. Îsâ otuz yaşına gelince, akıl ve

---

702 Meryem, 19/30-33.
703 Mâide, 5/75.
704 Bkz. Bakara, 2/87, 253; Âl-i İmrân, 3/45; Nisâ, 4/157, 161; Mâide, 5/17, 46,72,75,78,110,112,114,115,116; Tevbe, 9/31; Meryem, 19/34; Mü'minûn, 23/50; Ahzâb, 33/7; Zuhruf, 43/57; Hadîd, 57/27; Saff, 61/6, 14.
705 Bkz. Meryem, 19/34-35.
706 Bkz. Mü'minûn, 23/50.

kalplerine değer verecek yerde peşin hüküm ve acelecilikten ayrılmayan Yahûdîlere peygamber olarak görevlendirilmişti; onlara dedi ki:

"Benden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmak için gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. O hâlde Allah'tan korkun, bana da itaat edin. Gerçekten Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na ibadet edin; dosdoğru olan yol işte budur. Allah'a giden yolda bana yardım edecek kim var? dedi. Havâriler, 'Allah yolunda yardımcılar biziz. Biz Allah'a iman ettik. Ey Îsâ, bizim Müslüman olup Allah'a itaat ettiğimize sen de şahid ol!"[707]

Getirdiği mûcizeleri şöyle açıklar: Rabbinizden size bir mûcize getirdim, ki ben size çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıp içine üflerim, o da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Yine ben doğuştan körü ve alaca cilt hastasını iyileştirir, Allah'ın izniyle ölüleri bile diriltirim. Evlerinizde ne yediğinizi ve ne biriktirdiğinizi de bilirim. Eğer inanmaya niyetiniz varsa, elbette bunlarda sizin için dersler vardır."[708]

Hz. Îsâ bu mûcizelerini gözler önüne seriyor ve İsrâiloğullarından, başta kendisinin de bir kulu ve elçisi olduğu Allah'a ibadetin gerektiği, O'na kulluktan hiçbir varlığın uzak kalamayacağına ve kulluktan kaçınanların âkıbetlerinin hayırlı olmayacağına inanmalarını istiyordu.[709] Allah Teâlâ ondan şu gerçekleri duyurmasını istiyordu:

"Allah, Meryem'in oğlu Mesih'tir diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır. De ki: 'Eğer Allah, Meryem oğlu Mesih'i, anasını ve dünyada bulunanların hepsini imha etmek istese, O'na karşı kimin elinden bir şey gelir? Doğrusu göklerin, yerin ve ikisi arasında olan bütün varlıkların hâkimiyeti Allah'a aittir, dilediğini yaratır. Allah her şeye kadirdir."[710] Bu tehdit ifadeleriyle dikkatleri çekildikten sonra, onlara imtihan dünyasında yaşadıkları ve tövbe etmelerine yeni bir fırsat verildiği şöyle hatırlatılır: "Hâlâ Allah'a dönüp O'ndan af dilemeyecekler mi? Allah'ın affi ve merhameti boldur."[711]

Hz. Mesîh'e çok az sayıda kişi inandı; bunlara "yardımcılar" anlamında "havârîler" denir. Cenâb-ı Hak, "Hani Havârîlere, 'Bana ve peygamberime iman edin' diye ilham etmiştim. Onlar (da), 'İman ettik, bizim

---

[707] Âl-i İmrân, 3/48; Krş. Mâide, 5/110; Saff, 61/14.
[708] Âl-i İmrân, 3/49.
[709] Bkz. Nisâ, 4/172.
[710] Mâide, 5/17; Krş. Mâide, 5/72-73
[711] Mâide, 5/74.

Allah'a teslim olmuş kimseler olduğumuza sen de şahit ol' dediler. Diğer bir seferinde de Hz. Îsâ ile şöyle konuştular:

– 'Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' dediler. O da,

– 'Eğer mümin iseniz Allah'tan korkun da edebi aşmayın!' diye cevap verdi. Onlarsa,

– 'Ondan yiyelim, kalplerimiz mutmain olsun, bize doğru söylediğini (kesin olarak) bilelim ve ona, gözleriyle görmüş şahitler olalım istiyoruz' demişlerdi. Meryem oğlu Îsâ şöyle dedi:

– 'Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, hem bizim, hem de geçmiş ve geleceklerimiz için bir bayram ve Senden bir mûcize olsun. Bizi rızklandır. Zaten Sen, en hayırlı rızk verensin'. Allah da şöyle buyurdu:

– 'Ben şüphesiz onu size indireceğim ama bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, kâinatta hiç bir kimseye etmediğim azabı ona edeceğim!"[712]

Bu tehditten anlaşılıyor ki, imtihanda ipucu olarak yaratılan mûcize ne kadar yaygın ve müşahhas ise, ders veya ibret alınmadığı takdirde cezası da o kadar büyük olmaktadır.

Gösterilen mûcizelere yeterince itibar etmedikleri, kendilerine apaçık deliller getirildiği zaman inkâr edenlerin, 'Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil!' demelerinden[713] anlaşılıyordu.

Ayrıca "Bir insan babasız olamaz!" fikrine saplanarak aslî imtihanı kaybettikleri de şu âyetlerden anlaşılmaktadır:

"Yahudiler, 'Üzeyir Allah'ın oğludur!' Hristiyanlar da, '(Hayır) Mesih, Allah'ın oğludur' dediler. Bu, onların ağızlarında geveledikleri sözlerden ibarettir. Onlar, sözlerini daha önce geçmiş kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Hay Allah kahredesiler! Nasıl da haktan bâtıla döndürülüyorlar? Yahudiler hahamlarını, Hıristiyanlar rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i Allah'tan başka rab edindiler. Halbuki onlara bir tek İlâh'a ibadet etmeleri emr edilmişti. O'ndan başka ilah yoktur ve ortak koştukları şirkten münezzehtir."[714]

"İsrailoğullarından kâfir olanlar, söz dinlemeyip sınırı aşmaları nedeniyle Dâvûd ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdi. (Sebebi ise) işle-

---

712 Mâide, 5/111-115.
713 Mâide, 5/110.
714 Tevbe, 9/30-31.

dikleri kötülükten birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı; yaptıkları ne kötüdür! (Ayrıca) onlardan çoğunun kâfirleri velî edindiklerini görürsün. Bu iş -ki onu bizzat yapmış ve üzerlerine Allah'ın hışmını çekmişlerdir- ne kötü bir davranıştır! Onlar Cehennem azabında devamlı kalacaklardır."[715]

2- Hz. Îsâ'nın Göğe Yükseltilmesi

İsrâiloğulları, zamanında Hz. Îsâ'ya göçebe hayatı yaşattıkları yetmemiş gibi, tebliğe başlayınca da yıldızlara tapan müşrik bir adam olan Şam Kralına, Kudüs'te insanları çıkmaza sürükleyip yoldan çıkaran, halkını ifsad eden biri olduğunu duyurdular. Kral öfkelendi ve oradaki valisine, söz konusu sanığın yakalanıp asılmasını, başına da diken yığılarak eziyetinden insanların kurtarılmasını yazdı. Mektup vâliye ulaşır ulaşmaz, bir grup Yahûdî ile birlikte Kudüs'te Hz. Îsâ ve 12 ya da 17 arkadaşının bulunduğu evi bastılar.

"Durumun kritik olduğunu farkeden Hz. Îsâ, "Kim benim kılığıma girerse Cennet'te bana arkadaş olacaktır" dedi. Teklif üç defa tekrarlanmasına rağmen üçünde de tek bir delikanlı ortaya atılınca, Îsâ (aleyhisselâm), "Tamam, sen seçildin!" dedi; Allah da onu Îsâ'nın tam bir benzeri kıldı. Evin tavanından bir dehliz açıldı va Hz. Îsâ'yı bir uyku sardı ve hemen göğe yükseltildi.[716] Hal böyleyken, "Allah Teâlâ, 'Ey Îsâ, Ben sana ömrünü tamamlatıp Kendime kaldıracağım, inkârcılardan arındıracak, sana tâbi olanları kıyamete kadar inkârcılardan üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz Banadır ve anlaşamadığınız hususlarda aranızda hüküm veririm' buyurdu."[717]

"Geceleyin Yahûdî ekip gelerek o genci tutup astılar ve başına diken yığdılar. Yahûdîler de asılmasına gayret göstermiş gibi iş başarma övüncüne kapıldılar. Hristiyan kalabalıklar ise cahillik ve düşüncesizlik sebebiyle olayı uzaktan seyrettiler. Sadece evde Hz. Îsâ ile birlikte olanlar onun göğe kaldırılmasına şahit oldular, diğerleri Yahûdilerle aynı yanılgı içindeydiler, hatta Hz. Meryem'in bile o asılanın altında oturup ağladığı ve o cesedin kendisine hitap ettiği anlatılır. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın derin hikmetine göre kullarını tâbi tuttuğu imtihanlardandır."[718]

---

[715] Mâide, 5/78-80.
[716] İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/762.
[717] Âl-i İmrân, 3/55.
[718] İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/762.

"İşte sözleşmelerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve 'Kalplerimiz perdelidir!' demeleri -ki kalpleri perdeli yaratılmış olmayıp, Allah, inkârcılıkları sebebiyle kalplerini mühürlemiştir ve artık onlar pek az inanırlar- yine inkârları ve Meryem'in aleyhinde müthiş bir iftira atmaları ve 'Biz Allah'ın resûlü(!)[719] Meryem oğlu Mesih Îsâ'yı katlettik' demeleri yüzünden, onları başlarına belâlar vererek cezalandırdık, kalplerini mühürledik. Oysa onlar Îsâ'yı ne öldürdüler, ne de astılar! Öldürülen başkası idi, lâkin kendilerine öyle gösterildi. Îsâ hakkında ihtilafa düşenler de bu hususta şüphe içinde olup kesin bilgileri yoktur, zandan başka bir şeye dayanmazlar. Onu kesin olarak öldürmediler; aksine Allah onu Kendi katına yükseltti. Allah mutlak galip ve tam bir hikmet sahibidir. Kitap Ehli'nden hiç kimse yoktur ki, ölümünden hemen önce İsa'ya iman etmiş olmasın. Fakat kıyamet günü İsa, onların aleyhine şahitlik edecektir."[720]

---

719 Müşriklerin Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem), "Ey kendisine Zikr indirilen! Sen delisin deli!.." dedikleri gibi (Bkz. Hıcr, 15/6), Yahûdîler "Allâh'ın resûlü" ifadesini, "Hani şu Allâh'ın elçisi oduğunu iddia eden var ya, onu öldürdük!" anlamında alaycı ve hatta onur kırıcı bir tavırla söylemişlerdi. Çünkü Allâh'ın Hz. Îsâ'yı aşikâr mûcizelerle destekleyerek gönderdiğini görünce kıskandılar. (İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/762).

720 Nisâ, 4/155-159.

İkinci Bölüm

PEYGAMBER KISSALARININ ORTAK MAKSADI

PEYGAMBER KISSALARININ ORTAK MAKSADI

Helâk edilen birkaç kavmin âkıbetinin Kur'ân'da zikredilmesi, kâinatta sadece fıtrat kanununun geçerli olmadığını, aksine Hakîm ve Hakem olan Allah'ın, yarattığı kâinatı aynı zamanda hikmetle idare etmekte olduğunu da bildirir. Yani kâinatta sadece Yaradan'ın koyduğu tabiat kanunları değil, yine O'nun yerleştirdiği ahlâkî kanunlar da yürürlüktedir. Bu ikincilerin gereği olarak da amellere ceza ya da mükâfaat verilmesi lazımdır ve kâinatta câri olan ahlâki kanunların belirtileri de en az fizik kanunlarının sonuçları kadar kesin ve yürürlüktedir. Bu belirtiler, kâinatın ve Fâtırı'nın sıfatlarını aklı olanlara gösterir. Şu âyet mealleri misal verilebilir:

"Biz hangi ülkeye peygamber gönderdiysek, ilkin oranın halkını, gafletten uyarsın, Allah'a yönelip yalvarsınlar diye yoksulluğa, hastalık ve musîbetlere mutlaka duçar ederiz. Sonra o kötü durumları değiştirip güzellikleri yayarız. Zamanla ahali çoğalıp, 'Vaktiyle atalarımız gâh üzülmüş, gâh sevinmişlerdi.' derler ve fakat olaylardan ibret alıp şükretmezler. Derken, hiç hatırlarından geçmezken ansızın onları tutup bastırırız.

"O ülkelerin halkı iman edip Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette Biz üzerlerine gökten de, yerden de nice bereket ve bolluk kapılarını açardık. Fakat onlar peygamberleri yalancı saydılar, Biz de işledikleri kötülükler sebebiyle kendilerini cezaya çarptırdık. Peki o ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken satvetimizin kendilerine baskın halinde gelivermesinden emin mi oldular? Yoksa onlar güpegündüz eğlenirlerken azabımızın kendilerine gelmesinden emin mi oldular?

"Yoksa onlar Allah'ın ansızın kendilerini azapla bastırmasından emin mi oldular? Fakat şu gerçek ki, kendilerine yazık eden kimselerden başkası, Allah'ın ânî baskınından emin olamaz.

"Sahiplerinden sonra dünya mülküne vâris olanlar anlamadılar mı ki, eğer dileseydik kendilerini de günahları sebebiyle musîbetlere uğratırdık? Fakat Biz kalplerini mühürleriz de onlar işitmez, anlamaz hâle gelirler. İşte o ülkelerin haberlerinden bir kısmını sana böylece anlatıyoruz. Oraların halklarına Peygamberlerimiz açık deliller, mûcizeler getirdiler. Fakat onlar iman etmediler. Çünkü ondan önce tekzip ve inkâr etmeyi âdet haline getirmişlerdi. Allah kâfirlerin kalplerini işte böyle mühürler! Biz onların çoğunda sözünde durma diye bir şey bulmadık; onların ekserisinin sadece itaat dışına çıkmış kimseler olduğunu gördük."[721]

Demek ki davranışları ve âkıbetleri zikredilen kavimler ahiret inancına kayıtsız biçimde, Allah'ın ceza ve mükâfatına kulak asmadan, bu konuda herhangi bir endişe duymadan yaşıyorlardı. Sonunda fâsid nizamların ve müfsid zatların âkıbetinde olduğu gibi, onlar da azaba çarptırıldılar. İnsanlık tarihinin tekrarlanan bu tecrübeleri iki şeyi ispatlamaktadır:

Birincisi, ahireti inkâr eden her kavim ahlâki bozgunluğa uğrar ve bu bozgunluk, sonunda onun felaketine sebep olur. Ve bu dünya gerçeklerine karşı çıkanların sonu nasıl olmuş ve oluyorsa, sonrakilerden ahiret gerçeğini umursamayanların sonu da aynı olacaktır.

İkincisi, amellerin ceza veya mükâfaatı hiçbir zaman bu dünyada tam mânasıyla verilmez. Yıllarca, asırlarca fesat tohumu ektikten sonra ölenler bu dünyada hiç azap çekmemiş olabilirler. Oysa Allah'ın adâleti, yaptıklarının yanlarına kâr kalmamasını, ilahî imtihan gereği sorgulanmalarını ve sonuçların alınmasını gerektirir.

Bu maksatla Kur'ân-ı Kerîm, tarihî harâbe ve kalıntılara ibret nazarıyla bakılmasını sık sık gündeme getirir. Meselâ, "Şu Kureyş müşrikleri, belâ yağmuruna tutulan, üstüne taş yağdırılan şehre de vardılar. Peki, orada olup biteni fark etmediler mi? Doğrusu onlar öldükten sonra diriltileceklerini hiç düşünmezler."[722]

"Âd ve Semûd halklarını da imha ettik. Siz (Mekkeli)ler bunu, kalan ev harabelerinden anlıyorsunuzdur. Şeytan onlara yaptıkları kötü işleri

---

[721] A'râf, 7/94-102.
[722] Furkân, 25/40.

süsledi ve onları yoldan çıkardı. Halbuki onlar aklı fikri yerinde, açıkgöz kimselerdi.

"Kaarun'u, Firavun'u ve Hâman'ı da helâk ettik. Mûsâ kendilerine belgeler, mûcizeler getirdi ama onlar o ülkede kibirlenip büyüklük tasladılar, fakat hükmümüzden kurtulamadılar. Onlardan her birini kendi suçu sebebiyle cezaya çarptırdık: Kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir gürültü bastırıverdi, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmedi, asıl onlar kendilerine zulmettiler. Allah'tan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Halbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi!."[723]

Tarihe mal olmuş kavimlerin hakkı inkâr edişlerinin, peygamberleri dikkate almayışlarının âkıbetlerini zikretmenin bir amacı da Hâtemü'l-Enbiyâ'ya tesellî vermekti. Meselâ,

"Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, bil ki onlardan önce Nûh, Âd ve Semûd halkı da, İbrâhîm'in halkı da, Lût'un halkı da, Medyen ahâlisi de Resûlleri yalanlamışlardı. Mûsâ da yalancı sayılmıştı. Ben de her seferinde inkârcılara mühlet verdim. Sonra da tuttuğum gibi işlerini bitirdim. Onların inkârına karşı nasıl olurmuş Benim de onları tanımayışım!.."[724]

"Biz senden önce, şehirlerin halkına sadece kendilerine vahy ettiğimiz kimseleri gönderdik. Hiç yeryüzünde dolaşmıyorlar mı, ki öncekilerin nasıl bir akıbete uğradıklarını görsünler? Kendilerine çeki-düzen verenler için ahiret yurdu elbette daha hayırlıdır. Hâlâ mı aklınızı kullanmayacaksınız?!

"Peygamberler ümitsizliğe düşüp kesinlikle yalanlandıklarını sandıkları sırada, onlara yardımımız gelmiş, böylece dilediğimiz kurtarılmıştır. Suçlu kavimlerden baskınımız asla geri çevrilmez. Andolsun ki, peygamberlerin kıssalarında, aklı olanlar için ibretler vardır. Kur'ân uydurulabilen bir söz değil, kendinden önceki Kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir."[725]

Bütün bunlardan şu anlaşılıyor: Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen Peygamberlerin ve muhataplarının yaşadıkları imtihan özelliği taşıyan olayların, bazen en ince ayrıntılarına varıncaya kadar zikredilmesinin en önemli

---

[723] Ankebût, 29/38-41.
[724] Hacc, 22/42-44.
[725] Yûsuf, 12/109-111.

maksadı; Kur'ân'a muhatap olanlarının ibret alıp akıllarını kullanmalarını, benzeri sınamalarda uyanık ve tedbirli olmalarını sağlamak.

A- MEKKE DÖNEMİNDE KUR'ÂN MUHATAPLARI

Bütün kâinat insan için kurulup döşenmiş, insan da imtihan için yaratılmış ve insanlık Son Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında da var olduğuna göre imtihan olgusu devam etmektedir. "İnsan, başıboş bırakılacağını mı sanır!"[726] Yüce Rabb, "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık"[727] buyurur. Niçin yarattığının cevabı şu âyette verilir: "Hangi insanın daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır."[728]

Aynı sebepten insanları da sorumluluklarını bilip gereğini yapsınlar diye akıllı olarak yaratmış, davranışlarını değerlendirip karşılığını vermek ve hangilerinin Allah'a karşı itâatkâr, ihlaslı ve davranışları daha hayırlı olduğunu kendilerine de bildirmek için onları sınava tabi tutmuş ve tutmaktadır.[729]

Allah'ın göklere, arza ve dağlara teklif ettiğinde, sorumluluğundan korktukları için yüklenmekten çekindikleri "emâneti" insan yükleniver-miş... Nedeni de Allah'ın münafık erkeklere ve kadınlara, müşrik erkeklere ve kadınlara azap edecek; inanan erkeklerin ve kadınların da tevbesini kabul edecek olmasıdır.[730]

O hâlde Kur'ân'a muhatap olanlar da, ister müşrik veya münâfık, isterse bunların arasından Hâtem-i Enbiyâ'ya ümmet olup mümin ve Müslüman olsunlar, ilahî imtihan süzgecinden geçirileceklerdi ve öyle de oldu.

"Elif-lâm-mîm... İnsanlar, sınavdan geçirilmeden: أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لاَ يُفْتَنُونَ", sadece 'İman ettik' demeleriyle bırakıverileceklerini mi sandılar?! Andolsun ki Biz, onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Allah, elbette doğruları meydana koyacak, yalancıları da ortaya serecektir mutlaka."[731]

---

726 Kıyâme, 75/36.
727 Duhân, 44/38.
728 Bkz. Mülk, 67/2.
729 Zuhaylî, *a.g.e.*, 29/10 vd.
730 Bkz. Ahzâb, 33/72-73.
731 Ankebût, 29/1-4; Krş. Hûd, 11/7; Mü'minûn, 23/115.

Demek ki Allah onları, samimi olanlarla olmayanları ortaya çıkarmak, ne kadar sabır ve metanet gösterdiklerini, inanç ve niyetlerinin ne derece içten olduğunu tesbit etmek için çeşitli sınavlara tabi tutuyor. Bu demektir ki, doğru olanlar yalancılardan açıkça ayrılacak; sözünün eri olanlar mükâfât, diğerleri de ceza alacaklardır.[732]

Kur'ân muhataplarının imtihana tâbî tutulmalarını, İslâm'ın Mekke ve Medîne Dönemlerinde gelişim sürecindeki merhalelerini izleyebilmek açısından, imtihan olgusunu kendi tarihî seyri içinde ele almak isabetli olacaktır.

1. Müminlerin Îmanda Sabır-Sebatla İmtihanı

a) Hz. Muhammed'in İlk Tebliğine Muhatap Olanlar

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ilk vahiyden önce ilahî tebliğ ile ilgili bir bilgiye sahip bulunmuyordu. Şeytânî bir aldatmaca ile Rahmânî bir ilham arasındaki ince farkı birbirinden ayıracak durumda değildi. Eşi Hz. Hadîce, Resûl-i Ekrem'in, Hira mağarasındaki müşahedesini, kendisinin Hristiyan ve âmâ olan amcasıoğlu Varaka'ya anlatmıştı. Varaka, Hz. Peygamber'e, "Melek sana göründüğü zaman bana haber ver" dedi. "İşte şurada!" demesi üzerine, Hz. Hadîce'yi Efendimiz'in, sağına, soluna ve önüne oturtup her defasında hâlâ görüp görmediğini sordu. Olumlu cevaplar alınca bu defa onu zevciyet muhabbetiyle kucaklayıp aynı soruyu sordu. "Hayır, artık görmüyorum!" deyince, "O gerçek bir melekti; şeytan olsaydı şu muhabbet hâlinde de bizi terk etmezdi" dedi.[733]

'Alak Sûresi'nin ilk beş âyetiyle başlayan vahyin bir ara kesilmesiyle Ebû Leheb'in karısı gibi kişilerin, "Şeytanın artık seni terk etti!" diye eğlenmesiyle yüksek kayalardan atlayıp intihar etmeyi bile düşünmüş, Cebrâil'in (aleyhisselâm) tekrar görünüp Duhâ Sûresi'ni getirerek Allah'ın elçisi olduğuna inandırmasıyla vazgeçmişti.[734] Böyle sıkıntılarla ilahî ilhama muhatap olduğunu anlayan Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) rûhî-mânevî mertebesi gelişmişti. Önce "Ey örtüye bürünen! Kalk da insanları uyar! Rabbinin büyüklüğü ortaya koy! Elbiseni tertemiz tut, kirli

---

[732] Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/195-196.
[733] Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/82-83.
[734] Buhârî, *Sahîh*, 4/1904; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/674; Suyûtî, *Dürru'l-mensûr*, 8/540; Âlûsî, *a.g.e.*, 30/157.

olan her şeyden kaçın!"[735] emirleri, vahyin tekrar başlamasından sonra da, "Rabb'inin nimetini ise durma anlat!"[736] gibi direktiflerle hakkı tebliğ görevine başlaması gerektiğini anlamıştı. Kısa zamanda, "En yakınların olan aşîretine azabı haber ver!"[737] âyetinin gereğini yapmak üzere bir davet düzenledi. Yemekten sonra, ev sahibinin söz alıp önemli bir konuyu onlara açacağından haberleri olmadığı için herkes evine dağılmıştı.

Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ikinci bir davet daha düzenledi ve bu defa daha tedbirli davranıp yemekten sonra duyuracağı önemli bir mesaj olduğunu açıkladı. Bu defa davet edilmediği hâlde amcası Ebû Leheb de gelmişti. Yemekten sonra söz alarak Allah'ın, kendisine nasıl ilahî bir vazîfe yüklediğini açıklayınca Ebû Leheb ortaya fırladı ve eskiden beri tapmakta oldukları putları Muhammed'in yere vurduğunu haykırarak toplantının neşesini kaçırdı.

Ancak imtihan dünyasının sıkıntı ve zorlukları, azimli kişileri her zaman kamçılamıştır; yine öyle oldu. Bir başka gün Kâbe'nin tam karşısındaki Safâ Tepesi'ne çıkmış, çevresindekilere önemli mesajları olduğunu, kendisini dinlemeleri gerektiğini ilân ediyordu. Toplananlardan kendi aşiretinden olmayanları göndererek yeterince dikkatleri üzerine çektikten sonra kalanlara, "Size, şu tepenin ardında şehri zaptetmek isteyen bir ordu olduğunu söylesem, bana inanır mıydınız?" dedi. O zamana kadar hiç yalanını tutmadıklarını ve her söylediğine inanacaklarını bildirmeleri üzerine, "Allah beni, sizi ikaz etmem ve sözlerimi dinlemeyecek olursanız öfkesiyle sizi tehdit ettiğini bildirmem için göndermiş bulunuyor!" dedi.[738]

Bir imtihanla karşı karşıya olduğunu kavrayıp da akıllı ve temkinli davranmayanların tipik bir örneği Ebû Leheb yine ortaya fırlayıp, "Geberesice! Bizi bunun için mi çağırdın?!" diye çıkıştı.

Ebû Leheb artık sanki yeğenine eziyet etmek için yaşayacaktır. Aklını pisliklerden kurtaramayarak, eşi veya parayla tuttuğu kişiler vasıtasıyla, Hz. Peygamber'in tebliğ görevini engellemek için, kapısının önüne her türlü çöp ve necaseti yığmış,[739] bir başka açıdan yine sathî düşüncesi gereği, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evli oğullarına baskı yapıp eşlerini boşattır-

[735] Müddessir, 74/1-5.
[736] Duhâ, 93/11.
[737] Şu'arâ, 26/214.
[738] Hamîdullah, *a.g.e.*, 1/90 (Belâzurî, *Ensâb*, 1/238-239'den naklen).
[739] Bkz.: Mesed, 111/1-5.

mıştı. Fakat bütün bunlar yeni tebliğin yayılıp duyulmasını engellemeye yetmemişti. Bu sebeple inen vahiy şunları emrediyordu: "Sana emredileni gerçeği kafalara dank ettir; müşriklere aldırma. Seninle alay edenlerin hakkından gelmeye Biz yeteriz. Onlar Allah'tan başka tanrı uyduruyorlar ama yaptıklarının sonucunu yakında bilecekler!"[740]

Böylece İslâm'ı açıktan açığa tebliğ ile bir yandan Hz. Peygamber'in azim ve sebatı, diğer taraftan da akıllarına hitap edilen muhatapların tepkileriyle, îman-inkâr imtihan süreci devam edip gidecekti. Hidâyete erenler, ilâhi sınavı bir şekilde başarmakta, dayanılmaz işkenceler altında bile inandıklarından taviz vermemekte iken, inkârda direnenler önce hidâyeti yakalayıncaya kadar, sonra da hidayetteki sebatlarıyla olgunluk mertebelerine tırmanırlarken, çeşitli denemelere tabi tutulmuşlardır.

İşte Mekke Döneminin başında kullanıma giren "fitne" kavramı, filolojik ve rasyonel tefsir sahibi meşhur Müfessir Zemahşerî'ye göre, "vatandan ayrılık, düşmanla çarpışma, arzu ve zevklerden uzak kalma, fakirlik, kıtlık, cana veya mala gelen musîbet türlerine ve inkârcıların eza-cefâları dahil her türlü zararlarına sabredip direnme şeklinde şiddet ve zorluklarla imtihan" demektir.[741]

b) Müşriklerin Ezâlarına Sabredenlerin Fitneye Düşürülmeleri

Allah'ın insanı din ile mükellef kılması, yüce ruhlarla cüce ruhlar imtihan meydanında birbirinden ayrılsın diye bir deneme ve bir müsabakadır. Elmasla kömür ya da altınla toprak birbirinden ayrılsın diye bir maden ateşe verildiği gibi, insanın kâbiliyet madeninde olan yüksek cevherlerle âdî alışkanlıklar birbirinden ayrılsın diye bu imtihan dünyasında ilahî emirler ve görevler de birer imtihandır. "Yoksa siz, Allah içinizden cihâdeden ve Allah'tan, Elçisinden ve müminlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden, bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızı haber almaktadır."[742]

"(Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esası, diğerleri de müteşâbihtir (izahı gerekir). Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak: اِبْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ (yani insanları inanç ya da dinleri konusunda "tamam

740 Hıcr, 15/94-96.
741 Zemahşerî, *Keşşâf,* 3/195.
742 Tevbe, 9/16.

mı/devam mı!" tercih kavşağında bırakıp, baskı yaparak caydırmak)[743] ve te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler..."[744]

İslâm'ın ilk dönemlerinde bâtıl düşüncelere sahip olanlar, çelik iradeli ancak çevre desteği zayıf olanları inançlarından caydırmak için çeşitli eziyetlere mâruz bırakıyorlardı. Ama bunlar insanın dünyaya gelişiyle hemdem olan imtihanın bir gereğidir. Hayat yolunda sapmalardan uzak ilerleme becerisi bu denemelerle gelişecek, sonraki nesillere de örnek teşkil edecektir. Şu takrir sorusu aksinin bâtıl olduğunu belirtir: "Yoksa siz, Allah içinizden cihâd edenleri tesbit etmeden, sabredenleri ortaya koymadan Cennet'e gireceğinizi mi sandınız?!"[745] İşte bu tür denemelere şu âyet bir örnektir: "Sonra şüphesiz Rabb'in, fitneye düşürüldükten: مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا (yani işkenceyle inkâra zorlandıktan[746]) sonra hicret, ardından da cihad ederek sabredenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[747]

Mekke'de bel bağlayacakları pek kimseleri olmayan 'Ammâr ile ebeveyni Yâsir ve Sümeyye, Suheyb, Bilâl, Habbâb ve Sâlim Hazretleri gibi kişilerin, İslâm'ı kabul ettikleri için yapılan işkencelere dayanamayıp, aslında kalplerinin derinliklerine kök salmış inançlarından dönmedikleri rivâyet edilir. Bu sahabîlerin, doruğa çıkan bedenî işkencelerle, sanki dinlerinde ne kadar sebat edebilecekleri sınanmıştı. Özellikle de anne ve babası İslâm'ın ilk şehitleri olarak işkenceyle gözlerinin önünde öldürülen 'Ammâr, işkence edenlerin baskısıyla, inandığı değerleri dilinin ucuyla inkâr ettiğini söyleyip ölümden kurtulmuştu. Durumu Hz. Peygamber'e ulaştırılıp, "Ammâr inkâr etti!" dediklerinde, "Hayır, 'Ammâr imanla dopdoludur!" deyip teselli etmiş, onun gözlerindeki yaşları silmiş ve benzeri bir durumda kalırsa yine aynı tarzda davranmasını salık vermişti.

Bu noktada, "Ammâr'ın mı yoksa ana-babasının mı davranışı daha değerlidir?" sorusuna, "Ana-babasının davranışı!.." diye cevap verilir. Çünkü takıyyeyi yapmadan ölüme göğüs germekle İslâm'ın izzetini

---

743 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/413

744 Âl-i İmrân, 3/7.

745 Âl-i İmrân, 3/142; Krş. Bakara, 2/214.

746 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/430.

747 Nahl, 16/110. Âyetteki "فُتِنُوا" fiili etken sîğa ile فَتَنُوا diye de okunabilir; o zaman anlam, "Müminleri azap ve inkâra zorlamakla sınadıktan sonra İslâm'a giren, gerekiyorsa hicret de edip diğer müşriklerle savaşanlar.." olur ki, bunlar da iki zıt davranışlarıyla sınanmaya örnek teşkil ederler. (Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/430; Nesefî, *Medârik*, 2/273.

koruyup gözetmişler ve fitne sınavını üstün dereceyle başarmışlar; ancak Ammâr da İslâm'ın ruhsatını kullanmış olup,[748] imtihanı kaybetmiş sayılamaz.

Kur'ân-ı Kerîm, inançları konusunda zorluk veya baskı görenlerin moralini takviye etmek için geçmiş ümmetlerden sık sık örnekler verir. Meselâ, "İbrahim ve yanındaki kişilerde sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız; sizi tanımıyoruz. Tek Allah'a inanıncaya kadar, aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke ortaya çıktı." diyerek kavimlerine tavır koymuşlardı. Ne var ki, İbrahim babasına, 'Andolsun, senin için af dileyeceğim, ama sana O'ndan gelecek herhangi bir şeyi önleyemem!' demişti. Ümmetiyse Hz. İbrâhîm'e, Rabb'imiz! Ancak Sana dayandık, Sana yöneldik; dönüş de ancak Sanadır" demişler ve "Rabb'imiz! Bizi, inkâr edenlere deneme konusu kılma: رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا, bizi bağışla! Ey Rabb'imiz! Tek galip ve hikmet sahibi, ancak Sensin![749]" diye de niyazda bulunmuşlardı.

Durum Hâtemü'l-Enbiyâ'ya gelince de pek farklı değildi. "Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için nerdeyse dünyayı başına dar getirecekler. O takdirde, senin ardından kendileri de fazla kalamazlar. Bu, senden önce gönderdiğimiz elçilerin de kanunu olup Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."[750]

Böylece Rabbine sığınanlara dinlerinde sâbit kadem olsunlar diye moral desteği, onlara işkence edenlere de gözdağı olsun diye, "Ne siz, ne de taptıklarınız, Cehennem'e can atandan başkasını fitneye düşürecek değilsiniz! [751]مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنِينَ" buyurulmaktadır.

Söz konusu fitne, çift ağızlı kılıç gibi, inançsız azgınların da işini bitirmeye hazır bir kavram olarak, onların da inkârları nedeniyle sınav yaşadıklarını anlatır. Hatta müşriklerle Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem) bile kıyasıya kıyaslama yapar. Şöyle ki: "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin. Hanginizde aptallık olduğunu: بِأَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ" yakında sen de göreceksin, onlar da... Doğrusu Rabb'in, kendi yolundan sapan kişiyi en iyi bilendir, hidâyete erenleri de..."[752]

---

748 Zemahşerî, *aynı yer.*
749 Bkz. Mümtehıne, 60/4-5.
750 İsrâ, 17/76-77.
751 Sâffât, 37/161-163.
752 Kalem, 68/4-7.

Diğer taraftan "İnkâr edenler, birbirlerinin velisidirler. Siz de bu (dayanışmayı) yapmazsanız yeryüzünde fitne ve büyük bir kargaşa olur: إِلاَّ تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ"[753] Demek ki, Müslümanlar şirke karşı tek vücut olmadıkları sürece, şirk ortalıkta gezecek ve fesat çoğalacaktır. O hâlde fitne kavramı her türden insana yönelik sosyolojik bir tuzaktır.

2. Müşriklerin Fitneye Düşürülmesi

Fitne kavramı çift taraflı keskin bir kılıç gibi azgın ve zâlimleri de hedef almaktadır. Dolayısıyla onlar da maruz kaldıkları fitneler karşısında sorumluluklar yüklenmekte, davranışları cinsinden, karşılığını daha çok ahirette görecekleri kulaklarına küpe edilircesine ikaz edilmektedir. Meselâ, "Şüphesiz imanlı erkeklere ve inançlı kadınlara işkence çektiren: إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ" sonra da tövbe etmeyenlere Cehennem azabı, evet onlara, yangın cezası vardır."[754]

"O kahrolası yalancılar sarhoşluk ve cehalet içinde, ne yaptıklarını bilmeden atıp tutarlar. Bir de alay ederek, 'Ne zaman o hesap günü?' diye sorarlar. O gün onlar ateş üzerinde yakılacaklar; kendilerine, 'Fitnenizi(n cezâsını) tadın!: ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ acele isteyip durduğunuz şey budur işte!' (denecektir)."[755]

"Şimdi ziyafet olarak bu Cennet nimetleri mi daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?. Biz o (zakkumu) zalimler için bir fitne (yemeye ne kadar dayanabilecekleri sınav) kıldık: إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ." Zira o, Cehennem'in dibinde bitip yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları şeytanların başları gibidir. Onlar mutlaka ondan yiyecek, karınlarını onunla dolduracaklardır"[756] "O her şeyi kaplayan kıyamet gününde, yerden başını kaldıramayan yüzler vardır; yorgun mu yorgun, bitkin mi bitkindir! Kızgın ateşe yanaştırılır, susayınca da suyu kaynayan bir gözden içirilirler.. Yiyecekleri sadece bir dikenden ibarettir, onun da ne besin değeri var, ne de doyurucu bir özelliği!.."[757]

---

753 Enfâl, 8/73-74.
754 Bürûc, 85/10; Buhârî, *Sahîh, Kitâbu't-Tefsîr*, 4/1885.
755 Bkz. ez-Zâriyât, 51/10-14; Krş. Âl-i İmrân, 3/106, 181; Nisâ, 4/56, En'âm, 6/30; A'râf, 7/39; Enfâl, 8/35, 50; Tevbe, 9/35; Yûnûs, 10/ 52; Hacc, 22/22; Secde, 32/20; Zümer, 39/24; Ahkaf, 46/34; Kamer, 54/27, 38, 48.
756 Sâffât, 37/62-66.
757 Bkz. Ğâşiye, 88/6-7.

Bu âyetler dünya hayatının gayesinin imtihan olduğu konusunda idrakini açık tutan kişilere caydırıcı özellik taşımaktadır. Bu ikazları da kulakardı edebilenler vardır ve kıyamet kopuncaya kadar var olacaktır. Çünkü Cehennem de boşuna yaratılmamıştır.

B- MEDÎNE DÖNEMİNDE KUR'ÂN MUHATAPLARININ SINANMALARI

Medîne Dönemi'nde ilk göze çarpan husus, Hak Din'e inananların kendi hüviyetlerine kavuşmuş ve sosyal bir kimlik kazanmış olmalarıdır. Şimdilik inkârcıların siyasî fitnelerinden tamamen kurtulamamış ve onları mağlup edecek kıvama ermemişlerse de, muhataplarını îmâna davet eden âyetler Mekke Dönemi'nde olduğundan daha farklı bir üsluba sahipti. Çünkü Mekke'de dünyayı başlarına dar eden sosyo-ekonomik ambargo kalkmış, Müslümanlar günlük ihtiyaçları için serbestlik kazanmışlardı. Öyleyse ilahî imtihan can, mal-mülk, evlat vb. nimetlerin yok olması veya azalmasına ya da konforun elden alınmasına sabır ve metanet göstermekle devam edecekti. Şu âyet bu konuya parlak bir ışık tutmaktadır: لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيراً ، وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الأُمُورِ Meâli: "Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâya sarılırsanız, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir."[758] Bu mal veya can kaybının bir başka boyutu da Hak Din uğruna cihada çıkmaktır. Önceleri korunma, daha sonraları "Allah'ın ismini en yücelere çıkartıp bayrağını en yükseklere dikme: إِعْلاَءُ كَلِمَةِ الله" gayesiyle din yolunda savaşmanın meşrû kılınmasıyla cihad kavramı gündeme gelmişti ve imtihan harbe katılma konusunda halen de sürdürülmektedir.

1. Müslümanların Nimet Eksikliği, Can Kaybı vb. ile Sınanmaları

İnsan kendi haline bırakılacak olursa kendi benliğine ağırlık verir ve çoğunlukla kendi emeğini sahip olduğu nimetlerin yegâne sebebi görür. "Bu insan var ya, Rabb'i onu imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve

[758] Âl-i İmrân, 3/186.

bol nimet verdiğinde 'Rabb'im bana ikram etti' der. Onu imtihan etmek için rızkını daralttığında ise, 'Rabb'im beni önemsemedi' der."[759] "İnsana bir zarar dokunduğu zaman Bize yalvarır. Sonra, kendisine tarafımızdan bir nimet verdiğimiz vakit, 'Bu bana ancak bilgimden dolayı verilmiştir' der. Hayır, o bir imtihandır fakat çokları bilmezler: بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ."[760]

"Her canlı, ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz: وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً. Ve siz, ancak Bize döndürüleceksiniz."[761] Allah (celle celâlüh) dünyaya gönderdiği insanların nasıl davranacaklarını, onları var etmeden önce de biliyordu. Sadece yaşatıp kendilerine de göstermek için yaratıp yaşattı; bu da tam mânasıyla bir deneme şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla tebliğ görevi de dâhil, her ne şekilde olursa olsun, insan hırsa kapılmadan temkinli hareket etmeli, herkesin kendi aklını kullanmasına ve sonucunu kazanmasına fırsat tanınmalıdır. Bu anlamda Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) şu ikazlar gelmiştir:

"Sakın, kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme! Rabb'inin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır."[762] "Bu yeni Kitab'a inanmaz, (o yüzden de helâk olurlarsa) üzüntüden neredeyse kendini harap edeceksin. Biz, insanların hangisinin en iyi amel[763] işleyeceğini deneyelim diye: لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً yeryüzündeki her şeyi dünyanın zîneti yaptık ve Biz ondaki her şeyi elbette kuru bir toprağa çevireceğiz."[764]

"Andolsun ki sizi, biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltmakla deneriz; sabredenleri müjdele! Onlar kendilerine bir belâ geldiği zaman, 'Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz' derler."[765] Demek ki Allah, kullarını, içinde bulundukları itâat yani "emrine

---

759 Fecr, 89/15-16.
760 Zümer, 39/49.
761 Enbiyâ, 21/35; Krş. A'râf, 7/168.
762 Tâhâ, 20/131.
763 Buradaki "en iyi iş"ten kasıt, zühd yani dünyayı ve üstündeki süsleri değersiz bulup bunlarla gururlanmamaktır. (Zemahşerî, *Keşşâf,* 2/472)
764 Kehf, 18/6-8.
765 Bakara, 2/155-156. İstircâ' yani Rabb'e yönelişi kavramını somut olayları anlamaya alışık akıllara anlatmak için şöyle bir benzetme yapılabilir: Otlağın sınırlarını aşan bir koyun, onu çevirmek için çobanın attığı taşlar değdiğinde hâl diliyle, "Biz çobanın emri altındayız. O, yararımızı bizden fazla düşünür; madem rızası yoktur, dönelim." der. Kendisi döndüğü gibi sürünün de dönmesine neden olur. Allah da, çobanın her zaman koyunun yararını kolladığı gibi, kulunu ondan ziyade düşünmektedir.

ve hikmetine teslimiyet" haline devam edip etmeyeceklerini değerlendirmek için, onlara imtihan edilen bir kimsenin halini yaşatmaktadır.[766]

"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoş görür ve kusurlarını başlarına kakmazsanız, bilin ki Allah da pek esirgeyen ve çok bağışlayandır. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır: إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır."[767]

Anlaşıldığı gibi bu anlamdaki âyetlerde Allah (celle celâlüh) mal ve çocukları fitne saymaktadır; çünkü bu nimetler Allah'ın emir ve yasaklarına mal ve evlat arasında nasıl uyacaklar diye imanlı kullarını deneme vasıtaları, yani "günah, azap ya da sıkıntı" anlamındaki fitneye düşmelerine birer sebeptir.[768]

2. Fitneyi Engelleme Emriyle İlahî İmtihan

Bu başlık altında da "cihat" ve "fitne" diye iki ictimâî kavramı birlikte değerlendirmekte yarar vardır. Fitnenin sosyal yayılmacılığını vurgulamak için Allah (celle celâlüh), "Bir de içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmayıp (hepinizi yere vuracak) fitneden sakının: وَاتَّقُوا... فِتْنَةً لَاّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً" ve bilin ki, Allah'ın azabı şiddetlidir"[769] buyurur. Dolayısıyla İslâm düşmanlarıyla savaş, iltihaplı ve yeterince olgunlaşmış bir çıbana veya kanserli kısma son çare olarak neşter vurmaya benzer. Bunu da müşriklere, münâfıklara ve Ehl-i Kitab'a karşı olmak üzere üç kategoride ele almak gerekir:

a) Müşriklerle Amansız Mücâdele ve Maksadı

Medîne Döneminde müşrikler kendi sınırlarını aşıp da Müslümanlara karşı aktif davranışa geçmedikçe İslâm'ın tercihi, barış içinde yaşamaktı. Aksi hâlde karşı durmak için vakit kaybetmenin hiçbir anlamı kalmaz; hatta savaşta üstünlük kazanılmışsa bile Müslümanlara, "O hâlde sakın gevşemeyin; üstün olduğunuz hâlde sulha davet etmeyin. Allah, sizinle beraberdir, amellerinizi asla eksiltmez",[770] "Onları nerede yakalarsanız

---

[766] Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/323.
[767] Teğâbün, 64/14-15; Krş. Enfâl, 8/28.
[768] Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/154.
[769] Enfâl, 8/25.
[770] Muhammed, 47/35.

öldürün; sizi çıkardıkları yer (olan Mekke)den siz de onları çıkarın! Fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür: وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ. Mescid-i Harâm'da onlarla savaşmayın ki, onlar da sizinle orada savaşmasınlar. Ama sizinle savaşırlarsa, hemen onları öldürün; kâfirlerin cezâsı böyledir"[771] denir.

Müşrikler hakkında şu tesbitler yapılır: "Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) 'Yemin olsun, kurtarırsa gerçekten şükredenlerden olacağız!' dersiniz. Ve diğer bütün sıkıntılardan da ancak Allah kurtarır, sonra siz yine O'na şükretmez, şirk koşarsınız. De ki: 'O, sizin üstünüzden, yahut ayaklarınızın altından bir azâb göndermeğe, ya da sizi parti parti ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmağa kadirdir'. Bak, anlasınlar diye âyetleri nasıl açıklıyoruz!.."[772]

Açıklanan âyetleri idrak edebilseler af kapısı her zaman açıktır: "İnkârcılar (dine düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Ama yine düşmanlık ederlerse kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir! Fitne (inanca baskı) ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لله (İnkâra) son verirlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görmektedir. Ancak (imandan) yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne iyi sahip ve ne güzel yardımcıdır!"[773]

"Hepsini mahşerde toplayacağımız, sonra da o Allah'a ortak koşanlara, 'Hani nerede o Allah'a ortak sanıp durduğunuz ortaklarınız?' diyeceğimiz… sonra onların da şaşkınlık içinde sadece, 'Rabb'imiz Allah'a and olsun ki, biz ortak koşanlar değildik!' diyebilecekleri gün (gelecek)...[774] Bak gör ki, kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediler ve (tanrı) uydurdukları şeyler kendilerinden nasıl kaybolup gitti!"[775]

"Sabah akşam Rabb'lerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları yanından kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluk yok ki, onları kovup da zâlimlerden olasın! Böylece, 'Allah, aramızdan şunlara mı lütfetmiş?!' desinler diye, Biz onları birbiriyle

---

771 Bakara, 2/191.
772 En'âm, 6/63-65.
773 Enfâl, 8/38-40.
774 Sahâbîlerden Abdullah b. Abbâs, "Buldukları çare onlar için bir mazeret sayılmamıştı" der. (Buhârî, *a.g.e., el-Cüz'ü'l-hâs fi't-tefsîr*, 4/1692).
775 En'âm, 6/22-24.

denedik: وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَ هَؤُلاءِ مَنَّ اللهُ عَلَيْهِم مِنْ بَيْنِنَا Allah, şükredenleri daha iyi bilmez mi?"[776]

Böyle alaycı "Kâfirlerle (savaşta) karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun hemen. Nihayet onları iyice sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Şu var ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı ama sizi birbirinizle denemek istemektedir:... وَلَوْ يَشَاءُ اللهُ لاَنْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَ بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz."[777]

İslâm'a göre cihadın asıl gayesi "insanlara hidâyet yolunun açık tutulması" olduğuna göre, Müslüman olmayanlarla yapılacak savaş fitne ortadan kalkıncaya kadar sürecektir. "Fitne (güncel anlamıyla anarşi) kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!: حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلهِ. Eğer (karşı durmaya) son verirlerse muhakkak ki Allah, ne yaptıklarını görmektedir."[778]

"... Eğer (saldırılarına) son verirlerse artık zâlimlerden başkasına düşmanlık olmaz."[779] Demek ki savaş, onların ileri sürecekleri herhangi bir şartları kalmayıncaya, böylece her bâtıl din ortadan kalkarak sadece İslâm Dîni kalıncaya kadar sürdürülecektir.[780]

"Hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarıyla da karşılaşacaksınız. Bunlar ne zaman fitneye götürülseler ona başaşağı dalarlar: كُلَّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا. Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onların aleyhine size apaçık yetki verdik."[781] "Sana harâm ayında savaşmayı soruyorlar. 'Onda savaşmak, büyük bir günâhtır' de. Fakat Allah yoluna engel olmak, Allah'a ve Mescid-i Harâm'a karşı nankörlük etmek ve halkını oradan sürüp çıkarmak Allah katında daha büyük günâhtır. (Böyle bir) fitne, öldürmekten daha büyük (günâh)tır: وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ. Onlar yapabilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner ve kâfir ola-

---

776 En'âm, 6/53-54.
777 Muhammed, 47/4.
778 Enfâl, 8/39.
779 Bakara, 2/193.
780 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/157;
781 Nisâ, 4/91.

rak ölürse, bütün yaptıkları dünyada da ahirette de boşa çıkmıştır ve onlar Cehennemlik olup orada sürekli kalıcıdırlar."[782]

Müslüman olmayanlarla savaşmanın ilahî imtihan boyutu şöyle özetlenebilir: Cenâb-ı Hak Müminleri cihatta sabru sebat ederek büyük sevap kazanmaya yönelsinler diye inkârcılarla, onları da müminler vasıtasıyla azapları hafiflesin diye denemek istemektedir.[783]

b) Münafıkların Geçirdikleri Sınavlar

"İnsanlardan kimi vardır, 'Allah'a inandık' der; fakat Allah uğrunda eziyete uğratıldığı zaman insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi tutar. Halbuki Rabb'inden bir nusret gelecek olsa, mutlaka, 'Doğrusu biz de sizinle beraberdik' derler. İyi de Allah, herkesin kalbindekileri en iyi bilen değil mi?!"[784]

Münâfıkların bu dünyadaki iki yüzlülüklerinin ahirete yansıması şöyle canlandırılır: "Münafık erkek ve kadınların, müminlere, 'Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça tutuşturalım!' diyeceği günde kendilerine, 'Arkanıza dönüp de ışık arayın!' denilir. Nihayet onlarla aralarına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir. (Münâfıklar), 'Biz de sizinle değil miydik?' diye seslenirler. (Müminler de) derler ki: 'Evet; ancak siz başınıza iş açtınız, kararsız beklediniz, kuşkulandınız, kuruntular sizi aldattı:... قَالُوا بَلَى وَلَكِنَّكُمْ فَتَنتُمْ أَنفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ. Sonunda da Allah'ın emri gelip çattı ve o çok aldatıcı (şeytân) da sizi Allah(ın affı) ile aldattı."[785]

"Dileseydik sana onları gösterirdik de yüzlerinden tanırdın. Elbette sen onları sözü eğip bükmelerinden tanıyacaksın. Allah işlediklerinizi bilir. Andolsun, içinizden cihad edenlerle sabredenleri ortaya koyuncaya ve haberlerinizi belirleyince kadar sizi imtihan edeceğiz: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ"[786]

Münâfıkların sözü nasıl eğip büktüklerine şu âyetlerde anlatılan

---

[782] Bakara, 2/217.

[783] Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/531.

[784] Ankebût, 29/10.

[785] Hadîd, 57/13-14.

[786] Muhammed, 47/30-31. Bu âyetlerin tefsîrinde denir ki: Bir zamanlar bir eşkiya reisi iken tevbe eden ve mâneviyatta çok inkişaf eden Fudayl b. 'Iyâd Hazretleri bu âyeti okudukça ağlar ve 'Allâh'ım! Bizi böyle imtihan etme! Çünkü bizi, (sırlarımızı açığa çıkarmakla) imtihan edersen, perdelerimizi yırtmış ve bizi rüsvay etmiş olursun; nice kusurlarımız ortaya çıkar!' dermiş. (Bilmen, *a.g.e.*, 7/3402).

hâdiseler örnek olabilir: "Sizin içinizde (savaşa) çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı. Sizi birbirinize düşürmek için hemen aranıza sokulurlardı, içinizde de onlara kulak verenler vardı. Allah zâlimleri bilir. (Onlar) önceden de fitne çıkarmak istediler ve sana nice işleri tersine çevirdiler. Nihâyet hak geldi ve onlar istemedikleri hâlde Allah'ın emri ön plana çıktı. İçlerinden öylesi var ki, 'Bana izin ver de beni fitneye düşürme!' der.[787] İyi bilin ki, onlar zaten fitneye düşmüşlerdir.[788] Cehennem de kâfirleri kuşatacaktır."[789]

"Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık (şüphe) olanlar: 'Allah ve Resûlü'nün bize zafer vâd etmesi, meğer bizi aldatmak içinmiş!' diyorlardı. Ve o zaman, münafıklar ve kalplerinde hastalık (iman zayıflığı) bulunanlar, 'Meğer Allah ve Resûlü bize sadece kuru vaatlerde bulunmuşlar!' diyorlardı. Onlardan bir grup, 'Ey Medineliler! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi geri dönün!' demişti. İçlerinden bir kısmı ise, 'Evlerimizin gerçekten korunması gerekli!' diyerek Peygamberden izin istiyordu. Oysa evleri tehlikede değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı. Medine'nin her yanından üzerlerine saldırılsaydı da o zaman savaşmaları istenseydi, şüphesiz hemen savaşa katılırlar ve evlerinde pek eğlenmezlerdi. Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi; Allah'a verilen söz de sorumluluk demektir!"[790]

"Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: 'Bu sizin hanginizin imanını artırdı?!' İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler. Kalplerinde hastalık (inkâr veya nifak) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün artırır ve artık kâfir olarak ölürler. Onlar, her yıl bir veya iki kez (belâlarla) imtihan edildiklerini görmüyorlar mı? Sonra da ne tövbe ediyor, ne de ibret alıyorlar. Bir sûre indirildiği zaman birbirlerine bakıp göz kırpar, 'Sizi gören birisi var mı?' diye sorar, sonra da sıvışır giderler. Anlamaz bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir."[791]

---

[787] "Beni fitneye düşürme" sözü, "Beni helâke atma, çünkü seninle savaşa çıkarsam malım ve ailem helak olur.' diye tefsir edildiği gibi, el-Cüdd b. Kays, 'Ensâr benim kadınlara düşkün olduğumu bilir. Beni sarışın kızlarla fitneye düşürme ama ben malım ile yardım edeyim, beni bırak' demiştir. (Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/194).

[788] Aslında fitne, içinde bocaladıkları savaşa katılmama halidir. (*A. g. yer*)

[789] Tevbe, 9/47-49.

[790] Ahzâb, 33/12-15.

[791] Tevbe, 9/124-127.

Münâfıklar Allah'ın hastalık, kıtlık vb. belâlarından bir belâ ile ya da Hz. Peygamber'e karşı savaşmakla deneniyorlar, onun durumunu ve Allah'ın ona indirdiği nusret ve desteği bizzat görüyorlarsa da iyice düşünüp ders almıyor, imtihana yol açan hallerine son vermiyor ve nifaklarından vazgeçmiyorlar. Ya da şeytan onları azdırıyor, yalan söyleyerek Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ile olan ahitlerini bozuyorlar; o da onları cezalandırsa hatta öldürüyor olsa da bundan herhangi bir sıkıntı duymuyorlar.[792] Demek ki bu karakterlerin, gerçek kulluk imtihanını kazanmak için fazladan fazlaya güç harcamaları gerekiyor.

"(Ey Muhammed!) Biz, senden önce her kimi bir resûl veya nebî gönderdiysek, bir temennide bulunduğunda şeytan onun dileğine (beşerî arzular) katmaya çalışır. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder, sonra da Kendi âyetlerini (lâfız ve mâna bakımından) sağlam olarak yerleştirir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. (Allah, şeytanın böyle yapmasına izin verir) ki, kattığı şeyi kalplerinde hastalık olanlar ve kalpleri katılaşanlar için bir deneme (vesilesi) yapsın diye: لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ Zalimler, gerçekten (haktan) oldukça uzak bir ayrılık içindedirler. Bir de, kendilerine ilim verilenler, Kur'ân'ın hakikaten Rabb'in katından gelmiş bir gerçek olduğunu bilsinler de ona inansınlar, bu sayede kalpleri huzur ve tatmine kavuşsun diye... Doğrusu Allah, iman edenleri, kesinlikle dosdoğru bir yola yöneltir."[793]

Allah Teâlâ her sonucu her zaman bildiği hâlde, neden "bilmemiz için.." buyurdu? Bu, önceden var ve sonradan da hâsıl olan bilgisidir. Anlamı ise, "Karşılık vermenin tahakkuk edeceği şekilde her şuura açık bir bilgiyle ortaya sermemiz için" demektir. Aslında bu ve benzeri âyetlerde Hz. Peygamber ile ashâbının bilmesi söz konusu ediliyor ve onların bilmesini Cenâb-ı Hak Kendi'ne isnâd ediyor, çünkü onlar O'nun has ve yakın kullarıdır.[794]

Âyetin anlamı, "Senden önceki peygamber ve nebîlerin yakın çevreleri de böyleydi. Allah onları imtihan etmeyi murad ederek, şeytanın, senin okumana karışmak istediği gibi, onların da okumalarına karışmasına izin vermişti. İmanda sebat edenlerin sevabının kat kat arttırmak ve günahkâr-

---

[792] Zemahşerî, *Keşşâf,* 2/222.
[793] Hacc, 22/52-54.
[794] Zemahşerî, *Keşşâf,* 1/318.

ların da cezasının artması için dilediği deneme ve fitne çeşitleriyle kullarını sınaması Allah'ın şanındandır.[795]

c) Ehl-i Kitab'ın Denenmeleri

Allah Teâlâ insanları denemek için ayrı ümmetler halinde yaratmış ve kendi içlerinden bir dizi peygamberlerle irşad etmiştir. Son Elçisi'ne hitaben şöyle buyurur:

"Sana da, daha önceki kitapları tasdik edici ve denetleyici olarak bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. O hâlde Ehl-i Kitap arasında Allah'ın sana indirdiği ile hükmet ve sana gelen bu hakikati terkedip de onların keyiflerine uyma! Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği farklı şeriatlar dairesinde sizi imtihan etmek istediği için ayrı ayrı ümmetler yaptı. Öyleyse durmayın, hayırlı işlerde yarışın! Zaten hepinizin dönüşü Allah'a olacak, O da ihtilaf ettiğiniz şeyleri size tek tek bildirecektir."[796]

"Senden önce gönderdiğimiz bütün elçiler de elbette yemek yer, çarşılarda ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Böylece sizi birbirinizle imtihan ediyoruz; bakalım sabredecek misiniz... Rabbin zaten her şeyi görmektedir."[797] Bu âyetin yorumu şöyle yapılmıştır: "Yani bir kısmınızı, onlardan duyduğunuz veya gördüğünüz muhalefetlerle size sıkıntı ettim ve onlara dünyayı verip sizi de hidâyete tabî olmanız şeklinde sınadım. İsteseydim dünyayı Elçilerimin ayaklarına sererdim de onlar asla karşı koyamazlardı. Fakat Ben, kulları sizinle ve sizi de onlarla denemek istedim. Bütün bunlar gözetimimiz dışında değildir; imtihan sırasında sabredeni de sızlananı da görüyoruz."[798]

Ehl-i Kitap'tan çokları "Yalan dinlemeye çok meraklı, haram yemeye pek düşkündürler. Sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen hüküm vermekten geri dur! Geri durursan onlar sana asla bir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adâletle hükmet! Çünkü Allah âdilleri sever."[799]

---

795 Zemahşerî, *aynı yer.*
796 Mâide, 5/48.
797 Furkân, 25/20.
798 Taberî, *Câmi'*, 18/195.
799 Mâide, 5/42.

Yahûdîlerin âlimlerinden Ka'b b. Üseyyid, Abdullah b. Sûriyâ ve Şâs b. Kays, 'Bizi Muhammed'e götürün de onu dîninde şaşırtalım dediler. Ona varıp, "Ya Muhammed, bizim Yahûdîlerin âlimlerinden olduğumuzu ve bizim sana uyduğumuzda Yahûdîlerin hepsinin bize uyacağının da farkındasın. Bizimle kavmimiz arasında bir husûmet var. Bunu sana danışalım da bizim lehimize hüküm ver, biz de sana inanıp tasdik edelim" dediler, Hz. Peygamber Cenâb'ı Hakk'ın lütfuyla buna yanaşmadı ve şu âyet nâzil oldu:[800]

"Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet, onların keyiflerine uyma ve onların, Allah'ın indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın! Eğer dönerlerse bil ki Allah, bazı günâhları yüzünden onları felâkete uğratmak istiyordur. Zaten insanlardan çoğu, yoldan çıkmışlardır."[801] Şu âyet de bunu destekler mâhiyettedir: "Az kalsın seni de, Bize iftira etmen için sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi."[802]

Kritik haller veya eksantrik şeyler her tür insan için her zaman bir deneme vesîlesi olmuştur. Bu noktada da şöyle bir örnek vardır: "Biz Cehennem'in işlerine bakmakla yalnızca melekleri görevlendirdik. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık: وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلاَّ فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا. Böylece, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensin, iman edenlerin imanını arttırsın; hem kendilerine kitap verilenler, hem müminler şüpheye düşmesinler, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de, 'Allah bu misalle ne demek istemiş ki?' desinler diye... İşte Allah, dilediğini böyle sapıklıkta bırakır, dilediğini de doğru yola eriştirir. Rabb'inin ordularını, kendisinden başkası bilmez. Bu ise, insanlık için bir öğüttür sadece."[803]

Ehl-i Kitabın kesin bilmeleri, müminlerin imanlarının artması inkârcı ve münâfıkların da alay etmelerine yol açacak, 'Bunun doğruluk derecesi nedir? Sayı niye 20 değil de 19 gibi zor kabul edilen bir sayı?!.' sorularıyla yani Cehennem zebânîlerinin sayısı ile denemeye tabi tutulmuşlar.. O hâlde burada önemli olan, Allah'a ve hikmetine inanmayıp itiraz ve alay

---

[800] Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/618; Uceylî, *a.g.e.*, 2/160.
[801] Mâide, 5/49.
[802] İsrâ, 17/73.
[803] Müddessir, 74/31.

edenlerin, hikmet yönü gizli kalsa da kabullenen mümin kadar saygı gösteremeyip şaşkınlığa düşmesidir.[804]

Cehennem'in zebâni sayısından başka içindeki zakkum ağacı da mîraç izlenimleri de insanları birer deneme vesîlesidir. İlgili âyet şöyledir: "Vaktiyle sana, 'Rabbin insanları ilim ve kudretiyle kuşatmıştır' demiştik. Gerek mîraçta sana gösterdiğimiz temâşayı, gerek Kur'ân'da lânetlenen o zakkum ağacını, sırf insanları deneme vesilesi kıldık. Biz onları tehdit ediyoruz da bu, onların azgınlığını artırmaktan başka bir işe yaramıyor."[805]

d) Müslümanların Sıkı İmtihanları

Mekke Döneminden farklı olarak Medîne'de Müslümanlar toplum olarak güçlenmişler, müşriklerin eza-cefalarına katlanma sınavı yerine, "Allah'ın Kelimesi"ni yüceltme hedefiyle cihâda ilahî izin çıkmıştı. Dolayısıyla bu başlık altında İlâhi İmtihan sürecine ibadette ihlas, sosyal hayatta bazı düzenlemeler ve cihatta inanç/moral kuvveti olmak üzere üç açıdan bakılacaktır:

1) İbadette İhlas İmtihanları

"İnsanlardan kimi Allah'a bir uçurumun kenarında kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunsa pek memnun olur, bir de musîbete uğrarsa yüznü çeviriverir; artık dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu, apaçık bir hüsrandır."[806] Bu âyetten anlaşıldığına göre, insanlardan bazıları hidayeti yakalamış ve îman etmiştir, ancak Yaradan'a ibadet etmeye tam olarak kendini veremez. Minder dışına kaçmak için fırsat kollayan bir güreşçi gibi, en küçük bir daralma halinde yüz çevirip firar etmeye hazırdır ve sonuçta da sınavı kaybetmektedir.

"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. Size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli, pek merhametlidir. (Ey Muhammed!) Yüz çevirirlerse de ki: 'Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur ve Ben sadece O'na güvenip dayanırım ki O yüce Arş'ın sahibidir."[807]

---

804 Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/174.
805 İsrâ, 17/60.
806 Hacc, 22/11.
807 Tevbe, 9/128-129.

"De ki: 'Bana İlâhınız'ın ancak tek İlah olduğu vahyediliyor; şimdi siz Müslüman oluyor musunuz?' Eğer yine yüz çevirirlerse de ki: 'Ben sizin hepinize eşit biçimde açıkladım; artık tehdit edildiğiniz şeyin (mahşerin) yakın mı, yoksa uzak mı olduğunu bilmem. Şüphesiz O, sözün açığını da bilir, gizlediklerinizi de... Bilmiyorum, belki de o (azabın ertelenmesi) sizi denemek, bir zamana kadar sizi (imkânlardan) faydalandırmak içindir: وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ."[808]

Böyle, inanç aktivitelerine seyirci kalmayı test edecek, inancını umursamayıp atan ile sapasağlam tutanları ayırabilecek bir hâdise de "kıble değişikliği"dir. Şu âyet bu noktaya işaret etmektedir:

"Böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mûtedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kıbleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, sırtını dönüverenden ayırt etmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidayet ettiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı elbet şefkatli ve merhametlidir."[809] Kıble'nin ilk başta olduğu gibi Kâbe'ye döndürülmesi sadece, insanları İslâm'a sâdık kalacak ile şaşkınlığından hemen dönüp irtidat etmek üzere bir kenarda bekleyenden ayırmak için imtihan ve deneme kılınmıştır.[810]

Müslümanlar ibâdet sahasında bir denemeyi de hacda av yasağı ile yaşarlar. Hacıların ihramdayken av yasağıyla ilk defa sınanmaları Hudeybiye senesinde oldu. Allah'ın azabından, gayb hâlinde ve ahirete önem vermiş beklerken korkup da avdan uzak duranı, korkmayandan ayırmak için uygulanmıştır.[811] İlgili âyette şöyle buyurulur:

"Ey iman edenler! Allah sizi elleriniz ve mızraklarınızın erişeceği bir avla sınayacak:[812] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ ki, gıyabında Kendi'sinden korkanlar meydana çıksın... Kim bundan sonra haddini aşarsa ona gayet acı bir azap vardır."[813]

Bu sınav İsrâiloğullarının kendilerine Cumartesi balık avını yasaklamalarıyla karşılaştırılabilir. Balık avı yasağını insanlar kendi kendilerine

808 Enbiyâ, 21/108-111.
809 Bakara, 2/143.
810 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/318.
811 Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/643.
812 Öyle ki, ihramda iken avlanması yasaklanan yabânî hayvanlar ve kuşlar yüklerinin arasına kadar giriyorlardı. Uceylî, *a.g.e.*, 2/273.
813 Mâide, 5/94.

koymuşlar sonra da o yasağı yine kendilerinin îcâd ettikleri çeşitli vesîlerle delmişler ve sonuçta sınavı kaybetmişlerdi. İhramlı hacılara av yasağını ise Cenâb-ı Hak koymuş, muhatapları da tam mânasıyla uyarak imtihanı kazanmışlardır.

2) Sosyal Hayatta Bazı Denemeler

İmtihan olgusu hayatın vazgeçilmez prensiplerinden biri olduğuna göre sosyal hayatta da uygulamalarına rastlanması gayet tabîidir. Meselâ yetimleri, hayat tecrübeleri oluşup oluşmadığı konusunda denemek gerektiğini şu âyetten öğreniyoruz:

"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri denemeye tabi tutun: وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ Onların akılca olgunlaştıklarını görürseniz, mallarını kendilerine teslim edin. 'Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar' endîşesiyle onları israf ederek, tez elden yemeyin. Zengin olan, onların malını yemekten çekinsin. Fakir olan ise, meşrû sûrette yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman, bunu şahitler karşısında yapın. Hesap sorucu olarak Allah yeter."[814]

Ebû Hanîfe ve ashâbına göre, yetimin nasıl davranacağı anlaşılsın diye, değerlendireceği malın kendisine verilmesi gerekir. Rüşd ise tasarruf çeşitlerine araştırıp ulaşabilmesidir. İbn Abbas'a göre akıl ve malı korumada yeterliliktir. Mâlik ve Şâfiî'ye göre ise ahvâli ve alışverişteki tasarrufu izlenip fikre ve dine meylinin gözlemlenmesidir."[815]

"Ey iman edenler! Mümine hanımlar size katılmak üzere hicret etmiş olarak geldiklerinde onları imtihan edin!: إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ. Gerçi Allah onların imanlarını pek iyi bilir. Siz de onların mümin olduklarını anlarsanız, artık onları kâfirlere iade etmeyin. Bundan böyle bu hanımlar kâfir kocalarına, kâfir kocaları da o hanımlara helal olmazlar..."[816] Bu âyet-i kerîme din ya da inanç farkının, nikâhın meşruluğu noktasını belirleyici olduğunu, mihrin de buna bağlı olarak el değiştirmesi gerektiğini bildirdikten sonra tam anlamıyla teslimiyeti denemek amacıyla şöyle son bulur: "Allah'ın hükmü budur, aranızda O hükmetmektedir. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."

814 Nisâ, 4/6.
815 Zemahşerî, *Keşşâf,* 1/501.
816 Mümtehıne, 60/10.

3) Savaşta İnanç Gücü Sınavları

Özellikle maddî üstünlüğün yani asker sayısı ve silah dahil eldeki lojistik desteğin karşı tarafa göre kıyaslanamayacak kadar yetersiz olduğunda savaş durumu çok çetin bir imtihan halini alır. Böyle bir durumda Hakka ve haklı olduğuna inanmanın gücü savaşın sonunu belirleyici olur. Bu desteği sağlamak için Cenâb-ı Hak, Elçisi Muhammed'e iman gücünün ilk sınavı olan Bedir Gazvesi öncesinde şöyle moral desteği verir ve kalplerin dağınıklığını önler: "O vakit Allah sana müşrik askerlerini rüyanda az göstermişti. Eğer onları çok gösterseydi paniğe kapılır, emir ve kumanda konusunda ihtilafa düşerdiniz. Fakat Allah sizi bundan kurtardı. Çünkü O bütün sînelerin gizlediklerini pek iyi bilir."[817]

Savaş sırasında da zafer için yeterince mânevî takviye gönderildiği daha sonra şu âyetle duyurulmuştu: "(O gün) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. (Ey Muhammed) Düşmana attığın zaman da sen atmamış, fakat Allah atmıştı, müminleri güzel bir imtihanla sınamak için... وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاَءً حَسَناً. Doğrusu Allah işitendir, bilendir. Böyledir; doğrusu Allah kâfirlerin tuzağını bozar."[818] Evet mânevî takviyenin geldiği savaştan daha sonra duyurulmuştu; çünkü Bedir cihat kapısının açılma safhasıydı.

Sonra benzer denemelerin yaşandığı Uhud safhası gelir. Bu hususta da imtihan konusu şöyle dile getirilmektedir: "Allah size verdiği yardım sözünü tuttu; hani O'nun izni ile o düşmanlarınızı kırıp geçiriyordunuz. Ama sonra Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra, siz isyan etmiş, verilen emir hakkında çekişmiş ve yılgınlık göstermiştiniz. O esnada aranızdan dünya menfaatini isteyenler de vardı, ahiret mükâfatını isteyenler de. Daha sonra Allah sizi denemek için ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ, onlara karşı size verdiği desteği çekti. Bununla beraber sizin kusurlarınızı da bağışladı; zaten Allah müminlere bol lütuf ve inâyet sahibidir."[819]

"O zaman Peygamber arkanızdan sizi çağırdığı hâlde siz, kimseye dönüp bakmadan uzaklaşıyordunuz. (Allah) size keder üstüne keder verdi; bundan dolayı gerek elinizden gidene, gerekse başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

"Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize öyle bir emniyet, öyle bir uyku indirdi ki, bu içinizden bir zümreyi örtüp bürüyordu. Bir zümre

---

817 Enfâl, 8/43.
818 Enfâl, 8/17-18.
819 Âl-i İmrân, 3/152.

de canları sevdasına düşmüştü. Allah'a karşı, câhiliyet zannı gibi, hakka aykırı bir zan besliyorlar ve 'Bu işten bize ne?' diyorlardı. De ki: 'Bütün iş Allah'ındır'. Onlar sana açıklamayacaklarını içlerinde saklıyorlar (ve) diyorlar ki: 'Bize bu işten bir şey olsaydı burada öldürülmezdik'. Onlara de ki: 'Eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi yazılmış olanlar yine muhakkak yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gidecekti. Allah (bunu) gönlünüzden geçeni denemek ve yüreklerinizdekini temizlemek için yaptı. Allah göğüslerin içindekileri bilir."[820]

"(Ey müminler!) Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İçinizden, birini siper edinerek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar:... فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ Bilmiş olun ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. O, sizin ne yolda olduğunuzu iyi bilir. İnsanlar O'nun huzuruna döndürüldükleri gün, yapmış olduklarını onlara hemen bildirir; Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."[821]

Şimdi de sıra yine maddi güç dengesinin kıyaslanamayacak derecede müşriklerin lehine farklı olduğu Hendek Gazvesi'nde müminlerin imtihan ve sarsılmalarına geldi:

"Onlar hem yukarınızdan hem aşağı tarafınızdan (vâdinin üstünden ve alt yanından) üzerinize yürüdükleri zaman; gözler yılmış, yürekler gırtlağa gelmiş ve siz Allah hakkında türlü türlü zanlara kapılmıştınız... İşte orada müminler imtihandan geçirilmiş ve iyiden iyiye sarsıntıya uğratılmışlardı."[822]

"Onlardan bir grup da demişti ki: Ey Yesribliler! Artık sizin için durmanın sırası değil, haydi dönün! İçlerinden bir kısmı ise: 'Evlerimiz gerçekten de korunmasız!' diyerek Peygamber'den izin istiyorlardı. Oysa evleri korunmasız değildi, sadece kaçmayı arzuluyorlardı. Oranın her yanından üzerlerine saldırılsaydı da, o zaman savaşmaları istenseydi, şüphesiz hemen savaşa katılırlar ve evlerinde pek oyalanmazlardı. Andolsun ki daha önce onlar, sırt çevirip kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi; O'na verilen sözün de hesabı sorulur!."[823]

---

820 Âl-i İmrân, 3/153-154.
821 Nûr, 24/63-64.
822 Ahzâb, 33/10-11.
823 Ahzâb, 33/13-15.

C- KUR'ÂN MUHATAPLARININ İMTİHANLARININ ORTAK BİR DEĞERLENDİRMESİ

Kur'ân-ı Kerîm muhataplarının sınanması konusunda çoğu zaman onlara doğrudan hitap eder ve meselâ, der ki: "Sizi arzın halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi denemek için, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur: وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلاَئِفَ الأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ... Doğrusu Rabb'in, çabuk cezalandıran, aynı zamanda çok bağışlayan ve esirgeyendir."[824] Bu âyetin tefsirinde insanların, mal ve makam nimetleriyle, o nimetlere nasıl şükredecekler ve şerefli olan halktan birine, hür olan köleye, zengin de fakire nasıl davranacak diye sınandıkları açıklanır.[825]

İnsanlara ilahî imtihanda ipucu ya da âyetlerin verilmesi söz konusudur ama bu, insanın çevresindekilere karşı duyarlı olma gibi davranışlarının devamlılığına bağlıdır. Şu âyet de bu noktaya parmak basar: "Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzak tutacağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen tutarlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve her zaman onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."[826]

Hak Dinlerin ortak yönlerinden birisi de başlangıçta toplumun zayıf kişilerinin yeni dine girmiş ve çevrelerinden aşırıya varan olumsuz tepkiler görmüş olmalarıdır. Meselâ İsrâiloğullarıyla, Son Peygamber ümmetinin tebliğin ilk yıllarındaki durumu şu şekilde çok büyük benzerlik arzeder:

"Yeryüzünde ululuk taslayan ve haddi aşanlardan olan Firavun ve kavminin kendilerine işkence etmesinden korkuya düştükleri için, onlardan bir grup gençten başka kimse Hz. Mûsâ'ya iman etmemişti. Mûsâ dedi ki: Ey kavmim! Eğer Allah'a inanıp O'na teslim olduysanız sadece O'na güvenip dayanın. Onlar da dediler ki: 'Allah'a dayandık: رَبَّنَا لاَ تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ. Ey Rabbimiz! Bizi o zalimler topluluğu lehine deneme konusu kılma ve rahmetinle o kâfirler topluluğundan bizi kurtar!"[827] Bu demektir ki onların da, Müslümanların da en çok çekindiği husus, azgınların ve

824 En'âm, 6/165.
825 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/65
826 A'râf, 7/146.
827 Yûnûs, 10/83-86.

müşriklerin, "Eğer bunlar hak üzere olsalardı, musibetle karşılaşmazlardı!' diye alay edecek olmalarıydı.[828]

Sonuç olarak, insanların karamsarlığa düşmeleri zor değildir. Zor olan, çılgın bir fırtına gibi âniden bastıran imtihanlara bile gülümseyebilmektir. İman davasında cefa çekmek haklı davadaki tanığa benzer ve insanların tanık ya da tanıkları yoksa iman davasını kazanamazlar.

D- İLAHÎ İMTİHANIN MÂHİYETİ VE TEMEL ESPRİSİ

1. Kâinat ve Dünyanın İnsanı Sınamak İçin Yaratıldığı

Allah Teâlâ, kâinâtın cisimlerini Kendi irâdesi doğrultusunda emirlerine râm olacak şekilde yaratmıştır. Allahu Teala'nın iradesi, bu aşamada henüz gaz halinde bulunan semâya yönelmiştir. Günümüzde pozitif bilimlerin bir alternatif bulamadığı, big bang yani büyük patlama teorisinin de desteklediği genel kabûle göre sanki bir mevlevî gibi cezbeye kapılıp dönen güneşten kopan parçalarla yarattığı Arz'a,[829] imamlıkla görevli Güneş'e uymak için dizilen gezegenlerin ve yıldızların cemaatine katılmaları için, "İster istemez ikiniz de gelin: ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا" buyurarak emrine itâati vacip kılmış; onlar da hemen, "İtâat ederek geldik : أَتَيْنَا طَائِعِينَ" demişler.[830]

Gök ve Yer'in Yaradan'ın emrine karşı ne derece boyun eğip itaat ettikleri şu âyetlerle de beyan edilir:

"O'nun varlık ve kudretinin delillerinden biri de göğün ve yerin, Kendisi'nin emriyle işlerinin başında bulunmalarıdır. Sonra sizi de bir çağırdı mı, yattığınız yerden çıkıverirsiniz!"[831] Yani siz de içinde barındığınız dünyaya uyum sağlayıp, telbiye ile "Senin emrine hazırım!: لَبَّيْكَ" diyerek[832] haşir meydanına, yani imtihan sonuçlarının açıklanacağı alana varırsınız. "Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını kendi kendilerine hiç düşünmediler mi? İnsanların bir çoğu, Rab'lerine kavuşmayı gerçekten

[828] Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/249.
[829] Mevcûdâtın düzenli uzay trafiği demek olan âhenkli dönüş hareketleri ile zikrin neşesi ve tefekkürün cezbesiyle mevlevî bir mürîdin, o kâinat nizamına katılmak isteyerek, kendi etrafında ve zikir halkasında dönüşü arasında lâtîf bir benzetme yapılabilir.
[830] Bkz. Fussilet, 41/11.
[831] Rûm, 30/25.
[832] Hacc ibâdetinde özellikle de Kâbe'yi tavaf ederken söylenen bu özlü söz, bu açıdan çok anlamlıdır.

inkâr etmektedirler."[833] Demek ki gökler ve Arz, insanı tecrübe ve imtihan etme sorumluluğu için açılmış iki dairedir.

İnsanın beşiği ve meskeni olan arz, semaya göre maddeten küçük ve değersiz olduğu hâlde, mâna ve san'at yönüyle bütün kâinatın kalbi, ayrıca bütün ilahî İsimlerin (اَلأَسْمَاءُ الْحُسْنَى) yansıdığı ekrandır. Bir taraftan doyulmaz nimetleri ve zevkleri, diğer taraftan yorgunluk ve elemleri iç içe karılmış bu dünyada insanoğlu, hem tükenmez ihtiyaçlar hem de derin bir âcizlik içindedir. Hoş olduğu kadar elemli ve her adım başı rastladığı darağacının ölümü hatırlattığı bir yola koyulmuş hâlde bulur kendini.

Konuya bir de şu vecîz âyetin açısından bakmak gerekir:

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً. وَلَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُبِينٌ "*Sizi sınavdan geçirerek hanginizin daha iyi işler yapacağını belirlemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur ve o sırada Arş'ı su üzerinde idi. Hal böyle iken, 'Öldükten sonra elbette dirileceksiniz' diyecek olsan, inkâr edenler mutlaka, 'Bu iddia, apaçık büyüden başka bir şey değil' diyeceklerdir.*"[834]

Göklerin ve yerin yaratılmasından murat, bunların ve içindekilerin yaratılması veya göklerin, kapsadıkları ulvî varlıklardan, yerin de içerdiği süflî şeylerden mecaz yapılmasıdır.[835] Söz konusu âyet bütün olarak ele alındığında, semâlarla arzın yaratılmasının asıl gayesinin insanı sınamak olduğunu belirttiği gibi, aklı geren, zor konulara da değiniyor: Kâinatın yaratılmasının altı gün sürmesi ve bir parantez ifadesiyle, Arş'ın o sırada su üzerinde olduğu. Bu anlatım biçimi söz konusu "sınavdan geçirilme" olgusunu iyice yüceltiyor; insanların önemli, geçirdikleri sınavın da son derece ciddi ve kıymetli olduğu mesajını veriyor.[836]

Daha sonra da âyette, insanın kabul edip etmemekle yine sınandığı ve sınav sonucunun belli olacağı tekrar dirilme olayı vurgulanıyor. Yani inkârcılar ya da ateistler, yaratılıştan maksadın yalnızca oyuncaklar içinde vakit geçirmekten başka bir şey olmadığını kendileri de düşündüler. Ancak bu aptalca idrâkleri içlerine öylesine yerleşmişti ki, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) yaratılışın gerçek maksadını ve içinde oynamaya daldıkları şeyin

833 Rûm, 30/8.
834 Hûd, 11/7.
835 Âlûsî, *Mâ delle 'aleyh'l-Kur'ân*, 1/67.
836 Kutub, *a.g.e.*, 12/29-30.

ne olduğunu kendilerine anlattığında, "Senin mesajın bir tür büyüdür ve kavrayışımızın ötesindedir" diyerek onunla alay etmişlerdi.[837] Bundan dolayı bu hava içinde inkârcıların yeniden dirilişi, hesaba çekilmeyi ve davranışlara karşılıklar biçilmesini yalanlanmaları anlamsız bulunuyor. Çünkü sınavdan geçirilmenin, göklerin ve yerin yaratılışı ile bağlantılı ve ilahi düzenin var oluş yasasında köklü bir yeri olduğu belirtilmektedir.

Yaradanını tanıyıp O'na inanan kişinin nazarında şu dünya, insanların ve hayvanların öğrenim alanı, yine insanların ve cinlerin bir imtihan sahasıdır. İdman maketinin cansız oluşu gibi, bu imtihan yeri dünya da iğreti olduğundan, sâkinleri daha sonra daimî makamlara nakledilecektir. Çünkü azametinin bir kısmı sezilebilen ilahî saltanatın aslı böyle fâni, kararsız ve iğreti şeyler üzerine kurulmuş olamayacağına göre, başka bir diyar var ve oraya gidilecek olsa gerektir.

Bu fâni imtihan alanında bu derece engin hikmetin, bu derece belirgin inâyetin, bu derece zorlayıcı adâletin ve bir o kadar da geniş merhametin eserlerini gösteren Allah'ın bâki yerlerde, ebedî kalacak sâkinlerin bulunmaması, şu görünen hikmet, inâyet, adâlet ve merhametinin hakîkatlerinin bir "hiç" oluvermesi akla aykırı görünüyor. O her şeye Hakîm Zât'ın, insanı önce Kendine muhatap alıp, mahlukatın tümünün temsilcisi seçip, onca zengin nimetlerini tattırsın, değerlerini takdir ettirsin ve üstelik onu sevsin ve Kendi'ni bütün isimleriyle ona bildirip sevdirsin… Sonra da o çaresiz insanı ebedîyet yurduna davet edip daimî nimetler ve saadetler içinde mutlu etmesin!.. Bütün bunlar akla uygun değildir.

Bu âlem, insan türünün imtihan meydanı ve müsabaka yeri olduğuna göre, insanların dereceleri ortaya çıksın diye, bu dünya hayatında iyilikle kötülüğün birbirinden tefrik edilemeyecek derecede iç içe ve karışık olmaları lâzımdı. Bu ve benzeri pek çok gayeler için Cenâb-ı Hak hayır ile şerri, faydayla zararı, güzellikle çirkinliği, kısacası Cennet ve Cehennem'e tohum olmak üzere her iyilikle kötülüğü katışık bir şekilde kâinat içinde dünya tarlasına serpmiş bulunuyor.

İmtihan ve tecrübe süreleri bittikten sonra, kötü insanlar, Cebbar ve Muntekım Allah'ın, "Bugün bir tarafa ayrılın ey suçlular: وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ"[838] diye yıldırım gibi tüyler ürperten, "Kesin sesinizi de

[837] Mevdûdî, *a.g.e.*, 2/353.
[838] Yâsîn, 36/59.

çöküverin oraya! Bana da bir şey söylemeye kalkışmayın!"[839] gibi şiddetle aşağılayıcı emrine muhatap olacaklardır. Nedeni ise kullardan bir kısmının, "İnandık ya Rabbî! Günahlarımızı merhametinle affet, çünkü Sen merhametlilerin en hayırlısısın!" dediklerinde, onları alaya almaları, bu davranışlarının Allah'ı akıllarına getirmeyi unutturması ve sonuçta o iyi insanlarla eğlenip durmalarıydı.[840] Halbuki o iyi insanlar da, Yüce Rabb'in Gafûr ve Rahîm sıfatlarıyla, "Selâmetle, korkmadan ve daimî kalmak üzere Cennet'e giriniz: فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ"[841] buyuran ağırlayıcı, şefkatli ve lütufkâr davetleriyle ağırlanacaklardır.[842]

İnsanlar böyle iki kısma ayrıldıktan sonra kâinat da arındırılacak; kötülüğü, şerri ve zararı ortaya döken maddelerin bir yana çekilmesiyle Cehennem'in; iyiliği, hayrı ve faydayı doğuran maddelerin diğer tarafa çekilmesiyle de Cennet'in donanımları tamamlanacaktır.

İnsanın içine doğduğu dünya ve daha genel anlamda bütün Kâinat, böyle sürekli değişime maruz, sarsıntılı ve yıkılmaya hazır bir tarzda yaratılmasaydı da, baştan ebediyete elverişli ve sabit bir şekilde yaratılsaydı, önce tahrip edilip sonra ebediyete için tahkîm edilmesinden daha iyi ve daha kolay olmaz mıydı? Bu oturaklı soruya şöyle cevap verilebilir:

Cenab-ı Hak, ezelî hikmeti ve ezelî inayetin gereği, insanların kâbiliyetlerinin ortaya çıkmasını ve istidatlarının büyüyüp gelişmesini irade ettiği zaman, insan türünü imtihan ve denemeye tâbi tuttu. Bunun için zararları yararlara, şerleri hayırların içine kattı; güzellikleri çirkinliklerle birleştirdi. Hepsini birbirine karıştırarak kâinatın hamuru ile beraber yaratılış teknesinde yoğurduktan sonra, kâinatı değişme, başkalaşma ve olgunlaşma kanunlarına tâbi' tuttu.

Evet gerek Cehennem'i, gerekse Cennet'i teşkil eden kısımlar ve maddeler arasında uygunluk var, zıtlık yoktur. Uygunluk intizamın şartı, nizam da devamlılığın nedenidir. Aynı şekilde bu iki menzilin halkı ebedî oldukları için varlıklarını teşkil eden maddeler değişmeye maruz değildir. Çünkü dünyadaki cisimlerinin bileşim ve tahlilleri arasında denge yoktur. Yani cisim bünyelerine girenlerin, çıkanların arasında bir oran yoktur.

---

[839] Mü'minûn, 23/108.
[840] Mü'minûn, 23/109-110.
[841] Bkz. İbrâhîm, 14/ 46; Zümer, 39/74.
[842] Cehennem azabı ile Cennet nimetlerinin neredeyse karşılıklı bir biçimde mukayese edildiği âyetler kümelerinden bkz. Zümer, 39/71-72 ve 73-74; Nebe', 78/21-30 ve 31-36.

Onun için çözülmeye yüz tutarlar. Fakat ahiretteki cisimlerin yapısı öyle değildir; maddeleri arasında tam manasıyla denge olduğundan çözülüp gevşemeye yer yoktur.

a) İnsanın "Ahsen-i Takvîm" Üzere Yaratılması

Bir şeyin sonucu, bir ağacın meyvesi gibi en nihâî, en kompleks, en nazik ama en değerli kısmıdır ve ağaç o meyvesi için yetiştirilir. Âlemin ya da hilkat ağacının meyvesi olan insan da bir yönden tüm Kâinatın en kompleks, en âciz, en zayıf bir yaratığı; diğer yönden ise en eşsiz, en değerli varlığı ve en lâtif kudret mûcizesidir.

Allah Teâlâ (celle celâlüh), Hz. Âdem ve onun nesli olan bütün insanlardan "mîsâk" almıştır. Bu bir anlamda, Allah (celle celâlüh) ile insanlar arasında tahakkuk eden sınanma mukâvelesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Hani Rabb'in Âdem oğullarından (onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp onları kendilerine şâhit tutmuş ve 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?': أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ" buyurmuş, onlar da, 'Evet, (Rabbimizsin) şâhit olduk!' demişlerdi. (İşte bu şâhit tutma) kıyamet günü: 'Bizim bundan haberimiz yoktu' dememeniz içindir"[843] buyrulmaktadır. İşte, Allah (celle celâlüh) ile insanlar arasında tahakkuk eden bu mukavele sonucu insanlara hürriyet, mülkiyet, akıl ve diğer nimetler bahşedilmiştir.[844]

Demek ki insanın imtihan dünyasına atılması, daha önce ruhlara sorulan, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" tarzındaki çetin soruya, "Evet, Rabb'imizsin." cevabını vermiş olarak doğar ve yürümeye koyulur; bebeklik, çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık ve bir bahaneyle gelen ölümden oluşan kilometre taşlarıyla dünya hayatı biter. Geri kalan ahiret kısmı da kabir, berzah alanı, haşir meydanı ve sırat köprüsünden geçerek ya Cennet'te ya da Cehennem'de son bulur.

Allah (celle celâlüh) bu yolu kat etmenin gayesini, (وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ)[845] Yani, Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz" buyurarak, hak yolda gayretli ve sabırlı kimseleri ortaya çıkarmak ve kimin daha iyi amel işleyeceğini deneyip görmek

---

[843] Zernûcî, *a.g.e.*, 2.
[844] A'râf, 7/172.
[845] Muhammed, 47/31.

olduğunu açıklamaktadır. Bu hedef ilahî değer ölçüsü "takvâ"ya göre değer kazanan kişileri tamamen etkiler. Bir zamanlar bir eşkıya başı iken tövbe edip mâneviyatta çok inkişaf eden Fudayl b. 'Iyâd Hazretleri, bu âyeti okudukça ağlar ve derdi ki: "Allah'ım! Bizi böyle imtihan buyurma! Çünkü (sırlarımızı açığa çıkarmakla) bizi, imtihan edersen, perdelerimizi yırtmış ve bizi rezil etmiş olursun; nice kusurlarımız ortaya çıkar."[846]

Kader planı uyarınca dünyaya geleceği zaman ruhun üzerine fizikî bir beden kılıfı geçirilmiş ve insanoğlu dünya âleminde bu varlığıyla sıkı bir imtihana tabi tutulmuştur.[847] Kendine sürekli vesvese vermeye çalışan şeytan ile kötülüğe çekme işini üstlenen nefis,[848] insanı ömür boyu izleyen iki görünmeyen olumsuz güç kaynaklarıdır. Nitekim ilk insan Hz. Âdem ile eşi Hz. Havva'nın ayağını kaydırıp onların Cennet'ten çıkarılıp dünyaya indirilmelerine sebep, yine şeytandır.[849]

İnsan "en güzel kıvam ve kalitede: [850] فِي أَحْسَنِ تَقْوِيم" yaratıldığı ve ona gayet geniş bir istidat verildiği için; sefaletlerin en alt derecesinden tâ en üst yüceliklere, Ferş'ten Arş'a, zerreden Güneş'e kadar dizilmiş olan yüksek makama çıkābildiği gibi, aşağıların en aşağısına düşebilir.[851] Böylece önünde sınırsız düşüş ve çıkışlara giden iki yol açılmış[852] ve bir kudret mûcizesi, hilkat neticesi ve san'at şaheseri olarak insan, imtihan meydanı olarak bu dünyaya gönderilmiştir.

Öyleyse insan, eğer yalnız Rabb'ine kul olursa, bütün mahlûkatın üstünde bir mevki kazanır; O'nun azîz bir kulu olmaya yanaşmaz, benliğine ve gücüne güvenip tevekkül ve dua etmeyi bırakır, büyüklenir ve çeşitli iddialara saparsa, âciz yaratıklara perişan bir kul olur. Mevki ve üretim yönünden arı ve karıncadan daha aşağı, örümcek ve sinekten daha zayıf düşer. Kötülük ve yok etme yönünde de sinsice ve hızla yayılan ölümcül bir hastalıktan daha zararlı olur.

Demek ki insanın, biri var olan, yapıcı, üretici, temkinli ve iyiliksever; diğeri yokluğa mahkûm, paniğe kapılan, bozup dağıtarak yıkan iki yönü var. Birinci yönüyle arıdan, serçeden aşağı; sinek ve örümcekten zayıf;

---

846 Bilmen, *a.g.e.*, 7/3402.
847 Döndüren, *Şâmil İslâm Ans.*, *"İbtilâ"* mad.,
848 Yûsuf, 12/53.
849 Bakara 2/36; Sâd, 38/79-83.
850 Bkz. Tîn, 95/4.
851 Bkz. Tîn, 95/4-6.
852 Bkz. İnsân, 76/3; Beled, 90/10-11.

ikinci cihet itibariyle ise dağ, yer ve gökleri geride bırakır, onların çekinip acizlik gösterdikleri bir yükü kaldırmaya aday olur, onlardan daha geniş, daha büyük bir mevki kazanır. Çünkü iyilik edip ürettiği vakit yalnız kendi gücüne göre, eli ulaşacak ve kuvveti yetişecek kadar iyilik eder, buluşlar yapar. Eğer fenalık ve yıkıcılık ederse, o vakit fenalığı, saldırı ve yakıp yıkmaları yayılıp gider.

Müminlerin günlük ibadet, itaat ve amelleri yanında, zaman zaman ağır sıkıntı ve musîbetlerle karşılaştıkları olur. Bu yeni durum ve olayların etki alanında tepkileri ölçülür, sabır, metanet ve tahammül gücü test edilir; kin, intikam, haset ve gurur duyguları eğitilir. Mal, mülk, para, kadın, çocuk, kazalar, hastalıklar, yangın, sel, zelzele ve tabii âfetlerle denenen insanoğlu, sabrettiği ve sonucu Allah'a havale ederek ağırbaşlılıkla kabullendiği taktirde mânevî dereceler kazanır.[853] Ancak kimi zaman bu sıkıntı ve felâketler, insanın dünyada yaptığı haksızlık, zulüm ve azgınlıklar yüzünden hak ettiği ilahî birer ceza olarak da ortaya çıkabilir.

Demek ki, Yaradan'ını tanıyan kişinin nazarında şu dünya, insan ve cinler için bir öğrenim sahası, bir imtihan meydanıdır. Rüştünden itibaren hayatı boyunca süren sınavı başardığına inananlar, yeni gireceklere yer açılsın diye sevinçli ve sâkin bir hâlde imtihan salonundan çıkarılırlar. Alacağı değerli sonucun hazzı ile, hatta o sınavı uygulayanların görevlerini isteyerek ve şevkle yaptıklarını bile hisseder, onlara teşekkür ederler. Duyduğu hemen her sesi, kendi başarısı için alkış veya sevinç çığlıkları sayarlar.

İnsanın sınanması bazen eza ve sıkıntılara sabır ve metânet göstermek, bazen de rahat ve refaha şükredip imkânları yerli yerince kullanmak konularıyla gerçekleşir. Sehl b. Abdullah, "Âfiyet ve iyiliklere karşı sabretmek, belâ ve musîbetlere karşı sabretmekten daha güçtür" demiştir. Ashâb-ı Kirâmdan bazılarının da, "Sıkıntı ve zorluklarla imtihan edildik sabrettik ama, bolluk ve refaha müptelâ olduğumuzda sabredemedik." dedikleri nakledilir.[854]

b) Dünya Nizamında İmtihan Sırrının Önemle Korunması

İmtihanın özü objektif olma özelliğidir. Sınava gireceklere her türlü bilgi yüklenir, beceri kazandırılır. Gerekiyorsa sınavın kriterleri ve uygula-

---

853 Bkz. Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/186; Mâide, 5/48, 94 vb.
854 Sühreverdî, '*Avârif*, 598.

nacağı tarz hakkında da bilgiler verilir. Ama sınav başladıktan hemen sonra başarı gösterenlere ödül, başarısız olmaya başlayanlara ceza vermeye kalkışarak objektiflik ilkesi bozulmaz. Sınananlar bir bütün teşkil ederler ve ödül veya ceza vermek için sınav süresinin bitmesi gözlenir. Böyle bir bütünlüğü kavrayamayan insanların bazen aklına şöyle bir soru gelir: Allah Teâlâ insanların hemen hepsine musîbetler veriyor, onlara belâları musallat ediyor. Bu, bilhassa masumlara, hattâ hayvanlara zulüm değil mi?

Bu soruya iki açıdan cevap verilebilir:

a) Her şeyden önce, “mülk O’nundur”; istediği gibi tasarruf eder. Kulun Rabb karşısında herhangi bir hak iddiâ etmesi söz konusu bile olamaz. Şöyle bir temsille konuyu açmak mümkündür: Son derece san’atkâr bir terzi, bir ücret mukābilinde sana modellik yaptırır, gayet büyük bir îtinâ ile dikmek istediği çok muhteşem bir elbiseyi sana giydirir. Hünerini göstermek için uzatır, kısaltır, ölçer, biçer, keser... Seni de bunlar için defalarca oturtur, kaldırır, kollarını büker, açar; diktiklerini tekrar söker. Sen ona ağzını açıp, “Bana yakışan elbiseyi bozdun, daha berbat ettin. Bana da oturtup kaldırmakla ha bire zahmet verdin?” diyemezsin; dersen ukalâlık etmiş olursun.

Aynı şekilde Ulu Sanatkâr; göz, kulak, lisan gibi çok muhteşem ve gayet sanatlı bir vücudu sana giydirmiş. Çeşit çeşit isimlerinin nakışlarını göstermek için doyurur, suya kandırır ve türlü türlü nimetler içinde yüzdürür.. Ya da aç ve susuz bırakır, hasta eder, dertten derde uğratır; hayat seviyeni yükseltmek ve Güzel İsimleri’nin yansımalarını göstermek için, seni böyle evire çevire kaptan kaba süzer, diyar diyar gezdirir. Sen, “Beni niçin bu musîbetlere müptelâ ediyorsun?” dersen -az önceki temsilde işaret edildiği gibi- hata etmiş, yanlışa sapmış olursun ve kendi içine dönersen pek çok hikmetin seni susturmaya çalıştığını anlarsın.

Aslında sükûnet, atâlet, yeknesaklık, tevakkuf; bir nevi ademdir, zarardır. Hareket ve değişim ise var olmaktır, hayırdır. Hayat, hareketlerle kemâlâta erer; belâlarla terakkî eder. Allah’ın “Hayy ve hayat veren: الْحَيُّ وَالْمُحْيِي” isimlerinin izdüşümleriyle insan, çeşitli motivasyonlara sahip olur, belirginleşir, gelişir ve kuvvet bulur. Sanki kendi geleceğini yazmak için hareketli bir kalem olur. Böylece vazifesini îfa etmiş, öbür dünyadaki ücreti kazanmayı hak etmiş olur.

b) İnsanoğlu toplum içinde yaşamak üzere yaratılmış ve ken-

dinden olduğu gibi, içinde yaşadığı toplumdan da sorumlu tutulmuştur. Dolayısıyla bazen felâket iyi-kötü ayırım yapmadan gelir. Bunun için, "Sizden sadece zâlimlere mahsus kalmayacak sınav fitnesinden uzak durun: وَاتَّقُوا فِتْنَةً لاَ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً [855]" Yani içinde masumlar da yanar. Böyle umûmî bir belâdan, masumlar olağanüstü bir şekilde sağ-sâlim kalsalar, dînin hikmeti bozulur. Çünkü din bir imtihan, bir tecrübedir. Yüce ve kerîm ruhları, alçak ve sefil ruhlardan tefrik eder.

Öyleyse Kur'ân-ı Kerîm kulun tercih hakkını elinden almayacak, yalnızca aklına kapı açacaktır. Bu kadar ince ayarlı ifade tarzıyla ileride herkesin yaşayıp görebileceği hâdiselerden öyle bir tarzda bahsetmeli ki; ne gerçekler bütünüyle meçhul kalsın, ne de her şey çok açık olup herkes ister istemez tasdike mecbur kalsın. Meselâ tamamen açık ve net biçimde bir Kıyamet alâmetleri görülse ve herkes tasdike mecbur kalsaydı; kömür gibi basitlikler ile elmas gibi yetenekler eşit olur, insanın yükümlülüğünün gereği ve imtihanın sonuçları kaybolurdu.

2. İnsanın İmtihan Sahası Olan Arza Yerleştirilmesi

Allah Teâlâ bitişik hâldeki sema ile arzı ayırdıktan sonra semaya melekleri, arza da cinleri yerleştirmişti. Cinler yeryüzünde uzun bir süre ibâdet ettikten sonra, aralarında kıskançlık ve azgınlık baş göstermiş; bozgunculuğa ve cinayet işlemeye başlamışlardı. Allah'ın, Cennet bekçileri olan cinlerden, içlerinde en âlimleri ve rehberleri olan İblîs'in başkanlığında Arz cinlerinin üzerine gönderdiği ordu, yeryüzüne inmiş, onları dağlara, küçük ovalara ve adalara sürmüşlerdi.

Allah İblîs'e arzın ve en yakın semanın mülkiyetini ve Cennet'in korunması görevini vermişti. Bazen yerde, bazen gökte Allah'a ibadet ederdi. Birgün içine kendini beğenmişlik girmiş ve kendi kendine, "Allah bu kadar mülkü bana sadece meleklerin en yücesi olduğum için verdi" deyince, Allah da ona ve meleklerden kurulmuş ordusuna, "Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım"[856] buyurdu. Ancak bu, ibadetçe en zayıf olduklarından cin ordusunun hoşuna gitmemişti.[857]

Demek ki Hz. Âdem, ta baştan yeryüzünde yaşaması için yaratılmıştı.

---

855 En'âm, 8/25.
856 Bakara, 2/30.
857 Begavî, *a.g.e.*, 1/87.

O hâlde Cennet'teki ağaçtan yemesi neden haram oluyor, niçin imtihan ediliyordu? Şöyle cevap verilebilir: Bu deneme, yeryüzünde halîfe olacak şahsı yetiştirmek, varlığında gizlenmiş olan kuvvetleri uyarmak, düşmanını tanıtıp telkin ettiği dalâlete karşı savaşa hazırlamak, acıları tattırmak, pişmanlığı yudumlatmak... Ve ancak bunlardan sonra emîn sığınak Cennet'e iltica ettirmek için halîfe yapılmıştı.[858] İki pehlivanın meydana salıverilmesi gibi, Hz. Âdem de şeytanla mücâdeleye atılıyor ve yaşayacağı dünya hayatı deneme-yanılmalarla gelişmesi gayesiyle kurulmuş oluyordu.

Hz. Âdem kıssası, İslâm düşünce sisteminin insanın dünya üzerindeki rolüne, varlık düzeni içindeki yerine ve ona biçilen değerlere verdiği olağanüstü önemi en bariz biçimde telkin eder. Ayrıca insanın Allah ile yaptığı sözleşme (ahid) gerçeğini ve halîfelik görevine dayanak oluşturan o ahdin mâhiyetini de zihinlere işlemektedir.

Kur'ân'da geçen ce'ale: جَعَلَ fiili ve türevleri yaratma anlamındadır. Halîfe ise vekil ve son söz sahibi demektir. Melekler Yüce Yaratıcı'ya "Bu halîfe de kim oluyor?" diye sorunca, "Onun bir nesli olacak, onlar yeryüzünde fesat çıkarıp birbirlerini kıskanacaklar ve bir kısmı diğerlerini öldürecek…" buyurmuş. Bu cevapla fesadı, kıskanmayı ve birbirini öldürmeyi "halîfe"nin değil de onun neslinin yapacağını vurgulamıştır. Bu konuda, "Sonra sizleri nasıl amel ettiğinizi ortaya koymak için yeryüzünde onların yerine halîfeler kıldık"[859] âyeti delil getirilir[860] ki bu âyet, bütün bu yeni yaratıkların ilahî denemeye tutulma gayesiyle yaratıldığına da ışık tutmaktadır.

İnsanın halîfe olarak yaratılacağının ilan edildiği âyette onun Yüce Yaratıcı'nın yanında farklı bir değere sahip olduğu da açıklanınca muhatapların aklına şu sorular gelmişti: Bu kadar fesat çıkarıp kan döken insana neden bu denli kıymet veriliyor? Yüce Allah'ın, Kendi'ni tesbih ve takdîs etmesi için şu fesatçı insanı yaratmasının, hikmetinin gerekçesi nedir?

Allah Teâlâ bu tür vesveseleri gidermek için şöyle bir işarette bulundu: Beşerin o kötülük ve fesatları, onda emânet bırakılan sırra[861] mukābil tutulmaz, affedilir. Aslında Cenâb-ı Hak onun ibâdetine asla muhtaç olmadığından, yarattıklarını ve hepsinin perde arkasını da çok çok iyi

---

858 Kutub, *a.g.e.*, 1/114-115.
859 Yûnûs, 10/14.
860 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/232; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/104.
861 Ahzâb, 33/72.

bildiğinden, "bir halîfe" yaratması da O'nun uçsuz-bucaksız ilmindeki bir hikmete dayanmaktadır. Kullarının fikir ufkunu açmak için, "İsteseydik, sizin yerinize geçmek üzere yeryüzünde melekler yaratırdık" buyurmuş[862] ama yaratmamıştır. Çünkü bu mertebesi sabit varlıklar, Allah'ın deneme hikmetine uygun değildir.

Allah Teâlâ, meleklere "*Ben sizin bilmediklerinizi bilirim...*"[863] buyururken İblîs'in, günaha meylini gizlediğini bildiğini belirtiyordu. Çünkü melekler ve cinler kendi aralarında tartışır ve "Rabbimiz bizden daha bilgili bir yaratık asla yaratmayacaktır" iddiasında bulundukları bir sırada, Allah (celle celâlüh) "Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım" buyurmuş, derken Âdem'i yaratıp tencereden kepçeye, attan deveye varıncaya kadar her şeyin ismini öğreterek, yani başlangıçta canlı-cansız her şeyin ismini kalbinde yaratarak onu üstün tutmuştu.[864]

"Orada fesat çıkaracak birilerini mi yaratacaksın?" sorusu, itâatkâr varlıkların yerine isyankâr varlıkların yaratılmasına hayret edildiği anlamına gelmektedir. Ancak Cenâb-ı Hak, yanlış adım atmayan, ne yaptığını çok çok iyi bilen ve derin hikmetlere vâkıf tek Yaratıcı'dır.[865]

İslâm düşünce sisteminde insana verilen bu olağanüstü değer, Ulu Allah'ın yüce ruhların âlemi "Mele-i Alâ"da, onun yeryüzünde halîfe olarak yaratıldığını ilân eden ulvî açıklamasında bâriz biçimde ortaya çıkar. Ayrıca meleklerin, Hz. Âdem'e secde emrine uymaları, kendini üstün görerek bu emre uymaktan kaçınan İblîs'in kovulması ve Allah'ın, başından sonuna kadar insanı kolluyor olması, bu olağan üstü değer verişin diğer belirgin delilleridir. İnsana dönük bu bakış açısıyla ulaşılan çok önemli birtakım sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

a) İnsan yeryüzünün efendisidir ve dünyadaki her şey insan için yaratılmıştır. İnsan dünyadaki bütün maddî varlıklardan ve değerlerden daha üstün, daha onurlu ve daha kıymetlidir. Buna göre hiçbir maddî varlığı, hiçbir maddî değeri elde tutmak uğruna insanı köleleştirmek veya küçük düşürmek caiz değildir. Ya da her tür ve seviyeden maddî kazanç elde etmek ve üretimi çoğaltmak gayesiyle insanın onurunu perçinleyen ilkelerden herhangi birini çiğnemek caiz olmaz. Madde kaynaklı bütün

---

862 Zuhruf, 43/60.
863 Bakara, 2/30; Krş: Vâkı'a, 56/61.
864 Vahıdî, *Vecîz*, 1/98-99; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/62.
865 Nesefî, *Medârik*, 1/36.

nesneler, ürünler ve değerler onun insanlığına gerçeklik kazandırmak ve varoluşunu perçinlemek gayesi ile yaratılmış, üretilmiştir. Buna göre bunların bedeli olarak, insanın insanî değerlerinden birini ortadan kaldırmak ya da onurunun devamlılığını sağlayan dayanaklardan birini eksiltmek mümkün değildir.

b) İnsan, yeryüzünde birinci derecede görev ve sorumluluk sahibidir. Yeryüzündeki hayat biçimlerini değiştirebilen, toplumların gelişim doğrultu ve aşamalarına yön veren insandır. Yoksa, insanın rolünü küçümseyip önemsiz saydıkları oranda teknolojik araç-gereçlerin rolünü büyütüp göklere çıkaran maddeci düşünce akımlarının ileri sürdüğü gibi, ne üretim ve ne de dağıtım araçları, insanı irâdesiz ve bağımlı bir tutsak gibi peşlerinden sürükleyebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bakış açısına göre insan, "arzın halîfesi" sıfatı ile evrenin düzeni içinde "amaç konum"a sahip, önemli ve belirleyici bir faktördür. İnsanın yeryüzündeki halîfeliği göklerle, rüzgârlarla, yağmurlarla, Güneşlerle ve yıldızlarla kurduğu değişik ilişkilere dayanır. Bunların gerek tasarımlarında, gerekse geometrik biçim ve eylemlerinin tamamında, yeryüzünde hayatın var olması ve insanoğlunun halîfelik görevini yerine getirebilmesi maksadı gözetilmiştir.

İnsanların toplumda birlik yönünün fıtrî kanundan kaynaklandığında görüş birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte insan toplumlarının, bal arıları vb. bazı hayvanlarda olduğu gibi fıtrî içgüdü hâlinde ve bir tercih sözkonusu olmaksızın zorunlu bir toplanış mı, yoksa aklî ve fikrî gelişmelerle öğrenmeye ve tercihe dayalı bir toplumlaşma mı noktasındaki görüş ayrılığı, Avrupa'nın Hukuk ve Sosyoloji bilginleri arasında hâlâ sürmektedir. Bizim tercihimize göre, insanlığın yeryüzüne geldiği ilk zamanlarda insanların bir araya gelmeyi hissedip düşünmeleri, Yüce Allah'ın gerekli kılması ile zorunludur ama fiilî tatbikatı ve gelişmesi insanların tercihi ile olmuştur.[866] "… Allah dileseydi Peygamberlerden sonra gelen milletler, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat ihtilafa düştüler de içlerinden kimi iman etti, kimi de inkâr. Allah dileseydi onlar savaşmazlardı ama Allah dilediğini yapar."[867]

---

866 Elmalılı, *a.g.e.*, 2/745.
867 Bakara, 2/253.

Demek ki, insanın yaşayış biçimi ve şartları Yüce Yaradan'ın koyduğu Küllî İrâde ile belirlenip düzene girmiş, uygulanması ise yaptıklarından sorumlu tutulup imtihan edilebilmesi için, cüz'i irâde sahibi olarak insana bırakılmıştır.

a) İmtihanın Temel Esprisi

İman ve yükümlülük insanın isteği doğrultusunda açılan bir imtihan değildir. Ancak hayat gerçeklerini sezebilen insanların kendi iradeleriyle kabullendikleri bir tecrübe yarışıdır. Çoğu zaman gerçek yüzü perdeli, derin düşünce, sabır ve temkinli adım atmayı gerektiren sorularının cevapları elbette açık olmaz. Ve Ebubekirler yüceliklerin zirvesine çıksınlar, Ebucehiller de en alt derekelere düşsünler diye, herkes ister istemez tasdik edecek derecede mecbûr tutulmaz. Doğruyu tercih isteğe bağlanmazsa yüklenilen "emânet" sorumluluğunun hiçbir espri değeri kalmaz. Zaten mûcizeler bu sır ya da hikmetten dolayı çok ender gösterilir. Üstelik bu yükümlülük dünyasında, gözle görülecek olan kıyamet alâmetleri ve kopmasının şartları, Kurân'ın bazı müteşâbih ifadeleri gibi kapalı ve yoruma muhtaç hâldedir. Yalnız, Güneş'in batıdan doğması gayet açık bir biçimde herkesi tasdîk etmeye mecbur edeceğinden, gerçekleştiği zaman tövbe kapısı kapanacaktır, ondan sonra tövbe ve iman kabul edilmeyecektir. Çünkü asıl maksat, hak ve hakîkati kabul etme noktasında Ebûbekir gibi ideallerle, Ebûcehil benzeri cahillerle bir tutulmamasıdır.

b) Hayatın ve Ölümün İnsanı Denemek İçin Yaratılmış Olması

Şüphesiz ki Allah, ölümü ve hayatı ezelden takdîr edip yaratmıştır. İnsanları da sorumluluklarını bilsinler ve gereğini yapsınlar diye akıllı olarak yaratmış, davranışlarına göre karşılık vermek ve hangilerinin Kendi'ne karşı itâatkâr, samimi ve davranışlarının daha hayırlı olduğunu bildirmek için onları sınava tabi tutmuş ve tutmaktadır.[868] "O, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır: الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً.." O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır."[869]

[868] Zuhaylî, *a.g.e.*, 29/10 vd.
[869] Mülk, 67/2.

Âyetteki “Hanginizin ameli daha güzel diye: أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً” ifadesini tabiînden Fıkıh âlimi Katâde, “Hanginizin aklı daha kâmil” diye yorumlamış, el-Hasen ve Süfyân es-Sevrî, “Dünyayı hanginiz daha çok küçümseyecek..”,[870] ed-Dahhâk, “Hanginiz daha çok şükredecek..”, Mukātil, “Hanginiz Allah’ı daha çok sayacak..” ve Abdullah ibn ‘Abbâs da, “Yüceler yücesi Allah’a hanginiz daha çok itâat edecek..” diye açıklar. Abdullah b. ‘Ömer de Hz. Peygamber’in “Hanginizin akılca daha iyi, Allah’ın haramlarından daha uzak, Allah’a itâat konusunda daha hızlı...” buyurarak bu konudaki sözlerin hepsini toparlamıştır.”[871]

Bu âyetin tefsiri sadedinde İbn Mürdeveyh, İbn ‘Ömer’den zayıf bir isnad ile rivâyet ettiğine göre, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) söz konusu âyeti okuyunca, hemen o, “Nedir bunun anlamı Yâ Resûlullah!?” demiş; “Hanginiz akılca en iyisiniz” demektir. Akılca en iyi olanınız da Allah Teâlâ’nın haramlarından en iyi biçimde uzak duran ve O’na itaat etmeyi en iyi bileninizdir” buyurmuştur.[872]

“İbn Ebî Hâtim’in Katâde’den naklettiği bir hadiste, “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Doğrusu Allah Âdemoğullarını ölümle zelîl kılmış; dünyayı önce hayat yurdu, daha sonra da ölüm yurdu yapmış. Ahireti de ceza yani fillere karşılık verme ve daha sonra da bekā yurdu kılmıştır. Mülk Sûresi’nin 2. âyetinde ölümü hayattan önce zikretmesi, insanı çalışmaya teşvikte daha etkili olduğu içindir. Neler yapabileceğinizi kare kare yaşatarak sınamak için, sizleri yarattıklarından herhangi biri gibi yarattı demektir. Dolayısıyla bütün bunlar sizin var edilip yaşamanız için sebepler, unsurlar, işlerinizin ihtiyaçları ve akıl yürütüp hüküm çıkaracağınız ip ucu ve emârelerdir. Büyüteçle bakıp steteskopla dinlemek gibi, sonuca ulaştıran bir yol olması tarzında “bilmek” anlamı taşıdığından,[873] insanın muhatap olduğu bu işlem için “sınamak” fiili kullanılmıştır. “En iyi” ve “sınanmak” kelimelerinin seçimi de, yükümlülerin güzellik-çirkinlik açısın-

---

870 Nitekim Hz. Îsâ’nın (aleyhisselâm), uyuyan bir adama rastladığında, “Ey uyuyan, kalk da ibâdet et..” demiş. “Ey Allâh’ın Rûhu, ben ibâdetimi etmiştim” cevabı üzerine, “Neyle ve nasıl ibâdet ettin?” diye sormuş. Adam da, “Dünyayı ehline bıraktım!” deyince, “Yat yat! Sen ibâdet edenleri geçmişsin” demiştir. (Kurtubî, *a.g.e.*, 9/9). Bu anlayışı “iki günü eşit olan zarardadır.”, “Veren al alan elden üstündür.” vb. hadislerle yoğurup Hz. Ebûbekir ve Hz. Osman (radıyallahu anh) gibi ortayı bulmak en ideal kıvamdır.

871 Kurtubî, *a.g.e.*, a. yer.

872 Suyûtî, *İtkān*, 2/514; Beydâvî, *a.g.e.*, 5/360.

873 Bu konuda “Sonucu Bilmek, Belirlemek (اَلْعِلْمُ)” başlığı altında bilgi verilmişti. Bkz. sayfa: 15 vd.

dan farklı olup, muhatabını daima ilim ve amel mertebelerinde yükselmeye teşvik etmeyi hedefler.[874] Yani kullarının Kendisi'ni tanıyıp kudretinin mükemmelliğine ve tekrar diriltmeye akıl yürütmeleri kulvarında sınamak için ölüm-hayat bütünlüğünü yaratmıştır.

Özet olarak Allah olumlu anlamda hayatı yarattığı gibi, buna denge olsun diye başka bir şeyi değil de ölümü yaratmıştır. Allah'ın Kendisi hiçbir zaman var olmaktan ayrılmamış ve her zaman var olmaya devam edecektir. Mahlûkātın izâfî bekāsı için ise ölümü tercih etmiştir. Bunun için Güzel İsimlerinden bir çifti "el-Muhyî: Yaşatan" ve "el-Mümît: Öldüren"dir. Hayy ismi ise var olmanın devamını sağladığını ifade eder."[875]

c) İmtihanın Sebepleri ve Hikmetleri

Her hâdisede biri asıl, diğeri görünürdeki olmak üzere iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, bardağın taşacak derecede dolması, karın çığ olarak yuvarlanacak kadar birikimi ya da deprem fay hattının yeterince gerilmesi gibi olayın alt yapısını hazırlar. İkincisi de bardağı taşıran son damla, yangını başlatan bir kıvılcım, çığ düşmesini veya depremi tetikleyen bir kıpırdanma gibi ufacık bir şeydir. İnsanların olayları bağlayıp hükmettikleri, çok defa da yanlış yaptıkları, zahirî sebeptir. Diğeri de ilahî kaderin ona istinaden hükmettiği ve aynı hâdisede, insanın yanlışa kaymasına rağmen, adaleti sağladığı hakîki sebeptir. Bir örnek vermek gerekirse, bir adam, bir hırsızlık iftirasıyla hapse atılır. Fakat bu iftirayla eş zamanda, kaderi de asıl neden olarak işlediği gizli bir cinayet nedeniyle hapsedilmesini hükme bağlamıştır. Böylece insanın yanlışına rağmen, hakîkî sebep kendi adâletini sağlamış olur.

İşte bu noktada elmasların camlardan; sâdık ve fedakâr kişilerin, şüpheci ve sebatsız olanlardan, hâlis muhlis kulların da benliğini ve menfaatinin peşini asla bırakmayanlardan seçilip ayrılması için, insanların top yekün bu şiddetli imtihana girmeleri gerekir.

İlahî adâletin hayatımıza yansıması olan kader, hakkımızdaki hükmünü tam anlamıyla yürüten sırf adâlet ve mutlak merhamettir. Çünkü birbirine müştak kardeşleri bir meclise getirdi, zahmetleri ibadete ve zayiatları sadakaya çevirdi. Yazdıkları risalelere her taraftan dikkat çek-

---

874 Beydâvî, *a.g.e.*, 3/221-222.
875 Ebû İshâk, *Tefsîru esmâi'llâhi'l-Hüsnâ*, 1/56.

mek, dünyanın malı, evlâdı ve istirahatı pek geçici ve herhalde bir gün onları bırakıp toprağa girecek olmasından, onların yüzünden ahiretini zedelememek, sabır ve tahammüle alışmak ve istikbaldeki inançlı kesime, örnek alacakları bir kahraman, hatta lider olması gibi pek çok açıdan merhametin ta kendisidir. Fakat şu cihet var ki aklı derin düşüncelere sevk ediyor: Bir parmağın yaralandığında göz, beyin ve kalbin kendi önemli vazifelerini bırakıp onunla meşgul olmaları gibi; bu derece zarurete giren sıkıntılı hayatımız yaralanmış, ağrılarıyla duyarlı kalbi ve aktif ruhu meşgul etmektedir.

d) İmtihanın Sabır ve Metânet Kazandırması

Âlemlerin yaratıcısı ve idarecisi yani Rabb'i olan Allah'ın (celle celâlüh) pek çok güzel isimleri, unvanları ve hükümleri vardır. Meselâ, canları ve solukları sanki avucunda olan müşrikleri, daha önce Ebrehe'nin fil ordusunu ayaklar altında çiğnettiği gibi[876] en basit bir emir ya da sayha ile yere sermesi son derece kolay iken, böyle yapmıyor; herkesin Rabb'i olmasının, Hakîm ve Müdebbir isimlerinin gereği, bir cihat ya da mücâdele alanı açıyor. Öyleyse Hz. Peygamber'i ve ashâbını savaştırıp zafere ulaştırmak için melekleri göndermesini[877] gerektiren hangi ismi veya ünvanı ise, aynı isim ya da ünvanı, insanın melek yönüyle şeytan yönü arasında da bir mücâdele olmasını gerektiriyor.

Allah Teâlâ insanın deli-dolu karakterini vurgulamak için buyurur ki: "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular; onu insan yüklendi. Doğrusu o hataya çok meyilli, çok cahildir: وَحَمَلَهَا الإنسَانُ، إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولاً" İnsanı bu atak hareketinin sebebi ise, üstlendiği emânetin imtihanının sonucu olarak, "münafık erkeklere ve münafık kadınlara, müşrik erkeklere ve müşrik kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tövbesini kabul buyuracaktır. Allah bağışlayandır, merhamet edendir."[878]

Demek ki, imtihan yaratma işinin mutlak gayesidir. Özellikle insanın boşuna yaratılmadığı çok açık olarak şöyle vurgulanır: "Sizi boşuboşuna

---

876 Bkz. Fîl, 105/1-5.
877 Bkz. el-'A'râf, 7/17.
878 Ahzâb, 33/72-73.

yarattığımızı ve sizin huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?!..:[879] ”أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لاَ تُرْجَعُونَ

“İnsanın sorumluk taşıması, yani başıboş bırakılmaması, onun saadeti içindir.” deniyor. Halbuki pek çok insanın kötü durumlara düşmesine sebep, sorumlu olmasıdır. Sorumlu olmasaydı, acaba bu kadar çeşitli kötü hallere de düşer miydi?

Cenab-ı Hakk’ın insana verdiği seçme özgürlüğü ile isteğe bağlı fiiller dünyasını, kazandığı sonuçlarla kurmaya mükellef kıldığı gibi, insan ruhuna emanet olarak ekilen sınırsız tohumları sulamak ve büyütüp geliştirmek için de onu mükellef kılmıştır. Teklif olmasaydı, ruhlardaki o tohumlar gelişme imkânı bulamazdı. İnsanlığın hallerine dikkatle bakılırsa görülür ki; rûhu mânen yücelten, vicdanı olgunlaştıran sorumluluk; mânevî yönünü canlandıran, peygamberlerin gönderilmesi ve ona kimliğini ilham eden de dinlerdir. Bu noktalar olmasaydı, insan hayvan olarak kalacak, ondaki bu kadar vicdanî olgunluklar ve güzel hasletler tamamen yok olacaktı.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre imtihan kavramının o güzel hasletlerden sabır, îman-inkâr, irâde, tevekkül, kader, hidâyet, takvâ, mükâfat-ceza vb. birçok kavram ile doğrudan ilgisi olduğu gibi, nefis ve şeytan gibi mârûftan caydırıp münkere yönlendiren güç odaklarıyla da çok yakın ilgisi vardır. Burada imtihanı kazanmanın birinci şartı olan sabırla ilgisine, Hz. Eyyûb, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ve bir sahâbînin örnek davranışlarıyla yer vermeden geçilmemelidir.

Hastalık veya felâket sırasında sabredilmeyip Allah’a isyan edilmesi, kadere karşı gelme belirtilerinin gösterilmesi mânevî olgunluğu dolayısıyla insanın kaçamadığı imtihanı başarmasını engeller. Allah (celle celâlüh) bazı peygamberlerini de ağır musîbetler vererek imtihan etmiş, sabır güçlerini eğiterek onları insanlara “sabrın temsilcisi” olarak tanıtmıştır. Meselâ, Hz. Eyyûb yetimleri ve dulları koruyup gözeten, misafire ve yolda kalana yardıma koşan, Allah’ın nimetlerine şükreden, takva sahibi bir kuldu. Kavminin büyük bir zorbayla başı derde girince ona başvururlar. Sahip olduğu ekin dolayısıyla zorbaya yumuşak davranması üzerine Yüce Allah, Eyyûb’un (aleyhisselâm) elinden bütün mallarını, çocuklarını almış, kendisini de etleri pörsüyecek ve bedeni kurtlanacak derecede bir hastalığa müptelâ kılmıştı. Bu hastalık dokuz sene altı ay sürmüş, hatta

[879] Mü’minûn, 23/115.

köylüleri onu köy dışına çıkarmışlardı.[880] Kur'ân-ı Kerîm bu olaya şu ifadelerle yer verir:

"Eyyûb da, 'Başıma bir bela geldi; Sen de merhametlilerin en merhametlisisin' diye Rabb'ine nidâ etti. Biz de onun duasını kabul ettik de başına gelenleri kaldırdık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere, ona tekrar ailesini, kaybettiklerini ve bir mislini daha verdik."[881]

"Kulumuz Eyyûb'u da an. Bir zamanlar, Rabb'ine şöyle nidâ etmişti: 'Meşakkat ve acı ile bana şeytan dokundu.' (Biz de ona), 'Ayağını yere vur; işte sana yıkanılacak ve içilecek soğuk bir su!' dedik. Ve ona, bütün ailesini ve yanında bir mislini daha, Tarafımızdan bir rahmet olarak bahşettik ki, akıl sahipleri için bir ibret olsun. (...) Doğrusu Biz onu sabırlı bulduk. O ne güzel kul ki, daima Allah'a gerçek mânâda yönelmektedir."[882]

Bütün bu sıkıntıları büyük bir vakarla karşılayan Hz. Eyyûb, bu zor ve zorunlu imtihanı kazanmış, Cenab-ı Hakk'ın övündüğü bir kul ve sabır denince akla ilk gelen örnek olmuştur. Bu konuda Son Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) de örnek oluşunu şu olaylarda görürüz:

a) Risâletin Mekke Devrinin son yıllarında Ebû Tâlib öldüğü zaman Hz. Muhammed Mustafâ'ya (sallallahu aleyhi ve sellem) kavminin işkencesi artmış, o da kendisine sahip çıkar ve yardımcı olurlar ümidiyle Tâif'e gitmişti.[883] Ancak güvenip görüştüğü liderler kendisini reddetmiş, en şiddetli ezâyı ona revâ görerek sokak serserilerini ve çocukları üzerine salıp taşlatmışlardı. Epeyce yaralar almış, ayakkabıları bedeninden sızan kanlarla dolmuştu. Tâif dışında, Mekkelilere ait bir bahçeye kendini zor attı. Orada Hristiyan bir bahçeci ile dertleşip ondan anlayış gören Hz. Peygamber bu sıkı imtihan aşamasına sabrederek, şu meşhur kudsî dua ile Allah'a yakarmıştır:

"Yâ Rabbî! Kuvvet ve kudretimin en zayıf hâliyle, elimdeki çare ve vasıtaların en basitiyle, insanların gözündeki en hafif şahsiyetimle... Sana yalvarıyor, Sana sığınıyorum ey Erhame'r-râhimîn!.. Sen, sıkıntı ve zulüm altında zayıf düşenlerin Rabb'i (Yani) benim de Rabb'imsin; beni kimlerin eline bırakıyorsun!.. Kabalık ve haşinlikle karşılayan bir yabancıya mı, yoksa davamda bana hükmetmesine izin vereceğin bir düşmana mı!! Üzerime

---

880 Kurtubîa.*g.e.*,11/323, 325; Suyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, 5/655.

881 Enbiyâ, 21/83-84.

882 Sâd, 38/41-44.

883 'Abdurraûf el-Münavî(ö.1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1. Basım, 1-6, Mısır, 1938., 2/119.

çöken bu musibet ve eziyet, aslında Senin bana karşı bir öfke ve gazâbından ileri gelmiyorsa, ben buna aldırmam ve gönülden tahammül ederim.[884] Fakat Senden gelecek himâye her zaman çok daha hoştur. İster dünyada, isterse ahirette her işi düzenleyen ve karanlıkları aydınlığa boğan Senin yüzünün nûru altında, inecek gazabın yahut musallat olacak öfkenden korunacağım bir melce arıyorum. Sen, râzı oluncaya kadar benim tövbe ve istiğfar etmeme lâyıksın. Kuvvet ve kudret ancak Sen'dendir."[885]

Hz. Resûlullah bu ifadeleriyle "Yalnız Sana ibâdet eder ve sadece Senden yardım dileriz"[886] öğretisine uygun olarak şekvâsını dile getirmiştir. "Allah Teâlâ'ya edilen şekvâ, O'nun Kur'ân âyetlerindeki sabır emrine ters düşmez. Çünkü başkasına sığınıp sızlanma yerine, O'na yönelmek sabrın ta kendisidir. Münezzeh ve Yüce Allah, Kendi'ni yarattıklarına şikâyet edene gazap eder ama darda kalan kulunun, halini Kendi'ne şikâyet etmesini de sever."[887]

b) Hâris b. Süveyd'in Abdullah'tan naklettiğine göre, Hz. Peygamber bir gün titriyordu. 'Ya Resûlallah şiddetli bir sıtmaya tutulmuşsunuz!' dedim. 'Evet' dedi, sizden birisi olarak ben de titriyorum.' Ben, 'Size bunun için sana iki sevap olmalı' dedim. 'Evet öyle.' dedi ve ekledi: "Herhangi bir Müslümana bir rahatsızlık veya daha ağır bir hal gelir (de sabreder)se, mutlaka Allah o sebeple, ağacın yapraklarını döktüğü gibi onun günahlarını örter."[888]

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (radıyallahu anh) bir gün ağrıdan kıvranırken gören hanımı, feryat ederek ağlamaya başlamıştı. Daha sonra baygınlık geçiren Ebû Mūsa, tekrar ayılınca şöyle diyerek eşini kınamıştı: "Hz. Peygamber'in hoşlanmayıp uzak durduğu herkesten ben de uzağım. O (sallallahu aleyhi ve sellem), musîbet zamanında feryat ederek saçını başını yolan, elbisesini yırtan kadınlardan (الصَّالِقَةُ وَالحَالِقَة وَالشَّاقَّة) uzak dururdu."[889]

---

884 Mâruz kaldığı bu durum karşısında Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ilticâsı Matta (27/46) ve Markos (15/34) İncillerinde yer alan, (güyâ) Hz. Îsâ'ya atfedilen "Eli, Eli! Lama sabaktani: Allâh'ım, Allâh'ım, beni niçin terk ettin?!" diye serzenişinden ne kadar farklıdır! (M. Hamîdullah, *a.g.e.*, 1/116-117).

885 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, Tahk.: Tâhâ 'Abdürraûf Sa'd, Dâru'l-cîl, 1. Basım, 1-6, Beyrut 1411h., 4/164; İbn Ebî Şeybe, *el-Munsıf fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr*, 6/68; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 4/164; M. Hamîdullah, *a.g.e.*, 117.

886 el-Fâtiha, 1/5.

887 el-Münavî, *a.g.e.*, 2/119.

888 Buhârî, *a.g.e.*, 5/2139.

889 Buhârî, *a.g.e.*, 1/436.

E)- İMTİHANIN BAŞARILMASINA DESTEK VE ENGEL UNSURLAR

1. İlahî İmtihan Açısından Peygamberler ve Şeytanlar

Kömür gibi sefil ruhları, imtihan ile elmas gibi yüce ruhlardan ayırmak için bir deneme - yanılma, mücâdele ve müsâbaka alanı açılmış, uygulanabilmesi için de Peygamberler gönderilmiş ve bunlara denge olsun diye şeytanlar yaratılmıştır.

Peygamberlerin gönderilmesinin yanında, şeytanların varlığından çoğu insanlar küfre girip zarar görüyorlar. Şeytanlar yaratılmasaydı, dünya daha güllük-gülistanlık olmaz mıydı? "Hüküm çoğunluğa göredir: اَلْحُكْمُ لِلْأَكْثَرِ " kāidesince, çoğunluk bir şeyden kötülük görüyorsa, o kötülüğü tercih bir yana, yaratmak da şerdir. Hattâ Peygamberlerin gönderilmesi bile rahmet değil." denebilir mi?

Çokluğun nitelik karşısında bir önemi yok; asıl kıymet, niteliğe bakar. Meselâ, yüz hurma çekirdeği olsa, toprak altına konup su verilmez, bir kimya işlemi görmez, dolayısıyla hayatî bir mücadeleye girmezse, yüz mangır kıymetinde yüz çekirdek olur. Fakat su verildiği ve hayatî mücadeleyle maruz kalınca, sekseni bozulup sadece yirmisi meyveli birer ağaç olsa bile, emektarı elbette zarar etmiş olmaz.[890]

İşte insanlar da peygamberlerin gönderilmesi, dünya hayatında sorumlu tutulmaları, mücadele ve şeytanlarla muharebe ile kazandıkları insanlık âleminin Güneşleri, ayları ve yıldızları olan yüz binlerce peygamber ve milyonlarca veli ve milyarlarca seçkin kul karşılığında, sayı olarak çok, ama nitelikçe önemsiz, hatta hayvan gibi hatta daha da değersiz olan inkârcıları ve münâfıkları fire vermiş olmaktadır.

O hâlde imtihanda dengeyi sağlamak üzere hem peygamberler, velîler vb. insanlığa örnek kişiler, hem de şeytan ve yandaşları gibi aldatıcı varlıkların yaratılması gerekiyordu; mutlak âdil ve hakîm olan Yüce Yaratıcı da nizâmı öyle kurmuştur.

[890] Başka bir örnek: Bir tavus kuşunun yüz yumurtası olsa, bunların yumurta olarak değeri beş lira eder. Fakat o yüz yumurta kuluçkaya yatırılsa, yumurtalardan sekseni bozulsa bile, yirmi tanesi tavus civcivi olsa, "Bu kuluçka işi kâr getirmedi" denebilir mi? Hâyır, aksine kârlıdır. Çünkü tavus türü, o yumurtalardan, dört lira değerindeki seksen yumurtayı kaybedip, her biri seksen lira kıymetinde yirmi tavus kuşu kazanmış olur.

2. Vahiy ve Peygamberlerliğin İlahî İmtihana Yönelik Destekleri

Kur'ân-ı Kerîm, insanın başıboş yaratılmış bir varlık olmadığını ısrarla vurgular.[891] Bu dünyaya imtihan için getirilmiş olup her türlü hareketi "Kirâmen Kâtibîn" melekleri tarafından sürekli kaydedilmektedir. Tabî tutuldukları ilahî imtihanın değerlendirilmesi sonucunda, iyiler nîmetler içinde yüzecek, kötüler ise Cehennem'i boylayacaktır.[892] Dolayısıyla insan, diğer canlılardan farklı ve mümtaz yaratıldığı için, mayasına konan çeşitli eğilim ve arzular her zaman ortaya çıkar. Geçmişinden ibret aldığı, geleceğinden de endişe duyduğu için, ihtiyaçlarını en güzel biçimde temin etmek ister. Ama her ihtiyacını tek başına karşılayamaz ve toplum halinde yaşamaya ve iş bölümü yapmaya mecbur kalır.

Toplu yaşayış içinde ise diğer bireylerle ilişki kurarken çoğu zaman kendini ön planda tutar ve adâlet ve hakkâniyet prensibine uyamaz. İşte bu noktada kendi dışından, bütüncül ve kuşatıcı bir bilgi ve rehberlik kaynağına gerek duyar. Bu kaynak ise, insanı yaratan ve yarattığı için de benlik örgüsünü maddî-mânevî bütün incelikleriyle bilen, latîf ve her şeyden haberi[893] olan Rabb'in gönderdiği, yani vahye dayalı "hidâyet rehberi"nden başkası olamaz.

Bu rehber, ilk insan Hz. Âdem'in, yaratıldığı Cennet'te ayağı kaydırılıp hataya düşünce, fıtratı gereği hatasını anlayıp Rabb'inden bazı vahiyleri kabul eder etmez, tövbeleri kâbule hazır ve çok merhametli Rabb'inin hidâyet desteği olarak imdadına yetişmişti: [894]"فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ " Yine, eşi Hz. Havvâ ve İblis ile Cennet'ten kovulduklarında Yüce Rabb, "Ben'den bir hidâyet gelince kim ona uyarsa ne yoldan sapar ne de kötü bahtlı olur"[895] buyurmuştur. Bu vahiy desteği peygamberler ile devam edecek ve Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Kur'ân-ı Kerîm ile kıyamete kadar sürecektir.

Ayrıca Allah Teâlâ, adâletinin bir gereği olarak, kullarına gönderdiği semâvî ders kitaplarını yaşayarak öğretmesi için, her ümmete bir peygam-

---

[891] Bkz. Mü'minûn, 23/115; Kıyâme, 75/36. Krş. Enbiyâ, 21/16; Fâtır, 35/45; Duhân, 44/38-39.
[892] el-İnfitâr, 82/10-14.
[893] Mülk, 67/14.
[894] Bakara, 2/37.
[895] Tâhâ, 20/121-123.

ber öğretmen göndermiş,[896] böyle bir peygamber göndermediği hiçbir kavme azap etmeyeceğini bildirmiştir.[897] Bunun nedeninin de insanların kıyamet günü, "kendilerini îmâna çağıran birileri olmadığı" biçiminde bir hüccet veya özürlerinin kalmaması[898] olduğunu açıklamıştır.

Peygamberler, hassas ve yıkılmaz şahsiyetleriyle, sarsılmadan ve korkusuzca ilahî tebligatı ilan ederek insanları uyuşukluk ve düşük ahlâkî gerilim durumundan, Allah'ı Rabb olarak tanıyıp emirlerinin yararlarını, şeytanı da düşman bilerek, sinsiliklerinin zararlarını açıkça görebilecekleri bir teyakkuz durumuna geçmeleri için vicdanlarını silkeleyerek uyandıran olağanüstü insanlardır.[899]

Yüce Allah te'yid ede ede, "Kendilerine elçi gönderdiklerimize, onlara uyup uymadıklarını, gönderilen elçilere de tebliğ edip etmediklerini elbette ve mutlaka soracağız" buyurduktan sonra, bu sorgulamanın sonucunda "O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin gerçekleşecek. Artık kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse, işte onlar muratlarına ereceklerdir. Kimin de terazileri hafif gelirse onlar da âyetlerimize göre yanlış yapmış olmaları sebebiyle kendilerini hüsrâna bırakmış kimselerdir"[900] diye ilahî sınavın sonucunu vurgulamaktadır.

Demek ki, dört başı mamur bir imtihandan söz edebilmek için, insanların tüm hayır ve şer yollarını öğrenip bilerek Rabb'i tanıması, O'na îmân ve ibâdet etmesi maksadıyla,[901] O'nun gönderdiği emir ve yasakları yerine getirdiği takdirde elde edeceği mükâfatların açıklanıp vâdedilmesi, saptırıcı unsurlar olan nefis ve şeytana uyup kötülük peşinde koşarsa çarptırılacağı cezalardan haberdar edilmesi gerekir. Yüce Yaratıcı'nın emir ve tekliflerini bilip öğrenmenin tek ve şaşmaz yolu da peygamberlere inanıp onları örnek almaktır.[902] "Andolsun ki, Peygamberlerimizi belgelerle gönderdik; insanların doğru hareket etmelerini temin için onlara kitap ve ölçü indirdik"[903] âyeti, bu hususu açıkça belirtmektedir.

---

896 Fâtır, 25/24. Krş. Âl-i İmrân, 3/144, el-Ahkāf, 46/21.
897 İsrâ, 17/15.
898 Nisâ, 4/165, Kasas, 28/47.
899 Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân* 177.
900 Bkz. A'râf, 7/6-9.
901 Zâriyât, 51/56.
902 Abdullah Aydemir, "*Peygamberlik, Allah Elçiliği*", Din Öğretimi Dergisi, Ankara 1988, sa. 4/32.
903 Hadîd, 57/25.

a) Peygamberlerin Kendi Kavimlerinden Seçilmeleri

Allah, insanı yaratmasının temel esprisi olan imtihan sırrının devamı için her kulu ile doğrudan bağlantı kurmamış, kullarına verdiği cüz'î irâdeye verdiği değeri vurgulamak amacıyla, ilahî emir ve yasaklarını insanlara tebliğ edip uygulanmalarını bizzat yaşayarak öğretmeleri için, meleklerden veya cinlerden değil, kendileri arasından ve üstelik aynı dili konuşan peygamberler seçip görevlendirmiştir.[904]

Demek ki Yüce Rab, insanları en kâmil mânâda sınamak, onların da Peygamberleri ideal anlamda örnek alabilmeleri için onları beşer türünden seçip gönderdi. Buyurur ki: (وَما أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلاَّ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي اْلأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَ تَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيراً)[905] Yani, "(Resûlüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı. Bakalım sabredecek misiniz diye, sizin bir kısmınızı diğerlerinize imtihan (vesîlesi) kıldık; Rabb'in her şeyi hakkıyla görmektedir." Demek ki, Allah'a karşı görevlerini yerine getirirken, insanların önüne çeşitli istek ve arzular, ihtiraslar, şeytan vb. bir takım engeller çıkar. Bunların aşılmasında onlara en büyük yardımcı, şüphesiz ki peygamberlerdir.

b) Peygamberlerin Mûcize Göstermeleri

Yine Allah (celle celâlüh), gönderdiği dinlere insanların inanmalarını kolaylaştırmak için, kullarına karşı inandırıcı olsunlar ve otorite kurup devam ettirsinler diye, peygamberlerine mânevî destek türünden onların mûcize göstermelerine de imkân tanımıştır. Bir devletin elçisi gittiği devlet başkanına, yalnız elçilere mahsus olan "güven mektubu" sunarak, kendi devlet başkanının sefiri olduğunu ispat eder ve kendine inandırdığı gibi peygamberler de, kesin bir delil sayılan "mûcize" gösterip Allah'ın Resûlü olduklarına kendi milletlerini ispatlamış ve inandırmış olurlar. Öyleyse mûcizeler Cenâb-ı Hakk'ın murâd edip yarattığı fiillerdir; bunların peygamberlere nisbet edilmesi mecâzîdir.

Peygamber'e muhatap kişiler, "Allah bizimle konuşsa veya bize bir âyet gelse yahut bize bir melek gelse"[906] gibi isteklerde bulununca Allah,

---

904 Bkz. Âl-i İmrân, 3/164; el-Cum'a, 62/2; İbrâhîm, 14/4; Krş. Nisâ, 4/44; Nahl, 16/103, Şu'arâ, 26/198-199.

905 Furkân, 25/20.

906 Bkz. Bakara, 2/118; İsrâ, 17/91-95.

âdet ve sünnetlerini genelde değiştirmezken,[907] yine imtihan hikmetinin gereği ve sırf inanmakta zorlananlara destek olsun diye, Kendi istediği zaman,[908] mekân ve ölçülerde mûcizeler yaratarak âyetlerini açık açık anlatmıştır."[909] Ancak bir mûcize yaratmasına karşılık yine de inanmayanları, insanların imtihan edilmesi hikmetine göre, ya hemen cezalandırmış veya öbür dünyada büyük mahkemeye ertelemiştir.

Gösterilen mûcize ile peygamberin hak olduğuna inanma zorunluluğu, mûcizeyi bizzat görenleri bağladığı gibi, Kur'ân'da ve mütevâtir hadislerde yer veriliyorsa, daha sonra haberdar olanları da bağlar. Meselâ, Hz. İbrâhîm'in (aleyhisselâm), ateşe atıldığı hâlde yanmayarak kurtulması,[910] Hz. Mûsâ'nın elindeki asânın, Firavun'un sihirbazlarının yaptıklarını yutan bir ejderha olup sonra eski haline dönmesi,[911] aynı asayı Kızıl Deniz'e vurmasıyla denizin yarılması, böylece Hz. Mûsâ'nın, yanındaki İsrâil oğullarıyla karşı sahile geçerek kurtulmuş, deniz eski haline dönmüş ve Firavun'un yanındakilerle beraber boğulmuş olması[912] ve Hz. Îsâ'nın (aleyhisselâm), Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi, hastalara dokunarak onları iyi etmesi[913] gibi fevkalâde hadiseler, birer hissî mûcizedir.

Son Peygamber Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) de buyurur ki: "Hiç bir peygamber yoktur ki, ona insanların iman etmelerine sebep olan mûcizeler verilmiş olmasın. Bana verilen mûcize de, yalnızca gizlice bildirilen bir vahiydir. Onun için kıyamet gününde ümmeti en fazla olan peygamberin ben olacağımı ümit ediyorum."[914]

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de göre, İsrâ-Mi'râc[915] ve Kamer'in yarılması[916] mûcizeleri Resûlü Ekrem'in en büyük mûcizeleri olarak gerçekleşmiş ama kabul etmeyen yine etmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in (sallallahu aleyhi ve sellem) her ne kadar her hali ve tavrı, doğruluğuna ve peygamber olduğuna şahit olabilirse de, her hal

907 Bkz. Âl-i İmrân, 3/137; Nisâ, 4/26; Ahzâb, 33/62; el-Fetih, 48/23.
908 Yine de mûcize, iddiadan önce veya çok sonra olmamalı, peygamberlerin sözünü yani iddiâsını müteakip hemen meydana gelmelidir. (Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/177-179).
909 Meselâ bkz. Nûr, 24/18, 58, 59, 61.
910 Bkz. Enbiyâ, 21/68-69.
911 A'râf, 7/107; Tâhâ, 20/18-21; Şu'arâ, 26/32.
912 Şu'arâ, 26/60-66.
913 Âl-i İmrân, 3/49; Mâide, 5/110.
914 Buhârî, a.g.e., K. Fezâilül-Kur'ân, 1; Müslim, a.g.e., K. İman, 239.
915 İsrâ, 17/1.
916 Kamer, 54/1.

ve tavrının hârikulâde olması gerekmez. Çünkü Cenâb-ı Hak onu insan sûretinde göndermiş ki, insana toplum içinde dünya ve ahiret saadetlerini kazandıracak amel ve hareketlerinde örnek ve rehber olsun, her biri birer âdî durumlarda bile hârikulâde olan ilahî imtihan san'at ve kudretin uygulamalarını göstersin diye. Her fiilinde insanlıktan çıkıp hârikulâde olsaydı, bizzât önder olamaz; fiil, hal ve tavırları, kulluk sorumluluğunun sırrı olan imtihan ve tecrübe gereği elbette çok açık ve net biçimde ve ister istemez tasdik etmeye mecbur edecek derecede mûcize olmalıydı. O hâlde peygamberler hiçbir zaman, ister istemez herkesin doğrulamaya mecbur kalacağı tarzda bir mûcize göstermemişlerdir. Zira bu durum insanın yaratılışındaki imtihan ve tecrübe sırrına aykırıdır. Bu incelik akla kapı açılmasını fakat seçme hakkının elinden alınmamasını gerektirir; yoksa kömür gibi Ebûcehiller de elmas gibi Ebûbekirler mertebesine çıkardı.[917]

Bütün bu iyilik ve fazîlet dolu hayat tavırlarına ve mûcize desteklerine rağmen, peygamberlerin insanlara doğru ve hak yolu tebliğ etmeleri, onların da gösterilen yolda hayat sürmeleri kolay olmamıştır. Davaları haklı olduğu hâlde çok büyük çileler çekmişler, hatta bu çileler ömürleri boyunca sürmüştür. Bütün peygamberler, tebliğ vazilerini yaparlarken karşılaştıkları tüm güçlüklere, eza-cefalara katlanıp davalarından hiçbir şekilde dönmeyecekleri konusunda Cenâb-ı Hakk'a söz vermişlerdir.[918] Yani Allah (celle celâlüh) onlardan bu mîsakı almakla, onları daha önceden rûhen bu tür zorluklara hazırlamış, hattâ "üstün irâdeli: أُولُوالْعَزْم" Peygamberlerden[919] "sağlam söz: ميثَاقًا غَلِيظًا" alarak, yollarının çok daha çetin ve sıradan insanların gücünü çok çok aşacak derecede çetrefilli olduğunu vurgulamıştır.[920]

c) Peygamberlerin "Sadece Tebliğ" Görevi

Başta peygamberler olmak üzere, Hak yolunda cihâd eden ve mücâdele verenlere düşen vazîfe, sadece hakkı tebliğ edip yaymaktır.[921] Bütün peygamberler ümmetlerini hakka davet ederlerken, vazîfelerinin ücretsiz

917 Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 63-73.
918 Âl-i İmrân, 3/80.
919 Ahzâb, 33/7 âyetine göre bu peygamberler, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir.
920 Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 51.
921 Bkz. Mâide, 5/99; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18.

tebliğden ibaret olduğunu bildirmiş,[922] hidâyetin ise kulun cüz'î irâdesini olumlu yönde kullanmasının hemen ardından Rabb'in yaratmasıyla ortaya çıktığını vurgulamışlardır.[923] Bu nokta insanların serbest irâdelerini kullanarak ne tür davranış sergileyecekleri, kısacası imtihan alanında nasıl davranacakları açısından son derece önemlidir.

"Hani, Rabb'in meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dediğinde onlar, 'Oradaki nizamı bozacak ve kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın?[924] Oysa biz Sen'i överek yüceltmekte ve tenzih etmekteyiz' dediler. Allah, 'Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim' buyurarak,[925] bu ifadesinde, "Bu türü yaratmaktaki, söylediğiniz fesatları geride bırakacak ve sizin bilmediğiniz yararı en iyi Ben bilirim. Çünkü onlara nice nebîler, peygamberler seçip göndereceğim. Yine aralarında dosdoğru kişiler, ibâdetliler, dünyaya bağlanmayanlar, sâlihler, velîler, bildiğini yaşayan âlimler, huşû duyanlar ve Rabb'ini seven ve Peygamberlerine uyan niceleri olacak" ifadesini murâd etti.[926]

İlk insan ve ilk peygamber Âdem (aleyhisselâm) bu hikmete binâen dünyaya daha ilk adımını atarken sınava tabi tutulmuş, insanların atası ve ilk peygamberi olabilmesi için meleklere uygulanmayan bir işlemle, "bütün isimler" öğretilmiş ve tekrar sayıp dökmesi istenmiş, bu sınavı başarmasıyla, meleklerin kendisinin niçin yaratıldığına dair merakları giderilmiş, aynı zamanda insanlara da imtihan edilecekleri mesajı verilmiş olmaktadır.[927] Ama daha sonra, Şeytanın aldatmasıyla Cennet'teki ebediyet ağacına yaklaşma yasağına uymayarak tâbi tutulduğu bir başka sınavı kaybetmesi sonucu, yeryüzüne gönderilmiştir.

Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesi, her şeye ait olan bilginin verilmesiyle tefsir edilir. Bu bilgi meleklere dahi verilmeyen bir bilgidir. Hakîkatte insanın bütün kudreti bilgi kudretidir ve insana bu kudret verildiği için melekler ona secdeye davet edilmişlerdir.

İnsanın içinde Rûhullâh'ın uyandırdığı aydınlık vardır ve insan bu

922 Bkz. Hûd, 11/29,51; Şu'arâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.
923 Fazla bilgi için bkz. Ateş-Dikmen, *a.g.e.*, 56-60.
924 Melekler daha insanların atası Hz. Âdem bile yaratılmadan onların fesat çıkarıp kan dökeceğini ya Allâh'ın onlara bir muhavere sırasında öğretmesinden, ya imtihan adayı olmaları nedeniyle sınırlandırılmamış gazap ve şehvet güdüleri nedeniyle, arzın önceki halîfeleri olan cinlerden daha fazla fesat çıkarabilme ihtimalinden, ya da doğrudan doğruya Levh-i Mahfûz'dan okuyarak öğrenmişlerdi. (Hüseyin Cisr (ö.1327/1909), *Risâle-i Hamîdiyye*, , 581-582).
925 Bakara, 2/30.
926 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/70.
927 Bkz. Bakara, 2/31.

aydınlığı kullanarak, maddî âlemde önüne serilen sahalarda daimâ ilerlemek ve rûhâniyât âleminde de ilahî hakîkatlere ulaşıp oralardan daha yüksek şâhikalara yükselmek imkânını hâizdir.[928]

Daha sonraları Hanîf Dini'nin asıl kurucusu ve "Allah'ın dostu" unvânına sahip Hz. İbrâhîm'in aynı şekilde Rabb'inden bazı kelimelerle sınandığını görüyoruz. "Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış[929] (وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ) onları tam olarak yerine getirince, 'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti. 'Soyumdan da (önderler yap)' deyince Allah, 'Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem)' buyurdu."[930] Bu âyette de Hz. İbrâhîm'in, soyunun önderler olarak devamını arzu etmekle, atası Âdem (aleyhisselâm) gibi ebedî olmaya can attığını ve bu duygunun insan fıtratına yerleştirildiğini anlıyoruz.

Demek ki, hemen her peygamber kendi kavminden çetin zorluklarla karşılaşmış, özellikle de Hz. Nûh, Hz. Lût, Hz. Yûnûs, Hz. Îsâ vb. nice peygamberler kendi kavimlerinden çok çekmişlerdir. Hatta kavimlerinden çektikleri yetmezmiş gibi Hz. İbrâhîm Nemrûd'dan, Hz. Mûsâ Firavun'dan, son Peygamber Hz. Muhammed de özellikle risâletinin Mekke döneminde Ebû Cehil, Ebû Leheb ve benzerlerinden çektiği sayısız şiddetli sıkıntılarla, tebliğ görevleri devamlı engellenmek istenmiştir.[931] Kısacası, şâirin deyişiyle:

"Nâ ehil olur muârız-ı ehil – Her Ahmed'e bulunur Ebûcehil!"[932]

İşte bu olağanüstü zorluklar onların sınanmaları anlamına gelmektedir.

---

928 Mevlânâ M. A., *a.g. madd.*, 90-91.

929 Allâh'ın kulunu sınaması, Kendi istekleri ile kulun arzuladığı iki hâlden birini seçmesine imkân tanıması anlamında bir mecazdır. Sanki "Kulunu, ondan hâsıl olan davranışlarına göre bir karşılık vermek için sınar" demektir. İmam Âzam Ebû Hanîfe, –İbn Abbâs'ın okuyuşuyla- وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمُ رَبَّهُ şeklinde okumuştur. Buna göre, sınava giren kişinin bir fiili olarak, "İsteklerini kabul edecek mi, etmeyecek mi diye bazı ifadeleriyle Rabb'ine dua etti" anlamına gelir. (Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/308-309; Yakup Civelek, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*, Araştırma yay. Ankara, 2003, 79) Bu ifadeden, "tövbe etmek: تَابَ إِلَى" ile "tövbeyi kabul etmek: تَابَ عَلَى" fiilindeki kul-Rab arasındaki sıkı ilişkiye benzer yakın bir ilişki anlaşılmaktadır. Buna göre kul beşer olma konumu gereği sık sık tövbe etmek durumunda kalacak, Rab da tövbeyi -tabi ki kulun samîmiyetine göre- sık sık kabul edecek. Yani tövbe ve kabûlü ilişkisinin deveranı için aynı fiilin dışına çıkmaya bile gerek kalmamaktadır. Aynı şey sınama ve başarılmasına duyulan iştiyak için de söylenebilir; Rab sınav yapacak, kul da işin ciddiyetini algılamış olarak samimi yakarışlarla ilahî sınavı başarmaya son derece gayret edecektir.

930 Bakara, 2/124.

931 A. Aydemir, *"a.g.mak."*, 37.

932 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, 1, 384.

3. İnsanı Yanıltan Nefis, Hevâ ve Şeytan

Kur'ân-ı Kerîm'in ilahî imtihanda insanların ayağını kaydırarak (iğvâ) başarısız olmalarını bütün benlikleriyle isteyen nefis ve İblîs (ya da daha genel adıyla şeytan) gibi varlıkların yaratılmış olduğunu haber vermektedir.

İnsanlardan her birinin bir nefsi vardır; çünkü nefsin bir anlamı da ferdin "kendisi" demektir. Her insanın kendi ferdî sorumluluğu ve imtihan edilmesi asıldır ve başarmak için kendi şeytanıyla mücadele etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Peygamberler de dahil, her insanın birer nefsi, birer de şeytanı vardır.

a) Nefis ve Hevânın Etkileme Güçleri

Nefis ahireti kazanmak amacıyla dünya için çalışarak hayatı sürdürmek, soyu devam ettirmek için çoğalmak gibi nice faydalar için yaratılmıştır. Ama asıl hedefe varmak yerine, yolda oyalanmaya neden oluyorsa, nefse hâkim olmak ve böylece zararlarını en aza indirmek gerekir. Bu dengeyi sağlamak için insan, ilahî rahmet sayesinde, akıl ile de donatılmıştır. "Rabb'inin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran kimse için, şüphesiz ki, Cennet yegâne barınaktır."[933]

Nefis insan için elbette gereklidir; özellikle hayat yolunda ergin insana bineği, avcıya köpeği kadar. Aşırı beslenir veya yüz verilip şımartılırsa, gemi azıya alıp isyana kalkışacağı ve sahibine olmadık problemler çıkaracağı büyük ihtimal dâhilindedir.

Kur'ân'da insan nefsi, üç tip olarak sınıflandırılmaktadır: Birincisi, insanı kötülük yapmaya devamlı teşvik eden "nefs-i emmâre" ya da "nefs-i nâtıka"dır. İkincisi yanlış bir iş ve düşünceye niyet ettiği zaman kişiyi, bir anlamda kendi kendini kınayıp ve azarlayan "nefs-i levvâme" ki, bugün buna biz vicdan adını vermekteyiz. Üçüncüsü de, doğru yolda sebat edip yanlış yollardan sakınmak sûretiyle görevini eksiksiz yapmış olmakla doygun olan nefistir, buna da "nefs-i mutmainne" veya "nefs-i marzıyye" denir.[934]

Sırayla bunlara değinmek için diyebiliriz ki, Peygamberlerin gönderilmesi ve semâvî kitapların indirilmesi hep nefs-i emmârenin isteklerini dengelemek içindir. Çünkü bu tür nefis, Allah Teâlâ'ya düşmanlık etmektedir.

933 Nâziât, 79/40.
934 Mevdûdî, *a.g.e.*, 6/486.

Hz. Peygamber'in şöyle bir benzetme yaptığı nakledilir: "Bir arkadaşınız var; siz ona değer veriyor, yedirip giydiriyorsunuz. O ise size son derece çirkin kötülüğü işliyor. Değer vermez, dışlar ve aç bırakırsanız son derece iyi davranıyor. Böyle birisi için ne dersiniz?' deyince, 'Yeryüzünde ondan kötüsü olamaz' derler. Şöyle buyurur: 'Nefsimin kudreti altında olduğu Varlığa yemin ederim ki bu, her birinizin içinde taşıdığı nefislerinizdir.'"[935]

Hz. Yûsuf'un hapisten çıkması gündeme gelince, Başvezir Azîzin eşi Zelîha, "Şimdi gerçek ortaya çıktı; ben onun nefsinden faydalanmak istedim, doğrusu o, doğru söyleyenlerdendir. Bu da eşimin, onu gıyâbında aldatmadığımı ve hıyânet edenlerin planlarını Allah'ın başarıya yöneltmediğini bilmesi içindi" demiş[936] ve şunu eklemişti: "Nefsimi aklamak istemiyorum; çünkü Rabb'imin rahmetiyle koruduklarıı dışındaki tüm nefisler, insanı ısrarla kötülüğe kışkırtırlar: إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ Hiç şüphesiz Rabb'im affedicidir, merhametlidir."[937] Çünkü artık o da Hz. Yûsuf'a bütün içtenliğiyle inanmış ve bağlanmıştı.

Demek ki nefsin isteklerini yok etmek, ancak vahye ve onun uygulaması olan Peygamberlerin sünnetlerine uymakla olur.

İnsanlarda bulunan nefs-i emmâre, dinî bilgilere rahatça inanmamakta, tabiatı gereği İslâmiyet'e uymak, ona acı gelmekte ve sonuçta uymamış olmaktadır. Nefsin bu hastalığı, kalbe sirâyet ederek, kalb de, her ne kadar İslâmiyet'e inanıyor olsa da, dînî emir ve yasaklara teslim olmak istemeyebilir. İslâmiyet'in doğruluğunu ispat için ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, hasta olan kalpte bunun sarsılmaz bilgisinin (yakîn) hâsıl olması, çok güç olur. Bunun için kalbe dâhilden ve hâriçten hastalık gelmemesi, gelmiş ise önce nefsi arıtmaktan (tezkiye etmekten) başka çare yoktur. Yani inkâr hastalığından kurtarmak şeytân ile bağlantı kurmasını önlemek için Yaratan'a sığınmaktan ve fenâ arkadaştan uzak durmaktan başka çâre yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm insanın, benliğine işlenmiş olan nefsini hârici bir var-

---

935 Zuhaylî, *a.g.e.*, 13/7.

936 "Bu da.... içindi." ifadesinin Hz. Yûsuf'a ait olduğunu sadece Taberî ve İbn Ebi Hâtim rivâyet ederler. Ama önceki ifadeye en çok yakışanı, en uygunu ve en meşhuru, Azîz'in eşinin sözü olmasıdır. Çünkü "Bunu aleyhime de olsa itiraf ettim. Böylece eşimi, gıyâbında aldatmadığımı, sakınılan büyük olayın gerçekleşmediğini, sadece tam teşebbüs ettiğimi ama onun çekindiğini ve sonuçta benim de suçsuz olduğumu bilsin istedim." demek istemektedir. (Bkz. Begavî, *a.g.e.*, 4, 248; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 2, 481 vd.)

937 Yûsuf, 12/53.

lık olarak idrâk edip onunla tam anlamıyla mücâdele etmesini ısrarla ister. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Tebük Seferinden dönerken ashabına, "Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz"[938] buyururken, en kalabalık ordusuyla katıldığı Tebük Seferi'ni küçük cihat, nefse karşı direnişi ise büyük cihat olarak nitelendirmekteydi. "Hakiki mücahit nefsine karşı cihat açan kimsedir"[939] hadisi de aynı mânayı ifade etmektedir.

İmam Gazâli de bu konuda insanı karşısına alarak, "Bil ki; en büyük düşmanın, seni kuşatan nefsindir. Hep kötülüğü emreder şekilde yaratılmıştır. İşi gücü, iyilikten uzaklaşıp fenâlığa meyletmektir. Onu tezkiye edip doğrultmak, Rabb'ine ve Hâlık'ına ibâdet için zincire vurmak, aşırı arzu ve zevklerinden uzaklaştırmakla görevlisin. İhmâl edecek olursan azar ve bir daha önüne geçilmez olur. Durmadan onu uyarır, kınar ve ayıplarsan, nefs-i emmâre olmaktan çıkıp Allah Teâlâ'nın yemin ettiği nefs-i levvâme hâline döner" der.[940]

Nefs-i levvâme kötü işlerden dolayı daima kendini kınayan ve ayıplayan nefistir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Kıyamet gününe ve nefs-i levvâmeye yemîn ederim ki insan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor!?"[941] buyurulur. Yani kıyamet günü muhakkak gelecek ve dünyada iken ona inanmak istemeyen kötü nefisler, o gün kendilerini çok kınayacak, dünyada düştükleri gaflet ve işledikleri günahlara pek çok pişman olacaklar, "Niçin daha iyi çalışıp daha faydalı işler yapmadım, neden, neden?!" diye pişmanlıklarını açığa vuracaklardır. Bu şekilde "kendini kınayan nefs"e edilen yemin, o gün gerçekleşecek olan kendi kendini kınamasındaki acı hâlinin önemine ve fecîliğine dikkat çekmek anlamındadır[942] ve bütün bir kâinat sisteminin, bu nizamın ezelî ve ebedî olmadığına, sonsuza kadar devam etmeyeceğine şahittir. İnsanın aklı bunun aksine bir delil getiremez. Çünkü bu âlem her saniye değişime uğramaktadır ve böyle bir şeyin bir sonunun gelmeyeceği söylenemez. İnsanın bu dünya hakkındaki bilgisi arttıkça, kendisi de bu hayatın bir başlangıcı olduğunu, ondan önce bir şey olmadığını, bundan sonra imtihan olacağını ve o zaman hiçbir şeyin ortada kalmayacağını yakın olarak hisseder ve öğrenir.[943]

---

938 el-'Aclûnî, *a.g.e.*, 1/425.
939 Tirmizî, *a.g.e.*, *K. Cihâd*, 2,
940 Ğazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*, 405, 416.
941 Kıyâme, 75/1-3.
942 Elmalılı, *a.g.e.*, 8/5473-5474.
943 Mevdûdî, *a.g.e.*, 6/486-487.

Benzeri bir vurgulama da, "Rabb'i, insanı denemek için ikram edip nimetlere gömünce, 'Rabb'im bana değer verdi' der. İmtihan edip de rızkını daralttığı vakit, 'Rabb'im bana ihânet etti' der"[944] ifadelerinden az sonra getirilen şu âyetlerde vardır: "Hayır, (dikkat edin!) Yer çarpılıp parça parça olduğunda, melekler sıra sıra olmuşken, Rabb'in geldiği zaman, ki Cehennem de o gün ortaya getirilmiştir, işte o gün insanlar anlar, ama artık ne fayda! (İşte o an insan), 'Ah, keşke ben, bu hayatım için hazırlık yapsaydım' der. O gün Allah'ın (vereceği) azâbı kimse veremez, (vuracağı) bağı kimse vuramaz. Ey, huzura eren nefis!: يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ Râzı edici ve râzı edilmiş olarak Rabb'ine dön! (İyi) kullarıma katılıp ve Cennet'ime gir!"[945] âyetlerinde de vardır.

Nefsin bu üç sıfatla nitelendirilmesi, onun eğitilebilir olduğunu gösterir. Bunlardan ilki nefsin eğitimsiz hâlini, ikincisi eğitilmiş ama sınanmaktaki hâlini, sonuncusu ise imtihanı başararak tatmin olmuş ve Cennet'e girmeye hak kazanmış olanı anlatır.[946]

"Nefsin şehvete meyli" denebilecek "hevâ" kavramı ise, bir işin sonucunu düşünmeden, o konuda aklını kullanmadan, gönlün her isteğini yapabileceğini sanıp harekete geçivermektir. Meselâ, bir şeyin aslını düşünmeye üşenip hazıra konmak, ahirete hazırlanmayıp dünyaya dalmak gibi. Bu ise sahibini dünyada her türlü felâkete (الدَّاهِيَةُ), ahirette de Cehennem'e (اَلْهَاوِيَةُ) götürür.[947]

Câhiliye Devri filozoflarından Eksem b. Sayfî et-Temîmî, "Düşüncenin âfeti hevâdır." ve 'Âmir b. ed-Darbi'l-'Udvânî de, "Akıl uykudadır, hevâ ise uyanık!" demekle[948] hevânın fettanlığını belirtirler.

Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamı ise, "insanı doğru yoldan saptırması kaçınılmaz olan kötü bir eğilimdir ki, çok gerçekçi bir yaklaşımla bu davranışa "hevâsını ilah edinmek" ismi verilir: "(Ey Muhammed!) Kendi hevâsını tanrı edineni gördün mü?! Bu (başlangıcı)ndan dolayı Allah

---

944 Fecr, 89/15-16.
945 Fecr, 89/21-30.
946 Tasavvuf yaklaşımıyla nefisler daha bir ayrıntılı olarak şu şekilde sınıflanır: Nefs-i emmâre (insana kötülük yapmasını emreden nefis), nefs-i levvâme (iyilikle kötülüğü ayırt eden, temizlenerek kişiyi Allah'a yaklaştıran nefis), nefs-i mülheme (ilham edilmiş nefis), nefs-i zekiyye (temizlenmiş nefis), nefs-i raziye (razı olmuş nefis) ve nefs-i merdıyye (kendisinden razı olunmuş nefis) ve son basamak olarak nefs-i mutmainne (olgunluğa doğmuş nefis). Bunların her biri tarikat yolunda nefsi kırma ve terbiye için birer mertebedir.
947 el-İsfehânî, *a.g.e.*, 548.
948 Ali Özek, *en-Nusûsu'l-edebiyye (Arapça Edebî Metinler)*, 59.

onu, bilerek şaşkınlığı içinde bırakmış, kulağını ve kalbini mühürlemiş, gözünü perdelemiştir. Allah'tan başka kim ona hidâyet edebilir; hâlâ anlamıyor musunuz? Bunlar, 'Hayat, ancak bu dünya hayatımızdır. Kimimiz ölür, kimimiz yaşar; bizi ancak zaman akışı yok eder' derler. Bu konuda bir bilgileri yok; öyle sanırlar sadece."[949] Hesap gününü unutmaları yüzünden Allah yolundan sapan ve hevâsına tapan bu kişilere can yakıcı azap vardır.[950]

Yine Kur'ân'a göre "hevâ", gerçek bilginin zıddıdır.[951] Kişinin kendi hevâsına uyması aslında Allah ve vahy hakkında tahminlerde bulunmasından (zandan) başka bir şey değildir.[952] Meselâ Allah, normal hayatta haram kıldığı şeyleri hevâsına uyanlara açıkladığı hâlde, Allah adına kesilenleri yemezler. Bilgisizce uydukları hevâları yüzünden çok defa başkalarını da saptırırlar.[953] "Ey Resûlüm! Onlara de ki: 'Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınıza tapmam bana yasaklandı. Ben sizin hevâlarınıza uymam. Yoksa, yolumu şaşırır ve doğruyu bulanların dışında kalırım."[954] O hâlde kula en iyi yaşama tarzını Allah öğretip tavsiye ettiğine göre "O'ndan gelen bir hidâyet olmaksızın hevâsına uyan kimseden daha şaşkın kim olabilir?!"[955]

Benzeri davranışların, düşünce kâbiliyeti olmayan hayvanlarda görüldüğü bellidir. Şu âyet hevâsına uyanı bir teşbihle anlatıyor: "Eğer dileseydik, bu âyetler aracılığı ile onun düzeyini yükseltirdik fakat o, âyetleri bile bile ve umursamaz bir tavırla) yere çakılıp kaldı. Onun durumu üstüne varsan da, kendi haline bıraksan da dilini sarkıtarak soluyan köpeğin durumu gibidir."[956]

Hevâ nefislerin çoğunda cinsî arzuların ve bedenin diğer isteklerinin güçlü bir manyetiğidir ve akıllı bir hayatın normal akışı için bu güce karşı epeyce direnmek, dizginini bırakmamak gerekir.

Kur'ân aklına güvenenlerden çok, aklını kullanmayıp gelişigüzel hareket edenleri kınamaktadır. Çünkü akıl, kendi alanı içinde "olmazsa olmaz" konumdadır ve Kur'ân, sadece akıllılara hitap eder.

---

[949] Câsiye, 45/23-24.
[950] Bkz. Sâd, 38/26.
[951] Bakara, 2/120, 145; Rûm, 30/29.
[952] Bkz. En'âm, 6/116.
[953] Bkz. En'âm, 6/119.
[954] En'âm, 6/56.
[955] Kasas, 28/50.
[956] e l-A'râf, 7/176.

b) Şeytan ve İnsanı Etkileme Yolları

1) Şeytanın Ne İdüğü ve Ne Olduğu

Şeytanlar, ataları ve Hz. Âdem ile eşinin amansız ve doğuştan düşmanı İblîs'in[957] yolunu tutan inkârcı ve isyankâr varlıklardır. Cinler de -şeytanda ateş fazla olmak üzere- ateş ile havadan yaratılmışlardır. Cinler ve şeytanlar en ufak yerden geçer, insanın içine, hatta damarlarına bile girerek onları etkileyebilirler.[958]

İnsanın birçok yeteneği onun mayasına katılmış olmayıp, zamanla dışarıdan yüklenir. Allah Teâlâ kuluna, merhamet ve keremi nedeniyle akıl, iz'an, tevâzu, insaf, adâlet duygusu vb. faydalı meziyetleri gönderir. Bir hadise göre, "Sırât-ı Müstakîm'in üstünde bir davetçi vardır ve bu, her müminin kalbine yerleşip onu hakka çağırarak Allah Teâlâ'nın vâizi (öğütmeni) görevini yapar."[959]

Diğer taraftan öfke, gurur, kibir, düşmanlık, kıskançlık, haddini bilmezlik vb. zararlıları ise şeytanlar aşılar; düğümlere üfleyen ve kıskanç insanlardan yandaşlarıyla beraber diğer insanlara, hep kötülük ve zulüm yapmalarını fısıldarlar. Tek görevleri onlara günah işletmek, bir şekilde ilahî sınavı başarmalarını önlemektir.

O hâlde şeytan insanlığın mânen yücelmesi için Allah'a kulluk vazîfesini yapmada en büyük engel ve "apaçık düşman: عَدُوٌّ مُبِينٌ"dır.[960] Tabî ki ancak onu düşman bilenler, bu düşmanlığının farkına varırlar. Kur'ân-ı Kerîm şeytanın çok sinsî, amansız, acımasız ve insanın baş düşman olduğuna sık sık parmak basarak insanı uyarır; üstelik şeytanı düşman bilmeye yanaşmayanları onun dostları olarak nitelendirir. Meselâ: "Görmedin mi ki, gerçekten Biz, şeytanları küfre sapanların üzerine gönderdik, onları tahrik edip kışkırtıyorlar."[961] Bunun için kesin ve kararlı ifadelerle, "Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, onlara kesin emredeceğim, hayvanların kulaklarını yararak (putlar için ayıracaklar). Şüphesiz onlara emredeceğim, Allah'ın yarattığını değiş-

957 İblîs, "Hz. Âdem'in Yaratılışı" konusunda ele alınmıştı. Bkz. sayfa: 22.
958 İbn Hanbel a.g.e., 3/309; Buhârî, a.g.e., 2/717; 3/1195; 5/2296; 6/2623; Tirmizî, a.g.e., 3/475. Kılavuz, *DİA*, *"Cin" maddesi*, 8/7.
959 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiye, *Kütüb ve Resâil*, 1-5, Byy, Bty, 13/356; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/28, 2/192.
960 Bkz. A'râf, 7/22; Yûsuf, 12/5; İsrâ, 17/53.
961 Meryem, 19/83.

tirecekler' (derler). Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir ziyana düşmüştür."[962]

"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etini yemeyin; bunu yapmak Allah'ın yolundan çıkmaktır. Doğrusu şeytanlar sizinle tartışmaları için dostlarına fısıldarlar. Eğer onlara itaat ederseniz, hiç şüphesiz, müşrik olursunuz."[963]

"Kim Rahmân'ın zikri (Kur'ân'ı) görmezlikten gelirse, Biz, bir şeytanı ona Mûsâllat ederiz; artık o, onun bir yakın dostudur. Gerçekten bu (şeytan)lar, onları yoldan alıkoyar; onlar ise, kendilerinin doğru yaptıklarını sanırlar. Sonunda Bize geldikleri zaman derler ki: 'Keşke seninle aramızda iki doğu (doğu ile batı) uzaklığı olsaydı. Meğer ne kafa dengiymişsin sen!'. (Bu söylenmelerin) o gün size bir yarar sağlamayacağı kesindir; çünkü zulmettiniz. Şüphesiz siz azapta da ortaksınız."[964]

"... Doğrusu şeytanın, inananlar ve yalnız Rab'lerine güvenenler üzerinde bir nüfûzu yoktur. Onun nüfûzu sadece, onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerindedir."[965] "Allah'ın hepsini dirilteceği gün, dünyada Müslüman olduklarına dair size yemin ettikleri gibi, Allah'a da yemin edecek ve bununla bir şey elde edeceklerini sanacaklar. İyi bilin ki onların işi gücü yalan söylemektir. Şeytan onların akıllarını çelmiş ve de onlara Allah'ı hatırlamayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın takımıdır ve şunu unutmayın ki şeytanın takımı ziyan ve hüsrana mahkûmdur."[966]

Olaya bir de diğer taraftan, akıllı insanın aldanması yönünden bakılırsa, "Son derece zararlı ve can sıkıcı olan vesvese, acaba hangi hikmete göre îmanlı kişilerin başlarına bela oluyor?" ya da diğer bir ifadeyle, "İnsan akıl ve ferâsete sahip olduğu hâlde, neden şeytana mağlup olur ve Allah Teâlâ'nın razı olmadığı bir işi işler?

Bu sorunun cevabı şöyle olmalıdır: Evet, şeytan bir fitne ve bir belâdır. Allah Teâlâ, onu kullarına imtihan için musallat etmiş, onu ve hallerini kullarının nazarından saklamıştır. Fakat şeytana insanların ahvâlini görme, hatta onların kan damarlarına girip dolaşma imkânı tanımıştır.[967]

962 Nisâ, 4/119.
963 En'âm, 6/121.
964 Zuhruf, 43/36-39. Krş. Nisâ, 4/38.
965 Nahl, 16/99-100; Krş. Nisâ, 4/76.
966 Mücâdele, 58/ 18-19. Krş, Bakara, 2/14.
967 İmam Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 445.

Bunların hikmeti: İfrata varmaması, yani devamlı ve baskın olmaması şartıyla, aslında insanın uyanık durmasına, araştırma yapmasına ve ciddî olmasına yol açmasıdır, insanın aymaz olup her şeyi basit görmesini önlemesidir. Onun için Mutlak Hakîm olan Allah, bu imtihan sahası veya yarış meydanında bize bir teşvik kamçısı olarak, vesveseyi şeytanın eline vermiş, o da insanın başına başına vurmaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi, aslında şeytanın vesvese ve desîseleri zayıftır ama işi yıkıp bozma olduğu için güçlü görünüyor. Bir insanı yaşatmak için nice şartlar gerekir ama öldürmek için tetiğe dokunuvermek yeter, ya da bir kibrit alevi çok büyük yangınlara neden olur. Aynı tarzda şeytanın da cüz'î bir vesvesesi çok büyük neticelere yol açmaktadır. "Biz şeytanları, inanmayanların yandaşları yaptık" âyeti,[968] onlarla insanların arasındaki engelleri kaldırdık ki, Allah'ı inkâr veya O'na isyan ederek onları dost bilsinler, allayıp pulladıkları işlerde onlara itaat etsinler diye tefsir edilir.[969] Bu ifade, öncekinden daha etkili bir ikazdır ve çaresi yine Kur'ân'da gösterilmiştir: İstiâze, yani şeytanın şerrinden Yaradan'a sığınmak.[970]

Demek ki şeytan, yaşayışında kendi nefsine hakim olamayıp hayat seyrinde zikzaklar çizen, mânevî dengesini kaybedip yalpalayan kişilere karşı yaman, acımasız ve aşılmaz bir engel ise de, takvâ sahibi kişiler karşısında cansız bir idman aracından farksızdır.

2) Şeytanın İnsanı Etkileme Yolları

Kur'ân-ı Kerîm'de, insanlar şu eylemlerde şeytana karşı uyarılırlar: *"Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları, şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki saadete eresiniz. Şeytan, şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçersiniz değil mi?"*[971]

"İnsanların kimi, Allah hakkında bilgisi olmaksızın tartışır durur ve her azgın-kaypak[972] şeytanının peşine düşer. O şeytan ki alnında âdeta

---

968 A'râf, 7/27; Krş. A'râf, 7/30; İsrâ, 17/27.

969 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/74 vd.

970 Bakz. A'râf, 7/200; Nahl, 16/98; Mü'minûn, 23/97.

971 Mâide, 5/90-91.

972 Bu âyette şeytanın sıfatı olan مَارِد kelimesinin aslına baktığımızda, inatçı anlamına açıklık getiren, "süratle burnunun doğrusuna giden" anlamı da vardır. Bir önceki paragraftaki alkollü içki ile birleşince günümüzde her gün nice canlar yakan "trafik canavarları" olmaya can atanların ne denli insan olduklarına sanki dikkat çekilmekte ve şeytanın kimlere ve ne kadar etkili olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

şöyle yazılmış: Bu, kendisini dost edineni yoldan çıkarır ve doğru alevli ateşe sürükler."[973]

"O gün zalim, parmaklarını ısırıp 'Eyvah!' der, 'keşke o Peygamberle birlikte bir yol tutsaydım! Eyvah! Keşke falanı dost edinmeseydim! Bana gelen öğütten (Kur'ân'dan), vaAllahi, beni o uzaklaştırdı'. Zaten şeytan, insanı işte böyle uçuruma sürükleyip sonra da yüzüstü, bırakır."[974]

"Kendilerine doğru yol iyice belli olduktan sonra, gerisin geri dinden çıkanlara muhakkak ki şeytan önce fit vermiş; onları uzun emellere, umutlara düşürmüştür."[975] "Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olurlar; şeytan ise Rabb'ine karşı pek nankördür."[976]

"Şeytanların asıl kime indiğini bildireyim mi? Onlar yalan ve iftiraya, günaha düşkün kimselere inerler. Çünkü o iftiracılar şeytanlara kulak verirler; esasen onların çoğu yalancıdır."[977] "Şeytan insana çok şeyi söz verir ve birçok şeyi hatırlatır. Şeytanın söz verdiği şeylerin hepsi yalandır[978]." "Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur ve cimriliği emreder. Allah ise kendisinden mağfiret ve fazîlet va'd ediyor."[979]

İlahî imtihanın kaybedilmesine yol açan şeytanın tuzaklarından biri olarak Kur'ân'ın ikaz ettiği konulardan biri de putlara tapınmaktır.

"Sana indirilen Kur'ân'a ve senden önce indirilenlere inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Putlarının önünde muhakeme edilmelerini isterler. Oysa, onları tanımama emrini almışlardı. Şeytan onları derin bir sapıklığa saptırmak ister" ve 'Onları mutlaka saptıracağım, muhakkak onları boş kuruntulara boğacağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yararak (putlar için nişanlayacaklar). Yine şüphesiz onlara emredeceğim, Allah'ın yarattığını değiştirecekler' (der). Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir ziyana düşmüştür."[980]

Sağlam inançlı insanlara yakışmayan kıyâfet konusunda da şöyle tanıtılır: "Ey insanoğulları, şeytan ana-babanızı, elbiselerinden soyundu-

---

973 Hacc, 22/3-4.
974 Furkân, 25/27-29.
975 Muhammed, 47/25.
976 İsrâ, 17/27.
977 Şu'arâ, 26/221-223.
978 Nisâ, 4/121.
979 Bakara, 2/268.
980 Nisâ, 4/60, 119.

rup ayıp yerlerini meydana çıkararak Cennet'ten çıkardığı gibi sizleri de ayartıp tuzağa düşürmesin: لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْءَاتِهِمَا. Sizin şeytanı ve adamlarını göremeyeceğiniz yerlerden onlar sizi görürler. Biz şeytanları, inanmayanlara dost yaptık. Onlar bir kötülük işlediklerinde, 'Biz atalarımızdan böyle gördük, böyle yapmamızı emreden Allah'tır' derler. Onlara de ki: 'Allah kötülük işlemeyi emretmez. Allah adına bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?'

"Yine de ki onlara: 'Rabb'im bana ölçülü ve dengeli olmayı emretti. Her secde yerinde ve anında tüm varlığınızla O'na yönelerek şirkten tamamen arınmış bir bağlılıkla O'na dua ediniz. Sizi ilkin yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz. Allah, insanların bir kesimini doğru yola iletti, bir kesimi de sapıklığı hak etti. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edindiler ve (buna rağmen) doğru yolda olduklarını sanıyorlar."[981]

Zamahşerî, yukarıda geçen لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ ifadesini "Ebeveyninizi Cennet'ten çıkarmakla sıkıntıya soktuğu gibi, sizin de oraya girmenizi engelleyecek bir imtihana sokmasın" diye yorumlar.[982]

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ, itici arzularının ve İblîs'in büyüleyici yemîninin etkisiyle onun kendilerine düşman olduğunu ve iyiliklerini düşünmesinin imkânsız olduğunu bir an için unuttular. Allah'ın kendilerine bir yasak koyduğunu, hikmetini anlasalar da anlamasalar da itaat etmeleri gerektiğini hesaplayamadılar! O'nun takdiri olmadan hiçbir şeyin olamayacağını, kendilerine ebediyet ve yıkılmaz hükümranlık takdir etmişse bunun, şeytan istemese de, kendilerinin olacağını düşünemediler! Demek ki insan, fıtratı gereği ölmemek, ebedi olarak veya sonsuza dek yaşamayı andıracak kadar uzun bir süre yaşamak ister! Sınırlı ve kısa ömrüne rağmen, sınırsız mülke göz diker.

Hz. Âdem ve Hz. Havvâ daha önce bilmedikleri ayıp yerlerinin o an farkına vardılar. Cennet yapraklarını toplayıp birbirine iliştirerek "örtünmeye" çalıştılar. Anlaşılıyor ki bu ayıpları, insanın yaradılışı gereği açmaktan haya ettiği yerleriydi. Demek ki, ancak câhilliğin etkisiyle fıtratı bozulan, nefsin hevâsının ve şeytanın desîsesinin etkisinde kalan kimseler oralarını açıp soyunabilirler!..[983]

---

981 A'râf, 7/27-30.
982 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/74.
983 Kutub, *a.g.e.*, 8/131.

3) Şeytandan Korunma

Kuluna karşı Rahmân ve Ğafûr olan Allah Teâlâ, Elçi'sinden, "Allah'ın hidâyeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emredilmiştir[984]" tavsiyesini kullarına duyurmasını ister. Bir konuda güven veya korku duyanların stres ve panik yerine o haberi Peygamber'e veya kendilerinden buyruk sahibi olanlara götürmelerini, onlardan sonuç çıkarabilenlerin onu bileceğini öğütledikten sonra "Allah'ın size bol nimeti ve rahmeti olmasaydı, pek azınız bir yana, şeytana uyardınız"[985] buyurur.

Kur'ân-ı Kerîm şeytanın faal olduğu noktalara "şeytanın adımları: خُطُوَاتِ الشَّيْطَان" adını verir ve insan olan insanlara onu adım adım izlememelerini salık verir: "Ey insanlar! Yeryüzündeki bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yiyin ama şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır. O sizi hep çirkin işler ve hayasızlık yapmaya, bir de Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri iddia etmeye teşvik eder."[986]

Bütün bunlardan kurtuluş her zaman Yaradan'a sığınmakla pek âlâ mümkündür.[987] Abdest alırken,[988] Kur'ân okumaya başlarken[989], yatağa yatarken, ya da herhangi bir anda, "Şeytan seni dürtecek olursa Allah'a sığın; doğrusu O işitir ve bilir. Takvâyı yaşayanlar, şeytan tarafından bir vesveseye uğrayınca, Allah'ı anar ve hemen gerçeği görürler. Şeytanın kardeşleri ise birbirlerini azgınlığa sürükler ve bundan hiç geri durmazlar."[990]

Şeytanla giriştiği mücâdelesinde insan fazla incinecek olursa hemen, "Kovulmuş şeytandan Rahîm Allah'a sığınırım: أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيم" diyerek onu başından atabilir. İnançlı insanın şeytan ya da şeytanlardan Allah'a nasıl sığınacağı neler söyleyeceği Felak ve Nâs Sûrelerinde anlatılır.

"Allah kendi katından bir güven işareti olarak sizi hafif bir uykuya daldırmıştı. Sizi arıtmak, sizden şeytanın vesvesesini gidermek, kalplerinizi pekiştirmek ve sebatınızı artırmak için gökten size su indirmişti."[991]

---

984 En'âm, 6/71; Krş. Nûr, 24/21

985 Nisâ, 4/83.

986 Bkz. Bakara, 2/168-169; Ayrıca bkz. Bakara, 2/208; En'âm, 6/142; Sebe' 34/21.

987 Mü'minûn, 23/97.

988 Merğınânî, *el-Hidâye* 1/12.

989 Nahl, 16/98.

990 A'râf, 7/200-202; Fussilet, 41/36.

991 Enfâl, 8/11.

Daha somut olarak şunlar da tavsiye edilir: "İçinizden Cennet safâsını isteyen, cemâate devâm etsin. Çünkü şeytan tek kişiye sokulur, iki kişi birlikte olurlarsa onlardan uzak durur."[992] "Gazap şeytandan, şeytan ise ateştendir. Su ateşi söndürür; sizden birisi kızdığı zaman abdest alsın."[993]

Bir işin zorluğu oranında sevabının artması hasebiyle, aklını kullanan insan bu şiddetli hale şükretmeli, görevini ihlâsla yapmağa çalışmalı, hayırla başarıya ulaştırma safhasına karışmamalı. Hadis diye nakledilen "İşlerin en hayırlısı, en sağlamı/çetinidir: خَيْرُ الأُمُورِ أَحْمَزُهَا" diyerek,[994] ilahî imtihanı başarıyla geçip yüksek puanlı bir diploma aldığımızın belirtisi olduğunu bilmelidir.

F- İLAHÎ İMTİHANIN AKĀİD SİSTEMİNDEKİ YERİ

1. Kader ve Kaza Açısından

Kader kavramının kelime anlamı "bilince dayalı ölçü" demektir ve miktar ile aynı kökten ve onunla eşanlamlıdır. Şu âyet-i kerîmede kelime anlamında kullanılmıştır: "Ne varsa, hazineleri Bizim yanımızdadır ama Biz onu bilinen bir ölçüye göre: بِقَدَرٍ مَعْلُوم indiririz."[995]

"Miktar" kavramıyla ise, "Allah Teâla'nın insanın gücünü ve hürriyetinin sınırlarını bildiği" anlamına geçilir: "Allah her dişinin neye gebe kaldığını ve rahimlerin neyi düşük yapıp neyi geliştirdiğini bilir. O'nun yanında her şey bir ölçüye göredir: وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ Görüleni de bilir görülmeyeni de... Çok büyük, pek yücedir."[996] "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları sadece O bilir. (Yani) O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır: فِي كِتَابٍ مُبِينٍ"[997]

"Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman Biz mutlaka üstünüzde şâhidizdir. Ne yerde ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey

[992] İbn Hanbel, *a.g.e.*, 1/18, 26.
[993] İbn Hanbel, *a.g.e.*, 4/226.
[994] Âsım Efendi, *a.g.c*, (حمز) madd.; Karahisârî,*a.g.c*, (حمز) madd.
[995] Hıcr, 15/21.
[996] Ra'd, 13/8-9.
[997] En'âm, 6/59; Krş. Neml, 27/74-75.

Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta bulunmasın."[998]

"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir; hepsi de açık bir kitaptadır."[999]

"Şüphesiz ki, ölüleri ancak Biz diriltir ve yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta: فِي إِمَامٍ مُبِينٍ sayıp dökümünü yapmışız."[1000]

Söz konusu âyetlerde kaderin "önceden belirleyip bilme" anlamı ön plana çıkmaktadır. Demek ki kader, "varlıkların ve hâdiselerin bütün halleri ve nitelikleriyle, sebepleri ve şartlarıyla sahip olacakları kuvvet ve yetenekleriyle ve varlık âlemine gelecekleri zaman ve zeminleriyle Cenâb-ı Hak tarafından ezelde tayin ve bir tertiple kaydedilmesi" demektir.[1001] Ancak kader ile insana tanınan cüz'î irâdenin kıymet-i harbiyyesinin uyumunu anlamada problemler var olagelmiştir. Konuya bir kıvılcım ışığı tutabilmek amacıyla kısaca değinmekte fayda vardır ve önce kader ile ilgili âyetlerde geçen İmâm-ı Mübîn, Kitab-ı Mübin ve Levh-i Mahfûz kavramlarına değinmek gerekir:

İmâm-ı Mübîn, geçmişin, geleceğin ve gayp âleminin etrafında dalbudak salmış olan yaratılış ağacının çekirdek bilgilerinin bulunduğu ilahî kaderin değişmez akıl kütüğü, Kitab-ı Mübin de varlıkların yaratılma sahnesine konduğu kudret kitabıdır. O değişmez kanunların yazılıp yürürlüğe konmasıyla her atom, cisimlerin varlığındaki görev ve hareketlerine sevk edilir. Yani cisimlerin varlık, mâhiyet niteliklerinde son derece üstün sanat ve intizamla yaratılmaları, kâmil bir kudretin prensipleri, kararlı bir irâdenin kanunlarıyla da şekil ve özellikleri belirlenip varlık sahasına getirildiğini gösteriyor.

Her şeyin bir hakikati olduğu gibi, kâinatta cereyan eden zaman nehrinin hakikati olarak Levh-i Mahfûz da cisim ve olayların kâinata uçuş tahtası göreviyle, kudret yazılımının sayfası ve mürekkebi hükmünde olup, daha çok "kaza" yani, ezelde takdir edilen her şeyin Yüce Yaratıcı'nın var etmesine, kısacası kaderin uygulamaya konmasına denir. Özellikle günü-

998 Yûnûs, 10/61.
999 Hûd, 11/6.
1000 Yâsîn, 36/11-12.
1001 Mehmet Kırkıncı, *Kader Nedir*, İstanbul, 1980, 18.

müzde sadece felâketlere kader, işteki veya trafikteki kötü olaylara kaza denmesi İslâm inancına ters sözlerdir. Kader ve kazanın iyi tarafları daha çoktur. Çünkü insana gelen her iyilik Allah'tan, başına gelen her kötülük de kendindendir.[1002] "Allah kullarına karşı asla zâlim olmadığı gibi[1003] onların yaptıklarından gâfil de değildir";[1004] sonuçta yaşadıkları sınavın hesabını vereceklerdir.[1005]

"Fakat kâfirler yine de dini yalan saymaya devam ediyorlar. Allah ise, onları arkalarından sarıp kuşatmıştır. Hayır! Kur'ân onların iddia ettikleri gibi beşer sözü değil, Levh-i Mahfuz'da olan pek şerefli bir Kur'ân'dır."[1006]

Bütün bu oldukça ince tespitlerden anlaşılıyor ki, arının dimağını, mikrobun algılamalarını, DNA ve RNA zincirlerini veya atomdaki nükleer yapı ve dengeyi yaratıp düzene koyan Zât (celle celâlüh), kâinatta en sorumlu mevkiye sahip insanın da fillerini ve işlerini gözardı etmeyecek, hesapsız-kitapsız bırakmayıp "İmam-ı Mübîn"de tesbit edip amel defterlerine yazdıracak ve elbette insanı ona göre hesaba çekecektir. Bu demektir ki, İmâm-ı Mübîn, Kitâb-ı Mübîn ve Levh-i Mahfûz kanalıyla tesbit edilen kader kayıtlarıyla, kulun serbestçe uyguladıklarının "kirâmen kâtibîn" tarafından yazılan amel defterindeki kayıtlar aynı çıkmaktadır ki, bu da Allah'ın (celle celâlüh) ilminin ne kadar derin ve kesin olduğunu gösterir.

Bütün kâinatı Kendi otoritesi altında toplayıp birbirine bağlayan Yüce Varlığın bir ismi de el-Cebbâr'dır. Bunun anlamı, her şey yerli yerine konduğu ve birbirine entegre edilip bağlandığı için, hiçbir şey bir an bile yerini veya görevini değiştiremez; bir baskı veya despotluk olmadan, zerreden küreye her şeyin hikmetli, âhenkli ve kusursuz bir idare üzerine oturtulması demektir.[1007] Öyleyse insanın denemeye tabi tutulmasının ve irâdesini kullanmasının anlamı nedir? Bu soruya kısaca şöyle cevap verilebilir: Kim, hangi yolda yürümek istiyorsa, Allah ona o yolda yürümeyi kolaylaştırır. Allah'ın saptırmayı ancak ve ancak cezayı hak eden fâsıklar veya zâlimler için dilediği delil[1008] ile sabittir."[1009]

[1002] Bkz. Nisâ, 4/79.
[1003] Bkz. Fussilet, 41/46.
[1004] Bkz. En 'âm, 6/132, Hûd, 11/123, Neml, 27/93.
[1005] Bkz. Bakara, 2/134; Krş. İnşikak, 84/7-8.
[1006] Bürûc, 85/19-22.
[1007] J. M. S. Baljon, *Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler* 80.
[1008] Bkz. Bakara, 2/26; En'âm, 6/144.
[1009] Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* 12/221.

"… Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah, onlarda bulunanı değiştirecek değildir. Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun geri çevrilmesi diye bir şey söz konusu olamaz. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur."[1010]

İnsanın bu "mecbur-muhtar", yani belirli sınırlar içinde serbest konumuna "Çalışınız, çünkü herkes yaratıldığı şeyde başarılı kılınır." hadis-i şerîfiyle[1011] de işâret edilmiştir. Bunu şöyle açıklamak mümkündür: Önce "Çalışın!" buyurularak insanın irâdesiyle yapacağı eylemlere, sonra da "herkes yaratıldığı şeyde başarılı kılınır" sözüyle insana doğuştan verilen kābiliyetlere dikkat çekilir. Yani kişi, kābiliyetli olduğu şeyi sever, ona yönelir ve yapmaya girişir. Allah da insanı, yapmaya çalıştığı o işinde muvaffak kılar.[1012] Yani insan yeteneklerinin verilmesinde mecbur, davranışlarında serbesttir. Meselâ belirli derecede bir akla sahip olmada mecbur, fakat o aklı kendi çapında kullanarak istediği amele yönelmede serbesttir.[1013] Yüce Yaratıcı hangi kuluna ne gibi nimetler ve imkânlar verdiğini bilir ve Âdil isminin gereği olarak her kulunun amellerini, kendi imkân ve şartlarını esas alarak değerlendirecek, bu bakımdan her kulun sınav puanı ayrı ayrı hesaplanacaktır. Bu, çok çabuk hesap gören Allah için[1014] hiç de zor değildir.

Ayrıca, insanın, fiillerindeki muhtâriyeti yalnız bu dünya için söz konusudur. Çünkü dünya, teklifler dünyasıdır. İnsan, Allah'ın yönelttiği emir ve yasaklara uyarsa itaatkâr, uymazsa âsî olur. O hâlde insan dünyada muhtar, ahirette mecburdur.[1015] Kur'ân insana irâde sahibi olarak hitap eder ve tekliflerde bulunursa da, onun mahluk ve fiillerinin birçok etkenlere bağlı olması ve çok defa istediklerini gerçekleştirememesi îtibariyle bir noktadan sonra mecbur olduğunu söylemek de hata olmaz.[1016] Çünkü insanı bu yönüyle değerlendiren âyetler de çoktur.[1017]

[1010] Ra'd, 13/11; Krş. En'âm, 8/53.

[1011] Buharî, Sahîh, K. el-Kader, 4; K. et-Tefsîr, Sûre 92; K. et-Tevhîd, 54; Müslim, Sahîh, K. el-Kader, 7, 9; Ebû Dâvûd, Sünen, K. es-Sünnet, 16; Tirmizî, Sünen, K. el-Kader, 3; K. et-Tefsîr, Sûre 92; İbn Mace, a.g.e., Mukaddime, 10; K. et-Ticârât, 2; İbn Hanbel, a.g.e., 1/6; 4/67, 427, 431.

[1012] İbn Kesîr, *Tefsîr..*, 8/440-441; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 3/145; 9/165.

[1013] Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi* 98, 99.

[1014] Bkz. Bakara, 2/202; Âl-i İmrân, 3/19, 199; Mâide, 5/4, Ra'd, 13/41; İbrâhîm, 14/51, Nûr, 24/39 ve el-Mü'min, 40/17.

[1015] Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak* 74; Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelâmcılar* 154, 158.

[1016] T. Koçyiğit, *a.g.e.*, 148-149.

[1017] Meselâ, En'âm, 6/11, 137; Yûnûs, 10/99; Nahl, 16/93; Kehf, 18/ 23; Hacc, 22/14; Kasas, 28/56; Secde, 32/13; Ahzâb, 33/24; İnsân, 76/30.

a) Küllî ve Cüz'î İrâdelerin Birbirine Karşı Konumları

İslâm'a ilk giriş şifresi "Şehadet" veya "Tevhid" kelimelerinde Allah Teâlâ'nın bir ve tek olduğu son derece titizliklikle vurgulanır. Bunun uzantısı olarak O'nun mutlak kudreti ve zerrelerden galaksilere kadar uzanan sorgulanamaz hâkimiyeti[1018] bir o kadar hassasiyetle korunur ve buna "İlahî Küllî İrâde" adı verilir.

Allah Teâla yaşatır, yok eder; başlatır, tekrarlar; yarattıklarını azaltır veya çoğaltır... Bütün bunları nasıl dilerse öyle yapar. Mûtezile Mezhebi'nden olanların zannettiği gibi, herhangi bir fiili yapmak zorunda kalmaz; zîra O'nu zorlayacak daha üst hiçbir âmir yoktur, bundan çok ama çok çok yücedir. Aklın hâkim olması bâtıl olup, yaratma ve emretme O'na aittir. Kendi kudretiyle dilediğini yaşatır, hikmetinin gerektirdiği tarzda da hükmeder; bunlara hiçbir engel düşünülemez. Yaratmasında herhangi zorlayıcı bir sebep veya ihtiyaç duyduğu bir beklentisi olmadığı gibi, işini başkası vasıtasıyla tamamlaması diye bir şey de söz konusu olamaz. Bunlardan dolayı işleri, sınırsız sayıda hikmet ve yarar içerdiği için, asla boşa gitmez.[1019]

Hz. Âdem'i yoktan ve Îsâ'yı (aleyhisselâm) babasız olarak ve "ol" deyince oluvermesi kolaylığıyla yaratmıştır. İbrâhîm ve Zekeriyya'ya (aleyhisselâm) ihtiyarlık dönemlerinde, üstelik eşleri de kısır veya yaşlı olduğu hâlde oğullar vermesi gibi, Allah dilediğini yapar.[1020] "Elbette, iman edip iyi davranışlarda bulunan kimseleri, alt tarafından ırmaklar akan Cennetlere yerleştirir." ".. Kimi de hakir kılarsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur; şüphesiz ki Allah dilediğini yapar: وَاللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ."[1021]

Hatta özellikle îmana yanaşmayan kullarının tutumlarını değiştirmelerini, yaratacağı mûcizelerle de destekleyerek istediği hâlde, önce onların –deyim yerindeyse- antenlerini îman yönüne çevirmelerini, ya da elektrik fişlerini Küllî İrâdenin prizine takmalarını beklemektedir. Şu âyetler bunu anlatır: "Eğer Allah onlara melekleri indirseydi, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydi, O dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler."[1022]

1018 Bkz. Ra'd, 13/41; Enbiyâ, 21/23.
1019 'Adudü'ddîn el-Îcî, *Kitâbu'l-mevâkıf*, 1/12.
1020 Bkz. Âl-i İmrân, 3/40.
1021 Bkz. Hacc, 22/14, 18.
1022 Bkz. En'âm, 6/111.

"Hiçbir şey için, 'inşâallah diyerek' Allah'ın dilemesine bağlamadıkça 'Yarın yapacağım.' deme. Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an ve 'Umarım Rabbim beni bundan daha mantıklı bir yola iletir' de."[1023] Çünkü "Ancak Rabbinizin izin vermesi sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz. Elbette Allah her şeyi bilen, derin hikmet sahibidir."[1024]

"Kur'ân herkes için, sizden doğru yolu tutmak isteyenler için bir öğüttür. Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Allah alîm ve hakîmdir."[1025] Yani Allah dilemedikçe, kimse kendi başına ne hidâyeti akledebilir, ne îmana girebilir. Kendine en ufak bir faydası bile dokunamaz. Yani en derin bilgi ve hikmet Sâhibi oluşuyla Allah (celle celâlüh) kimin hidâyeti hakkettiğini bilir ve sebepler yaratarak onun erişimini kolaylaştırır. Kim de dalâlette kalmaya müstehak olursa, onu da hidâyetten alıkor.. Derin hikmet, beyinlere işleyen hüccet O'na aittir.[1026] "Dilediği kimseyi rahmetine alır: يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ, yanlışa sapanlara ise can yakıcı bir azap hazırlamıştır."[1027] Kimi hidâyete erdirirse, onu yanlışa sevk edebilecek kimse yoktur; kimi de saptırırsa artık onu hiç kimse doğruya yönlendiremez.[1028]

Diğer açıdan Allah'ın, insanı sorumluluk verip de imtihana tabi tutmak için yaratmış olduğu da çok âşikârdır. İlk insan Hz. Âdem'i Cennet'te, aslında Arz'da halîfelik görevi vermek üzere, yaratmıştır. Bu amaçla onu sebepsiz olarak Cennet'ten dünyaya indirmemiş fakat hataya düşüp uymayacağını bile bile ona ve eşine 'mâlum ağaç'tan yeme yasağı koymuştu. O'nun "umûmî kader" adını verebileceğimiz bu bilgisi, Hz. Âdem'in hatası sonucu yasağa uymamasında doğrudan etkili olmadığından, beklenen olmuş Arz'a indirme nedeni ortaya çıkmıştı. Kur'ân'ın anlattığına göre insanın bu ilk itaatsizliği, kendi hürriyeti ve cüz'î irâdesiyle işlediği ilk hareketti ve onun için Allah'ın affına uğramıştı.[1029]

Bu ağaç belki de insanın yeryüzündeki hayatında mutlaka yer alacak olan "yasak" kavramını sembolize eder. Çünkü yasak kavramı olmasaydı cüz'î irâde ortaya çıkmaz; dolayısıyla da bu irâdeye sahip insanla güdülen bir

---

[1023] Kehf, 18/24.
[1024] İnsân, 76/30.
[1025] Tekvîr, 81/27-29.
[1026] İbn Kesîr, *Tefsîr...*, 4/588.
[1027] İnsân, 76/31.
[1028] Bkz. Nisâ, 4/89, 143; A'râf, 7/187; İsrâ, 17/97; Zümer, 39/36-37; el-Mü'min, 40/33; eş-Şûrâ, 42/44, 46.
[1029] Bkz. Bakara, 2/35-37.

hayvan birbirinden ayırt edilemezdi. İnsanın, ahdine bağlı kalıp kalmadığı, kendisine koşulan şartlara uyup uymadığı deneyden geçirilemezdi. Demek ki, cüz'î irâdenin kullanılabilmesi bir kavşak noktasıdır ve verilen emirlere irâdesiz bir teslimiyetle ve sorgulamadan uyanlar, insan kılığında görünseler de aslında bir robot veya kukladan farksızdırlar. Bütün hareketleri baştan başa muayyen olan, makine gibi bir varlığı sınamak abes ve adâlete aykırı olurdu. Sınanacak kimse iyiyi de kötüyü de seçme imkânına sahip olmalı ki, tercihinden sorumlu tutulup sınavı anlamlı olabilsin. Bunun için Allah'ın insana seçme salâhiyetini vermesi, insana güvendiğini ifade ediyor; bu güvene lâyık olup olmadığını göstermek de insana düşüyor.

İnsanın ahsen-i takvîm şeklinde yaratıldıktan sonra esfel-i sâfilîne bırakılmasının sebebi, ona bütün iyi yeteneklerini geliştirme imkânlarının verilmiş, ama onun bunları değerlendirmemiş olmasıdır. Bu noktada iyiliklerle de imtihan edilir, kötülüklerle de. İyilikle kötülük birbirine zıt iki olay görülse de, birbiriyle karşılaştırılıp anlaşılan aynı bütüncül sistemin unsurlarıdır.[1030]

İslâm inanç sistemi insanın, düşüş ve yükselişlere uygun mevkii ve ilahî adâletin de bir gereği olarak, cüz'î irâdesine de saygın bir yer verir. Gerek insan ile Allah arasındaki ahdin, gerekse alacağı mükâfatların ve cezaların dayanağı insanın cüz'î irâdesidir. Yüce Allah ile arasındaki ahde bağlı kalarak, bu irâdesine hakim olmak, ihtiraslarına boyun eğmemek ve karşılaştığı kışkırtmalara kapılmamak sûretiyle insan, asıl imtihanını kazanır ve meleklerin düzeyine yükselebilir, hatta aşabilir de. Buna karşılık, ihtiraslarını fıtrî irâdesinden, karşılaştığı olumsuz kışkırtmaları da kendisine gösterilen hidâyetinden[1031] üstün tutarak, Allah'a bağlandığı ahitnâmeyi unutması sonucu, sahip olduğu yüceliklerden aşağı yuvarlanıp da tabî tutulduğu sınavı kaybetmesi, özünü bahtsızlığa mahkûm etmesi de elindedir.[1032]

b) İnsanın Davranış Serbestliği

İnsanın amellerinde mecbur olup olmayacağı problemi, kaderi inkâra meyilli kişilerin aklını karıştırır ve genel olarak şu iki noktaya takılırlar:

[1030] M. İkbal, *a.g. madd.*, 93.
[1031] Pek çok âyetten meselâ bkz. Bakara, 2/2, 5, 16, 38, 97, 120 175; Âl-i İmrân, 3/73, 96, 138; Nisâ, 4/117, En'âm, 6/71, Tâhâ, 20/123 vb..
[1032] Bkz. Tîn, 95/4-6; el-'Asr, 103/2-3.

a) Allah Teâlâ, ilim ve irâdesiyle ezelde her şeyi tesbit ve takdir ettiğine göre, birisi hakkında şer işlemesini takdir etmişse, o kimse nasıl hayır işleyebilir ki?! Ve bu halinden sorumlu tutulması Allah'ın adâletine sığar mı?

b) İnsan çoğu kere zaman açısından kaderin önce geldiğine ve kulun uygulamalarının sonra yaratıldığına takılıp kalır. Yani kaderin önceden tesbit edildiği ve insanın sonraki uygulamalarında artık bir anlamda o plânın dışına çıkamadığı hemen aklına hücum eder.

Bu iki nokta şöyle açıklanabilir: Nasıl ki dağ gibi bir gemi (meselâ Titanic), inşa edilip kaptanın dümeni çevirme gücüne teslim edilir ve seyrü-seferinden ilk başta o sorumlu tutulursa, kul için de her türlü davranış imkânları hazırlanmış ve onun cüz'î irâdesine teslim edilmiştir ve elbette bu serbestiyet, onun imtihan ile yükümlü ve sonucundan da sorumlu tutulmasını gerektirir.

Ayrıca Allah Teâlâ kader ile kulun her türlü davranışını biliyor, ancak kul; O'nun neyi, nasıl bildiğinden asla haberi olmadığı ve olamayacağı için cüz'î irâdesini serbestçe kullanmak durumundadır; ondan istenen de budur. Böyle bir girişim ile farkına varmadan kaderine de uymuş olur; çünkü nasıl davranacaksa kaderine o yazılmıştır.

Evet, Yüce Allah insanın, isteğine bağlı olan ve olmayan her halini ve fiilini, olmuş ve olacak her şeyi ezelde takdir ve tanzim etmiş, "Levh-i Mahfûz" adındaki bilgi kütüğüne de kaydetmiştir. Fakat bütün bunlar insanı davranışlarında mecbur etmez. Çünkü ilim, mâlûma tâbidir. Allah, nasıl olacaksa öyle bilir fakat bildiği için öyle olmaz. Bu özlü ifade şöyle bir benzetme ile açılabilir: Biz bir lâleyi biçim, renk, koku vb. özellikleriyle biliriz. Bilgimiz (ilim), lâle daha önce nasıl var edilmişse (mâlûm) ona uygundur ve bilgimiz, lâlenin nasıl olacağı üzerinde etkili değildir. Aksine biz onu, olması gereken biçimiyle biliyoruz. Aynı şekilde Allah (celle celâlüh) da bizim nasıl davranacağımıza biliyor ve kaderimizi o şekilde tesbit etmiştir ancak bu tesbit inasanı aslâ zorlayıcı değildir. Bu noktanın anlaşılmasında Allah Teâlâ için zaman bakımından öncelik-sonralığın geçerli olmadığı hesaba katılmadığından zorluk çekiliyor. O'nun olmuş ve olacak şeyleri bilip takdir etmesi, bir bakıma bir filmi ikinci defa seyrettiğimizde olayların nasıl gelişeceğini bilmemize benzer. Olaylar bizim bildiklerimize bağlı olarak gelişmez; nasıl gelişecekse biz öyle biliriz. Öyleyse, insanlar

isteğe bağlı fiillerini nasıl işleyeceklerse Allah (celle celâlüh) da önceden öyle bilip takdir etmektedir. Yoksa Allah nasıl biliyorsa kullar öyle işlemeye mecbur değildir.

Buradan insanın sınanmasında zorunlu olup olmadığı konusuna geçersek, kaderinin içeriğinden asla haberdar olamaması sebebiyle insan, yapabileceği her fiilde hür bırakılmış olup, cüz'î kudret ve irâdesiyle istediği davranışları serbestçe sergileyerek âdilane ve şartlarına uygun bir imtihan süreci yaşama imkânına sahiptir. Çünkü Yüce Yaratıcı kuluna küllî kudret adı verilen potansiyel enerji ve onu kullanma imkânı bahşetmiştir.

İnsanın küllî kudreti bütün organ, duyu ve duygularının fonksiyonel durumda bulunması demektir. İnsan bu kudretiyle her hangi bir eyleme girişebilir. Meselâ okumaya yöneldiğinde, kendisinde potansiyel olarak bulunan küllî kudret, o eylemi yapma veya yapmama, yapacaksa ne ölçüde yapma şıklarına göre cüz'îleşir ve eyleme giriştiği anda kullanımına açılır. Zaten insanın davranışlarından sorumlu olmasının ve imtihana tabi tutulmasının şartı da küllî kudret değil, onu bir eyleme dönüştürme imkânını kullanma biçimidir.

Cenâb-ı Hak Kendi İrâdesini gerçekleştirmeyi kulunun cüz'î irâdesini kullanmasına bağlamıştır. Meselâ bir arabanın yürümesi için cüz'î iradesiyle kontağı açılıp direksiyonun istendiği yöne çevirmesi, cüz'î kudretiyle kula bırakılmış, arabanın seyri için geri kalan bütün şartları ilahî Küllî İrâde hazırlamıştır. Ya da asansörün düğmesini seçip basmak kuldan, onu seçilen kata çıkarmak ya da indirmek Rab'dandır. Kısacası: "Dilemek kuldan, yaratmak Rab'dan."

2. Hidâyet ve Dalâlet Açısından

"Her şeyi yaratıp düzenleyen, miktar ve biçimini belirleyip yol gösteren اَلَّذِي قَدَّرَ فَهَدٰى Rabb'inin yüceler yücesi adını tesbih et"[1033] âyetindeki hidâyet, yaratıklarına verdiği mizaç ve Kābiliyetleri ifade eder ve şöyle genişletilebilir: "Mahlûkâtın cins, tür ve bireylerin yaşama şartları, fiilleri ve ecelleri için bir takım özellikler belirleyip, birer sınır ve miktar da tayin ederek onları yaratılış gayelerine yönlendirir. Ömürleri boyunca neler yapıp nasıl yaşayacağını bilir ve kâbiliyetlerini fıtratlarına çizer. Buna göre

[1033] A'lâ, 87/1-3.

hidâyet; koklama, işitme vb. duygu ve yetenekleri ilgili uzuvlarda yaratmak anlamındadır."[1034]

"O hâlde dileyen îman etsin, dileyen de inkâr.."[1035] âyetinde îman ve inkârın temeli olan hidâyeti tercih edip etmeme mes'elesi bizim seçimimize bırakılmaktadır. Aksi hâlde bu ifadenin, "Dileyen zenci doğsun, dileyen beyaz!" sözünden farkı kalmazdı.[1036] Halbuki Allah, Elçisi'nden şöyle demesini ister: "Ey insanlar! Size Rabb'inizden bu gerçek geldi. Artık yola gelen kendi yararına yola gelmiş, yoldan sapan da kendi zararına sapmış olur. Ben sizin vekiliniz değilim."[1037]

"Hidâyeti buluncaya kadar gayret gösteren kimsenin, gayreti sonucu kazandığı sevap kendisinedir. Bilmez veya anlamaz görünüp sonuçta dalâlette kalanın da günahı kendisinedir. Bir kişi başkasının günahından sorumlu tutulmaz. Allah, itâat etmeyeceklerini bildiği hâlde, onlara bir Peygamber (huccet) göndermedikçe azab edecek değildir. Önce, edegeldikleri isyandan onları ikâz eder, çağrıya uyan yoksa azaba uğrarlar."[1038]

"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman ise, doğrusu Allah da inkârcılara düşmandır" âyetinin tefsiri Yahûdîlerin riyâkârlıkla nâsıl hidâyetten kaçındıklarını gösterir.[1039]

1034 Semerkandî, *a.g.e.*, 3/470; Elmalılı, *a.g.e.*, 8/5744-5747; Ateş, *Çağdaş Tefsir*, 10/419-420.
1035 Kehf, 18/29.
1036 M. S. Yeprem, *İrâde Hürriyeti*, 190 (Kâdî Abdülcebbar, Şerh, 362'den naklen..).
1037 Yûnûs, 10/108; Krş. Muhammed, 47/1-8.
1038 Bkz. İsrâ, 17/15; es-Semerkandî, *a.g.e.*, 2/263.
1039 Bakara, 2/97. Te'vil âlimlerinin tamamı bu âyetin, Cebrâil'i kendilerine düşman, Mîkâil'i dost zanneden Yahûdîlere bir cevap olarak indirildiğinde birleşir, ancak sebebi konusunda farklı düşünürler. Bir kısmına göre sebep, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ile aralarında onun peygamberliği hususunda cereyan eden bir münâzaradır. İbn Abbâs'tan rivâyetle, Yahûdîlerden bir grup Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Ebu'l-Kasım, dediler. Sana sadece bir peygamberin bilebileceği bazı şeyler soracağız." Hz. Peygamber, "İstediğinizi sorun, ancak bana Allâh'ın zimmetini ve Yâkub'un oğullarından aldığı ahdi verin ki, ben size bildiğiniz biçimde cevaplar verirsem İslâm üzere bana kesin tâbî olacaksınız.." dedi. "Tamam, öyle olsun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Dilediğinizi sorun" buyurdu. "Şu dört açmazı bize anlat bakalım, dediler: İsrâiloğulları Tevrat inmeden önce hangi yemeği kendilerine haram saydılar? Kadının ve erkeğin spermleri nasıldır ve bunlardan kız nasıl olur, erkek nasıl olur? Tevrat'ta geçen ümmî peygamberi(n nasıl uyuduğunu) ve hangi meleğin onun dostu olduğunu bize haber ver." Hz. Peygamber, "Allâh'a ahdettiniz, ben size haber verirsem bana tâbi olacaksınız, tamam mı?" buyurdu. Allâh'ın dilediği ahdi ve sözü verdiler. "Mûsâ'ya Tevrât'ı İndiren üzerine yemin ettirdim. Bilirsiniz, İsrâîl (Yâkub) şiddetli bir hastalığa yakalanmış ve hastalığı uzun sürmüştü. Bunu üzerine, Allah ona şifâ verirse en çok sevdiği yiyecek ve içeceği kendine haram etmeyi adadı. En çok sevdikleri deve etiyle sütüydü" buyurdu. "Aman Allâh'ım, evet!" dediler. "Size tek olan Allâh adına yemin ettiriyorum!" diyerek ve O'na verdikleri ahdi onlara daha da pekiştirerek hatırlattıktan sonra, "Bilmez misiniz, erkeğin spermi koyu ve beyaz, kadınınki de akıcı ve sarı olur. Hangisi baskın gelirse çocuk o cinsten olur ve ona çeker." buyurdu. Yahûdiler yine, "Aman Allâh'ım, evet!" dediler. Yine onlara verdikleri sözü hatırlattıktan sonra, "Bilmez misiniz, o ümmî

Kur'ân, doğru yolu gösterdiği ve inananlara müjdeler verdiği için O'na karşı çıkıp reddetmek açıkça akılsızlıktır. O hâlde onlar, Kur'ân'ı kabul ederek ulaşılacak olan gerçek kurtuluştan kendilerini mahrum edip kendi kendilerine zarar vermektedirler.[1040] Çünkü Allah kullarına azap gönderip onları helak etmeyi istemez. Fakat onlar haddi aşarak azabı hakettikleri takdirde, artık azâbın gelmesi, ilahî adâletin yerini bulması demektir.[1041]

Allah şu üç özelliği taşıyan kimseleri dalâlette bırakır, artık hiç kimse de onları kurtaramaz:

1) Kişi amelleri dolayısıyla o kadar fısku fücûra dalmıştır ki, artık onlardan hoşlanmaya başlamıştır.

2) Doğru yolu ve islah olmayı kabul etmediği gibi, peygamberlerin getirdiği mesaja ve apaçık âyetlere şüpheyle bakar. Ayrıca tevhid ve ahiret hakkında öne sürülen tüm delilleri kabul etmekten kaçınır.

3) Allah'ın âyetlerine akla ve mantığa uymayan gereksiz itirazlarda bulunarak, O'nun vahy ettiği mesajı inatla inkâr eder. Bu, onun elinde bir delil olduğu için değil, zihninin yozlaşmasının sonucudur. Allah da böyle kimselere bazen istidrâc etmektedir.

a) İmtihan Açısından İstidrâc

دَرَجَ kökünden gelen istidrâc bir hâlden bir hale yavaş yavaş, yaklaştırmak; derece derece yükseltmek veya indirmek ya da düz yolda yavaş yavaş, adım adım taşımak demektir.

İslâm inanç sisteminde istidrâc, kendi cüz'î irâdesiyle inkâr ve fesadı seçen sapkın bir kişi ya da kavme, onların azgınlık ve inkârlarını daha çok artıracak imkânların verilmesidir. Daha açık bir ifade ile, Allah'a isyanda

---

peygamber'in gözleri uyusa da kalbi uyumaz!" buyurdu. Yine, "Aman Allâh'ım, evet!" dediklerinde, "Şâhid ol Yâ Rab!" buyurdu. Yahûdîler, "Şimdi de bize senin dostunun meleklerden kim olduğunu söyle. İşte o zaman seninle birlik oluruz ya da yollarımız ayrılır" deyince, "Dostum Cebrâil'dir; Allah onun dostu olmayan hiç bir peygamber göndermemiştir" cevabını verdi. Yahûdîler bu defa, "İşte şimdi ayrı düştük! Dostun ondan başkası olsaydı sana tâbî olup tasdik edecektik" deyip yan çizdiler. Resûlullâh'ın, "Onu neden tasdik etmiyorsunuz ki?" sorusuna, "Doğrusu o bizim düşmanımızdır" dediler. Bunu üzerine Allah (celle celâlüh) "De ki: Kim Cebrâil'in düşmanıysa bilsin ki, ondan öncekileri doğrulayıcı olarak onu senin kalbine Allâh'ın izniyle o indirmiştir. (…) Bunu onlar da bilselerdi!" (Bakara, 2/98-102) "Bundan ötürü de gazap üstüne gazaba uğradılar." (Bakara, 2/90) Tefsiri için bkz.(Taberî,*Câmi'ul-beyân*, 1/476; 2/348; İbn Kesîr, *Tefsîr.*, 1/181, 506).

[1040] Mevdûdî, *a.g.e.*, 1/85.

[1041] Geniş bilgi için bkz. Temiz, Bilal, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hidâyet Kavramı*, İzmir, 1998. Dördüncü Bölüm.

çok ileri giden insanların, isyanlarını daha da arttırıp sonuçta helâk olmaları için, kendi tercihleri olarak yaşadıkları nedeniyle Allah'ın, hikmetinin derinlere varan hüccetinin ve bütün kullarını tabi tuttuğu ilahî imtihanın gereği olarak[1042] onlara verdiği mal, başarı ve sıhhat gibi nimetlerle aslında derece derece helâke götürmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de istidrâc, kâfirlerin eylemlerine uygun cezalar olarak anlatılır. Onlar, kendilerine verilen nimetlerle değer kazandıklarını veya yücetildiklerini sanır, aslında bu imkânlarla denendiklerini ve bunların kendilerini helâke götürdüğünü fark etmezler.

Dolayısıyla bilgi ve teknolojiye Allah'a inanmayanlar hâkim olsalar bile bu, kalıcı bir yol veya kanun değil, geçici bir istidrâc ve imtihandır. Allah (celle celâlüh), "Âyetlerimizi yalan sayanları, fark ettirmeden derece derece helâke sürükleriz: سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لاَ يَعْلَمُونَ. Onlara süre tanırım ama tuzağım da pek şiddetlidir"[1043] buyurur.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de aynı konuda, "Allah Teâlâ'nın bir kula, günah işlemesine rağmen, dünyada sevdiği şeyleri ihsanda bulunduğunu görürseniz, biliniz ki o istidractır" buyurmuş ardından da şu âyeti okumuştur: "Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet, kendilerine verilen nimetlere sevinip zevke daldıklarında azâbımızla onları ansızın yakalayıverdik; hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler."[1044] Bir başka zamanda da, "Allah zâlime süre verir; bir kere yakalayınca da artık bırakmaz" buyurduktan sonra, "İşte Rabbinin, haksızlık eden beldeleri cezalandırması böyledir. O'nun cezası acı ve çetindir!"[1045] âyetini okumuştur.[1046]

Son derece keskin uyarı dolu bu âyetten önce, "Onlara Biz zulmetmedik; fakat, onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin (azap) emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları, onlara hiçbir şey sağlayamadı, ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı" ifadeleri, sonrasında da, "İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı ve (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür"[1047] ifadeleri vardır.

[1042] Bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, 2/454.
[1043] A'râf, 7/182; Krş. Kalem, 68/44-45.
[1044] En'âm, 6/44; İbn Hanbel, *a.g.e.*, 4/145.
[1045] Hûd, 11/102.
[1046] Buhârî, *a.g.e.*, *K. et-Tefsîr*, Sûre 11, Müslim, *a.g.e.*, *K. el-Birr*, 62; Tirmizî, *a.g.e.*, *K. Tefsîr*, sûre 11, İbn Mâce, *a.g.e.*, *K. el-Fiten*, 22.
[1047] Bkz. Hûd, 11/101 ve 103.

Özellikle Arap dilinin üslûbu gereği olan bu ifadeler, kulların, yaptıkları kötü işlerle, kendileri farkında olmadan, ruhlarını kirletip azaba sürüklediklerini gösterir; cezanın yapılan suça denk olduğunu ifade eder. Yoksa Allah, insanların kullandıkları anlamda tuzak kurmaktan, insanlara azâb etmek için kasden nimet vererek (hâşâ) onları kandırmaktan münezzehtir. Bu âyetler, insanların kendi eylemlerinin, kendileri farkında olmadan ruhlarını bozup azaplara sürüklediğini anlatmakta ve sosyo-psikolojik bir kuramı dile getirmektedir.[1048] Bundan dolayı "Âsî bir kulu nimet içinde görürsen, onun istidrâc edildiğini anla!" denilmiştir. Bu hal, sapıklar açısından yükseğe çıkarmak sayılır. Çünkü nimetlerin bolluğunu, Allah'ın, kendilerine ikramı sanırlar. Aslında bu durum, onları aşağı götürmek, indirmektir. Zira insan, yaratılış itibarıyla hidâyete, doğru yola eğilimlidir. Ama insan şehvetlerine düşüp isyanlara, kötülüklere dalarsa aşağı inmeğe başlar, ine ine en aşağılara: أَسْفَلَ سَافِلِينَ düşer ve böylece dünya veya ahiret azabını hak eder.[1049]

Pek çok insan şehvet ve kaprislerinin peşinde koşup durur; Allah'ı düşünmez, yaptıklarının hesabını vermeyeceğini sanır. Ama o yaptığı kötülüklerin, kendisi için birer tuzak oluşturuverdiğini fark etmez. Ve hiç farkına varmadan birden bire yaptığı işlerin tutsağı olur. Ne kadar çabalasa, teslîm edildiği o kötü işlerin elinden kurtulamaz. Bunlar Allah'ın, söz dinlemez, yola gelmez kişiye tuzağıdır. İstidrâcı haber veren âyetlerin "Onlara mühlet veriyorum. Çünkü benim tuzağım sağlamdır" ifadelerinin tekrarlanması yaşanan imtihandaki fırsatların değerlendirilmesi için etkin uyarı niteliği taşımaktadır.

İnsanlar verilen nimetlerin bir sınav olduğunu fark etmez, onun şükrünü yerine getirmezlerse, zevku sefaya dalar, Allah'ı unuturlar. Bu gaflet ise yavaş yavaş onları helake yaklaştırır ve hiç ummadıkları bir yerde Allah'ın azabına yakalanırlar.

b) Kalbin Mühürlenmesinin İkazı

Bir insanın kalbinin mühürlenmesi artık onun îman etmeyeceğinin kesinleşmesi demektir ve onun bir anlamda sınav dışı bırakılmasıdır. İlgili âyetlerde kalbin mühürlenmesinin veya kaydırılmasının asıl nedeninin kulun davranışı olduğu vurgulanır. Meselâ, "Hevâ ve hevesini tanrı edi-

[1048] Süleyman Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, 10/502-503.
[1049] Âlûsî, *a.g.e.*, 9/126-127.

nen ve Allah'ın (Kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi göz önüne getirdin mi? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâla ibret almayacak mısınız?."[1050]

Demek ki, Allah hiç kimsenin kalbini haksız yere mühürlemez. O, ancak mütekebbir, yani kendini Hakk'a teslim olmaktan alıkoyan sahte büyüklük duygusuna kapılan ile insanlara İslâm'ın yasakladığı zulmü işlemekle Hak'tan kaçan cebbarların kalplerini îmâna açmaz, aksine kalplerini hakka karşı kilitler, üstlerini bağlar ve mühürler. Nitekim Mûsâ (aleyhisselâm) da öyle kavmine beddua etmiş ve "Ey Rabbimiz! Gerçekten Sen, Firavun ve kavmine dünya hayatında zinet ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler diye mi (verdin)? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver (ki iman etsinler)[1051]" demişti.

Allah'ın onların kalplerini temizlemeyip dumura uğratmasının asıl sebebini şu âyet çok bâriz bir biçimde ortaya koyar: "Bir zaman Mûsâ, kavmine, 'Ey kavmim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz hâlde, niçin beni incitiyorsunuz?' demişti. Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fâsıklar topluluğunu doğru yola iletmez."[1052]

Allah Teâlâ da inkârcıları Kur'ân muhataplarına anlatmak için, "Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği hâlde ağızlarıyle 'inandık' diyen kimselerden ve Yahûdilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar daima yalana kulak verirler ve sana gelmeye (tenezzül etmeyen) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler: 'Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse uzak durun!' derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik ve ahirette de onlara mahsus büyük bir azap vardır"[1053] buyurur.

Buna göre kullar yoldan çıkınca, Allah'ın da, kullarının kendi irâdeleriyle hazırladığı evrakı imzalayıp yürürlüğe koyar gibi, onların davranışları

1050 Câsiye, 45/23; Krş. Bakara, 2/6-7.
1051 Yûnûs, 10/89.
1052 Saff, 61/5.
1053 Mâide, 5/41.

nedeniyle kalplerini kaydırma işini icra ettiğini anlıyoruz. Yoksa Allah –hâşâ- bir taraftan kalplerini mühürlemiş, diğer taraftan da artık yapmaları imkânsız olan imâna gelmelerini onlardan bekliyor olacaktı. Allah onların kalplerinde îmana karşı bir darlık yaratıyorsa bunun sebebi, kalplerinden atamadıkları inkârdan başka bir şey değildir. Bu da Allah'ın onların inkâr ve isyanlarına yol verdiğini açıklar.[1054]

Demek ki, kalbin mühürlenmesi deyimi geriye dönüşün olmadığı bir kesinliği anlatır. Kalbinin mühürlenmesi söz konusu olan kişi kadar hatta daha da fazlasıyla diğer insanların ibret ve ayaklarını denk almalarını, dolayısıyla akıllı davranıp sınav haklarını yerinde kullanmalarını ve verilen delillere göre sürelerini çok iyi değerlendirmelerini şu şekilde ikaz etmektedir: "De ki: Ne dersiniz; Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse eğer, bunları size O'ndan başka hangi tanrı geri verebilir?! Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz, onlar hâla yüz çeviriyorlar!"[1055]

G- DİĞER İNANÇ KAVRAMLARI VE İLAHÎ İMTİHAN

İslâm inanç sisteminde ecel, rızk ve tevekkül vb. kavramlar da insanın denenmesiyle yakından ilgilidir. "Cenâb-ı Hak rızkları ve ecelleri ezelde takdir etmiştir. Tesbit ettiği kader, ancak kaza olarak ortaya çıktıkça bize belli olmaktadır. Rızk da bize göre helal veya haram olabilir, ama her iki hâlde de faydalanılan şeydir. Ecel ise bir şeyin süresinin tamamına ve bu sürenin sona ermesine denir."[1056] Bu anlamda daha çok ömür süreci ve ölüm ânına odaklanmıştır. Bir de bu bağlamda cüz'î irade ve Küllî kader dengesini sağlayan tevekkül kavramı vardır. Şu âyet bu konunun sınırlarını belirleyici niteliktedir:

"Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona sıkıntıdan çıkış kapıları açar. Onu hiç ummadığı yerlerden rızıklandırır. Allah'a dayanıp güvenene Allah kâfidir. Allah buyruğunu elbette yerine getirir. Gerçekten Allah her şey için bir ölçü, her iş için bir vâde belirlemiştir."[1057]

[1054] Eş'arî, *el-İbâne*, 1/198; İbn Hazm, *a.g.e.*, 3/25.
[1055] En'âm, 6/46. Daha geniş bilgi için bkz. Öztürk, Y, Kur'ân'da Kalb ve Mühürlenmesi.
[1056] el-'Îcî, *a.g.e*, 1/12.
[1057] Talâk, 65/2-3.

1. Ecel ve İmtihan

Çoğunlukla insanlar ecelin tehdidi altında, ölüp yok olacaklarını haykıran darağacı karşısında, acizlik ve elem veren bitip tükenmez ihtiyaçlar içinde ve birdenbire kendilerini hayat yolunda yol alıyor hâlde bulurlar. Bu yola daha girerken ruhlarına sorulan, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? : أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ" tarzındaki soruyla yürümeye başlayarak, ana rahminden dünyaya açılır; bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, olgunluk ve yaşlılığı gösteren kilometre taşlarının ardından veye bu sürecin herhangi bir noktasında -bir bahaneyle- ortaya çıkıveren ecel finişiyle dünya etabını bitirirler.

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre her insanın adı konmuş tek eceli: أَجَلٌ مُسَمًّى vardır. Her şey Allah'ın takdîr ve kazasıyla belirlendiğine göre, ölen kimse ne şekilde ölürse ölsün, kendi eceliyle ölmüştür. "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de bir an ileri gidebilirler."[1058] "Allah, eceli geldiğinde hiç kimseyi (ölümünü) ertelemez. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[1059] Madem ki ecel, vâki olmadan önce çok yönlü imkânlar sahasındadır ve ancak vukûuyla ortaya çıkıyor, o hâlde henüz ölmeyen bir kişinin sebeplere riayet etmesi meşrûdur ve hatta görevidir.[1060]

Mâneviyâtı kıt insanlarda ecel, dehrin ya da -edebiyatımıza yansıdığı adıyla- feleğin elinde tesâdüfen ortaya çıkan bir tür yıkılıp yok oluştur. Nitekim Arap Câhiliye Çağı şâirlerinden Zuheyr b. Ebî Sülmâ (ö.609m.), "Ölümü (gece göremeyen dişi) devenin (rastgele basışı gibi görüyorum ki, bastığını öldürür, basmadığı da yaşlanıncaya kadar yaşar. Ölüm sebeplerinden korkmak kimseye fayda vermez, merdivenle gök katlarına çıksa da ölüm insanı yakalar"[1061] der. İşte İslâm inancı insanın tam bu şaşkınlığı noktasında imdâdına koşar ve kaçıp kutulmanın imkânsız olduğu ölümün ilahî imtihanı yaşama bilincine katkısı şöyle vurgulanır:

"De ki: Sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, nerede olursanız olun, size ulaşacak, sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile sizi elbet bulacaktır. Sonra

---

1058 A'râf, 7/34; krş. Yûnûs, 10/49; Nahl, 16/61; Hıcr, 15/5; Mü'minûn, 23/43.

1059 Münâfikūn, 63/11.

1060 Elmalılı, *a.g.e.*, 3/1876-1877.

1061 Züheyr Divân, 86-87; Ebû 'Abdillah el-Huseyn b. Ahmed ez-Zevzenî, 88-87, Yaltkaya, *Yedi Askı*, 94, 96.

da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size bütün yaptıklarınızı haber verecektir."[1062]

a) İnsan Bazında İmtihanın Bitiş Gongu

Bir imtihan maksadıyla yaratılan her insan için ecel ile sona erecek bir hayat süresi gereklidir ve insana bu hayat süresi, bir ömür verilmiştir. Zaten bu süre verilmeden de bir imtihandan söz edilemez.

"Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsa idi, orada hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler."[1063]

Bu ve benzeri âyetlerden anlaşılan şudur: Allah imtihan vermek üzere yarattığı insan veya cinlerden her canlıya belli bir süre tanımıştır. Fakat bu süre bizim açımızdan belli olmadığından, hür irâdelerimizle baş başa bırakılmış oluyoruz. Allah'ın kime verdiği süre biterse artık onun için imtihan süresi, ek süre verilmemek üzere, bitmiş ve yapacak bir şeyleri kalmamıştır. O hâlde bitiş zilinin ne zaman çalacağı belirsiz bir sınav süresinin her ânı yeterince değerlendirilmelidir.[1064] İsyankârların pişman olup ek süre istemeleri sadece şaşkınlıklarını anlatmalarıdır ve hiçbir faydası olmayacaktır.[1065]

Ayrıca pratik hayattan hareket ettiğimiz takdirde, insan bilgi ve davranışlarının hayat ve ecel üzerinde büyük tesiri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İstatistik gerçekler temizlik alışkanlığı, dengeli beslenme, koruyucu sağlık vb. eğitim-öğretime bağlı sonuçlarla, ekonomik güç, sosyal şartlar ve çevre faktörünün hayatımız üzerindeki tesirlerinin inkâr edilemez boyutta olduğunu ortaya koymaktadır. Aksini düşünmek insan hayatını kuşatan kaza, kader ve ecel gibi kavramların İslâm ülkelerinde hep menfî sonuçlara sürüklediği hükmüne götürür.[1066] O hâlde kader ve kazada olduğu gibi, ecel kavramında da insanın ölüm yani sınavın bitiş vaktini belirleyememesi nedeniyle bir cebir söz konusu değildir ve ecelin asıl belirtilmesi gereken, hayatının sona ereceği endişesi sayesinde, insana

[1062] Bkz. Nisâ, 4/78; Cum'a, 62/8.
[1063] Nahl, 16/61; Krş. Tâhâ, 20/129; Ankebût, 29/53; Fâtır, 35/45; Şûrâ, 42/14.
[1064] Osman Karadeniz, *Ecel Üzerine*, İzmir, 1992, 55.
[1065] Bkz. Mü'minûn, 23/99-101.
[1066] Osman Karadeniz, *a.g.e.*, 94-95.

görevini lâyıkıyla yapıp gitmiş olacağı ümidini aşılayarak, sınav süresini değerlendirmesinde etkili ölçüde motivasyon sağlamasıdır.

Her insan bülûğa ermesiyle aklı başında olduğu son âna kadar yaşadığı hayatının tamamını imtihanla geçirir. Bu gerçeği fark ederek yaşayan kişilere göre ecel kaybolup gitme tarzında bir yokluk değil, yenilenmenin, yeni bir boyuttaki hayata girmenin vaktidir. Kâinatta her şey, bir tür bekāya sahip olduğu gibi, ölüm de bu fâni âlemden bâkī âleme gitmektir. İmtihanda olduğu hiçbir gün unutmadan yaşayan hidâyet ve Kur'ân ehli için, hakikî vatanlarında Cennet bahçelerine gitmek için bir davettir. Külfetler içinde yaşanan hayattan bir terhis, teorik ve pratik kulluk imtihanından bir paydos, hizmetlerine mukābil Rahman ve Rahîm'in fazlından ücretini alma fırsatıdır. Dolayısıyla, Azrail'i (aleyhisselâm) ne gün gelse, "Hoş geldin, safa getirdin!" diye güler yüzle karşılama metanetini kendinde görür.

Ölüm gerçeği hakîkatte böyleyse, ona dehşetle bakıp ürpermek değil, aksine rahmet ve gerçek mutluğun bir öncüsü nazarıyla bakmak gerektir. Öyle olunca ölüm korkusunun anlamı, belki daha fazla hayır kazanma gayretinden başka bir şey değildir.

b) Kâinat İçin Kıyametin Kopması

Mutlak Hakîm olan Cenab-ı Allah, şu deneme ve imtihan meydanında çok mühim şeyleri, pek çok şey içinde saklıyor. Bu saklamada çok hikmetler, çok faydalar gizlidir. Meselâ: Kadir gecesini ramazanın tamamında, duayı kabul etme saatini cuma gününde, makbul velisini insanlar içinde, eceli ömür içinde ve kıyametin vaktini dünyanı ömrü içinde saklı tutmaktadır. Çünkü insanın eceli belli olsaydı, ona yarı ömrüne kadar mutlak gaflet, yarısından sonra da darağacına adım adım gitmek gibi bir dehşet vermesiyle eli ayağına dolaşacaktı. Halbuki dünya ve ahiret dengesini koruyarak, her vakit korku ile ümit ortasında bulunmak, her dakika "hem ölmek, hem yaşamak" gibi bir faydayı elde etmek mümkündür. Şu hâlde eceli belli olmayan yirmi senelik bir ömür, bin senelik ama muayyen bir ömre tercih edilir.

Yatsı vaktinin, gündüz âleminin bütün eserlerini siyah kefeniyle örtmesi, kış mevsiminin de ölmüş olan arzı beyaz kefeniyle kaplaması, imtihan yeri olan bu dünyanın tamamıyla kapanmasını hatırlatır, böylece Ğaffâr olduğu kadar Kahhâr da olan Allah'ın bazı celâlli değişikliklerini ilân eder. İşte kıyamet de insanların topunu birden temsil eden dünyanın ecelidir.

Eğer vakti belirlenseydi, bütün ilk ve orta çağlar mutlak gaflete dalacak ve diğer çağlar ise dehşete kapılacaktı. İnsan şahsî hanesinin ve köyünün bekasıyla ilgili olduğu kadar, kendi türü ve toplumların hayatı yönünden de global insanlığın ve dünya küresinin yaşamayı sürdürmesiyle alâkadardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, "Kıyamet saati yaklaştı: اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ"[1067] buyrulur. Bin bu kadar sene geçtikten sonra kıyametin hâlâ gelmemesi, yakınlığına gölge düşürmez; çünkü koskoca dünyanın ve hatta şu muazzam kâinatın ecelidir. Dünyanın ömrüne göre bin veya iki bin sene, bir seneye oranla bir-iki gün veya bir-iki dakika gibidir. Kıyamet saati yalnız insanlığın eceli değil ki, sadece onun ömrüne nisbet edilip uzak görülsün. Mutlak Hakîm Allah (celle celâlüh), "Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Elbette Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır"[1068] âyetinde bildirdiği gibi, kıyameti de bu "muğayyebât-ı hamse" yani beşerin bilemeyeceği beş şeyden biri[1069] olarak, Kendi ilminde saklıyor. İşte bu sırrındandır ki, insanlar her asırda, hattâ hakîkatı bizzat gören sahâbe bile daima kıyametten korkmuş, hattâ bazıları, "Şartları hemen hemen ortaya çıkmış bile!" demişlerdi.

Kıyametin de insan eceli gibi devamlı imtihan yaşandığını hatırlatıcı fonksiyonu vardır. Meselâ, Hz. Peygamber'i dikkate alıp almama noktasında, "Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca, bilgilendirilmiş olanlara, 'Az önce ne demişti?!' diye sorarlar. Bunlar hevâ ve heveslerine uyan, Allah'ın da kalplerini mühürlediği kimselerdir. Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidâyetlerini arttırır ve sakınmalarını sağlar"[1070] diye, dünya hayatını değerlendirme tarzına dikkatler çekildikten sonra, "Onlar, kıyamet gününün ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar!"[1071] buyurulması kıyametin de "ecelin imtihan ikazı fonksiyonu"na en büyük çapta sahip olduğunu ortaya koyar.

[1067] Kamer, 54/1.
[1068] Lokmân, 31/34.
[1069] Bilimin ilerlemesiyle artık bilgi edinildiği ve gayp olmaktan çıktığı iddia edilen yağmur ve cenine dair bilgiler, ipuçları görünen bilgilerdir. Diğer üçünde olduğu gibi, herhangi bir ipucu belli değilse, henüz bekâr bir şahsın ilk çocuğunun kız mı erkek mi olacağı gibi, onlar da insanın bilemeyeceği derinliklerde kalmaktadır.
[1070] Muhammed, 47/16-17.
[1071] Muhammed, 47/18.

2. Rızk ve İmtihan

İnsanın sahibi olduğu çocuktan, soluduğu nefese kadar türlü nimet ve imkânların dahil olduğu en geniş anlamıyla rızkın, herkese kendi çapında yeteri kadar sağlanması gerekir ve Cenâb-ı Hak bu imkânları sağlayacağını taahhüt etmiştir. Fakat her insan, içinden nefsinin arzuları ve dışından da şeytanın kışkırtmalarıyla elindeki fırsatları kullanarak sahip olduğu imkânları geliştirmek ister. Bu istek insanların gerçekçi bir îman dahilinde ve takva derecesinde kaldığı sürece, imtihanının âdil olması için, meşrudur ve bir o kadar da elzemdir. Şu âyet bu meşruluğu ifade eder: "Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yeyin, (ancak) şeytanı adım adım izlemeyin, şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır."[1072]

"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir."[1073]

"Kâfirlere dünya hayatı süslü gösterildi; bu yüzden iman edenlerle eğlenirler. Halbuki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kıyamet günü diğerlerin üstündedir. Allah dilediğine hesapsız nimetler verir."[1074]

3. Tevekkül ve İmtihan

Tevekkül de insanın başarıp başaramayacağı konusunda kendine güvenemediği bir vâkıa olan imtihan karşısında güçsüzlüğünü hissettiğini, dolayısıyla Allah'tan yardım beklediğini anlatan bir kavramdır. Hz. Peygamberin aslî sınavı olan tebliğ görevinde destek veren şu âyet ifadeleri dikkat çekicidir:

"… Şayet sen kaba, katı yürekli biri olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi hiç şüphesiz. O hâlde onları affet, bağışlanmaları için dua et ve iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman artık Allah'a dayanıp güven: فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ. Çünkü Allah Kendi'sine dayanıp güvenenleri sever. Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Sizi

[1072] En'âm, 6/142.
[1073] En'âm, 6/165.
[1074] Bakara, 2/212; Krş. Âl-i İmrân, 3/27.

bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar."[1075]

Bu âyetin tefsirlerinde tevekkül kavramı şöyle açılır: Senin için bir şeyi belirlediğimiz, seni ve yanında yer alanları bir din veya dünya işi için yönlendirdiğimiz kesinleşince, sana emrettiğimiz doğrultuda harekete geç. O konuda ashâbının da görüş ve tavsiyelerine istersen muvâfakat ver, istersen muhalefet et. Sonra da hangi işin başına geçersen dua ederek ve yeterince çaba harcayarak Rabb'ine tevekkül et, O'na dayanıp güven. Diğer görüş ve yardımlara değil, O'nun her şeyi kaplayan hükmüne razı ol. O, işte böyle, hükmüne râzı ve teslim olan kimseleri sever.[1076] Danışarak kesin karar verdikten sonra işini en doğru biçimde uygulamada Allah'a tevekkül et. Doğrusu Allah Kendine güvenenleri sever. Tevekkül, Allah'a güvenip işleri O'na havâle etmektir. Allah Teâlâ Bedir gününde yaptığı gibi kullarına yardım ederse hiçbir güç onlara galip gelemez. O'nu yardımı ise sadece kendi beşerî güç ve kuvvetinden sıyrılıp Rabbine ve gücüne bağlanana ulaşır. (…) Bütün bunlar işlerin bütünüyle Allah'a bağlı ve O'na güvenmenin vacip olduğuna dikkat çekmektir. Öyleyse müminler O'na, sadece O'na güvensin ve işlerinin sonuçlarını O'ndan beklesinler. O'ndan başka bir yardımcı söz konusu olamaz, îmanları da bunu gerektirir.[1077]

Tevekkülün hayâtî fonksiyonu insanın cüz'î iradesini kullandıktan sonra kadere, ya da diğer adıyla Küllî İrâdeye, güvenini arttırıp onu rahatlatmaktır. Şu âyetlerde Hz. Peygamber misal gösterilerek, imanlı kimselerin tevekkül edip rahatlamaları telkin edilir:

"Andolsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette, 'Allah'tır' derler. De ki: 'Öyleyse söyler misiniz bana, Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilerse, O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi?' De ki: Bana Allah yeter; tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar."[1078]

"Gerçek müminler öyle inanan kimselerdir ki, yanlarında Allah zikre-

---

[1075] Âl-i İmrân, 3/159-160.
[1076] Taberi, *Câmi'ul-beyân…*, 3/494.
[1077] Nesefî, *Medârik..*, 1/188; Beydâvî, *a.g.e*, 1/108-109.
[1078] Zümer, 39/38.

dilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar."[1079]

"Rabbin şüphesiz, onlar arasında hükmünü verecektir. O, mutlak galip ve her şeyi bilendir. O hâlde sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakîkat üzeresin. Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da dâveti duyuramazsın. Sen körleri sapıklıklarından çevirip doğru yola getiremezsin. Ancak âyetlerimize inanıp da teslim olanlara duyurabilirsin."[1080]

Allah Teâlâ kullarına, dünya-ahiret yolunda lâzım şeyleri hazırlasınlar diye her gün ihsan ettiği günlük hayatta stres, ümitsizlik, kalb darlığı, ruh sıkıntısı vb. hallerin kısmen hafiflemesi, işledikleri hataların affedilmesi ve hayatlarına çeki-düzen verip, deyim yerindeyse, rotalarını düzeltmeleri... Bütün bu kazanımlarla, aslî imtihanı yaşayan insanların onu ne yüksek dereceyle başardıkları düşünülmelidir.

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre, "Allah bize yeter, O ne iyi vekildir" tevekkül ifadesini önce Hz. İbrâhîm (aleyhisselâm) ateşe atıldığı zaman, sonra da Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Bedir Gazvesi'nden önce ya da Uhud'dan sonra, Ebû Süfyân'ın Müslümanların aleyhine asker topladığını, dolayısıyla kaçmaları gerektiği kulağına gelince, tek başına da olsa müşrik ordusuna karşı harbe çıkacağını yüksek sesle dile getirdikten sonra söylemişti.[1081] Anlaşılıyor ki tevekkül, imanın şartlarından ve farz olan temel âkîdelerden biridir.[1082]

Bazı insanlar tevekkülün, sebeplere öncelik vermeye ve kulun kendi fiillerinin sonucunu kazanmasına ters düştüğünü, başa gelecek haller kaderde varsa sebeplere başvurmanın gereksiz olduğunu zanneder. Bu fâsittir çünkü kulun fiilerinin sonuçlarından farz olanı, müstehap olanı, mübah olanı, mekruh olanı ve haram olanı vardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), insanın yaptıklarının sonucunu kazanması konusunda örnek olmak için mesela helalinden yemek yiyor ve sokaklarda dolaşıyor,[1083] tevekkülü en iyi bilen ve uygulayan kişi olarak savaşa girişiyor-

[1079] Enfâl, 8/2; Ayrıca bkz. Mâide, 5/23; Krş. Enfâl, 8/64.
[1080] Neml, 27/78-81.
[1081] Ebussuûd, *a.g.e.*, 2/114. Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn, *el-'İcâb* 2/795.
[1082] Mâturidî, *a.g.e.*, 1/340.
[1083] Bkz. Furkân, 25/7.

du. Dolayısıyla sebeplere başvurmanın tevekküle ters düştüğünü sanan kimselerin başkalarına muhtaç olduklarını görürsün.[1084]

4. Ümit ve Korku Dengesinde İmtihan

İnsanın tabi tutulduğu imtihanı başarması için nefsinin, vicdanının ve aklının hükümlerine itaat etmesini devam ettirecek etmenlerden biri de insana önceden yerleştirilmiş ümit ve korku dengesinin, hislerini harekete geçirilmesidir. Bu da terğîb ve terhîb ile yani insanı iyiye heveslendirip kötüden caydırmakla olur.

İnsanın bedeni atardamar ve toplardamarlarla sarmal hâlde örülmüştür; öyle ki bu örgü en uç noktalara kadar ulaşan kılcal damarlarda da devam eder. Kur'ân-ı Kerîm de atardamarlar gibi, insanı müjde yüklü âyetlerle harekete geçiren ve buna karşılık toplardamarlar gibi, cezaları haber vererek aşırılıklardan frenleyen âyetlerden örülmüştür. İnsan bu iki gücün çekiş ve sevkiyle harekete geçer ve Rabb'in açtığı yola koyulur.[1085] "Son durağı Cenâb-ı Hakk'ın huzurudur.: وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ."[1086]

İmtihan yurdu olan dünyaya önemli görevlerle, meselâ ticaret ve memuriyet için gönderilen insanlar ticaretlerini yapıp, hizmetlerini tamamladıktan sonra, kendilerini gönderen Celâl sahibi Yaratıcılarına dönecek, Kerîm Mevlâ'larına kavuşacaklar. Buradaki sebepler curcunasının karanlık perdelerinden kurtulup, bu fânî diyardan gidecek, Rahîm ve Gafûr Rabb'e ve O'nun ebedî saltanat mahalline kavuşacak, perdesiz ve bâki vatanda en büyük haz ve huzur ile şereflenmiş olacaklar. Herkes doğrudan doğruya Yaratan ve besleyip büyüten Rabb'ini, dünya hayatı boyunca kime kul ve hangi Efendi'ye köle olduğunu hakîkaten bulacak ve tanıyacaktır.

H- İLAHÎ İMTİHANIN AKAİD SİSTEMİ İÇİNDE VE NİHÂÎ MÂNÂDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ezelî Hakîm olan Allah, ebedî inâyeti ve ezelî hikmeti gereği, bu dünyayı tecrübe yeri, imtihan meydanı, "güzel isimlerine" bir ayna, kader

[1084] İbn Ebi'l-'İzz el-Hanefî, *Şerhu'l-'akîdeti't-Tahâviyye* 66.
[1085] Fazla Bilgi için bkz. Temiz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mükâfât ve Cezâ Metodu*, ss.105-113.
[1086] Âl-i İmrân, 3/28; Mâide, 5/18; Nûr, 24/42; Fâtır, 35/18, Mü'min, 40/3; eş-Şûrâ, 42/15; Teğâbün, 64/3; Krş. Bakara, 2/185; Hacc, 22/48; Lokmân, 31/14; Kâf, 50/43; Mümtahıne, 60/4.

ve kudretine bir kalem ve sayfa olması için yaratmıştır. Yapılacak tecrübe ve imtihan büyüyüp gelişmeye; büyüyüp gelişme, yeteneklerin gelişmesine, bu gelişme de daha başka yeteneklerin ortaya çıkmasına yol açar. Yeteneklerin ortaya çıkışı izâfî gerçeklerin zuhuruna, o da Yaratıcı'nın "güzel isimleri"nden yansıyan desenleri göstermesine ve bütün kâinatı es-Samed isminin uzantısı olan mesajlara çevirmesine sebeptir. İşte bu imtihan ve yükümlülük sırrı ile yüce ruhların elmas gibi cevherleri, sefil ruhların kömür gibi maddelerinden seçilip ayrılır.

Bir insan hasta ve sıkıntılı halinde akraba, dost ve yakınlarıyla teselli bulmaya susamışken, tam aksine tecrit edilme ve yalnızlıktan yere yığıldığı bir sırada, "Neden bu işkence? İnsana ne faydası var?" soruları akla gelir. Tecrübe ve imtihanlar insanın istidatlarının gelişip aktivite kazanmasına neden olur. İnsanı mihnetli imtihana almak ve altın mı, bakır mı olduğunu mihenge vurarak her yönden insafsızca denemek, davranışlarda nefislerin hisseleri ve desiseleri olup olmadığını üç-dört elekle elemek suretiyle ve sonuçta hâlis, sırf hak ve hakîkat adına yapılan ameli orta çıkarmak için pek çok açıdan gereklidir.

Kur'ân'da diğer hakîkatlerle beraber, günümüz medeniyetinin hârikalarına, hatta daha ilerisine de işâret ve ipucu vardır; insanın hem dünya, hem de ahiretteki saadetine lâzım olan her şey, değeri oranında bulunmaktadır. Fakat niçin Kur'ân onları açıkça ifade etmiyor? Din bir imtihan ve ilahî yükümlülük de bu imtihan sahasındaki insanlara bir tecrübedir; yüce ruhlarla sefil ruhlar müsabaka meydanında birbirinden ayrılsın diye. Tıpkı bir madenin elmasıyla kömürü, altınıyla cürûfu birbirinden ayrılması için yüksek derecede eritildiği gibi.

Kur'ân bu imtihan sahasında, bir müsabaka meydanında beşerin tekemmülü için bir tecrübe suretinde nâzil olduğuna göre, elbette şu dünyevî ve herkesin yaşadıkça görüp bilebileceği şeylere yalnız işaret edecek ve sadece delilini ispatlayacak derecede akla kapı açacaktır. Her bilgiyi açıkça belirtseydi, insanın meleklerden yegâne farkı, "yükümlülüğünü serbestçe yerine getirebilmesi" esprisi bozulacak, âdeta gökyüzündeki yıldızlarla açıkça "Lâ ilahe illallah" yazılmış gibi asıl gaye ortaya çıkacak ve o zaman da herkes ister istemez hakkı tasdik edecekti. Bu bir müsabaka olmaz, lânetli Ebû Cehil'in kömür gibi ruhu ile Ebû Bekir Sıddîk'ın elmas gibi ruhu berabere kalacakları için imtihan geçersiz olurdu.

1. Kâinat ve Arzı Değiştirip Yenileme Prensibi

Hakîm Allah (celle celâlüh) bilemediğimiz çok yüce ve bir o kadar da ince hikmetleri gereği, bu âlemin hal değişimi ve başkalaşımı için zıtları birbirine kardı. Zararları yararlara, şerleri hayırlara katarak, çirkinlikleri güzelliklerle birleştirip hamur gibi yoğurarak, şu kâinatı yenilenme ve hâlden hâle geçerek tekâmül etme düsturuna tabi kıldı. İmtihan meclisi kapanıp deneme süresi bittiğinde, Esmâ-i Hüsnâ hükmünü icra etmiş, kader kalemi yazacaklarını tamamlamış; kudret, sanat nakışlarını varlıklar da vazîfelerini îfa etmiş olacaklar. Dünya, ahiret meyvelerini verecek fidanları yetiştirecek, yeryüzü Kudretli Sanatkâr'ın bütün kudret mûcizelerini, tüm san'at hârikalarını teşhir edecek. Yokluğa mahkum olan şu âlem, ebedîyet manzaralarını teşkil eden levhaları zaman şeridine takmış, her şey yüklendiği mânasını ortaya dökmüş olacak.

Bu açıdan sema ile arz kıyaslanacak olursa, semanın sessiz, sâkin, intizamlı, geniş ve aydın olması, arzdan farklı olduğunu, sakinlerinin de arzın sakinleri gibi isyana meyilli olmadığını, aksine bütün ahâlisinin ne emredilirse hemen yapan itâatkâr olduğunu gösterir. Memleketleri geniş, fıtratları sâfi, kendileri masum, hayatları tek düze, dolayısıyla da makamları sabittir ve bir araya yığılıp tartışmalarını gerektirecek bir sebep yoktur.

Arzda ise zıtlar bir araya gelmiş, kötüler iyilere karıldığından insanlar arasına ihtilaf ve ıstıraplar girmiş, tartışmalar başlamış, dolayısıyla da çok çeşitli imtihan ve yarışları başarmakla yükümlü tutulmuşlar; bundan da en yüceye yükseliş ve en altlara düşüşleri mümkün olmuş ve olmaktadır.

Diğer bir açıdan dünya, pek geniş ahiret âleminin yaratıklarının maket vitrini ve ebediyet dokumalarının süratle işleyen tezgâhı, daimî bahçelerin tohumcuklarının süratle yeşerdiği dar ve fânî bir botanik bahçesidir. Ve işte arzın bu mânevî azametinden ve san'at değerindendir ki, Kur'ân-ı Kerîm, semalara oranla büyük bir ağacın küçük meyvesi olan arzı terazinin bir kefesine, tüm semaları ise diğer kefesine koymuş bulunmaktadır

Allah Teâlâ ebedî hikmeti, ezelî inâyeti ve "Güzel İsimleri"nin tecellîleri doğrultusunda semâları ve arzı çalıştırmaktadır. Artık, kader kaleminin yazdığı gerçekleri, varlıkların görev, gaye ve faydalarını, ayrıca canlılara lutfettiği istidat çekirdeklerinin filizlenmesini ve bunların sonuçlarının değerlendirileceği bir "büyük mahkeme"nin kurulmasını, zahirî sebeplerin

perdesinin yırtılarak her şeyin doğrudan Kendi'ne bağlanmasını gerekli gördüğü için, kâinatı değişim ve yok olma dağdağasından kurtarıp ebedîleştirmek maksadıyla o zıtlıklardan arınmasını irâde buyurduğunda değişim prensibinin sebeplerini ve ihtilafın nedeni maddeleri yok etmek için kıyametin kopmasını emredecek ve kâinat tasfiye edilecektir. Bu tasfiyenin sonucunda da Cehennem müthiş ve kalıcı bir suret alıp kendi gruplarına, "Ayrılın bugün ey suçlular!:[1087] وَامْتَازُوا الْيَومَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ" tehdîdini savuracak.. Cennet ise ebedî ve haşmetli bir surette kendi konuklarını, "Selâm olsun sizlere. Ne iyi edip de geldiniz... Ebedî kalmak üzere buyurun içeriye!: سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ ، طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ"[1088] hitâbıyla ağırlayacaktır.

Kısacası, Zâtı (celle celâlüh) dışında her şeyin fânî olduğu Hakîm Allah,[1089] Cennet'in sâkinlerine ve Cehennemliklere, kâmil kudretiyle önceden geçirdikleri imtihanların sonuçları olarak ebedi ve sabit bir nizam yerleştirir ki;[1090] çözülmeye, değişmeye, eskiyip yıkılmaya artık hiç mâruz kalmazlar.

2. İmtihanın Rab'dan Kula Tek Yönlü Olması

Hak yolda çalışan ve cihat edenler, yalnız kendi vazifelerini düşünmeleri gerekirken, zaman zaman Cenab-ı Hakk'a ait vazifeyi düşünüp, hareketlerini ona bina etme hatasına düşerler.

Edebü'd-dîn ve'd-dünya Risâlesi'nde şu kıssa yer alır: Bir zamanlar şeytan, Hz. Îsâ'ya (aleyhisselâm) itiraz edip demiş ki: "Madem ölüm ecele ve her şey ilahî kadere bağlıdır; sen kendini şu yüksek yerden at da bak nasıl öleceksin!." Hz. Îsâ da, "Ey mel'ûn! Kulunu Allah'ın denemesi haktır ve yerindedir; O'nun buna hakkı var. Ancak kulun Rabb'ini sınaması diye bir şey düşünülemez bile" demiş.

Demek ki, Hak Teâlâ kulunu tecrübe eder ve "Öyle yaparsan, seni cezalandırır, böyle yaparsan ödül veririm! Hadi göreyim seni, hangisini yapacaksın bakalım?" diyebilir. Fakat bir kulun, âlemlerin Rabb'ini tecrübe eder gibi, "Ben bunu yapacağım, bakayım Rabbim muvaffak kılacak mı?" tarzında bir davranışa hakkı yoktur. Böyle Rabb'ini imtihan eder gibi

[1087] Yâsîn, 36/59.
[1088] Kehf, 18/73.
[1089] Bkz. Rahmân, 55/26-27.
[1090] Meselâ bkz. Cennet konukları için A'râf, 7/43; Nahl, 16/30-32; Hâkka, 69/19-24, el-Mürselât, 77/41-44; Cehennemlikler için Nahl, 16/ 28-29; Teğâbün, 64/7; Hâkka, 69/25-38.

bir ukalâlıkla haddini çok çok aşmış ve bu da kulluk idrâkine tamamen aykırı ve tam bir edepsizlik olur.

Hayatın bir sınavlar zinciri olduğu anlayışına güncel bir örnek: Anelka neden Müslüman oldu?[1091]

"Allah'ın 'iyi insan olursanız burası sizin' dediği Cennet'e ulaşmak için çabalıyorum" diyen Fenerbahçe'nin Fransız oyuncusu Nicolas Anelka'dan çarpıcı sözler!

* Allah'ın 'iyi insan olursanız burası sizin' dediği Cennet'e ulaşmak için çabalıyorum» diyen Fenerbahçe'nin Fransız oyuncusu Nicolas Anelka: Allah İslâmiyet'i seçen insanlar arasına beni de kattı.

* Soğuk, buz gibi bir adam. Önce gözleriyle süzdü beni. Bir ara 'gözleri önce kim kaçıracak?' oynamaya başladığımızın farkına vardım. Oyunu ben kazandım. Dünya futbol yıldızı Nicolas Anelka, gözlerini gözlerimden kaçırınca, röportajın patronunun kim olacağı belli oldu. Şükrü Saraçoğlu Stadyumu'nda en yakın 10-15 metreden gördüğüm Fransız futbolcu Nicolas Anelka karşımda oturuyordu... Fiziksel olarak aramızdaki mesafe yakın olsa da ruhen o mesafe Fransız futbolcu tarafından hep korundu. Soru çoktu, vakit 45 dakikaydı ve futboldan konuşmayacaktık. İlk devre sonunda oyundan alınacağını bilen futbolcu psikolojisinin nasıl bir şey olduğunu o an anladım. Nicolas Anelka'nın menajeri Doug'un ne kadar uzatma dakikası göstereceği de meçhuldü...

* **Hakkınızda en çok merak edilenlerin başında hayat felsefeniz var...**

Hayat büyük bir testtir. Öğrenciler testlere tabi tutulur ve belli bir puan aldıktan sonra bir üst sınıfa geçerler. Hayat da böyledir. En azından hayat testinde öngörülen puanının yarısını almak gerekir. İnsan belli bir seviyeyi geçtiğinde hayat testinden geçebiliyor.

* **İslâmiyet'i seçmeden önce de hayatı bir test olarak algılıyor muydunuz?**

Evet, Müslüman olduktan sonra bu konudaki inancım daha da arttı.

* **Peki siz hayattan iyi puanlar alabiliyor musunuz? Nedir hayat testinden geçme durumunuz?**

Bunu öldüğüm zaman anlayacağım. Öldüğüm zaman beni tanıyan

[1091] İnternet Haber, Haberin Doğru Adresi, 23 Aralık 2005, 06:49

her insanın kafasında benim için çeşitli düşünceler olacak. Dilerim, benim için 'iyi adamdı. Allah mekanını Cennet eylesin' denir. Dilerim Allah beni Cennet'ine kabul eder. Bu dileklerim gerçekleşirse; hayat testinden iyi puanlar almış, bir üst sınıfa, Cennet'e geçmişim demektir. (------)

* **Sizce Allah sevdiği kullarının karşısına neden daha çok test çıkarıyor ve bu testler neden kolay olmuyor?**

Futboldan konuşmayacaktık ama futboldan örnek vererek bu durumu açıklayabilirim. Taraftar bir futbolcuyu seviyorsa ondan daha çok beklenti içine girer. Taraftar, futbolcuyu sahadaki başarısı ve özel hayatında yaptıklarıyla adım adım izler. Çünkü o futbolcunun sevgisine layık olup olmadığını test eder. Ve testlerin zorluk derecesi her testten sonra biraz daha artar. Taraftar, sevmediği bir futbolcuyla ilgilenmez, testten geçirme gereği duymaz. Allah, sevdiği kulları için hiçbir nimetini esirgemez. Kul da Allah'nın önüne serdiği nimetleri hak etmek için testlerden geçer. Kullar bir testi geçtikçe önüne daha zor bir test çıkar. Her testten sonra da Allah'nın daha çok nimetlerinden faydalanır. Bu da böyle sürüp gider. Kulun artık hak edip etmediğini ölçmek için testten geçmeyeceği nimet ise Cennet'tir. Cennet, dünyadaki hayatında bütün testleri geçenlerin faydalanacağı en büyük nimettir.

* **İslâmiyet'i seçmenizdeki en önemli faktör ne oldu?**

İslâmiyet'i ben seçmedim. İslâmiyet'i seçmem için Allah beni seçti. Allah, İslâmiyet'i seçen insanlar arasına beni de kattı. Kimin Müslüman olacağına Allah karar verir. Bu Allah'ın seçimidir.

(.........................)

NETİCE

Allah Teâlâ Hz. Âdem'i ve neslini yaratıklarının bir çoğundan üstün, yapıcı-yıkıcı duygularla dolu olarak yaratmış ve acı-tatlı olaylarla ve farklı farklı anlayışlarla dopdolu dünyaya, daha üstün bir izzet ve şeref kazanmaya aday konumunda göndermiştir. İnsan da göklerin, Arzın ve koskoca dağların bile üstlenmekten çekindikleri "emânet"i yüklenerek bu şerefi kazanma yoluna koyulmuş bulunmaktadır.

İnsan Yüce Rabb'inin, kendi çapında bir hürriyete sahip halifesidir. Onun kendisi için "asla vazgeçilmez bir değer"e sahip olduğu hürriyeti daha çok ona, adâlet içinde bir deneme geçirsin diye tanınmıştır. Artık bu dünya hayatını, asıl mükâfatı ahirete kalan sınavlarla ve biri doğrudan, diğeri dolaylı müsbet olmak üzere iki çeşit ibadetle geçirecektir. Önemli olanı, metanete dayandığı için, menfî görünen dolaylı müsbet türüdür. Bu sebeple insan kendi zayıflık ve acizliğini hissederek Rabb'ine sığınacak ve yalvarıp yakararak riyânın bulaşmadığı hâlis bir kulluk yapacaktır.

İnsanların karamsarlığa kapılmaları zor değildir; zor olan, çılgın bir fırtına gibi âniden bastıran imtihanlarda da gülümseyebilmektir. İman davasında çekilen cefalar tanığa benzer; insanların tanık ya da tanıkları yoksa iman davasını kazanamazlar. Bu kazançlardan alacakları haz ile de sıkıntı ve felâketlere tahammül eder ve şükrederlerse, o vakit yaşadıkları her bir saat bir günlük ibâdet hükmüne geçer, sonuçta kısacık ömürler uzun ve dolu bir hayat değerini kazanır.

Hayatta her şey zıddı ile kāimdir. Allah (celle celâlüh) olayları ve sebeplerini iyi algılayıp değerlendirebilmemiz için onları zıtları ile birlikte yarat-

mıştır. Çirkin olmasa güzel bilinemezdi; kötü yok edilseydi iyinin farkına varılamazdı. Hayata bu açıdan baktığı ve sınavda olduğu şuurunu asla terk etmediği sürece insan, hayatını stressiz ve endişesiz geçirir; yakın çevresine, toplumuna ve hatta bütün insanlığa daha fazla olumlu katkı sağlayarak yararlı olur. Sonuçta da olabildiğince huzurlu ve dolu dolu yaşamış ve yaşatmış olur.

BİBLİYOGRAFYA

ABDUH, Şeyh Muhammed (ö.1323/1905), *Tefsîru'l-menâr*, Te'lîf: Muhammed Reşîd RIZÂ, I. Basım, Mısır, 1325h.

ABDULBÂKĪ, Muhammed Fuâd (ö.1388/1967),*el-Mu'cemu'l-Müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986.

el-'ACLÛNÎ, eş-Şeyh İsmâil b. Muhammed (ö.1162/1749), *Keşfu'l-Hafâ' ve müzîlü'l-elbâs 'amma'ştehera mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, Beyrut, Bty.

Ahmed CEVDET PAŞA (ö.1313/1895), *Kısas-ı Enbiyâ*, Hazr: Mahir İZ, M.E.B. neşri, I. Basım, İstanbul 1972.

AHMED İbn Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî (ö.241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, Müessesetü Kurtuba, Mısır, Bty.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi (ö.1371/1951), *"Âdem" madd.*, Türk–İslâm Ans., Milli Eğitim Basımevi, 1-11, İstanbul, 1958.

el-ÂLÛSÎ, Ebu'l-meâlî Mahmûd Şükrî b.'Abdillah b. Şihâbiddîn (ö.1342/1924), *Mâ delle 'aleyh'l-Kur'ân mimmâ ya'dudü'l-hey'etü-'l-cedîdetü'l-kavmiyye el-bürhân*, Mektebetu'l-İslâmiyye, 2. Basım, Beyrut, 1971.

el-ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Mahmûd (ö.1270/1854), *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, 1-30, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Bty.

ÂSIM EFENDÎ, Ebu'l-Kemâl Seyyid (ö.1236/1820), *el-Okyânûsü'l-basît fî Tercemeti'l-Kamûsı'l-muhît (Kāmûs Tercemesi)*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1282h.

el-'ASKALÂNÎ, Ebu'l-fadl Ahmed b.'Alî b. Hacer eş-Şâfi'î (ö.852/ 1457),

Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-ma'rife, 1-13, Beyrût, 1379h.

ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, 1-30, İstanbul, 1997.

___, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1-12, İstanbul, 1988-1991.

AYDEMİR, Abdullah (ö.1412/1991), *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yayınları, I. Basım, Ankara, 1992.

___, "*Peygamberlik, Allah Elçiliği*", Din Öğretimi Dergisi, Ankara, 1988.

el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Tâhir b. Muhammed (429/1033), *el-Fark Beyne'l-Firak*, Tahk.: Muhammed Zâhid b. el-Haseni'l-Kevserî, Byy., 1948.

el-BAĞDÂDÎ, Ebûbekir Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî (ö.324/936), *Kitâbu'-Seb'a fi'l-Kırâât*, Tahk.: Şevkî DAYF, Dâru'l-me'arif, 2. Basım, Kahire, 1400h.

el-BAKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer (ö.403/1012-3), *İ'câzu'l-Kur'ân*, Tahk.: es-Seyyid Ahmed SAKAR, Dâru'l-me'ârif, Mısır, 1954.

BALJON, J. M. S., Kur'ân *Yorumunda Çağdaş Yönelimler (Modern Muslim Koran Interpretation*), Terc.: Şaban Ali DÜZGÜN, I. Baskı, Ankara, 1994.

el-BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, *Me'âlimu't-Tenzîl*, Tahk.: Hâlid El'ak – Mervân Sevvâr, Dâru'l-ma'rife, 2. Basım, 1-4, Beyrut, 1987.

el-BEYDÂVÎ, Nâsıruddîn Abdullah b.'Ömer el-Kâdî, (ö.685/1288), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl (Tefsîru'l-Beydâvi)*, Tahk.: 'Abdülkadir 'Arafât el-'Aşâ Hasûne, Dâru'l-Fikr, 1-5, Beyrut, 1996.

el-BEYHAKÎ, Ebûbekr Ahmed b. Huseyn b. Ali (ö.458/1066), *es-Sünenü'l-Beyhakıyyü'l-kübrâ*, Tahk.: Muhammed Abdülkadir 'ATÂ, Mektebetu Dâru'l-bâz, 1-5, Mekke, 1994.

BİLMEN, Ömer Nasûhî (ö.1386/1971), *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1966.

BOLAY, Süleyman Hayri, *"Adem" madd.*, T.D.V.İ.A., 1/358.

BRAU, H. N., *"Semud" madd.*, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, İstanbul,1978.

el-BUHÂRÎ, Ebû ʻAbdillah Muhammed b. İsmâîl el-Cuʻfî (ö.260/873), *el-Câmiʻus-Sahîh*, *Kitâbu't-Tefsîr*, Tahk.: Dr. Mustafa Dîbu'l-Buğâ, Daru'bni Kesîr - Yemâme, 3. Basım, Beyrut, 1987.

CANAN, İbrâhîm, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-ü Site*, Akçağ Yayınları-Zaman, I- 18/İstanbul, Bty.

CİVELEK, Yakup, *Arap Dilinde İʻrâb Olgusu*, Araştırma yay. Ankara, 2003.

ÇANTAY, Hasan Basri (ö.1384/1964), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1981, 1/346.

el-CEVHERÎ, İsmail (ö.393/1003), *es-Sıhâh fi'l-lüğati ve'l-ʻulûm*, Tahk.: Nedîm MERʻAŞLÎ-Üsâme MERʻAŞLÎ, I. Basım, Beyrût, 1974

el-CİSR, Hüseyin (ö.1327/1909) *Risâle-i Hamîdiyye*, Terc. Manastırlı İsmâil Hakkı, Bahar yayınevi, İstanbul, 1973.

el-CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf el-Hanefî (ö.816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul, 1875.

DİKMEN, Mehmet – Bünyamin ATEŞ, *Peygamberler Tarihi*, V. Basım, İstanbul, 1978.

DÖNDÜREN, Hamdi, *Şâmil İslâm Ans.*, *"İbtilâ"* madd. İstanbul, 1990.

Ebû İSHĀK İbrâhîm b. Muhammed (ö.311/923), *Tefsîru esmâi'llâhi'l-hüsnâ*, Tahk.: Ahmed Yûsuf ed-Dekkāk, Dâru's-sekāfeti'l-ʻArabiyye, Dimeşk, 1974.

EBÜ'L-FADL Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (ö773/1371) *el-ʻİcâb fî beyâni'l-esbâb*, Tahk.: Abdülhakîm Muhammed el-Enîs, Dâru'bni'l-Cevzî, 1. Basım, 1-2, ed-Demmâm, 1997.

EISENBERG, J., *"Hârûn" madd.*, İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1971.

ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır (ö.1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Yayınevi, 1-9, İstanbul, Bty.

ERSOY, Mehmet Âkif (ö.1936), *Safahât*, Tahk.: M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Sütun Yay. İst. 2007.

el-EŞʻARÎ, Ebü'l-Hasen ʻAlî b. İsmâil (ö.324/936), *el-İbâne ʻan Üsû-*

li'd-diyâne, Tahk.: Dr. Fevkıyye Huseyn Mahmûd, Dâru'l-Ensâr, I. Basım, Kâhire, 1397h.

el-EZDÎ Ma'mer b. Râşid (ö.151/768), *el-Câmi'*, Tahk. Habîb el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403h.

el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*, Tahk.: Abdulmun'im Hafâcî - Mahmud Ferâcu'l-Ukde, Kâhire, Bty.

FAZLU'R-RAHMAN (ö.1407/1988), *Ana Konularıyla Kur'ân (Major Themes of The Qur'an)*, Terc. Alpaslan AÇIKGENÇ, I. Basım, Ankara, 1987.

el-GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, Daru'l-ma'rife, 1-4, Beyrût, Bty.

el-HALÎL b.Ahmed b.'Amr el-Ferâhidî (ö.175/791),*Kitâbü'l-'Ayn*, Tahk.: Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrâhîm es-Sâmirâî, I. Basım, Beyrut, 1988.

HAMÎDULLAH, Muhammed (ö.1423/2002), *İslâm Peygamberi, Hayatı ve Faaliyeti*, Terc.: Salih TUĞ, I. Baskı, İstanbul, 1991.

HARMAN, Ömer Faruk, *"Eyyûb" madd.* T.D.V.İ.A, İstanbul,1995.

el-HASENÜ'L-BASRÎ (ö.110/737), *Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî*, Tahk. Muhammed Abdurrahîm, Dâru'l-hadis, Kahire bty.

el-HÂZİN, 'Alâüddîn b. Muhammed b. İbrâhîm (ö.741/1341), *Lübâbüt-te'vîl fî me'ân'i't-tenzîl, (Mecma'u't-tefâsîr)*, Çağrı Yay., 4-4, İstanbul, Bty.

İbn DURAYD, Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî (ö.321/933), *Cemheratu'l-Luğa*, Bağdat, Bty.

İbn el-CEVZÎ 'Abdurrahmân b. 'Alî (ö.5971201), *Zâdü'l-mesîr fî 'Ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, 3. Basım, 1-9, Beyrut 1404h.

İbn es-SENEDÎ, Ebu'l-Hasen Nureddin (ö.1138/1726), *Haşiyetü's-Senedî 'ale'n-Neseî*, Tahk.: 'Abdül-Fettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1-8, Halep, 1986.

İbn HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî (ö.456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*, Mektebetü'l-hancî, 1-5, Kahire, 1899.

İbn HIBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Besenî

(ö.354/965), *Sahîhu İbn Hıbbân bi tertîbi'bni Belbân*, Tahk: Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1-18, Beyrut, 1993.

İbn HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik, b. Eyyûb el-Humeyrî el-Mu'â-firî (ö.231/846), *es-Sîratü'n-Nebeviyye*, Tahk.: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-cîl, I. Basım, 1-6, Beyrut 1411h.

İbn KESÎR, (Muhammed Ali es-SÂBÛNÎ), *Muhtasaru'bni Kesîr*, 1-3, Byy, Bty.

İbn KESÎR, Ebü'l-fidâ' İsmā'îl b. 'Ömer el-Kuraşî, (ö.774/1181) *Tefsî-ru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Mısır, Bty.

___, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-me'ârif, 1-14, Beyrut, Bty.

İbn KUDÂME, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (ö.620/1223), *el-Muğnî fî fikhi'l-İmâm Ahmede'bni Hanbel eş-Şeybânî*, I. Basım, 1-5, Beyrut, 1405h.

İbn MANZÛR, Cemâlüddîn b. Mükerrem (ö.711/1312), *Lisânü'l-'Arab*, Haz. ve tahk.: Yûsuf Hayyât, Nedîm Mer'aşlî, Beyrut, Bty.

İbn TEYMİYE, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî (ö.728/1328), *Kütüb ve resâil ve fetâvâ İbn Teymiye fi't-tefsîr*, Tahk.: Abdurrahmân Muhammed Kāsım en-Necdî, Mektebetü'bni Teymiye, 1-5, Byy., Bty.

İbnu'l-ESÎR, Ebu'l-Hasen 'İzzüddîn 'Ali Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-tarîh*, Beyrut, 1979.

İbnu'l-ESÎR, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî (ö.606/1209), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis ve'l-eser*, Tahk.: Tâhir Ahmed ez-Zâvî – Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, el-Mekte-betu'l-'ılmiyye, Beyrut, 1979.

el-ÎCÎ, Adudü'ddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed (ö.756/1355), *Kitâbu'l-mevâkıf*, Tahk.: Dr. Abdurrahman 'Umeyra, Dâru'l-cîl, 1. Basım, 1-3, Beyrut, 1997.

İKBAL, Muhammed (ö.1332/1938) *"Âdem Kıssasının Felsefesi" madd.*, Türk-İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 1-11, İstanbul, 1958.

İmam RABBÂNÎ Ahmed Fârûk Serhendî (ö.1043/1624), *Mektûbât-ı Rabbânî (Müjdeci Mektuplar Tercemesi)*, Terc.: Abdülkâdir AKÇİ-ÇEK – Müstekımzâde Süleyman Sadeddîn, Hakîkat Kitabevi, 27. Basım, İstanbul, 2003.

el-KADÂ'Î, Ebû Abdillah Muhammed b. Sellâme b. Ca'fer (ö.454/ 1062), *Müsnedü'ş-şihâb*, Tahk; Hamdî b. 'Abdilmecîd es-SELEFÎ, Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1-2, Beyrut, 1986.

KARADENİZ, Osman, *Ecel Üzerine*, İzmir, 1992.

KARAHİSÂRÎ, Mustafa Şemseddîn, *Ahterî-i Kebîr,* Matbaa-i 'Âmire, İstanbul, 1283r.

Katolik Matbaası, *el-Müncid fi'l-a'lâm*, *"Tell İbrâhîm" madd*, 20. Basım, Beyrut, Bty.

el-KAZVÎNÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd (ö.275/889), *Sünenü'bni Mâce*, Tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkı, Dâru'l-fikr, 1-2, Beyrut, Bty.

KILAVUZ, Ahmed Sâim, *"Cin" madd.*, TDV. İslâm Ansiklopedisi, 8/7.

KIRKINCI, Mehmet, *Kader Nedir*, İstanbul, 1980.

el-KİRMÂNÎ, Mahmûd b. Hamza b. Nasr (ö.500/1106), *Esrâru't-tekrâr fi'l-Kur'ân,* Tahk: Abdülkadir Ahmed 'Atâ, Dâru'l-i'tisâm, 2. Basım, Kahire 1396h.

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadiscilerle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar*, Ankara, 1969.

el-KONEVÎ, Kasım b. Abdillah b. Emîr Ali (ö.978/1070), *Enîsü'l-fukahâ' fî ta'rîfâti'l-elfâzı'l-mütedâvile beyne'l-fukahâ'*, Tahk.: Dr. Ahmed b. Abdürrezzak el-KEBÎSÎ, Dâru'l-vefâ, I. Basım, Cidde, 1406h.

KONYALI Mehmed Vehbi (ö.1368/1949), *Hülâsatü'l-beyân fi tef'siri'l-Kur'ân*, İstanbul 1966, 1/364.

el-KÛFÎ, Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö.235/849), *el-Munsıf fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, tahk.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, 1-7, Riyâd, 1409h.

el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr (ö.671/ 1272) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Tahk. Ahmed Abdülhalîm el-Berdūnî, 2. Basım, Kahire, 1372h.

KUTUB, Seyyid (v.1386/1966), *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 4. Basım, Beyrut, Bty.

el-MAHALLÎ, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed (ö.864/1460) ve Celâlüddîn Abdurranmân b. Ebî Bekr es-SÜYÛTÎ (ö.911/ 1505), *Tefsîru'l-Celâleyn*, Kahire, Bty.

el-MÂTÜRİDÎ, Ebû Mansûr (ö.333/945), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünneh*, Tahk.: Muhammed Mustafîzu'r-Rahmân, Bağdat, 1983.

MECDÎ Mehmed Efendi (ö.999/1591), *Hadâiku'ş-Şakāik*, Yay. haz.: Abdülkadir ÖZCAN, 1-5, İstanbul, 1989.

el-MERĞINÂNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebîbekr (ö.593/1197),*el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru Kahramân, 1-4, İstanbul, 1986.

el-MEVDUDÎ, Ebu'l-'Alâ, (ö.1389/1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, *Kur'â-n'ın Anlamı ve Tefsiri*, Terc.: Muhammed Han KAYANİ - Yusuf KARACA – Nazife ŞİŞMAN - İsmail BOSNALI - Ali ÜNAL - Hamdi AKTAŞ, I. Basım, İstanbul, 1986.

MEVLÂNÂ Muhammed Ali, "*Âdem Kıssasının Özü" madd.*, Türk İslâm Ansiklopedisi.

MUHAMMED b. 'Alâüddîn 'Ali b. Ebi'l-'Izz el-Hanefî (ö.792/1390), *Şerhu'l-'akîdeti't-Tahâviyye*, Mektebetü'l-İslâmî, 4. Basım, Beyrut, 1391h.

MÜCÂHİD, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî et-Tâbiî (ö.103/721), *Tefsîru Mücâhid*, Tahk.: Abdurrahmân Tâhir Muhammed es-SÛRATÎ, el-Menşûrâtü'l-'Ilmiyye, 1-2, Beyrut, Bty.

el-MÜNAVÎ, 'Abdurraûf (ö.1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'u's-sağîr*, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, I. Basım, 1-6, Mısır, 1938.

MÜSLİM b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö.261/872), *Sahîhu Müslim*, tahk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1-5, Beyrut, Bty.

en-NECCÂR, Abdulvehhâb (ö.1862/1941), *Kısasu'l-Enbiyâ*, Dâru ihyâi türâsi'l-'Arabî, Beyrut, Bty.

en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer Muhammed b. İsmâ'îl (ö.338/949), *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tahk.: Muhammed 'Alî es-SÂBÛNÎ, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yayınları, Mekke, 1409h.

en-NESEFî, Azîzüddîn (ö.680/1281), *Tasavvufta İnsan Meselesi (İnsân–ı Kâmil)*, Terc.: Mehmet KANAR, I. Basım, İstanbul, 1990.

en-NESEFÎ, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö.701/1302), *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'v'il (Tefsîru'n-Nesefî)*, Dârü'l-kitabi'l-'Arabî, 1-4, Beyrut, Bty.

en-NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahya b. Şeref b. Mirî (ö.676/1277), *Sahîhu*

Müslim bi şerhi'n-Nevevî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1-17, Beyrut, 1392h.

en-NÎSÂBÛRÎ, Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillah el-Hâkim (ö.405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Tahk: Mustafa 'Abdülkadir 'ATÂ, Dâru'l-kütübi'l-'ılmiyye, 1. Basım, 1-4, Beyrut, 1990.

ÖZEK, Ali, *en-Nusûsu'l-edebiyye (Arapça Edebî Metinler)*, Özek Yayınevi, İstanbul, 1972.

ÖZGEN, Ahmet, "*Siyer-i Enbiyâ*" *madd*, Şâmil İslâm Ans. İstanbul, 1990.

er-RÂĞIB el-İsfehânî (ö.503/1109), *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân,* Neşr: Muhammed Ahmed HALEFULAH, Mısır, 1970.

er-RÂZÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer Fahruddîn (ö.606/ 1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, (Mısır, 1937 baskısından tıpkıbasım).

er-RÂZÎ, Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs (ö.327/939), *'Ilelü'bni Ebî Hâtim ('Ilelü'l-Hadis)*, Tahk.: Muhıbbüddîn el-Hatîb, Dârü'l-ma'rife, 1-2, Beyrut, 1405h.

es-SA'LEBÎ, Ebû İshāk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (ö.427/ 1035), *'Arâisu'l-mecâlis* (*Kısasu'l-enbiyâ)*, Mısır, 1301/ 1881.

es-SAN'ÂNÎ, Abdürrezzâk b. Hümam (ö.211/826) *Tefsîru'l-Kur'ân*, Tahk.: Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1-3, Riyâd, 1410h.

SAYI, Ali (ö.1423/2002), *Firavun, Hâmân ve Kârun Karşısında Hz. Mûsâ*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Se'âlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf (ö.875/1470), *Tefsîru's-Se'âlibî*, Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut, Bty.

SELIGSOHN, M. *"Âdem" maddesi*, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul,1978

es-SENEDÎ, Ebu'l-Hasen Nuruddin b. 'Abdilhâdî (ö.1138/1726), *Hâşiyetü's-senedî 'ale'n-Nesei,* Tahk.: 'Abdül-Fettah Ebû Ğudde, Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1-8, Halep, 1986.

es-SEVRÎ, Ebû Abdillah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk (ö.161/778), *Tefsîru Süfyâni's-Sevrî,* Dâru'l-kütübi'l-'ılmiyye, I. Basım, Beyrut, 1403h.

es-SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbüddîn 'Omer b. Muhammed (ö.632/ 1234), *'Avârifu'l-me'ârif*, Terc.: Kâmil Yılmaz - İrfan Gündüz, İstanbul, 1989.

es-SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. el-Kemâl (ö.911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr*, Dâru'l-fikr, 1-8, Beyrut 1993.

___, *el-İtkān fī 'ulūmi'l-Kur'ān*, Byy, Bty.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne fenneyi'l rivâyeti ve'd-dirâyeti min'ilmi't-tefsîr*, 2. Basım, 1-5, Mısır, 1964.

eş-ŞEYBÂNÎ, Ebûbekr Ahmed b. 'Amr b. Ebî 'Âsım (ö.287/902), *ez-Zühd*, Tahk. Abdül'alî Abdülhamîd Hâmid, Dâru'r-reyyân li't-türâs, 2. Basım, Kahire, 1408h.

ŞİHÂBUDDÎN, Ahmed b. Muhammed el-Hâimü'l-Mısrî (ö.853/1448), *et-Tibyân fî tefsîri ğarîbi'l-Kur'ân*, Tahk.: Dr. Fethî Enver ed-Dâbûlî, Dârü's-sahâbe li't-türas bi Tanta, 1. Basım, Kahire, 1992.

et-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö.360/ 969), *Müsnedü'ş-şâmiyyîn*, Tahk.: Hamdî b. 'Abdilmecîd es-SELEFÎ, Müessesetü'r-risâle, 1. Basım, 1-4, Beyrut, 1984.

et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmi'ul-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, 1-30, Beyrut, 1405h.

___, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-'Ilmiyye, I. Basım, 1-5, Beyrut, 1407h.

et-TİRMİZÎ, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, es-Sülemî (ö.279/ 892), *el-Câmi'u's-sahîh Sünenü't-Tirmizî*, Tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1-5, Beyrut, Bty.

TEMİZ, Bilal, *Kur'ân-ı Kerîm Terbiyesinde Mükâfât–Cezâ Metodu*, İzmir, 1998.

___, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hidâyet Kavramı*, İzmir, 1998.

el-'UCEYLÎ, Süleyman b. 'Omer (ö.1204/1790), *el-Cemel 'ale'l- Celâleyn (el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye bitavdîhi tefsîri'l-celâleyn li'd-dekāikı'l-hafiyye)*, Dâru Kahramân, 1-4, İstanbul, 1987.

el-VÂHIDÎ, Ebü'l-Hasen 'Ali b. Ahmed (ö.468/1075), *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, Tahk.: Safvân 'Adnân DÂVÛDÎ, Dâru'l-Kalem - ed-Daru'ş-Şâmiye, I. Basım, 1-2, Beyrut- Dimeşk, 1415.

VİLDAN FÂİK, Debreli (ö.1328/1911),*"Mev'ıza"*, Huzur Dersi takrîr metni, vr. 1-14, Süleymaniye Ktp.,Yazma bağışlar No: 65.

YALTKAYA, Şerâfettin (ö.1366/1947), *Mu'allekât (el-Mu'allekâtü's-seb': Yedi Askı*, M.E.B. yay. İstanbul, 1985.

YEPREM, M. S. *İrâde Hürriyeti ve İmam Mâtüridî*, İstanbul, 1980.

YILDIRIM, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul,1998.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtadâ el-Huseynî el-Vâsıtî (ö.1145/1732), *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kāmûs*, Byy., Bty.

ez-ZEBÎDÎ, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed 'Abdillâtîf (ö.893/1487), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Terc. ve Şerh: Kâmil Miras, 3. Basım, 1-12, Ankara, 1975.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö.538/1143), *Esâsü'l-belâğa*, Dâru Sâdır - Dâru Beyrût, Kahire, 1960.

___, *el-Keşşâf 'an hakāikı't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekāvîl fî vücûhi't-te'vîl*, I. Basım, Byy. 1977.

ez-ZERKEŞÎ, Burhânuddîn Muhammed b. 'Abdillah el-Mavsılî eş-Şâfi'î (ö.794/1392), *el-Bürhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1-4, Kahire, 1960.

ez-ZERNÛCÎ, İmam Burhanüddin (ö.620/1223), *Ta'lîmü'l-mütea'llim tarîkātü't-te'allüm*, İstanbul, 1980.

ez-ZEVZENÎ, Ebû 'Abdillah el-Huseyn b. Ahmed (ö.431/1040), *Şerhu'l-mu'allekâti's-seb'*, Beyrut, 1963.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve'ş-şerî'a ve'l-menhec*, 1. Basım, Lübnan, 1991.

ez-ZÜHEYR, Ebû Sülmâ (ö.609m.), *Dîvân*, Beyrut, 1964.